

HISTORIAALLINEN AIKAKAUSKIRJA

3/2019 • 14€

Menneisyyden lähteillää

HISTORIALLINEN AIKAKAUSKIRJA

117. vuosikerta

Julkaisijat Suomen Historiallinen Seura ja Historian Ystävien Liitto

PÄÄTOIMITTAJA: Anu Lahtinen
TOIMITUSSIHTEERI: Heidi Kurvinen
TOIMITTAJAT: Johanna Ilmakunnas,
Ville Kivimäki, Tuomas Laine-Frigren,
Simo Mikkonen, Johanna Rainio-Niemi

HALLITUS: Sari Katajala-Peltomaa (pj),
Petri Karonen, Marja Jalava, Kari Salmi,
Kaarina Palojärvi, Aura Korppi-Tommola
ULKOASU: Markus Itkonen (suunnittelu)
ja Miia Huttu (taitto)

Historiallinen Aikakauskirja noudattaa tieteellistä vertaisarviointikäytäntöä.

www.historiallinenaikakauskirja.fi

ISSN 0018-2362 (painettu)

ISSN 2489-6969 (verkkojulkaisu)

Tilaukset, osoitteenmuutokset ja muut muistutukset voi tehdä sähköpostitse os. shs@histseura.fi, puh. 09 228 69351 tai osoitteeseen: Julia Burman, Suomen Historiallinen Seura, Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki

Taloudenhoitaja:

Historiallinen Aikakauskirja c/o Kansan Arkisto / Raimo Parikka, Vetehisenkuja 1, 00530 Helsinki, puh. 050 538 9476, sähköposti: raimoparikka@gmail.com

Toimitussihteeri: Heidi Kurvinen, heidi.kurvinen@utu.fi. Kirjoittajalla on oikeus julkaista Historiallisessa Aikakauskirjassa julkaisemansa kirjoitus viimeisenä, julkaisuluvan saaneena versiona omatoimisesti ja ilman erillistä sopimusta vuoden viiveellä yliopistollisissa rinnakkaisjulkaisuarkistoissa. Tämä koskee myös niitä tieteellisiä julkaisutietokantoja, joiden kanssa Historiallinen Aikakauskirja on tehnyt erillisen

asiaa koskevan sopimuksen. Elektra-sopimuksesta johtuen kirjoittajalla ei ole lupaa julkaista kirjoituksen taitettua versiota.

Käsikirjoitukset:

Käsikirjoitukset pyydetään lähettämään Open Journals System -alustan kautta os. <http://journal.fi/haik/login> tai päätoimittajalle osoitteeseen anu.lahtinen@utu.fi tai anu.z.lahtinen@helsinki.fi

Tilaaminen:

Lehden voi tilata verkossa lehden kotisivuilla osoitteessa: www.historiallinenaikakauskirja.fi. Tilajat saavat maksutta käyttöönsä Historiallisen Aikakauskirjan digilehden, joka on luettavissa osoitteessa: <http://www.historiallinenaikakauskirja.fi/digilehti>.

Hinnat 2019: Historian Ystävien Liiton jäsenmaksu on 45 €, korkeakouluopiskelijoilta 30 €, yhteisöiltä 55 €.

Maksuihin sisältyy Historiallisen Aikakauskirjan vuosikerta. Tilaushinta Suomen Historiallisen Seuran jäseniltä on 33 €. Vuosikeratilaus kirjakaupassa yms. 55 €. Em. tilausmaksut peritään erikseen alkuvuodesta. Irtonumeron hinta 14 €.

Pankkiyhitys: Danske Bank, IBAN FI70 8000 1700 0750 48. Jäljellä olevia lehden vanhoja numeroita on helpoimmin saatavilla Tiedekirjan myymälästä Snellmaninkatu 13, 00170 Helsinki, www.tiedekirja.fi, avoinna ma-pe klo 10–16, puh. 09 635 177.

Vanhoja lehden numeroita voi tilata myös muiden kirjakauppojen välityksellä. Vanhojen numeroiden hinnat kappaleelta:

vuoteen 2000 4 €/kpl kpl,
vuodet 2001–2010 8 €/kpl
ja vuodet 2011–2018 14 €/kpl.

Painatus: Forssa Print, Esko Aaltosen katu 2, 30100 Forssa.

Kansi: Neitsyt Mariaa esittävä osa Jan van Eyckin maalaamasta Gentin alttaritaulusta. Kuva: Hallwylskan museo, DIG 17814.

Toimitus on tehnyt kaiken mahdollisen kuva-aikeuksien selvittämiseksi, epäselvissä tilanteissa pyydämme ottamaan yhteyttä päätoimittajaan tai toimitussihteeriin.

SISÄLLYS

Suuntaviivoja

Anu Lahtinen
Lähteillä 143

Artikkelit

- ✎ *Reima Välimäki*
"Thomas Laurentii ex metropoli Finlandiae Abo" – Martin Crusiuksen päiväkirjamerkin-
nät Turun kirkkoherran vierailusta Tübinge-
nissä 1585–1586 144
- ✎ *Anna Kuismän*
Nurkkelin, Valvoherra, Kurjalin – Kirjurit ja
asioitsijat fiktiivisissä teksteissä 1840-luvulta
1950-luvulle 164
- ✎ *Olli-Pekka Kasurinen, Lauri Leinonen*
ja Sanna Supponen
Modernien tutkimustietokantojen ja tiedon-
jalostusmenetelmien mahdollisuudet histo-
riantutkimukselle – Tapaus Diplomatarium
Fennicum 178
- ✎ *Sakari Ollitervo, Teemu Immonen, Marjo*
Kaartinen, Heli Rantala, Marika Räsänen
ja Reima Välimäki
Sata vuotta *Keskiajan syksyä* 190
- ✎ *Laura Kolbe*
"Kunnallisen yhteenliittymisen aate" – Suo-
men kaupunkien yhteistyö kansallisessa ja
kansainvälisessä murroksessa 1912–1917 206

Syväluotaus

Veli-Matti Rautio
Eivät pelkästään neuvostosotilaat 226

Keskustelua

Veli-Matti Rautio
Lukion historianopetus – keskustelupuheen-
vuoro 232

Pirkko Leino-Kaukiainen
Onko kaupungin historia kaupunkihistoriaa?
238

André Swanström
SS-miehet, tulkinnat ja tendenssit – kom-
mentti Mikko Karjalaisen kirja-arvioon 240

Tuomas Jussila
Nälkävuodet 1867–1868 242

Arvioita

- Lauri Paltemaa, Lyhyt johdatus Kiinan histori-
aan (*Matti Puranen*) 243
- Markku Heikkilä ja Simo Heininen, Uusi Suo-
men kirkkohistoria (*Mikko K. Heikkilä*) 245
- Riho Saard, Ristitud Eestlane – Kristluse
ajalugu Eestis keskajast tänapäevani
(*Seppo Zetterberg*) 246
- Teemu Keskisarja, Saapasnahkatorni – Aleksis
Kiven elämäkertomus (*Irma Sulkunen*) 248
- Marjatta Hietala, Finnisch-deutsche Wissen-
schaftskontakte – Zusammenarbeit in
Ausbildung, Forschung und Praxis im 19.
und 20. Jahrhundert (*Vesa Vares*) 250
- Markku Hokkanen, Medicine, mobility and
the empire – Nyasaland networks, 1859–1960
(*Teemu Ryymin*) 252
- Aaro Sahari, Valtio ja suurteollisuuden synty –
Laivanrakennusteollisuuden kehittyminen
yhteiskunnallisissa teknopoliittisissa
järjestelmissä Suomessa 1918–1954
(*Jari Eloranta*) 253
- Timo Mikkilä, Talvisodan puolustusministeri
Juho Niukkanen – Traumana Karjalan
menetyt (*Erkki Vasara*) 254
- Ilkka Taipale, Mielisairaalassa – Lääkärin
muistelmat (*Mikko Myllykangas*) 256
- Lauri Viinikkala, Digitaalisia valheita vai histo-
riallista tietoa? – Aineellisen todellisuuden,

kerronnan ja historiallisen tiedon suhde
yhdistetyn todellisuuden teknologiaa
hyödyntävissä menneisyyden esityksissä
(*Jessica Parland-von Essen*) 257

Jeanette Lindblom, Women and public space
– Social codes and female presence in the
Byzantine urban society of the 6th to the 8th
centuries (*Anu Lahtinen*) 259

Tiedemaailma

Jarl Gallén -palkinto professori Stephen
Mitchellille 260

Akateemikko Eino Jutikkala -luento marras-
kuussa 2019 261

Warelius-palkinto professori emeritus

Markku Kuismalle 261

Historiantutkimuksen päivät Oulussa 262

Call for papers 263

Abstraktit · Abstracts 264

Historian ystävä

Kari Salmi

Historian ystävään toimintaa 268

Lähteillä

Historiallisen *Aikakauskirjan* kolmannessa numerossa käydään monenlaista keskustelua keskiajan historiasta ja sen lähteistä. Referee-artikkeleissa käsitellään keskiajan ja uuden ajan alun tutkimusta sekä uusia tutkimushavaintoja. Tulkintojen kohteina ovat niin vanhat latinankieliset lähteet, uudet digitaaliset aineistokokoelmat kuin vanhat historian opetusohjelmat.

Ensimmäisessä artikkelissa Reima Välimäki analysoi erään suomalaisoppineen ulkomaanmatkaa ja tarkentaa siitä esitettyjä tulkintoja Turun kirkkoherran vierailusta Tübingenissä. Välimäen analyysi tarjoaa erään esimerkin siitä, miten aiemman tutkimuksen oletukset voivat sementoitua totuuksiksi, ja miten alkuperäislähteet voivat muuttaa tulkintoja. Nykyisiin koulutuksen ja oppilaitosten määrällisiin mittaamisiin ja raportointeihin tottuneet lukijat saattavat myös sivumennen kiinnittää huomiota siihen, millaisia lukuja ja tietoja Turun ja Ruotsin kouluoloista pyrittiin välittämään Eurooppaan päin.

Anna Kuismin tarkastelee artikkelissaan, miten kirjurit ja asioitsijat on esitetty suomalaisissa fiktiivisissä teksteissä. Analyysissä asettuvat osin vastakkain fiktion synkempi kuva rappioituneista asioitsijoista ja toisaalta muistelmien ja elämäkertojen tarjoama valoisampi kuva, jossa itseoppineet olivat tärkeä tuki paikallisyhteisössään. Kuisminin työ linkittyy laajempaan keskusteluun ja tutkimukseen, jota on viime vuosina käyty itseoppineista ja professioiden reunamaille paikantuneista ammatinharjoittajista.

Olli-Pekka Kasurinen, Lauri Leinonen ja Sanna Supponen tutkivat omassa artikkelissaan *Diplomatarium Fennicum* -alustan käyttöä ja käytettävyyttä. Samalla he osaltaan tukevat ja

vahvistavat suomenkielistä tieteellistä keskustelua aiheesta, jota usein käsitellään vain tietotekniikan valtakielellä, englanniksi. Keski-aika on kehyksenä läsnä myös useiden kulttuurihistorian tutkijoiden yhteisartikkelissa, jossa pohditaan Huizingan *Keskiajan syksyn* vastaanottoa ja vaikutusta Suomessa.

Kaupunkihistoria on puolestaan aiheena Laura Kolben artikkelissa, joka tarkastelee 1910-luvun Kaupunkiliiton syntyä sekä syntyvaiheen kansainvälisiä kytköksiä. Kolbe osoittaa, että ensimmäisen maailmansodan alla visioitiin modernia kaupunkia ja että kansainvälinen ajatustenvaihto näytteli Suomessa merkittävää roolia. Samalla esiin tulee kunnallisen tason tarjoama toimintatila, jossa voitiin osin väistää venäläistämiskauden aiheuttamia ongelmia ja suunnitella modernia tulevaisuutta. Voi ohimennen myös miettiä, millaisia kehitysmahdollisuuksia jäi toteutumatta sekä eurooppalaisen maailmanpalon että Suomen 1910-luvun lopun omien sisäisten konfliktien vuoksi.

Kaupunkihistorian tutkimusta ja paikallishistoriallisen tutkimuksen perintöä käsitellään myös dos. Pirkko Leino-Kaukiaisen puheenvuorossa. Keskustelua on tässä numerossa muutenkin runsaasti. Veli-Matti Rautio pohtii lukion historianopetuksen lähtökohtia ja perusteita. Myös muun muassa SS-miesten historiasta käytävä keskustelu jatkuu.

Tätä kirjoitettaessa monien kotimaisten historioitsijoiden ajatukset ovat suuntautuneet Ouluun, Historiantutkimuksen päiville, joissa lokakuussa käydään keskustelua niin historian-tutkimuksen suurista linjoista kuin eri tutkimusteemojen tilanteesta ja tulevaisuudesta. Päätösmittajana vinkkaan, että tapahtumassa on myös

jaossa *Historiallisen Aikakauskirjan* numeroita mukaan otettavaksi.

Ajankohtaisena julkaisu-uutisena minulla on ilo myös todeta, että *Historiallisen Aikakauskirjan* toisen taustaseuran, Suomen Historiallisen Seuran, uusi historia on ilmestynyt. Teoksessa käsitellään monista näkökulmista Seuran toimintaa muuttuvassa tiedemaailmassa ja yhteiskunnassa. Taustaseurojemme jäsenet voivat ostaa teosta erityisalennuksella.

Aikakauskirjan arkisen toimitustyön lomassa toimitus jatkaa myös erilaisia kehityshankkeita. *Historiallisen Aikakauskirjan* nettisivut ovat

hiljattain uudistuneet. Uudistus oli mahdollista Suomen tiedekustantajat ry:n avustuksen ansiosta ja uudistuksen toteutti Digitoimisto ACQUAn Riitta Korpipää. Digitaalista läsnäoloa pyrimme pikkuhiljaa kehittämään sen mukaan, miten toimituksen ydintehtävältä jää resursseja.

Ilokseni jää tälläkin kertaa kiittää toimitusta, kirjoittajia, referee-arvioitsijoita ja monia muita yhteistyökumppaneita hyvästä yhteistyöstä sekä toivottaa hyvää syysaikaa.

Anu Lahtinen
anu.z.lahtinen@helsinki.fi

Petri Karonen (toim.)
TIEDE JA YHTEISKUNTA
Suomen Historiallinen Seura ja historiantutkimus
1800-luvulta 2010-luvulle
ISBN 978-951-858-056-3
SKS 2019
ovh. 36 €

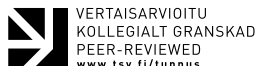
SHS:n ja suomalaisen historiantutkimuksen vaiheet nyt kirjana

HYÖDYNNÄ JÄSENETUSI!

Historian Ystävien Liiton tai Suomen Historiallisen Seuran jäsenenä voit hankkia kirjan edulliseen jäsenhintaan SKS:n verkkokaupasta www.finlit.fi/kirjat. Käytä ostoskorissa etukoodia HISTORIANYSTAVAT tai SHSJASENETU.

Jäsenedun voi hyödyntää myös kirjakauppa Tiedekirjan myymälässä (Snellmaninkatu 13, Helsinki).

SUOMALAISEN KIRJALLISUUDEN SEURA –
KIRJOJA VUODESTA 1831

Reima Välimäki

”Thomas Laurentii ex metropoli Finlandiae Abo”

Martin Crusiuksen päiväkirjamerkinnot Turun kirkkoherran vierailusta

Tübingenissä 1585–1586

Syyskuun 25. päivänä vuonna 1585 Tübingenin yliopiston kreikan kielen professori Martin Crusius sai vieraita Turusta. Thomas Laurentii, kirkkoherra ”Suomen metropoliista Turusta” (*ex metropoli Finlandiae Abo*) saapui Tübingenin yliopistoon mukanaan kuningas Juhana III:n suosituskirje. Crusius kirjoitti Thomasin tapaamisen pohjalta runsaan sivun mittaisen latinankielisen kuvauksen, otsikolla ”De Finlandia”, jossa hän muun muassa luonnehtii Turun katedraalikoulussa opetettuja kieliä ja yleisesti Turkua ja Suomea osana Ruotsin valtakuntaa. Lisäksi Crusius jäljensi Juhana III:n suosituskirjeen, ja mainitsi Turun kirkkoherran viidessä muussa päiväkirjamerkinnsään.

Thomasin vierailu ja maisteriksi promovointi helmikuussa 1586 on tunnettu Tübingenin yliopiston matrikelista ja Crusiuksen myöhemmin painamasta teoksesta, ja useat suomalaiset tutkijat ovat opintomatkaa kommentoineet.¹ Sen sijaan päiväkirjamerkintää ei ole aiemmin tunnettu tai julkaistu, eikä sen olemassaoloa ole tutkimuksessa myöskään kommentoitu. Törmäsin siihen sattumalta käydessäni läpi saksalaisten

kirjastojen käsikirjoituskokoelmien katalogeja. Martin Crusiuksen päiväkirja on kuitenkin rikas lähde eurooppalaiseen humanismiin, 1500-luvun lopun yhteiskuntaan, uuden ajan alun yliopistoon ja Länsi-Euroopan ja Kreikan välisiin suhteisiin. Tässä artikkelissa keskityn Turun kirkkoherran ja Tübingenin yliopiston kreikan kielen professorin kohtaamiseen ja siihen, mitä tämän tapaamisen tulos, päiväkirja, kertoo reformaatioajan Turusta ja humanistisista virtauksista 1500-luvun Suomessa.

Crusiuksen merkinnöissä on mainintoja muun muassa kreikan ja heprean opetuksesta katedraalikoulussa sekä kirjoista, jotka Thomas Laurentii otti mukaansa Tübingenistä. Päiväkirja täydentää siten niukkoja tietoja 1500-luvun Suomen oppihistoriasta ja koulutuksen historiasta. Crusiuksen muistiinkirjaamat ensi käden tiedot Thomas Laurentiin opiskelusta Tübingenissä kyseenalaistavat myös aiemman historiantutkimuksen tulkinnan siitä, että Thomas olisi lähetetty Tübingeniin varta vasten opiskelemaan aikansa puhuttua kreikkaa osana Juhana III:n kirkkopoliittisia pyrkimyksiä parantaa suhteita Konstantinopolin patriarkkaan ja kreikkalaiseen kirkkoon.

1. Heinrich Hermelink (toim.) *Die Matrikeln der Universität Tübingen 1477–1600*, I,1. Kohlhammer 1906, 638; Martin Crusius, *Annales suevici, sive Chronica rerum gestarum antiquissimae et inclytiae Suevicae gentis... auctore Martino Crusio...ex officina typ. N. Bassaei 1596, 796*; ks. erit. Jacob Tengström, *Handlingar till upplysning i Finlands kyrko-historie. Åttonde häftet. Utgifne såsom Bihang till Åbo Erkestifts Circulairebref för År 1827*. Christ. Ludv. Hjelt 1830, 49–50; Kauko Pirinen (toim.) *Turun tuomiokapituli 1276–1976*. Turun arkkihiippakunnan tuomiokapituli 1976, 94; Jukka Paarma, *Hiippakuntahallinto Suomessa 1554–1604*. Suomen kirkkohistoriallinen seura 1980, 143–44, 147, 151, 238; Jussi Nuorteva, *Suomalaisten ulkomainen opinkäynti ennen Turun akatemian perustamista 1640*. Suomen kirkkohistoriallinen seura 1997, 275–276; Tua Korhonen, *Ateena Auran rannoilla. Humanistikreikkaa Kuninkaallisessa Turun akatemiassa*. Helsingin yliopisto 2004, 81.

Päiväkirjamerkintä ei kerro vain Turusta vaan myös siitä, miten Suomi ja koko Ruotsin valtakunta hahmotettiin 1500-luvun lopun manner-eurooppalaisesta yliopistomaailmasta käsin, ja miten Martin Crusius muodosti tietoa Pohjolasta. Jo aiemmin on tiedetty, että Crusiuksen *Germanograecia*-teokseen (1585) painettu kuvaus Turun kouluoloista ja kreikan opetuksesta rehtori Christianus Agricolan aikana (1578–1582) on peräisin ruotsalaiselta Petrus Jonaelta (Helsingius), joka vieraili Tübingenissä vuonna 1582.² Thomas Laurentii tarjosi Crusiukselle ensi käden tietoja eksoottisen kotimaansa oloista ja klassisten kielten opetuksesta. Toisin kuin julkaistuun *Germanograeciaan* päätyntä Petrus Jonaen tiedonanto, Thomasin kertomus tulee vasta nyt tutkijoiden tietoisuuteen. Se antaa myös mahdollisuuden vertailla, miten ruotsalaisen oppineen ja turkulaisen kirkonmiehen vain parin vuoden sisällä antamat kuvaukset valtakunnan itäisen osan sivistystasosta erosivat toisistaan. Päiväkirjan avulla voimme myös kurkistaa siihen, miten tieto kulki toiseen suuntaan, eli Keski-Euroopasta Pohjolaan. Martin Crusius lähetti Thomasin mukana kirjeen vanhalle tuttavalleen Petrus Jonaelle. Tapansa mukaan ja tutkijoiden onneksi Crusius kirjoitti päiväkirjaan lyhyen tiivistelmän lähettämänsä kirjeen sisällöstä.

Aloitin artikkelin Martin Crusiuksen päiväkirjan ja sen Thomas Laurentiin vierailua koskevien osien esittelyllä ja keskustelen sen jälkeen aiemmista suomalaisista ja ruotsalaisista tulkinnoista, jotka koskevat Thomas Laurentiin vierailua osana Juhana III:n kirkkopoliittikkaa. Artikkelin loppupuolella käsittelen tarkemmin kysymyksiä klassisten kielten opetuksesta 1580-luvun Turussa sekä tiedonkulkua aikakauden humanistioppien verkostossa. Artikkelin liitteenä on editio

ja käännös Martin Crusiuksen päiväkirjan niistä osista, jotka koskevat vierailua.

Päiväkirja ja sen kirjoittaja

Martin Crusius (1526–1607) oli 1500-luvun Saksassa johtavia filhellenistejä ja tunnettu kreikan opettaja, joka houkutteli oppilaita ympäri Eurooppaa. Hän oli kreikan kielen ja kirjallisuuden professori Tübingenin yliopistossa vuodesta 1559 vuonna 1607 tapahtuneeseen kuolemaansa saakka. Crusiuksen kirjallinen tuotanto on laajaa sisältäen historiaa, runoutta, kielioppia ja retoriikkaa.³

Elinaikanaan julkaistujen teosten lisäksi Crusius jätti jälkeensä laajan *Diariumin*, päiväkirjan vuosilta 1573–1605. Enemmän kuin pelkkä päiväkirja, *Diarium* on kokoelma päiväkirjamerkintöjä, kirjeenvaihtoa, jäljennettyjä dokumentteja ja luonnoksia Crusiuksen omista teoksista.⁴ Kaikkiaan käsikirjoitettuja niteitä on yhdeksän. Vuodet 1596–1605 ovat ilmestyneet 1900-luvulla tieteellisinä editioina,⁵ mutta muut osat ovat julkaisemattomia. Syynä 1920–1950-luvuilla editoitujen osien rajaamiseen on se, että vasta vuodesta 1595 päiväkirja sai varsinaisen, lähes päivittäisiä merkintöjä sisältävän muotonsa. Aikaisemmat osat ovat kokoelma luonnoksia, uutisia, kertomuksia ja puheita, jotka kolmannesta niteestä (vuodet 1584–1587) alkaen on järjestetty kuukausittain.

Crusius käytti erityisesti päiväkirjan ensimmäisiä osia kootakseen materiaalia julkaistuihin teoksiinsa, ja merkittävä osa varhaisempien vuosien merkinnöistä on jossain muodossa päätyntä hänen teoksiinsa *Turcograecia* (1584), *Germanograecia* (1585) ja vuosina 1595–1596 ilmestyneeseen *Annales Suevici*-kronikkaan. Vaikka myöhemmät osat eroavat muodoltaan 1580-luvun

2. Martin Crusius, *Germanograeciae libri sex*. Leonhard Ostenius 1585, 183; Walther Ludwig, Martin Crusius und das Studium des Griechischen in Nordeuropa. *Arctos. Acta Philologica Fennica* 32 (1998), 133–148; Korhonen 2004, 83.

3. Martin Crusiuksen elämänvaiheista, ks. Hans Widmann, Crusius, Martin. Teoksessa *Neue Deutsche Biographie* 3. Duncker & Humblot 1957, 433–434, <https://www.deutsche-biographie.de/> (11.2.2019). Ks. lisäksi käsikirjoituskatalogi Thomas Wilhelm, *Die griechischen Handschriften der Universitätsbibliothek Tübingen. Sonderband Martin Crusius. Handschriftenverzeichnis und Bibliographie*, Handschriftenkataloge der Universitätsbibliothek Tübingen 2. O. Harassowitz 2002. Ks. erit. Crusiuksen omista teoksista 221–260 sekä tutkimusbibliografia 261–272.

4. Crusiuksen päiväkirjasta ks. Reinhold Stahlecker, Das Tagebuch des Martin Crusius. *Tübinger Blätter* 33 (1942), 25–32.

5. Martin Crusius, *Diarium*. 1596–1597 [I]. Wilhelm Göz & Ernst Conrad (toim.) H. Lauppsche Buchh. 1927; Martin Crusius, *Diarium*. 1598–1599 [II]. Wilhelm Göz & Ernst Conrad (toim.) H. Lauppsche Buchh. 1931; Martin Crusius, *Diarium*. 1600–1605 [III]. Reinhold Stahlecker & Eugen Staiger (toim.) H. Lauppsche Buchh 1958; Eugen Staiger (toim.) *Diarium Martini Crusii Gesamtregister*. H. Lauppsche Buchh 1961.

kokoelmista, muutos ei ole täydellinen: myös viimeisten vuosien päiväkirjoista löytyy esimerkiksi pitkiä tiivistelmiä Crusiuksen lukemista teoksista.⁶ Jo päiväkirjan editoijat tiedostivat, että rajaus on jokseenkin keinotekoinen. He tunnustivat, että myös varhaisemmissa osissa on paljon merkintöjä, joita Crusius ei sisällyttänyt julkaistuihin kirjoihinsa, ja monet päiväkirjojen sivujen mittaiset kuvaukset ovat Crusiuksen julkaisuissa vain lyhyitä mainintoja.⁷ Tämä pätee myös kuvaukseen Thomas Laurentiin vierailusta.

Käsikirjoituksia säilytetään Tübingenin yliopistokirjastossa (käsikirjoitus Mh 466, 1–9), ja sen julkaisemattomien osien sisältö on kuvattu Gerd Brinkhusin ja Thomas Wilhelmim toimittamassa käsikirjoituskatalogissa.⁸ Päiväkirjoissa on sivunumerot, ja Crusiuksella oli käytössään itseään varten ristiviittausjärjestelmä, jonka avulla hän kirjoitti merkintöjen marginaaliin sivuja, joilla käsiteltiin samaa asiaa. Thomas Laurentiita koskevat päiväkirjamerkinnot on jäljitetty käsikirjoituskuvauksen ja Crusiuksen omien ristiviitteiden perusteella. Lisäksi olen käynyt läpi päiväkirjan syyskuun 1585 ja maaliskuun lopun 1586 väliltä, eli Thomas Laurentiin vierailun ajalta. Se osoitti, että vaikka Crusiuksen ristiviitejärjestelmä oli varsin pedantti, täysin aukoton ei sekään ollut: sivujen 308–311, 344 ja 356 merkinnät viittaavat toisiinsa, mutta sivulta 347 löytyvä maininta Thomasista kirjojen ja kirjeiden kuljettajana on livahtanut viittausten ulkopuolelle.

Crusius kirjoitti Thomas Laurentiista useissa päiväkirjamerkinnoissa syyskuussa 1585 ja helmimaaliskuussa 1586. Kaikki merkinnät löytyvät päiväkirjojen kolmannesta niteestä. Ne sisältävät:

♦ 25.9.1585. Tohtori Simo[n] Eisenus esitteli Thomasin Crusiukselle. Keskusteluja latinan, kreikan ja heprean opetuksesta Turussa. 26.9. toinen tapaaminen, jossa Thomas kertoi lisää tietoja Suomesta ja Turusta (s. 308–309).

♦ 28.9.1585. *Baccalaureusten* promootio. Thomas Laurentii mainitaan pääpöydässä (*in prima mensa*) yhdessä Crusiuksen itsensä, rehtori Jacob Heerbrandin, kanslerin, dekaanin ja muutaman muun kanssa (s. 309).

♦ 29.9.1585. Maininta Thomasille annetusta kreikan kieliopin yksityistunnista (s. 310).

♦ Jäljennös Juhana III:n suosituskirjeestä Thomasille, päivätty Tukholmassa 21.7.1585 (s. 310–311).⁹

♦ 9.2.1586 M. Samuel Hailandus vihki 25 maisteria. Thomas Laurentii mainittu nimeltä (s. 344).

♦ 7.3.1586. Martin Crusius lähetti kirjeen Petrus Jonaelle Thomas Laurentiin matkassa (s. 347).

♦ 23.3.1586. Thomas Laurentii kävi hyvästelemässä Crusiuksen. Lista Thomasin mukaansa ottamista kirjoista (s. 356).

Crusius kirjoitti Thomas Laurentiin vierailua koskevat osat pääosin latinaksi, mutta joukossa on joitakin sanoja ja fraaseja kreikkaa¹⁰ ja saksaa. Latina oli jopa hyvin kreikkaa tai hepreaa taitaville 1500-luvun kristityille oppineille ensisijainen kirjallinen käyttökieli ja siten myös omaelämäkerrallisissa teksteissä huomattavasti kreikkaa yleisempi kieli.¹¹

Aiempi tulkinta: opintomatka ja Juhana III:n kirkkopoliittika

Thomas Laurentii nousi Turun merkittävään kirkkoherran asemaan poikkeuksellisesti maalaisseurakunnasta. Hänen aikaisempi virkansa oli Tenholan kirkkoherrana. Hän ei myöskään ollut opiskellut ulkomailla ennen virkaan astumista, mikä oli epätavallista Turun tuomiokapitulin jäsenten joukossa. Selitys löytyy kirkkopoliitti-

6. Esimerkiksi kesäkuulta 1600 usean sivun mittainen latinankielinen tiivistelmä Adam Nachenmoserin saksaksi julkaisemasta *Prognosticon theologicumista* (1588), ks. Crusius, *Diarium* III, 92–96.

7. Wilhelm Göz & Ernst Conrad, Einleitung. Teoksessa *Diarium* [I], xii–xiii; Wilhelm Göz, Ein Justizakt der Universität Tübingen am Ende des 16. Jahrhunderts. *Tübinger Blätter* 18 (1926), 5.

8. Gerd Brinkhus & Thomas Wilhelm, *Die lateinischen Handschriften der Universitätsbibliothek Tübingen. Teil 2, Signaturen Mc 151 bis Mc 379 sowie die lateinischen Handschriften bis 1600 aus den Signaturgruppen Mh, Mk und aus dem Druckschriftenbestand*. Handschriftenkataloge der Universitätsbibliothek Tübingen 1,2 Bd. 1. Harrassowitz 2001, 277–285; ks. myös tietokanta Gabriele Jancke, Selbstzeugnisse im deutschsprachigen Raum. Autobiographien, Tagebücher und andere autobiographische Schriften 1400–1620. 2008. Hakusana ”Martin Crusius”, <http://www.geschkult.fu-berlin.de/e/jancke-quellenkunde/index.html/> (11.2.2019).

9. Suosituskirjettä ei löydy Riksregistraturetista, Juhana III:n hallituskaudelta säilyneistä latinankielisen registratuuran hakemisto-osasta (Titularregister) tai vastaanottajarekisterissä (Adressatregister).

10. Kreikan kääntämisessä olen saanut apua Anni Hellalta ja Raija Vainiolta. Suuret kiitokset heille.

11. Gabriele Jancke, *Autobiographie als soziale Praxis. Beziehungskonzepte in Selbstzeugnissen des 15. und 16. Jahrhunderts im deutschsprachigen Raum*. Selbstzeugnisse der Neuzeit 10. Böhlau 2002, 170–74, 184.

sesta tilanteesta. Kun Thomas valittiin kirkkoherraksi vuonna 1581, liturgiariita Juhana III:n Punaisesta kirjasta, joka monien luterilaisten kirkonmiesten mielestä palautti jumalanpalvelusta liiaksi katoliseen suuntaan, oli kiivaimmillaan. 1500-luvun jälkipuoliskolla Ruotsin kirkon reformaation lopputulos oli kaikkea muuta kuin selvä, ja tulkinnot oikeasta evankelisesta uskosta vaihtelivat. Juhana III tunnusti luterilaisuutta, mutta oli kiinnostunut katolisuudesta. Hänen vuoden 1577 valtiopäivillä hyväksytyt liturgiansa oli monen luterilaisen mielestä vaarallinen askel katolisen uskonharjoituksen suuntaan.

Pelkoa katolisen kirkon paluusta Ruotsiin lisäsi Juhanan katolinen puoliso Katariina Jagellonica, jonka kautta Rooma yritti palauttaa Ruotsin vaikutuspiiriinsä. Turun hiippakunnan papisto oli kuitenkin varsin suopea Juhanan uudistukselle. Thomasin edeltäjä Turun kirkkoherrana, Henricus Jacobi, kuului harvoin messukirjan käyttöönottoa Turun hiippakunnassa avoimesti vastustaneisiin johtaviin kirkonmiehiin. Ilmeisesti tästä syystä hänet pantiin viralta, ja todennäköisesti Thomas hyödynsi mainettaan Juhanan liturgian avoimena kannattajana noustakseen virkahierarkiassa – ainakin tästä häntä myöhemmin syytettiin Upsalan kirkolliskokouksessa.¹²

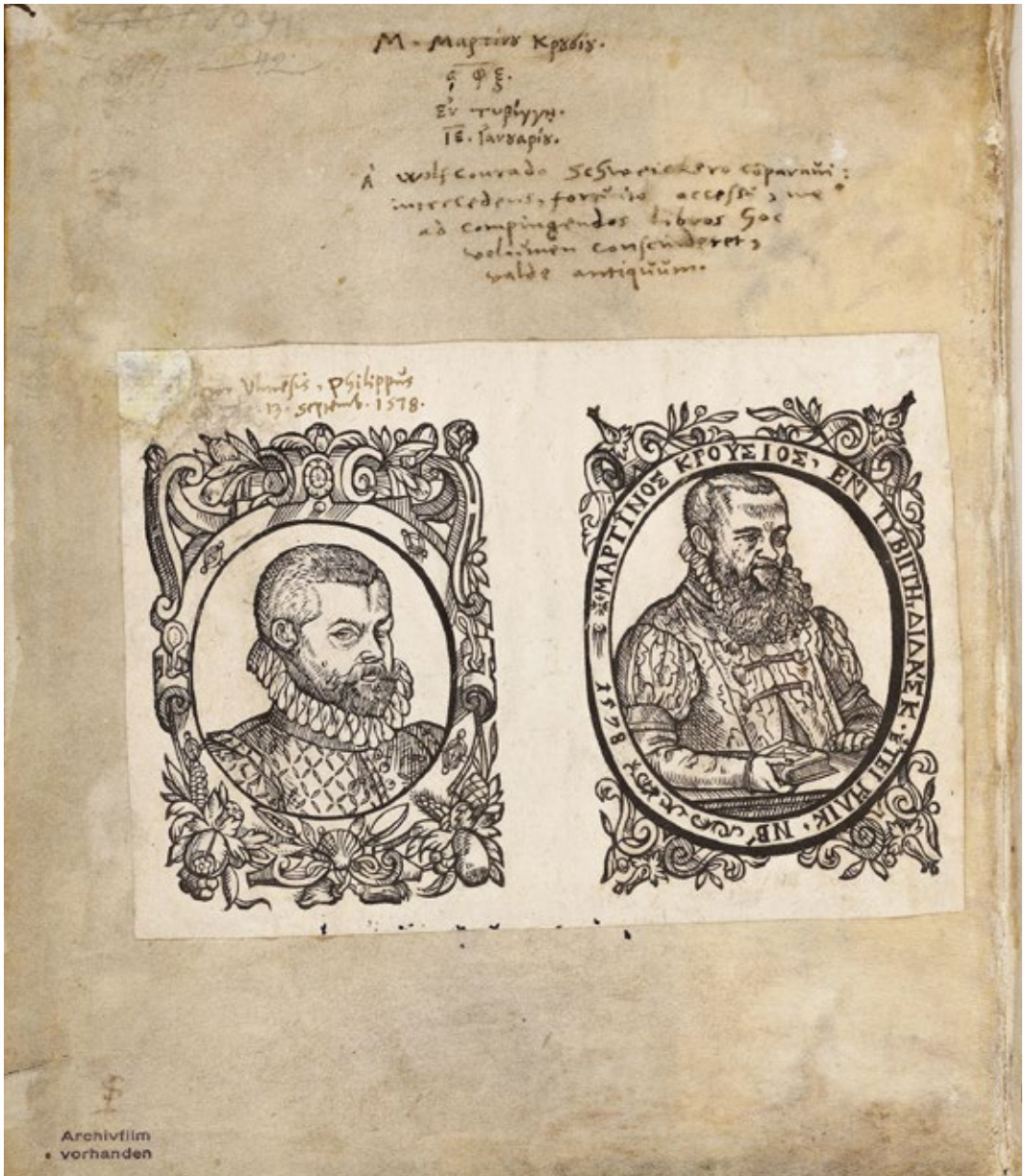
Thomasin asema kuninkaan suosikkina on saanut jälkipolvet yhdistämään Thomasin opintomatkan Juhanan uuteen kirkkopoliittiseen suunnitelmaan. Katariina Jagellonica kuoleman (1583) jälkeen Juhana otti etäisyyttä katoliseen kirkkoon ja halusi sen sijaan lähestyä ortodoksista kirkkoa ja Konstantinopolin ekumeenista patriarkkaa. Johannes Messeniuksen mukaan

kuningas määräsi piispa Ericus Erici Sorolaisen lähettämään Konstantinopolin patriarkalle kreikkaksi kääntämänsä Juhanan liturgian ja ”koko uskon varustuksen” (*tota fidei panoplia*).¹³

Messenius ei mainitse Thomas Laurentiita tässä yhteydessä, mutta myöhempi suomalaisen ja ruotsalaisen kirkkohistorian traditio yhdistää Sorolaisen tehtävän ja Thomas Laurentiin opintomatkan, osittain Messeniukseen viitaten.¹⁴ Thomas Laurentiin oli yhdessä Sorolaisen kanssa tarkoitus matkustaa Konstantinopoliin keskustelemaan kirkkojen lähentymisen teologisista edellytyksistä. Nimenomaan tästä syystä Thomasin kohdeyliopistoksi olisi valikoitunut ruotsalaisille opiskelijoille tuohon aikaan hyvin epätyypillinen Tübingen esimerkiksi tutumman ja klassisen kreikan alalla tunnetun Rostockin sijaan. Kuten yllä on todettu, Tübingenissä kreikan professorina oli Martin Crusius, joka tiedettiin myös aikansa nykykreikan osaajana. Lisäksi hän oli vuosia käynyt kirjeenvaihtoa patriarkaatin kanssa osana luterilaisia pyrkimyksiä lähenyä ortodoksista kirkkoa. Juhanan utopistinen suunnitelma jäi kuitenkin monen muun hänen pyrkimyksensä tavoin vain haaveeksi, eikä Turun piispan ja kirkkoherran lähetystö lähtenyt koskaan Konstantinopoliin yhdistämään kristikuntaa.¹⁵

Voisi olettaa, että Juhanan suunnitelmasta olisi jotain mainintoja Crusiuksen päiväkirjamerkinnoissä. Pyrkimystä lähestyä Konstantinopolia ei kuitenkaan mainita sanallakaan. Kun Thomas Laurentii tuotiin Crusiuksen luo 25. syyskuuta, vain päivä sen jälkeen kun hän oli kirjoittautunut yliopistoon opiskelijaksi, Crusius kirjoitti Thomasin matkan syyksi yksinkertaisesti kreikan ja hep-

12. Paarma 1980, 78–79, liturgiariidasta 223–243; Nuorteva 1997, 274; ks. myös Johannes Baazius, *Inventarium ecclesiae Sveo-Gothorum. Continens integram historiam eccles. Svec.* Christopherus Güntherus 1642, 523. Baazius mainitsee Thomasin ainoana nimeltä esimerkiksi papeista jotka liturgiaa kannattaessaan välittivät enemmän viroistaan kuin uskosta, ”praebenda magis quam Religionem curarunt”. Liturgiariidasta Turussa ks. myös Jukka Paarma, *Den liturgiska striden i Finland*. Teoksessa Ingmar Brohed (toim.) *Reformationens konsolidering i de nordiska länderna 1540–1610*. Universitetsforlaget 1990, 137–41; Katariina Jagellonica ja katolisesta vastareformaatiosta ks. mm. Susanna Niiranen, Katariina Jagellonica ja ”tehtävä Ruotsissa”. Ruotsin kuningatar vastareformaation välittäjänä. Teoksessa Meri Heinonen & Marika Räsänen (toim.) *Pohjoinen Reformaatio*. TUCMEMS & THY 2016, 47–52.
13. Johannes Messenius, *Scondia illustrata* VII. Typis Olavi Enaei 1702, 74. Vrt. vol. X, 34.
14. Tengström 1830, 49–50; Ivar A. Heikel, *Åbo universitets lärdomshistoria. 5, Filologins studium vid Åbo universitet*. Svenska literatursällskapet i Finland 1894, 24–25; Pirinen (toim.) 1976, 94; Paarma 1980, 238; Nuorteva on huomannut, että Messeniukseen viitataan tässä yhteydessä vailla perustetta, ks. Nuorteva 1997, 275, viite 65. Ks. myös alla viite 15.
15. Paarma 1980, 237–238; Pirinen (toim.) 1976, 94; Tengström 1830, 49–50; ks. myös Nuorteva 1997, 274–276; Baazius 1642, 415; Olavus Plantin, *Vindemiola literaria: in qua Hellas sub arcto, sive merita Svecorum in linguam graecam brevissime et modeste exponuntur*. Apvd S.G. Zimmermannvm 1736, 26–27; Rafael Holmström, *Eerikki Eerikinpoika Sorolainen. Piispa ja teologi, kansanopettaja ja saarnaaja*. Suomen kirkkohistoriallinen seura 1937, 30; Sven Kjöllnerström, *Kräkla och mitra. en undersökning om biskopsvigningar i Sverige under reformationstidevarvet*. Gleerup, 1965, 95; Korhonen 2004, 81.

rean kielen opiskelun ja terveytensä vahvistamisen.¹⁶ Ruotsin uskonnollisesta tilanteesta Crusius kirjoitti lyhyesti, että Thomas Laurentii totesi seuraavana päivänä (26.9.) keskusteluissa Crusiuksen ja kahden yliopiston maisterin kanssa, että "Koko valtakunnassa harjoitetaan hengeltään puhdasta uskontoa. Entisen kuningattaren (Katariina Jagellonica) kuoltua jesuiitat on karkotettu".¹⁷ Muuten

■ Kuva 1. Kansilehti Martin Crusiuksen omistamasta Platonin *Dialogeista*. Ajan tavan mukaisesti Crusius on merkinnyt kirjan omistajuuden käyttämällä omaa ex libristään. Lähde: Wikimedia Commons CC BY 4.0/ Tübingenin yliopiston kirjasto.

sen paremmin luterilainen, katolinen kuin ortodoksinen usko ei tule esiin.

16. Tübingen UB, Mh 466 (3), 308: "eum venire discendi linguam Graecam & Hebraeam ca[usa], & ob valetudinem confirmandam."

17. Tübingen UB, Mh 466 (3), 309: "Est animo pura in toto Regno religio: et, priore Regina mortua, Iesuitae expulsi."

Yhtä vähän kertoo Juhana III:n suosituskirje, jonka Crusius jäljensi sinetteineen päivineen päiväkirjansa sivuille. Kirje on kaavamainen pyyntö osoittaa suosiota ja suojelusta Thomasille, joka kirjeen mukaan oli päättänyt lähteä vierailemaan ”Saksan kuuluisiin akatemioihin” tervehtyäkseen ja saavuttaakseen suuremman pätevyyden kreikassa ja hepreassa.¹⁸ Juhanan suosituksen mukaan aloite matkaan tuli Thomasilta, joka pyysi kuninkaalta suositusta osoitukseksi siitä, että hän tekee tämän kuninkaan suostumuksella ja suosiossa.¹⁹ On selvää, että kirje on osoitus Thomasin asemasta Juhanan suosiossa: jokainen yliopistop opiskelija ei matkannut Saksaan kuninkaan suosituskirje taskussaan. On myös ymmärrettävää, että Juhana ei julistanut arkaluontoista hanketta suosituskirjeessä: kilpailevien tunnustusten Euroopassa diplomaattinen tehtävä saattoi olla järkevämpää esittää yksityismatkana.²⁰ Sen sijaan Martin Crusiuksella ei ollut vastaavia rajoitteita päiväkirjamerkintöjensä suhteen. Olisi kummallista, jos Crusius, joka oli tallentanut päiväkirjojihinsa lähes kokonaan Tübingenin johtavien teologien ja Konstantinopolin patriarkan välisen kirjeenvaihdon (1573–1581),²¹ olisi tyystin vaiennut Ruotsin kuninkaan kiinnostuksesta idän kirkkoa kohtaan. Myös puhutun kreikan opiskelu oli tuolloin siinä määrin poikkeuksellista,²² että Crusius olisi varmasti maininnut Thomasin kiinnostuneen siitä. Sen sijaan päiväkirjamerkinnät viittaavat vain klassisen kreikan opiskeluun.²³

Onko Thomasin opintomatalla ja Juhanan Ericus Sorolaiselle määräämällä diplomaattisella tehtävällä mitään aikalaislähteisiin pohjautuvaa kytköstä, vai ovatko kirkkohistorioitsijat yksinkertaisesti liittäneet kaksi suunnilleen samanaikaista tapahtumaa toisiinsa vain sen vuoksi, että ne näyttävät niin täydellisesti sopivan yhteen? Edes Juhanan suunnitteleman Konstantinopolin lähetystön ajoituksesta ei ole varmuutta, ja tiedot siitä perustuvat useita vuosikymmeniä nuorempiin historiateoksiin. Messenius ajoittaa sen joko vuoteen 1585 tai 1587, joista ensimmäinen ajoitus sopisi yhteen Thomasin opintomatkan kanssa.²⁴ Sen sijaan vuonna 1642 Ruotsin kirkkohistorian kirjoittanut Johannes Baazius mainitsee kaavailtuna lähettiläänä Ericus Sorolaisen, mutta ajoittaa suunnitelman 1570-luvulle,²⁵ siis hyvinkin vuosikymmenen aiemmaksi kuin Thomasin opintomatka.

Yhteys näiden kahden välille näyttää keksityn vasta myöhemmin. Todennäköinen syyllinen on Olavus Plantin vuonna 1736 painetussa kirjassa *Vindemiola literaria*. Plantin kertoo Baaziuksen pohjalta Juhanan suunnitelmista lähettää Ericus Eri Konstantinopoliin, ja mainitsee samassa yhteydessä, että kuningas lähetti Thomas Laurentiin Tübingeniin Martin Crusiuksen luokse opiskelemaan nykykreikkaa.²⁶ Plantin mainitsee Baaziuksen lisäksi toisen lähteen, Johann Conrad Dieterichin teoksen *Propagatio Graecarum literarum et poeseos per Germaniam* (1663).

18. Tübingen UB, Mh 466, (3) 310: ”quod cum praesentium exhibitor, fidelis noster subditus, spectabilis et discretus Dominus Thomas Laurentii, Cathedralis ecclesiae Aböensis in magno principatu nostro Finlandia pastor, ob recuperandam valetudinem, atque etiam maiorem eruditionem in lingua Graeca, et Hebraea, consequendam, in animum suum induxi[set] celebriores Academias Germaniae invisere.”

19. Tübingen UB, Mh 466 (3), 310–311: ”petiit a nobis humiliter, ut illud et nostro consensu, et bona cum voluntate, atque etiam ad bonos omnes, commendatione et testimonio nostro publico fieri posset: quod quidem ipsi denegare nolimus.”

20. Vrt. Stephan Gerlach, joka 1573 matkusti Württembergin herttuan Ludwigin myöntämällä passilla Wieniin liittyäkseen siellä evankelisena pastorina keisarilliseen, Konstantinopoliin suuntautuvaan lähetystöön, ks. Dorothea Wendebourg, *Reformation und Orthodoxie. Der ökumenische Briefwechsel zwischen der Leitung der Württembergischen Kirche und Patriarch Jeremias II. von Konstantinopel in den Jahren 1573–1581*. Vandenhoeck & Ruprecht 1986, 35–36.

21. Wendebourg 1986, 14–15.

22. Crusius itsekin vasta opiskeli aikansa nykykreikkaa Tübingenissä vierailleiden kreikkalaisten avustuksella, erityisesti vuosina 1579–1589, ks. Ulrich Moennig, Martinus Crusius’s collection of Greek vernacular and religious books printed in Venice. Some unnoticed data. *Byzantine and Modern Greek Studies* 21 (1997), 66–67.

23. Ks. erit. päiväkirjamerkintä 29.9.1585.

24. Messeniuksen kahdesta ajoituksesta, ks. Nuorteva 1997, 275.

25. Baazius 1642, 415. Baaziuksen mukaan Juhana olisi taipunut jesuiittojen ja heitä tukevien aatelisten suostutteluun ja päättänyt lähettää lähetystön sen sijaan Roomaan Gregorius XIII:n luo; Baaziuksen tietoja seuraa mm. Ragnar Askmark, *Ämbetet i den svenska kyrkan i reformationens, ortodoxiens och pietismens tänkande och praxis*. Gleerup 1949, 333.

26. Plantin 1736, 26–27: ”vid. Differt. Vpsal. habit. de Liturgia. it. BAZII Invent Hist. Eccl. S. Goth. Neque h.l. praetereundum est, quod Rex ipse, Joh. III decipula hac Papistica, praeter suam forte opinionem, captus, Constantinopolim Legationem mittere in animo habuerit, qvaesiturus a Patriarcha ejus loci, qvi obtinuit sedem nimine antiquitatis celeberrimam, ut

Tässä pienessä väitöskirjavihkosessa Dieterich ylistää Martin Crusiuksen, Michael Neandruksen ja Laurentius Rhodomannuksen roolia kreikan kielen levittäjinä. Ja toden totta, mainitsee myös Thomas Laurentiin ja Juhana III:n. He ovat esimerkki siitä, kuinka Martin Crusiuksen maine oli levinnyt Ruotsiin asti, ja Juhana lähetti Thomasin Tübingeniin, jotta Crusius opettaisi tätä kreikan kielessä.²⁷ Kuten Crusiuksen päiväkirjoissa, myös Dieterichille Thomasin matkan syynä on vain ja ainoastaan klassisen kreikan opiskelu ilman diplomaattista päämäärää.²⁸ Plantin on siis vetänyt johtopäätökset yhdistämällä käyttämiensä Baziuksen ja Dieterichin teosten tiedot. Plantin on myös ensimmäinen, joka nimenomaisesti mainitsee Thomasin matkan päämääräksi aikansa nykykreikan (*barbaram hodiernorum Graecorum linguam*) opiskelun.

Todennäköisesti Plantinin kirjasta tieto hypää suomalaiseseen historiankirjoitukseen. Jacob Tengström kertoo vuonna 1830 julkaistussa *Handlingar till upplysning i Finlands kyrko-historie*-sarjan kahdeksannessa osassa julkaistussa pienessä tutkielmassa *Förteckning å Pastores Åbo Stad, efter Reformationen, intill dess Academien härstädes år 1640 inrättades*, kuinka Juhana III määräsi Thomasin matkustamaan Ericus Ericin kanssa patriarkan luo edistämään Ruotsin ja Kreikan kirkkojen yhdistymistä ja erityisesti saamaan patriarkalta hyväksynnän Ruotsissa käyttöön otetulle liturgialle, ”hwarföre han och af honom blifwit utsänd till Tyskland, att hos Profess. Crusius i Tübingen göra sig bekant med den nya Grekiskan, som där af berörde Professor med mycket bifall förelästes.” Tengströmin tietojen tarkkuus viittaa siihen, että ne perustuvat johon-

kin muuhun kuin hänen omaan päättelyynsä. Vaikka ainoat lähteet, joihin hän viittaa, liittyvät Upsalan kirkolliskokouksen aikana esitettyihin syytöksiin siitä, kuinka Thomas Laurentii olisi käyttänyt liturgiariitaa syrjäyttääkseen edeltäjänsä Henricus Jacobin kirkkoherran virasta,²⁹ todennäköisesti Olavus Plantin on Tengströmin lähde tiedoissa Thomasin opintomatkaista. Siinä määrin samankaltaisia Plantinin ja Tengströmin kuvaukset ovat.

On toki mahdollista, että Thomas Laurentiin opintomatkaan liittyi salainen kirkkopoliittinen tehtävänanto, mutta mikään 1500-luvun lähde tai edes 1600-luvun historiateos ei sellaista mainitse. Päätelmä syntyy 1700-luvulla, lyödään lukkoon 1800-luvun historiankirjoituksessa ja toistetaan, tosin kriittisin huomioin varustettuna, 1900-luvulla. Opintomatkaan ja Juhanan suosituskirjeeseen on saattanut kyllä liittyä pelkkää kreikan- ja hepreantaitoa käytännöllisempi syy. Kuten yllä on todettu, Thomas nousi korkeaan kirkolliseen virkaan Juhanan puoluelaisena epätavallista reittiä, eikä hänellä erotuksena muista Turun hiippakunnan johtavista kirkonmiehistä ollut yliopistokoulutusta. Lupa ja suosituskirje opintomatkaan ja siitä seuranneeseen maisterin oppiarvoon saattoivat siten olla keino vahvistaa Juhanan suosikin asemaa ja kouluttaa Turun hiippakunnan johtoon hänelle suojeita kirkonmiehiä. Sen sijaan opintomatkan yhteys kuninkaan kansainvälisiin diplomaattisiin tehtäviin näyttää Crusiuksen päiväkirjan tietojen valossa hyvin kyseenalaiselta ja jälkeinpäin keksityltä.

Martin Crusiuksen päiväkirjamerkinnot tämentävät kuitenkin aiempia tietoja Thomas Laurentiin opintomatkan ajoista. Hänen tiedetään

is confirmaret ritus Ecclesiae in Liturgia publicatos et investiret nostros Episcopos, cum aliter non posset a se removere suscipionem illam, qva accusabatur publicasse Liturgiam in Gratiam Romanae Religionis et sacrificii Papistici. Hac eadem de causa non solum Episcopum Aboensem, M. Ericvm Erici, nobilitasse dicitur, ut Constantinopolim proficisceretur, haec eadem expediturus, verum etiam Thomam Laurentii, Past. Finlandiae, ad M. Crusivm, Professorem tunc temporis Tubingae magno cum adplausu Germanos barbaram hodiernorum Graecorum linguam primum docentem, misisse, ut eum in ea lingua institueret. vid. Bazii Invent. H. Eccles. p. 414 et 415, it. C. Dieterici Programma, de Propagatione Lin. Gr. per Germaniam. p. 1.”

27. Johann Conrad Dieterich, *Propagatio Graecarum literarum et poeseos per Germaniam a trium viris literariis, Martino Crusio, Michaele Neandro, Laurentio Rhodomanno, instituta*. Karger 1663, 4, <http://digital.slub-dresden.de/werkansicht/dlf/13554/1/> (11.2.2019): “[...] qua multorum doctorum admirationem provocavit, adeo ut fama ejus in Sueciam evolarit: sicuti et Rex Sueciae Joh. III. misit Thomam Laurentii Pastorem Finlandiae, ut in graeca lingua ipsum institueret. Sed quid dico Sueciam? Graeciam ipsam, interipsos barbaros gementem, penetravit [...]”.

28. Korhonen 2004, 81, alaviite 381, on huomannut, että Dieterich puhuu vain neutraalisti kreikan kielestä. Korhonen ei vie päättelyä sen pidemmälle.

29. Tengström 1830, 49–50; näistä syytöksistä ks. erit. Paarma 1980, 79.

30. Paarma 1980, 143; Nuorteva 1997, 275.

kirjautuneen Helmstedin yliopistoon 5.9.1585,³⁰ mutta jatkaneen melkein saman tien matkaa Tübingeniin, jonne hän kirjautui opiskelijaksi 24.9.1585 ja promovoitiin maisteriksi jo 9.2.1586.³¹ Jukka Paarma ajoittaa opintomatkan ajankohdan keväästä syksyyn 1585, ilmeisesti ottamatta huomioon maisteripromootion päivää.³² Jussi Nuorteva on löytänyt Kansalliskirjaston kokoelmiin kuuluvan Ciceron teoksen *Libri de tres officiis*, jonka Thomas Laurentii on lahjoittanut Gregorius Martini Teitille ennen lähtöään Saksaan. Omistus on kirjoitettu Pyhän Margaretan päivänä (13.7.) vuonna 1585,³³ mikä tarkoittaa, että Thomas on lähtenyt Saksaan vasta heinäkuussa.

Martin Crusiuksen päiväkirjaansa kopioima Juhana III:n suosituskirje on päivätty 21.7.1585.³⁴ Aikataulu matkustamiselle Turusta Tukholmaan kirjan lahjoittamisen jälkeen on tiukka, mutta mahdollinen. Toinen vaihtoehto on, että myös Gregorius Teit on oleskellut heinäkuussa 1585 Tukholmassa. Joka tapauksessa Thomas on lähtenyt matkaan kohti Saksaa Tukholman kautta todennäköisesti heinäkuun lopussa. Crusiuksen päiväkirja paljastaa lisäksi, että vierailu Tübingenissä ei päättynyt maisteripromootioon helmikuussa, vaan Thomas Laurentii vietti kaupungissa pitkälti toista kuukautta sen jälkeen. Juuri ennen lähtöään Thomas kävi vielä vierailulla Crusiuksen luona, ja tämä merkitsi vierailun päiväkirjaansa 23.3.1586. Thomas kiitteli vuolaasti Martin Crusiusta, lupasi kirjoittaa tälle ja sai tältä lahjaksi kirjan,³⁵ josta tarkemmin seuraavassa alaluvussa.

Thomas Laurentii saapui siis oletettavasti takaisin Turkuun kesällä 1586. Kaiken kaikkiaan Thomas suoritti tutkinnon niin nopeasti, että promovointia on syytä pitää pikemminkin opintojen symbolisena päätöksenä kuin oppineisuuden todistuksena. Periaatteessa maisteriopinnot kes-

tivät uuden ajan alun Euroopassa useita vuosia, mutta käytännössä opintoajoista joustettiin usein esimerkiksi aikuisikään ehtineiden opiskelijoiden kohdalla.³⁶ Verrattuna ulkomailla opiskelleisiin aikalaisiinsa Thomas Laurentiin opinnot olivat huomattavan nopeat: ahvenanmaalainen Matthias Marci promovoitiin Rostockissa filosofian maisteriksi neljän vuoden opiskelujen jälkeen, eikä Christianus Agricola ehtinyt suorittaa maisterintutkintoa Wittenbergissä huolimatta yli kolmen vuoden opinnoista.³⁷

Humanistien tiedonvälitys 1500-luvun Euroopassa.

Martin Crusius oli selvästi kiinnostunut Pohjoismaiden oloista ja erityisesti klassisten kielten opetuksesta siellä. Hän keräsi ja merkitsi muistiin tietoa sieltä, mistä sitä sai. Ensimmäiset tiedot Suomesta tulivat württembergiläiseltä oppineelta Johann Georg Godelmannilta, joka oli vuonna 1579 vierailut Kööpenhaminassa ja toi elokuussa 1582 Crusiukselle tietoja klassisten kielten osaamisesta Pohjolassa. Godelmannin mukaan Kööpenhaminassa ja Upsalassa oli kuskakin yksi kreikan professori, mutta ”Suomessa ja Lapissa ihmiset elävät taikauksessa ja ovat kaikki barbaareita”, eli eivät tunteneet klassisia kieliä.³⁸ Godelmannin tiedot olivat suurpiirteisiä tai suorastaan virheellisiä, mutta Crusiuksella oli jo saman vuoden (1582) marraskuussa mahdollisuus päivittää tietonsa, kun ruotsalainen Petrus Jonae vieraili Tübingenissä. Petruksen tarkempi kuvaus Ruotsin ja Norjan kuningaskunnista sekä Pohjolassa ja Baltiassa edeltävinä vuosikymmeninä käydyistä sodista päättyi painettuna samaan *Germanograeciaan*, johon Crusius sisällytti myös Godelmannin uutiset.³⁹

31. Hermelink (toim.) 1906, 638; Crusius 1596, 796; Paarma 1980, 143; Nuorteva 1997, 275–276.

32. Paarma 1980, 238.

33. Nuorteva 1997, 276, viite 63. Teitin merkintä kirjan kannessa: ”Hunc librum officiorum, Reverendus Pastor Aboensis, Dn. [Thomas] Laurentii in Germaniam profecturus, dono dedit Mihi, Gregorio Martini Teito, Anno Domini 1585 Festo Margarete.”

34. Tübingen UB, Mh 466 (3), 311: ”Dat. ex Regia nostra Stockholmia XXI die mensis Iulii, Anno Christi M D L XXXVo.”

35. Tübingen UB, Mh 466 (3), 356: ”Die Mart. 23. mane hora 8a me conueniens, gratias agit mihi M. Thomas Laurentii Finlandus.”

36. Willem Frijhoff, Graduation and careers. Teoksessa Hilde de Ridder-Symoens (toim.) *Universities in early modern Europe, 1500–1800*. Cambridge University Press 1996, 359–361.

37. Nuorteva 1997, 265–267.

38. Crusius 1585, 272; Ludwig 1998, 135–136.

39. Crusius 1585, 183–185; Petrus Jonaen vierailuista ja hänen Crusiukselle välittämistä tiedoista ks. Ludwig 1998, 136–139, 143–147.

Petrus Jonae antaa paljon Godelmannia valoisamman kuvan Turun hiippakunnan sivistystyöstä:

Turun kaupungin koulu, joka on [hiippakunnan] pääkirkon luona, on oppilasmäärältään mitä suurin: oppilaita on usein 700 tai 800. Siellä opetetaan kreikkaa ja latinaa, usein jopa hepreaa. Tätä koulua johtaa nyt Christianus Agricola, sikäläisen piispan poika.⁴⁰

Petrus selvästi liioittelee oppilasmäärää, mutta kiintoisaa kyllä, Thomas Laurentii antaa käytännössä saman tiedon. Thomasin kertoman mukaan Turun katedraalikoulussa oli nimittäin seitsemän opettajaa ja yli 700 oppilasta.⁴¹ Thomasin kertoma opettajamäärä seitsemän vastaa nykytiedon käsitystä koulun koosta 1580-luvulla. Juhana III oli nimittänyt kouluun vuonna 1580 filosofian lehtorin, ja koulussa toimi samanaikaisesti enimmillään (1591) kuusi apuopettajaa. Sen sijaan oppilasmäärä oli varovasti arvioiden hieman yli viisikymmentä, mahdollisesti sata,⁴² mutta ei missään nimessä 700 oppilasta. Tämä herättää kysymyksen siitä, oliko ulkomaille opintielle lähteneitä ruotsalaisia ohjeistettu antamaan hieman todellisuutta ruusuisempi kuva valtakunnan ja sen kaupunkien ja koulujen koosta.

Thomas Laurentii päivitti ja tarkensi Petrus Jonaen antamia tietoja. Kuluneina kolmena vuotena koulun rehtori oli vaihtunut, kun Christianus Agricola oli siirtynyt Tallinnan piispaksi. Uusi rehtori oli Jacobus Petri, suomalaisittain Jaakko Finno, virsikirjan tekijänä ehkä parhaiten tunnettu. Klassisten kielten osaamisesta Thomas antaa samansuuntaisen kuvan kuin Petrus, tosin

pienin varauksin. Thomasin mukaan rehtori Jacobus Petri osasi vähän kreikkaa, ja opetti tämän kielen perusteita. Piispa [Ericus Sorolainen] opetti heprean perusteita. Latinan opetukseen kykenivät hyvin muutkin.⁴³ Petrus Jonaen ja Thomas Laurentiin antamat tiedot ovat lopulta hämmästyttävän samankaltaisia, ja näin Crusiuksen päiväkirjamerkintä vahvistaa kuvaamme siitä, että kreikkaa ja myös hepreaa todella opetettiin Turun koulussa 1580-luvulla.⁴⁴

Vaikka Crusius kirjasi muistiin ennen kaikkea Turkua ja Suomea koskevia asioita, Thomas päivitti myös hänen tietojaan Ruotsin valtakunnan asioista sekä Petrus Jonaen kuulumisista. Hän kertoi, kuinka edellisessä sodassa Ruotsin kuningas oli riistänyt venäläisiltä merta ja maata 100 peninkulman verran, viitaten ilmeisesti vuoden 1583 aselepoon Ruotsin ja Moskovan välillä.⁴⁵ Kahden miehen vierailun välillä kuningatar Katariina Jagellonica oli kuollut (1583), ja Crusius merkitsi Thomasin kertomasta muistiin että ”uusi kuningatar on syntyperäinen ruotsalainen, noin 20-vuotias, kaunis ja viisas, kuninkaallista sukua”, mutta ei koskaan maininnut Gunilla Johansdotter Bielken nimeä. Lisäksi Thomas kertoi, kuinka vanhan kuningattaren kuoltua jesuiitat oli karkotettu maasta ja ”koko valtakunnassa harjoitetaan hengeltään puhdasta uskontoa”. Hän tiesi myös kertoa, että Petrus Jonae opetti nyttemmin Södermanlandissa, ja että koko Upsalan akademia oli siirretty Tukholmaan – tällä Thomasin on täytynyt viitata Juhanan tukemaan Tukholman Collegiumiin ja Upsalan yliopiston opetuksen loppumiseen 1580-luvun alussa.⁴⁶

Uutisten liikkuminen 1500-luvun Euroopassa oli riippuvainen ihmisten liikkeistä, eivätkä kir-

40. Crusius 1585, 183: ”Abogiae oppidi Schola ad Templum primarium frequentissima est, Discipulis saepe DCC aut DCCC, ubi Graeca et Latina docentur, saepe etiam Hebraica. Eam Scholam nunc regit Christianus Agricola, Episcopi ibi filius.”; uusintapainos ks. Ludwig 1998, 145–146. Christianus Agricola tosiaan oli vielä katedraalikoulun rehtori, tosin hänen isänsä, piispa Mikael Agricola oli kuollut jo 1557.

41. Tübingen UB, Mh 466 (3), 308: ”in qua Schola est, 7 docentes habens, & discipulos plus 700.”

42. Jussi Hanska & Anu Lahtinen, Keskiajalta 1500-luvun lopulle. Teoksessa Jussi Hanska & Kirsi Vainio-Korhonen (toim.) *Huoneentaulun maailma. Kasvatus ja koulutus Suomessa keskiajalta 1860-luvulle*. SKS 2010, 87; Oscar Nikula & Sigrid Nikula, *Turun kaupungin historia. 1521–1600*. Nide 2. Turun kaupunki 1987, 697–698; Paarma 1980, 342–345.

43. Tübingen UB, Mh 466 (3), 308: ”Rector Scholae vocatur IACOBVS Petri: qui paulum Graece sciens, el[emen]ta eius linguae ibi docet. El[emen]ta vero Hebraeae L[inguae] docet Episcopus. Alias latinae l[itte]rae ibi docentur: et [enim] satis bona ingenia ho[mini]m.”

44. Kreikan opetuksen varhaisvaiheista Turussa ks. alla.

45. Vuoden 1583 aselevosta ja rajamuutoksista ks. esim. Lars-Folke Landgrén, Pohjoismaiden 25-vuotinen sota ja pitkä viha. Käänt. Martti Ahti. Teoksessa *Itärajan vartijat 2. 1500-luku*. Otava 2004, 175–178.

46. Tübingen UB, Mh 466 (3), 308–309. Petrus Jonae oli tosiaan 1583 muuttanut Nyköpingiin, josta Kaarle-herttua järjesti hänelle myöhemmin kirkkoherranviran, ks. Stefan Östergren, Petrus Jonae Helsingus. Teoksessa *Svenskt biografiskt lexikon* 29, Norstedt 1995–1997, 217, <https://sok.riksarkivet.se/sbl/Presentation.aspx?id=7206> (11.2.2019).

jeetkään kulkeneet Tübingenistä Ruotsiin, jolle sopivaa viestinviejää löytynyt niitä kuljettamaan. Thomas Laurentii sai toimia tällaisena Martin Crusiuksen ja Petrus Jonaen välillä. Crusius julkaisi *Diariumiinsa* myös lähettämiensä kirjeiden tiivistelmiä, ja 7. maaliskuuta 1586 hän kirjoitti Petrus Jonaelle. Petrus oli jotenkin saanut Crusiukselle toimitettua kirjeen, joka oli päivätty 5. heinäkuuta 1584 ja Crusius pyysi anteeksi pitkää hiljaisuutta. Ilmeisesti Petrus oli valittanut päänsärkyä, koska Crusius toivoi sen paranemista. Lyhytsanainen tiivistelmä kertoo lisäksi, että Crusius kirjoitti Ruotsiin kirjeenvaihdostaan Bysanttiin (joka toki tässä vaiheessa oli osa osmanien valtakuntaa), julkaisemistaan teoksista, Tübingenin kanslerin matkasta johonkin kollokviumiin, Turkin ja Persian välisestä sodasta sekä Ranskan kuninkaan sodasta Navarraa vastaan. Lisäksi Thomas sai tehtäväkseen välittää suullisia, mahdollisesti arkaluontoisempia tietoja, sillä tiivistelmä päättyi toteamukseen:

Muista asioista hänelle kertoo maisteri Laurentii Thomas [marg. sillä uskoin tämän kirjeen hänen haltuunsa], jonka välityksellä lähetän tämän kirjeen; hän, jos Jumala suo, edistää kreikan kielen juurruttamista Suomeen.⁴⁷

Walther Ludwig on todennut, että Petrus Jonaen ja Martin Crusiuksen kohtaaminen ja sen tuloksena syntynyt Pohjolan olojen kuvaus *Germanograeciassa* ovat esimerkki eri maiden humanistien hedelmällisestä kanssakäymisestä ja tiedonvälityksestä aikana, jolloin tarkkojen tietojen hankkiminen kaukaisista seuduista oli vaivalloista.⁴⁸ Thomas Laurentiin vierailu jatkoi tätä kanssakäymistä, ja Crusiuksen päiväkirjamerkinnot paljastavat, kuinka tiedonkulku käytännössä tapahtui: Keski-Eurooppaan matkanneet opiskelijat paitsi kertoivat kuulumisia kotimaistaan myös ylläpitivät kirjeenvaihtoa ja oppineiden verkostoa. Tie-

toja saatettiin värittää ja kaunistella, mutta yhtä kaikki Petrus Jonaen ja Thomas Laurentiin välityksellä Martin Crusius sai tietoa paitsi klassisten kielten opetuksesta Pohjolassa, myös Ruotsin valtakunnan oloista ja sodista Moskovaa vastaan. Vastaavasti Ruotsiin kulkeutui Martin Crusiuksen välityksellä tietoa niinkin kaukaisista asioista kuin Turkin ja Persian välisestä sodankäynnistä.

Kreikkaa ja hepreaa Turun katedraalikoulussa

Martin Crusiuksen keskeisiä kiinnostuksen kohteita oli kreikan kielen asema niin turkkilaisten valtaamassa Kreikassa, Saksassa kuin muualla Euroopassa. Niinpä ei ole yllättävää, että hän kyseli Thomasilta tietoja kreikan ja muiden kielten opetuksesta Turussa, aivan kuten hän oli tehnyt muutamaa vuotta aiemmin Petrus Jonaelta koskien Ruotsin valtakuntaa yleisesti. Yllä on jo kuvattu, mitä Thomas kertoi opetuksen järjestämisestä Turun koulussa. Opettajien lisäksi Crusius on merkinnyt muistiin Turussa käytettyjä sekä Thomasin Tübingenistä hankkimia kirjoja.

Turussa opetettavista kirjoista Thomas mainitsee Philipp Melanchthonin kieliopin ja Lucas Lossiuksen Melanchthonin ja Erasmus Rotterdamilaisen dialektiikan ja retoriikan opetuksista kouluja varten koostaman lyhennelmän *Erotemata dialecticae et rhetoricae Philippi Melanthonis et praeceptionum Erasmi Roterodami*. Thomas itse kertoo nähneensä Martin Crusiuksen *Rhetorica Philippica* -teoksen, ”ja lukeneensa sitä itseksensä”.⁴⁹ Lisäksi Crusius merkitsi marginaaliin kreikan opetuksen kohdalle ”Clenardi Gramm. Gr.”,⁵⁰ viitaten tällä todennäköisesti siihen, että Turussa käytettiin kreikan opetuksessa Nicolaus Clenarduksen (1495–1543) kreikan kielioppia. Thomas Laurentii otti kyseisestä teoksesta ainakin yhden, todennäköisesti useamman yksityistunnin Crusiukselta. Tämä nimittäin kirjoitti päiväkirjaansa 29.9.1585, että ”klo 12 aloin käydä läpi

47. Tübingen UB, Mh 466 (3), 347.

48. Ludwig 1998, 148.

49. Tübingen UB, Mh 466 (3), 308: ”Ait, se in illa sua patria vidisse mea Rhetorica Philippica, et pro se legisse. Ibi doceri Grammaticam Phil. Mel. et Quaestiones Dial. ac Rhetor. Lossii.” Kyseessä täytyy olla Crusiuksen kommentaarein varustama Philipp Melanchthonin retoriikan oppikirja *Philippi Melanthonis Elementorum Rhetorices Libri duo* (ensimmäinen painos Johann Oporinus 1563, useita uusintapainoksia, ks. Wilhelmi 2002, 224–241). Lucas Lossiuksen lyhennelmä levisi useina painoksina, vanhin painos, joka löytyy tietokannasta ”Verzeichnis der im deutschen Sprachbereich erschienenen Drucke des 16. Jahrhunderts (VD 16)”, www.vd16.de/ (11.2.2019), on painettu Frankfurt am Mainissa 1550.

50. Tübingen UB, Mh 466 (3), 308.

Clenarduksen kreikan kielioppia kahden kesken herra Thomas Laurentii Suomalaisen kanssa.”⁵¹

Crusiuksen päiväkirjamerkinnot ja Thomas Laurentiin tiedonannot sopivat yhteen sen kanssa, mitä tiedetään 1500-luvun kouluoloista Turussa. Ne myös tarkentavat ja täydentävät tietoja olennaisilta osin. Philipp Melanchthonin teosten vahva läsnäolo on ymmärrettävää, koska koko voimassa ollut vuoden 1571 koulujärjestys nojasi Wittenbergin opettajien vaikutukseen ja Melanchthonin siellä vuonna 1528 laatimaan reformoituun koulujärjestykseen.⁵² Ylipäätään Melanchthonin pedagogiikka, humanismi ja teologia olivat 1500-luvun Pohjolassa vahvempia reformaation vaikutteita kuin Lutherin teologiset kirjoitukset.⁵³ Lucas Lossiuksen teokset mainitaan myös 1500-luvun lopussa katedraalikoulussa tehdyissä inventaareissa.⁵⁴ Myös Clenarduksen kreikan kielioppi kuului 1500-luvun Ruotsissa käytettyihin oppikirjoihin, ja Upsalan kirkolliskokouksessa vuonna 1595 se määrittiin opetuksessa käytettäviin kirjoihin.⁵⁵ Melanchthonin kreikan kieliopin kappale oli ollut Turussa ainakin 1560–1570-luvuilla.⁵⁶

Kreikan ja heprean opetus näyttäytyy järjestelmällisempänä ja varhaisempana kuin on oletettu. Kreikan opetus oli alkanut Turussa kun Erik Härkää oli valittu koulun rehtoriksi vuonna 1566. Opetus näyttää kuitenkin herättäneen vastustusta, ja on arveltu, että tämä uudistus oli syynä Erikin syrjäyttämiseen rehtorin virasta. Kreikka ei kuulunut vielä vuonna 1571 kirkkojärjestyksen mukaiseen koulujen ohjelmaan, ja Raamatun alkukieliä alettiin Ruotsin kouluissa opettaa vasta 1580-luvulla. Jukka Paarman mukaan Erik

Härkääpään kokeilu jäi väliaikaiseksi, ja kreikan opetus alkoi vakiintua vasta 1600-luvun alkupuolella.⁵⁷ Thomas Laurentiin tiedonannon mukaan kreikan opetus kuitenkin jatkui Turun katedraalikoulussa, vastuun oli ottanut rehtori Jacobus Petri ja myös Clenarduksen kielioppi näyttää olleen jo käytössä. Turun koulu näyttää 1580-luvulla tarjonneen myös heprean alkeisopetusta piispa Ericus Ericin johdolla. Hebraistit olivat tuolloin vielä harvassa. Ilmeisesti Viipurin pitkäaikainen koulumestari Christianus Bartholdi Ruuth opiskeli hepreaa Rostockissa 1580–1584, jossa hänen opettajanaan toimi Ruotsin ensimmäinen oppinut hebraisti Nicolaus Olai Botniensis, joka myös kirjoitti valmistuneelle Christianukselle onnitte-lurunon hepreaksi.⁵⁸ Suhteessa tähän Ericus Ericin järjestämää heprean opetusta voidaan pitää hyvin varhaisena yrityksenä lisätä Raamatun alkukielten osaamista.

Thomas Laurentii halusi selvästi laajentaa kirjastoja Turussa. Päiväkirjamerkinnot 29. syyskuuta 1585 Crusius mainitsi Thomasin ostaneen yksityistunnin yhteydessä molemmat osat hänen *Grammatica Graeca* -kieliopistaan (1562–1563). Lähtiessään takaisin Turkuun Thomasin matkatavarat olivat täynnä kirjoja. Crusius toteaa – ilmeisen tyytyväisenä – Thomasin kantavan kotimaahansa useita hänen kirjoituksiaan: mainitut kreikan kieliopin molemmat osat, *Epitome Rhetorica*,⁵⁹ *Syntax[is] Graecae*⁶⁰ sekä *Civitas Coelestis, Seu Catecheticae Conciones* (1578). Nämä olivat ilmeisesti Thomasin ostamia. Erikseen Crusius lahjoitti hänelle matkalukemista: Hieronymus Wellerin *De officio Ecclesiastico, politico, oeconomico*.⁶¹

51. Tübingen UB, Mh 466 (3), 310.

52. Hanska & Lahtinen 2010, 82–83.

53. Otfried Czaika, Die Ausbreitung der Reformation im Ostseeraum ca. 1500–1700 als Kulturtransfer. Teoksessa Otfried Czaika & Heinrich Holze (toim.) *Migration und Kulturtransfer im Ostseeraum während der Frühen Neuzeit*. Kungliga biblioteket 2012, 89–91.

54. Jorma Vallinkoski, *The History of the University Library at Turku. I, 1640–1722*. Helsingin yliopiston kirjasto 1948, 95.

55. Hanska & Lahtinen 2010, 84; Nikula & Nikula 1987, 695.

56. Nuorteva 1997, 203; Korhonen 2004, 92.

57. Paarma 1980, 344; Emil Hildebrand (toim.) *Svenska riksdagsakter jämte andra handlingar som höra till statsförfattningens historia under tidehvarvet 1521–1718. 3:2, 1595–1596*. Norstedt 1900, 517–518; Simo Heininen, *Marcus Henrici Helsingius. Humanisti ja teologi varhaisortodoksin Suomessa*. Suomen kirkkohistoriallinen seura 1974, 15; ks. myös Iiro Kajanto, *Latina, kreikka ja klassinen humanismi Suomessa keskiajalta vuoteen 1828*. SKS 2000, 57; Korhonen 2004, 80–81.

58. Simo Heininen, Kaksi kansielibristä 1500-luvulta. *Suomen kirkkohistoriallisen seuran vuosikirja* 62–63 (1974), 28–29.

59. Todennäköisesti uudempi painos jo mainitusta Crusiuksen kommentoimasta Melanchthonin retoriikan oppikirjasta, esim. *Martini Crusii quaestionum, in Philippi Melanthonis Elementorum Rhetorices libros duos, Epitome*. Georg Grunpenbach 1581.

60. Jokin pienempi kielioppiteos, tunnistamaton.

61. Hieronymus Weller, *De officio ecclesiastico, politico, et oeconomico, libellus (etc.)*. Ioan. Montanus & Ulric. Neuberus 1552.

Lopuksi

Thomas Laurentii paitsi opiskeli kreikkaa yhden aikansa kuuluisimman professorin johdolla, myös rikastutti Turun hiippakunnan epäilemättä suppeaa humanistista kirjallisuutta. Thomasin vaikutusta kreikan kielen ja humanistisivistyksen lähettiläänä on kuitenkin vaikea arvioida, koska lähteet Turun koulun 1500-luvun lopun opetuksesta ovat vähäisiä. Mahdollisesti vaikutus jäi lyhytaikaiseksi, ja kreikan opiskelu vakiintui vasta 1600-luvun Turussa. Ainakaan Thomasin mukanaan tuomia teoksia ei mainita Turun Akatemian vanhimmissa kirjastoluetteloissa eikä katedraalikoulusta Akatemialle siirtyneissä kirjoissa.⁶² Tältä osin jatkuvuutta ei siis näytä olleen. Yhtä kaikki, Martin Crusiuksen päiväkirjamerkinnot nostavat kirkkoherra Thomas Laurentiin yhdeksi Suomen varhaisista humanisteista, kreikan osaajista ja aikansa oppineiden verkoston jäsenistä.

Martin Crusiuksen päiväkirjamerkinnot Thomas Laurentiin vierailusta antavat kokonaan uuden näkökulman muuten usein niuk-

koihin, matrikelimaisiin tietoihin 1500-luvun suomalaisten opintomatkoihin ulkomaille. Ne kertovat akateemisesta elämästä, humanistien verkostoista ja tiedonkulusta Keski-Euroopasta Ruotsin valtakuntaan. Päiväkirjoissa korostuu useaan otteeseen kreikan opiskelu Thomas Laurentiin matkan pääasiallisena syynä. Aikalaistiedot kyseenalaistavat myöhempää tulkintaa matkasta osana Juhana III:n kirkkopoliittista yritystä lähentyä Konstantinopolin patriarkkaa. Koska kyseessä on aiemmin tuntematon, Crusiuksen julkaisemattomissa päiväkirjoissa hankalasti saavutettavissa oleva lähde, artikkelin liitteenä on päiväkirjamerkintöjen editio ja suomenkielinen käännös.

FT Reima Välimäki työskentelee yliopisto-opettajana (ma) Turun yliopiston kulttuurihistorian oppiaineessa.
Sähköposti: reima.valimaki@utu.fi.

62. Vuoden 1655 kirjastoluettelo mainitsee Martin Crusiuksen *Turcograecan* ja *Germanograecan*, ks. Axel Kempe, *Bibliotheca Academiae Aboensis sive elenchus*. Apud Petrum Hanson, 1655, 15. Ne ovat todennäköisesti päätyneet Akatemian kirjastoon muuta reittiä. On vaikea kuvitella että sekä muiden että erityisesti omista kirjoistaan kiinnostunut Crusius olisi jättänyt mainitsematta, jos Thomas Laurentii olisi vienyt mukanaan nämä teokset.

*Editio Martin Crusiuksen päiväkirjojen
Thomas Laurentiin vierailua koskevista osista.*

Käännös: Veli-Matti Rissanen

Editio Martin Crusiuksen päiväkirjojen Thomas Laurentiin vierailua koskevista osista.
Tübingen Universitätsbibliothek, Mh 466 (3)¹

[308]

Stu Finnonia

DE FINLANDIA

25. Septembris

D. D. Simo Eisenus² ad me ducit virum quendam, spectatu dignum: venientem ex metropoli Finlandiae ABO, ibi pastorem Ecclesiae [Marg: Abo C.] nomine THOMAM Laurentii, pium & doctum, ac bene moratum. Habet commendationem, eleganter latine scriptum, a Rege Sueciae, Ioanne tertio, cui paret Finlandia: eum venire discendi linguam Graecam & Hebraeam ca[usa], & ob v[ale]tudinem confirmandam. Est Episcopus urbis Abo: in qua Schola est, 7 docentes habens, & discipulos plus 700. Rector Scholae vocatur IACOBVS Petri: qui paulum Graece sciens, el[emen]ta eius linguae ibi docet. El[emen]ta vero Hebraeae L[inguae] docet Episcopus. [Marg: clenardi Gramm. Gr.³] Alias latinae l[itte]rae ibi docentur: et [enim] satis bona ingenia ho[mini]m. Ait, se in illa sua patria vidisse mea Rhetorica Philippica⁴, et pro se legisse. Ibi doceri Grammaticam Phil. Mel. et Quaestiones Dial. ac Rhetor. Lossii.⁵ SVDEROmandiae Sueciae docere D. Petrum Ioanae. Nunc Academiam ex Upsalia esse latine Holmiam (siue vulgo Stockholmiam) metropolin Sueciae, qui locus sit amoenior, translata.

Postridie (mecum [lukukelvoton nimi kreikkalaisella aakkostolla], ipse & M. Ioan. Merhardus, & M. Euseb. Stetterus⁶) dixit: in Finlandia nulla nasci poma, pyra, botros: sed bonum frumentum, pecus, & pisces, & pelles. Regem hunc Suecum ademisse, proximo bello, Rutenis seu Moscobitis, mare & terram ad 100 milliaria. Ipsum, multas linguas scire: perbene loqui latine, & mediocriter scribere Graece. Reginam, i[n]i[n]digenam [309] fore 20 annorum, pulchram & prudentem, in Regia prosapia. Est animo pura in toto Regno religio: et, priore Regina mortua, Iesuitae expulsi. Abo C. habet etiam musicam: organon in templo, et cantiones viua voce. Ibi, et[itam] Orlandi⁷ cantiones reperiuntur. Fore tamen, haec apud nos (Tybingae) meliora.

[Marg: Baccaurei] Septemb. 28. M. Bernh. Dyrrius, pro me creauit 37 Baccaureos. Ibi, duo noua 1. quod primus inter eos creatus est, Christopher Lutzius Viennensis, caecus; quia ei visus quinquenni, ex pustulis puerilibus perierat. Vnà creatus est, eius famulus et pedagogus, Ioan. Happfenzederus. 2. quod tunc primum, nobis antecedentes habuimus novos tubicines, tres (in turri templi vigilantes) tubicines, musice concinentes. Graece suum problema (Graece et latine discendum esse) erudite compositum recitauit in actu Baccaureus quartus, Michäel Ezzelius, Mich. Abbas Murrhalensis

1. Edition välimerkit, ortografia ja kapiteelit noudattavat käsikirjoituksen muotoiluja. Epävarmat lyhenteet, merkit ja marginaalikomentit on merkitty hakasulkein. Niemien kirjoitusasu noudattaa käsikirjoitusta.

2. Simon Eisenus, oikeustieteen tohtori, ks. Staiger (toim.) 1961, 70.

3. Nicolaus Clenarduksen *Institutiones in linguam graecam*, joka ilmestyi ensimmäisen kerran 1530 ja seuraavina vuosikymmeninä useina eri painoksina ja kommentaarein varustettuna, ks. Hendrik D. L. Vervliet, Nicolaus Clenardus, *Institutiones In Linguam Graecam* Leuven, Rutger Rescius En Johannes Sturmius, 1530 [Nk 585-Nat II, 7]. Teoksessa Hendrik D. L. Vervliet (toim.) *Post-Incunabula En Hun Uitgevers in de Lage Landen/Post-Incunabula and Their Publishers in the Low Countries*. Springer Netherlands 1978, 184–185.

4. Crusiuksen kommentaarein varustama Philipp Melanchthonin retoriikan oppikirja *Philippi Melanthonis Elementorum Rhetorices Libri duo* (ensimmäinen painos Johann Oporinus 1563, useita uusintapainoksia).

5. Lucas Lossiuksen Philipp Melanchthonin ja Erasmus Rotterdamilaisen dialektiikan ja retoriikan opetuksista kouluja varten koostaman lyhennelmä *Erotemata dialecticae et rhetoricae Philippi Melanthonis et praeceptionum Erasmi Roterodami*, kiersi tuolloin useina eri painoksina, ks. alaviite 49 artikkelissa.

6. Eusebius Stetter, Tübingenin kaupungin latinakoulun Schola Anatolican koulumestari 1577–1600, Tübingenin yliopiston latinan professori 1600–1611, ks. Wolfram Hauer, *Lokale Schulentwicklung und städtische Lebenswelt. Das Schulwesen in Tübingen von seinen Anfängen im Spätmittelalter bis 1806*. Franz Steiner Verlag 2003, 355–356; Staiger (toim.) 1961, 172.

7. Orlando di Lasso (n. 1530–1594), alankomaalainen renessanssisäveltäjä.

Suomennos Martin Crusiuksen päiväkirjojen Thomas Laurentiin vierailua koskevista osista.
Käännös: Veli-Matti Rissanen

[308]

Suomesta

25. syyskuuta

D.D. Simo Eisenus saattaa luokseni erään kunnianarvoisen miehen, joka tulee Suomesta, Turun metropoliista ja on siellä kirkkoherrana, hurskaan, oppineen ja hyvätapaisten miehen nimeltä Thomas Laurentii. Mukanaan hänellä on elegantilla latinalla kirjoitettu suositus Ruotsin kuninkaalta Juhana III:lta, jolle Suomi on almainen. Sen mukaan hän on saapunut oppiakseen kreikkaa ja hepreaa ja vahvistaakseen terveyttään. Turun kaupungissa on piispa ja koulu, jossa on seitsemän opettajaa ja yli 700 oppilasta. Koulun rehtori, nimeltään Jacobus Petri taitaa hieman kreikkaa ja opettaa siellä kreikan perusteita. Heprean kielen perusteita taas opettaa piispa. Lisäksi siellä opetetaan latinaa; kyvykästä väkeä on näet riittämiin. Hän sanoo nähneensä kotimaassaan *Rhetorica Philippica* -teokseni ja luke-neensa sitä itsekseen, ja kertoo, että siellä opetetaan Philippus Melanchthonin kielioppia ja Lossiuksen teosta *Quaestiones Dial. ac Rhetor.*, Petrus Jonae opettaa Ruotsin Södermanlandissa ja nyt Akatemia on siirretty Upsalasta Holmiaan [kuten sitä latinaksi nimitetään] tai [kuten tavallisesti sanotaan] Tukholmaan, Ruotsin metropolikseen, joka on varsin idyllinen paikka.

Seuraavana päivänä (Thomas itse, M. Ioan. Merhardus, ja M. Euseb. Stetterus [...] kanssani), hän sanoi, että Suomessa ei kasva omenoita, päärynöitä, eikä viinirypäleitä, mutta hyvää viljaa, karjaa, kaloja ja nahkoja siellä on. Hän kertoi kyseisen Ruotsin kuninkaan riistäneen viimeisimmässä sodassa ruteeneilta eli venäläisiltä merta ja maata 100 peninkulmaan saakka. Hän mainitsi kuninkaan osaavan monia kieliä, puhuvan oikein sujuvaa latinaa ja osaavan kreikkaa kohtalaisesti. Kuningatar on syntyperäinen ruotsalainen [309] noin 20-vuotias, kaunis ja viisas, kuninkaallista sukua. Koko valtakunnassa harjoitetaan hengeltään puhdasta uskontoa. Entisen kuningattaren kuoltua jesuiitat on karkotettu. Turun tuomiokirkossa on musiikkiakin: siellä on urut ja myös elävää laulumusiikkia. Löytyypä Orlandonkin lauluja. Ehkä kuitenkin nämä asiat ovat paremmin meillä Tübingenissä.

28. syyskuuta M. Bernh. Dyrrhius vihki puolestani 37 baccalaureusta. Siinä oli kaksi uutta seikkaa. Ensiksi se, että noista ensimmäisenä vihittiin wieniläinen Christopher Lutzius, joka on sokea, koska viisivuotiaana hän oli menettänyt näkönsä lapsenrakkuloiden takia. Yhdessä hänen kanssaan baccalaureukseksi vihittiin hänen palvelijansa ja kotiopettajansa, Ioan. Happfenzederus. Toiseksi se, että silloin ensi kertaa meillä oli edellämme kulkemassa uudet torvensoittajat, kolme (kirkon tornivahtia) torvensoittajaa, jotka soittivat hienosti yhteen. Oppineesti laaditun tehtävänsä – sen, että on opiskeltava kreikkaa ja latinaa – lausui ääneen kreikaksi neljäs baccalaureus Michäel Ezzelius, apotti Mich. Murrhalensiksen veli, jolla oli yksityisopettajana Matthias Hausius. Minä istuin ensimmäisessä pöydässä rehtori Heerbranduksen, Bebenhausenin apotti Eberh. Bidenbacchiuksen, herra kanslerimme ja M. Philippus Graelaeruksen (dekaani, *Nagolti*?) saarnaaja) ja Georg. Liebleruksen, ja Bernh. Dyrrhiuksen, ja Thomas Laurentii Suomalaisen kanssa. Edellä mainitut muusikot soittivat lähellämme. Darnach Seltzame Springer + Bergraiensinger.

F[rater], utens priuato Magistro, Matthia Hausio. Sedi ego in prima mensa, cum Rectore Heerbrando⁸, et Abbate Bebenhus, Eberh. Bidenbacchio,⁹ et D. Cancell. nostro¹⁰, et M. Philippo Graelaero (Decano, Nagolti [sic, ?] concionatore) et Georg. Liebler¹¹, et Bernh. Dyrhio, et Thoma Laurentii Finlando. Praedicti Musici, prope nos cocinerunt [sic]. Darnach Seltzame Springer. Item Bergraien singer.

[310]

Semptemb. 29. accepi Germano Graeciae exemplaria 15 per Gruppenbac.¹² mihi a Sebast. H. P. missa. Est non paulo minor, quam Turco Graecia. Venditur hic 12. baciis. Etiam in folio est. Incepi D. Thomae Laurentii Finlando, priuatim percurrere hora 12^a Grammaticam Graecam Claenardi. Emit ipse quoque ambos meae Grammat. Graecae partes, saepius hactenus Basileae excusas. [Marg: Exemplar manu generi mei scriptum fuerat multo maius exemplo Turco Gr. mea manu scripto.]

REGIS SVECIAE COM=
mendatio, D. Thomae
Laurentiae data, quam
huc ad verbum
descripsi i.
Octob. 85¹³

IOANNES TERTIUS DEI GRATIA, Suecorum, Gothorum, Wandalorum, etc. Rex, magnus princeps Finlandiae, Careliae, Worzhouiae, et Ingriae, Ruthenorum, Estoniaeque Liouonum, etc. Dux: omnibus et singulis has visuris Benedicamus: quod cum praesentium exhibitor, fidelis noster subditus, spectabilis et discretus Dominus Thomas Laurentii, Catheralis ecclesiae Aböensis in magno principatu nostro Finlandia pastor, ob recuperandam valetudinem, atque etiam maiorem eruditionem in lingua Graeca, et Hebraea, consequendam, in animum suum induxi[ssset] celebriores Academias Germaniae invisere: petiit a nobis humiliter, ut illud et nostro consensu, et bona cum voluntate, atque etiam ad bo-[311]nos omnes, commendatione et testimonio nostro publico fieri posset: quod quidem ipsi denegare nolimus. Ab omnibus itaque et singulis, cuiuscumque gradus, status, ordinis, dignitatis vel eminentiae fuerint, quos dictus noster subditus vel in itinere, aut alias in regionibus, ditionibus, ciuitatibus, Academiis et Collegiis, salutare et convenire contigerit, Cuiuscumque dignitatis et ordinis habita ratione, amice, benigne, et clementer petimus, et postulamus: ut ipsum non modo ab iniuria et damno, quantum in ipsis situm est, tueantur et defendant: sed etiam nostro nomine sibi commendatum habeant: atque ipsi beneficentiae, liberalitatis, et humanitatis officia exhibere velint. In quo fit, quod iustitiae et aequitati est consentaneum, atque nobis in primis gratum: atque apud alios gratia, benignitate, et Regia nostra clementia reponendum. Dat. ex Regia nostra Stockholmia XXI die mensis Iulii, Anno Christi M D L XXXV°

[Jäljennös Juhana III:n sinetistä]

8. Teologi Jacob Heerbrand (1521–1600), joka oli yliopiston rehtorina kesälukukaudella 1585, ks. Irmela Bauer-Klöden, *Die Rektoren: 15.–21. Jahrhundert*. Historisch-statistisches Handbuch der Universität Tübingen, Universitätsarchiv Tübingen 2010, 45; Heerbrandista ks. Heinrich Fausel, Heerbrand, Jacob. Teoksessa *Neue Deutsche Biographie* 8. 1969, urn:nbn:de:bvb:12-bsb00016409-3 (11.2.2019); *Wilhelmi* 2002, 373.
9. Eberhard Bidenbach vanhempi, Bebenhausenin luostarin evankelinen apotti (1560–1597), ks. *Wilhelmi* 2002, 368.
10. Jacob Andreae (1528–1590), yliopiston kansleri 1561–1590. Jacob Andreae oli yksi merkittävimmistä luterilaisuuden yhte-näisyyteen vaikuttaneista 1500-luvun jälkupuoliskon teologeista, ks. Peter Meinhold, Andreae, Jacob. Teoksessa *Neue Deutsche Biographie* 1. 1953, urn:nbn:de:bvb:12-bsb00016233-2 (11.2.2019); *Wilhelmi* 2002, 367.
11. Georg Liebler (1524–1600), Tübingenin yliopiston fysiikan ja retoriikan professori, ks. *Wilhelmi* 2002, 375.
12. Georg Gruppenbach (n. 1537–1610), tübingeniläinen kustantaja, kirjanpainaja ja -sitoja, joka julkaisi useita Crusiuksen kirjoja, ks. *Wilhelmi* 2002, 372.
13. Suosituskirjettä ei löydy Riksregistraturetista, Juhana III:n hallituskaudelta säilyneistä latinankielisen registratuuran hakemisto-osasta (*Tiitularregister*) tai vastaanottajarekisterissä (*Adressatregister*).

[310]

29. syyskuuta sain *Germano-Graeciaen* -teoksestani viisitoista kopiota, jotka Sebast. H.P. oli lähettänyt Gruppenbachin välityksellä. Teos on paljon pienempi kuin *TurcoGraecia*. Sitä myydään täällä 12 baciuksella; on foliokokoa. Klo 12 aloin käydä läpi Clenarduksen kreikan kielioppia kahden kesken herra Thomas Laurentii Suomalaisen kanssa. Hän itsekin osti kreikan kielioppini molemmat osat, joita varsin usein on tähän saakka painettu Baselissa.

[Marginaalissa: Lokakuussa. Vävyäni käsin kirjoittama kopio [*Germano-Graeciasta*] oli ollut paljon suurempi kuin omakätisesti kirjoittamani *TurcoGraecian* kopio]

Ruotsin kuninkaan
herra Thomas Laurentiille
antama suositus, jonka
olen tähän kopioinut sanasta sanaan.
1. lokakuuta. Vuonna 85.

Juhana III, Jumalan armosta ruotsalaisten, götalaisten, vendien jne. kuningas, Suomen, Karjalan, *Worzhovian*¹ ja Inkerinmaan suuriruhtinas ja ruteenien ja Viron liivinmaalaisten jne. herttua. Suomme siunauksemme kaikille yhteisesti ja kullekin erikseen, jotka tämän asiakirjan näkevät: kun tämän asiakirjan esittäjä, uskollinen alamaistemme, kunnioitettava ja arvoisa herra Thomas Laurentii, Suomen suurruhtinaskuntamme Turun tuomikirkon pastori, päätti lähteä vierailemaan Saksan kuuluisiin akatemioihin tervehtyäkseen ja hankkiakseen suuremman pätevyyden kreikan ja heprean kielessä, hän pyysi nöyrästi meiltä, että hän saisi tehdä niin meidän suostumuksellamme, suosiollisella myöntömyksellämme sekä kaikkia [311] kunnon ihmisiä koskevan suosituksemme ja julkisen todistuksemme nojalla. Tätä emme halunneet häneltä evätä. Kunkin arvon ja säädyn huomioon ottaen pyydämme ja toivomme ystävällisesti, hyväntahtoisesti ja lämpimästi kaikilta yhteisesti ja kultakin erikseen – oli heidän arvoasteensa, asemansa, säätynsä, arvonsa tai korkea-arvoisuutensa millainen hyvänsä – joita mainittu alamaistemme sattuu tervehtimään tai tapaamaan matkallaan tai eri alueilla, valtakunnissa, valtioissa, akatemioissa, kollegiumeissa, että he varjelisivat ja suojelisivat häntä vääryydeltä ja vahingoilta, sikäli kuin se on heidän vallassaan, ja myös sulkisivat hänet suosionsa meidän nimessämme ja haluaisivat osoittaa häntä kohtaan hyväntahtoisuutta, jalomielisyyttä ja ystävällisyyttä. Tämä on oikein ja kohtuullista ja erityisesti meidän mieleemme ja tämä meidän on vastavuoroisesti suotava suosiollisuudella, hyväntahtoisuudella ja kuninkaallisella lempeydellämme muille.

Annettu kuninkaallisesta Tukholman kaupungistamme 21. heinäkuuta, Kristuksen vuonna 1585.

1. Viittaa todennäköisesti Vatjan ja Selonin viidenneksiin, eli Käkisalmen lääniin ja läntisimpään Inkeriin, ks. Lars-Folke Landgrén, Pohjoismainen 25-vuotinen sota ja pitkä viha. Käänt. Martti Ahti. Teoksessa *Itärajan vartijat 2. 1500-luku*. Otava 2004, 168 ja n. 160.

[344]

Haec 9. die Febru. M Sam. Hailandus¹⁴ creauit 25 Magistros: quorum primus, fuerit [marg: Magisterium] D. Thomas Laurentii Finlandus. Respondit ei (de Summo bono id est Christo.) M. Georg. Lieblerus breuiter. Secundus fuit, Georg. Otho Nördlingens. Graece οἰκονομίαν prae πολιτικῇ laudans. Cui respondit M. Myllerus τὴν πολιτικὴν praeferens. Hilare in prandio etiam fui: praesente etiam M. L. Engelharto, Paedaogarcha Stutgardiano.

[347]

7. Martii M. Petro Ioanae, qui mihi 5. Iul. 84. ex Neapoli Austromaniae scripserat. Excuso tarditatem Silentii, facultate mittendi destitutus. Opto ei meliorem capitis valetudinem. De Pachomio et Theolepto Primarchis; et nostris scriptis Byzantium missis, et ad Episcopos visis. De editis a me TurcoGraecia et GermanoGraecia, ac Epitome Heliodori¹⁵. De profectioe Cancellarii nostri ad colloquium. De bello Turc[orum] cum Persis, et Gallici Regis cum Nauarreo. Cetera M. Laurentii [Marg: Huic enim hanc epistolam commisi] Thomas, per quam has litteras mitto, ei indicabit: qui Graecarum litterarum plantationem in Finlandia, Deo dante, promouebit.

[356]

Die Mart. 23. mane hora 8^a me conueniens, gratias agit mihi M. Thomas Laurentii Finlandus: quod sibi Grammatica Graeca legissem, et alia fecissem (etsi dixi, mea haec, indigna tot verbis esse) et lacrymans promisit, se mihi scripturum (etiam ex his mundinis) meque Regi Sueco commendaturum: ac Deum pro me oraturum: quod et ego me facturum pro ipso, sancte promisi: Fert secum scripta quedam mea: ut, Grammaticae Graecae partem utramque¹⁶, Epitomen Rhetorica¹⁷, et Syntax. Graecae¹⁸, et πολιτεύμα οὐράνιον¹⁹ etc. in suam patriam versus. Ei libellum parum donauit in viam: Hieronymi Welleri, de officio Ecclesiastico, politico, oeconomico.²⁰ Vir bonus est. ὁ Θεὸς, μετ' ἀνξί. ἀμ[ήν].

14. Samuel Hailand (1533–1592), Tübingenin yliopiston filosofian ja etiikan professori, ks. Wilhelmi 2002, 373.

15. Martin Crusius, *Aethiopiae Heliodori Historiae Epitome*. Johann Wechel 1584.

16. Martin Crusius, *Grammaticae Graecae, cum Latina congruentis* I–II. Johann Oporinus 1562–1563, useita uusintapainoksia.

17. Todennäköisesti *Martini Crusii quaestionum, in Philippi Melanthonis Elementorum Rhetorices libros duos, Epitome*. Georg Gruppenbach 1581.

18. Tunnistamaton

19. Martin Crusius, *Civitas Coelestis, sev catecheticae Conciones*. Georg Gruppenbach 1578.

20. Hieronymus Weller, *De officio ecclesiastico, politico, et oeconomico, libellus (etc.)*. Joan. Montanus & Ulric. Neuberus 1552.

[344]

9. helmikuuta M. Samuel Hailandus vihki 25 maisteria. Näistä ensimmäinen oli herra Thomas Laurentii Suomalainen. Hänelle vastasi (Korkeimmasta hyvästä, so. Kristuksesta) lyhyesti M. Georg. Lieblerus. Toinen oli Georg. Otho Nördlingeniläinen, joka ylisti kreikaksi oikonomiaa asettaen sen politiikan edelle. Tälle vastasi M. Myllerus pitäen politiikkaa etusijalla. Lounaalla minäkin oli hilpeällä tuulella, läsnä oli myös Paedagogarcha Maisteri L. Engelhartus, Stuttgartista.

[347]

[tiivitelmiä lähetetyistä kirjeistä]

7. maaliskuuta. Maisteri Petrus Jonaelle, joka 5. heinäkuuta, vuonna 84, oli kirjoittanut minulle Södermanlandin Nyköpingistä. Pyydän häneltä anteeksi sitä, ettei minusta ole pitkään aikaan kuulunut mitään, sillä minulla ei ole ollut tilaisuutta lähettää kirjettä. Toivon, että hänen päävaivansa paranee. [Kirjeen aiheita:] Primarkki Pachomiuksesta ja primarkki Theoleptoksesta; meidän Bysanttiin lähettämistämme ja piispojen näkemistä kirjeistä; julkaisemistani teoksista *TurcoGraecia* et *GermanoGraecia*, sekä *Epitome Heliodori*; kanslerimme matkasta kollokviumiin; Turkin ja Persian välisestä sodasta, ja Ranskan kuninkaan sodasta Navarraa vastaan. Muista asioista hänelle kertoo maisteri Laurentii Thomas [marg. sillä uskoin tämän kirjeen hänen haltuunsa], jonka välityksellä lähetän tämän kirjeen; hän, jos Jumala suo, edistää kreikan kielen juurruttamista Suomeen.

[356]

23. maaliskuuta, klo 8 aamulla suomalainen M. Thomas Laurentii tapasi minut ja kiitti minua siitä, että olin luennoinut hänelle kreikan kielioppia ja tehnyt muutakin (vaikka sanoin, että se mitä olin tehnyt ei ollut niin monien sanojen arvoista). Kyynelehtien hän lupasi kirjoittaa minulle (myös näistä maallisista asioista) ja suositella minua Ruotsin kuninkaalle ja rukoilevansa Jumalaa puolestani. Minäkin pyhästi lupasin tehdä niin hänen puolestaan. Matkatessaan kotimaahansa hänellä on mukanaan joitakin teoksiani, kuten kreikan kieliopin molemmat osat, *Epitome Rhetorica*, *Syntaxis Graecae* sekä πολιτευμα οὐράνιον. Annoin hänelle matkalle pienen kirjasen, Hieronymus Wellerin teoksen *De officio Ecclesiastico, politico, oeconomico*. Hän on kunnan mies. Jumala hänen kanssaan. Amen.

Anna Kuusmin

Nurkkelin, Valvoherra, Kurjalin

Kirjurit ja asioitsijat fiktiivisissä teksteissä 1840-luvulta 1950-luvulle

Vuonna 1881 runoilijana paremmin tunnettu J. H. Erkko julkaisi proosakertomusten kokoelman *Kotoisia tarinoita*. Kertomuksessa ”Nuori Aatami” esiintyy herra Nurkkelin, jonka nimi viittaa hänen elinkeinonsa nurkkasihteerinä. Häntä kuvataan seuraavalla tavalla:

Hänellä oli jo auringon paisteessa välkkyvät verkavaatteet ja keppi, keikkapäinen käynti sekä harjasvenäläiseltä ostetut lasisilmät, suuret kuin lautaset. Mutta hänpä taisikin kirjoittaa – siinä syy kiiltäviin verkavaatteihin; kuului osaavan lukuja multipliseerata – siksi nokka tähtiä tähysti; ja mikä painavinta oli, taisi hän puhua ja kirjoittaa protokollat ja velkakirjat ruotsiksi, – tätä vanhan-aikuista Suomen herraskieltä pitivät vielä niihin aikoihin Kehnosuon talonpojatkin kaiken herruuden satoisana tähkänä – jonka tähden häntä kyläkunta pelvolla ja vapistuksella kunnioitti. Kätkipä ja tallensi hän koko kylän tarpeeksi lakiviisautta, jota, kuten sukkela puotimies, voittohinnoista kaupitsi.¹

Nyky-suomen sanakirjan (1951–1961) mukaan *nurkkasihteer*i on halventava nimitys, jolla tarkoitetaan epäpätevää kirjuria ja/tai asioitsijaa. Nurkkasihteerin lisäksi sanomalehdissä 1840-luvulta alkaen käytettiin seuraavia termejä: *nurkkakirjuri*, *nurkka-asianajaja*, *nurkkaherra*, *paloviina-asiamies*, *viina-advokaatti* ja *vulmahti*, joka viittaa ruotsin *fullmakt*-sanaan (valtuutus). Saksan *Winkeladvokat*, josta nurkkasihteer-i-sana on ilmeisesti saanut alkunsa, on sävyltään vähättelevä samoin kuin norjan *vinkelskriver*, eikä ruotsin *brännvinsadvokat* ole sekään mairitteleva.

Hallinnossa toimiviin kirjureihin – kuten Pohjanmaan kunnankirjureihin² – termi ei viittanut, vaan sillä tarkoitettiin lehdissä lähinnä niitä, jotka hankkivat osan tai koko toimeentulonsa laatimalla dokumentteja ja/tai toimimalla avustajina oikeudessa. Lehdissä valitettiin nurkkasihteerien halusta yllyttää ihmisiä riitoihin saadakseen asiakkaita samoin kuin juttujen pitkittämisestä lisäänsioiden toivossa. Nurkkasihteeriksi saatiin nimittää myös kärjäkirjureita.

Nurkkasihteerit on kuvattu myös fiktiassa. Olen jäljittänyt 34 suomeksi kirjoitettua tekstiä, joissa on kirjurin ja/tai asioitsijan henkilöahmo. Tekstit ovat löytyneet lähinnä Historiallisesta sanomalehtikirjastosta ja digitoidusta kaunokirjallisuudesta; hakusanoina olen käyttänyt nurkkasihteerien erilaisia nimityksiä. Kertomuksia aineistossa on 17, romaaneja 11, runoja 4 ja näytelmiä 2. Kuten oheisesta taulukosta käy ilmi, aineisto on heterogeeninen: mukana on lyhyitä, nimimerkillä julkaistuja sanomalehtikertomuksia ja tunnettujen kirjailijoiden romaaneja. Useimmiten nurkkasihteerit esiintyy sivuhenkilönä, ja joissakin tapauksissa henkilöahmon rooli on hyvinkin pieni. Varhaisin kirjoituksista on julkaistu vuonna 1840 ja myöhäisin vuonna 1952. Suurin osa teksteistä on ilmestynyt vuosien 1887 ja 1927 välisenä aikana.

Fiktio ei luonnollisesti anna kovin luotettavaa kuvaa siitä, millaiset ihmiset ryhtyivät laatimaan asiakirjoja ja/tai toimimaan avustajina oikeudessa, kuinka he työtään tekivät ja miten heihin suhtauduttiin, mutta jotakin osviittaa ne voivat antaa. Teksteissä käsitellään tai sivutaan yhteiskunnallisia kysymyksiä kuten suomen kielen asemaa oikeuslaitoksessa ja luokkaeroja sääty-yhteiskunnassa – fiktio otti näihin kantaa siinä

1. J. H. Erkko, Nuori Aatami. Teoksessa *Kootut teokset IV. Kertomuksia ja kirjoitelmia*. Otava 1911, 5.

2. Arja Rantanen, *Pennförlare i periferin. Österbottniska sockenskrivare 1721–1868. Åbo Akademi 2014*.

missä lehtien kirjoituksetkin. Sanoma- ja aikakauslehdissä käydyt keskustelut samoin kuin henkilötyypiksi muodostuva nurkkasihteerin hahmo fiktiossa kertovat siitä, että taustalla oli todellisia ilmiöitä ja kysymyksiä. Lähden ajatuksesta, että kaunokirjallisuus kytkeytyy oman aikansa kulttuuriseen ja yhteiskunnalliseen todellisuuteen. Kirjallisuuden analyysissa on otettava huomioon paitsi kirjallisten lajityyppien konventiot myös teosten tapahtuma- ja kirjoitusajan historialliset kontekstit.

Heikki Pihlajamäen tutkimuksessa todetaan, että suomalainen asianajolaitos syntyi kansainvälisessä vertailussa poikkeuksellisen myöhään, ja vastaavasti maallikkoasianajo piti pitkään pintansa.³ Vuonna 1892 asetettiin komitea, joka sai valmiiksi mietintönsä perusteluineen ja lakiehdotuksineen joulukuussa 1900. Mietinnössä todettiin, että alioikeuksissa asianajotoimintaa harjoittivat ”eivät ainoastaan lainopillisia tietoja omaamattomat vaan lisäksi tähän tehtävään muutenkin hyvin vähän pätevät henkilöt, vieläpä usein sellaiset, joiden moraalinen taso oli hyvin kyseenalainen.”⁴ Pihlajamäen mukaan esimodernina aikana asianajajat nähtiin rahastajina, jotka pitkittivät juttujaan ja olivat sillä tavoin vahingollisia koko yhteisölle ja perinteiselle tavalle jakaa oikeutta.⁵ Ruotsissa julkaistiin 1890-luvulla omakustanne, jossa lukuisia asianajajia suomittiin nimiä ja osoitteita mainiten.⁶

Asianajajien kuvaa suomalaisessa kaunokirjallisuudessa on tutkittu jonkin verran,⁷ mutta tarkastelu ei ole kohdistunut itseoppineisiin asianajajiin. Myös oikeushistoriallinen tutkimus on painottunut koulutettuihin lakimiehiin.⁸ On kuitenkin tärkeää muistaa, että myös maallikoilla oli oikeudellista tietotaitoa. He toimivat välittäjinä

ja tulkkeina virallisiin tahoihin nähden arkielämän oikeudellisissa kysymyksissä ja ongelmissa. Miten tämä tietotaito vaikutti heidän sosiaaliseen liikkuvuuteensa ja henkilökohtaiseen talouteensa? Millaisiin yhteiskunnallisiin muutoksiin oikeudellisen tietotaidon kehitys liittyi? Paitsi *legal literacy* -tutkimukseen, jossa tällaisia kysymyksiä on käsitelty,⁹ artikkelini liittyy osaltaan kirjallistumisen tutkimukseen eli prosesseihin, joiden kautta kirjoitettu ja painettu sana saivat yhä suuremman merkityksen sekä yksilöiden elämässä että yhteiskunnan tasolla pitkän 1800-luvun kuluessa.¹⁰

Tarkastelen seuraavassa, kuinka kirjureita ja asioitsijoita karakterisoidaan kaunokirjallisissa teksteissä. Millaisen kuvan fiktio antaa ammattiin hakeutumisesta tai joutumisesta? Millaisia piirteitä ja ominaisuuksia nurkkasihteerihin liitetään? Mikä on henkilöahmon funktio tarinassa? Muuttuuko nurkkasihteerin kuva lähes sadan vuoden aikana, jolloin henkilöahmo esiintyy kirjallisuudessa, ja jos muuttuu, miksi?

Suomen kieli ja kansan kirjoitustaito

Kontiolahtelainen talollinen Antti Puhakka (1816–1893), joka oli opetellut kirjoittamaan vasta aikuisena, sepitti runoja ajankohtaisista aiheista. Hänen runossaan ”Jussin jutturessu” talonpoika lähtee kaupunkiin löytääkseen ruotsintaitoisen kirjurin. Jussi tapaa ”vanhan virkaheiton”, joka laatii vaadittavan asiakirjan. Kuvernööri kuitenkin tyrmää kirjurin tekeleen, niin että Jussi saa palata rahattomana ja eväslaukkunsaakin menettäneenä kotiinsa.¹¹ Puhakan kuuluisa runo tuo esiin tilanteen, jossa ruotsi oli pääasiallinen hallinnon ja oikeuden dokumenttien kieli. On tietenkin muistettava, että myös kirjoitustaidottomien

3. Heikki Pihlajamäki, *Kansan ja esivallan välissä. Suomalaisen asianajajakunnan historia*. Edita, 2009, 15.

4. Yrjö Raevuori, *Suomen asianajotoiminnan vaiheita*. WSOY 1968, 16.

5. Pihlajamäki 2009, 204–208.

6. *Samhällets pestbölder. Bidrag till fin-de-siècle-moralen af en erfaren. II Våra Bränvinsadvokater*. Stockholm 1898.

7. Eero Yrttiäho, *Tuomarimentaliteetti ja kansan oikeustaju. Oikeudenkäynnin representaatiot suomalaisessa kaunokirjallisuudessa ja mediassa käytävässä oikeudenmukaisuuskeskustelussa*. Lapin yliopisto 2000; Pihlajamäki 2009, 204, 206–208. Ruotsissa kaunokirjallisuuden asianajajia on tarkastellut Kjell Å. Modéer artikkelissaan Synen på litterära advokater från Strindberg till Westö. Föredrag i Strindbergsällskapet i Lund den 22.1.2015, WordPress.com (5.9.2018).

8. Pia Letto-Vanamo, *Suomalaisen asianajajalaitoksen synty ja varhaiskehitys. Oikeushistoriallinen tutkimus*. Suomalainen Lakimiesyhdistys 1989; Raevuori 1968.

9. Mia Korpiola, Introduction. Teoksessa Mia Korpiola (toim.) *Legal Literacy in Premodern European Societies*. Palgrave 2018, 5–6. Ks. myös Kirsi Vainio-Korhonen, Lekmäns skriftliga och rättsliga kunnande i början av 1800-talet. *Historisk Tidskrift för Finland* 2 (2019), 218–247.

10. Ks. esim. Lea Laitinen & Kati Mikkola (toim.) *Kynällä kyntäjät. Kansan kirjallistuminen 1800-luvun Suomessa*. SKS 2013.

11. Antti Puhakka, Jussin jutturessu. *Suometar* 17.8.1847.

Suometar.

N° 33.

Helsingissä 17:tenä päivänä Elo-kunta

1847.

(Lähetetty.)

Jussin juttureisfu. *)

Tämä laulu laitettuna
 Lubman Jussin juttureisstä,
 Kuin on Suomi sotettuna,
 Kovan peitossa pietty,
 Wanhan kielen waltan alla,
 Ruotsin kielen kobehesta,
 Tonta kuulut kaupungista,
 Kanselista kaimibista;
 Kun me kirjan kirjoittama
 Sawon selwillä sanoilla,
 Kobia kirja kistatataban,
 Siitten wenska wiskatataban,
 Käiksesti arjotaban,
 Wiha päässä wiskotaban.
 "Mitä tullut tubwa Jussi,
 Kuta tonna kirjan teubut,
 Kun on Suomessi sewaissut,
 Sawon kieltä kirjoittama?"
 Jussi huono huokaissefen,
 Paimwi paboille mielin,
 Tuohon wirtaksi wetäwi
 Wänen kaimu kanselissa:
 "Tuolta tullut Karjalasta,
 Samonnut Sawon rajoilta,
 Kuulin Suomeni sopiwan
 Kartan kansa kanselisiin!"
 Sitten pannahan paperit,
 Sanat alle anturoihen,
 Wieäbän ulos owesta,
 Pois pihalle postitaban,
 Laistihin alas rapuista,
 Solti päälle sytätihin,
 Jussille julistettihin:
 "Käy nyt karttakamwarthin,
 Dia' sieltä uusi kartta,
 Saa' kartta samannäköinen,
 Etä Suomessi sefaisse,
 Sawon kieltä kirjoittele,
 Hae ruotsiksi lukija,
 Wenskan kielen kirjoittaja!"
 Jussi juokki joutuifasti,
 Haibatti hajalla hayfin,
 Kaupungin kama myöten
 Kartanmyöjän kammarihin,
 Kantit taksussa lapatti,
 Waskifullat luffarosta;
 Tuli kauppa kartan kanssa,
 Dahan maksu räntärisä,
 Rabat loppui luffarosta,
 Waskifullat luffarosta,
 Wupui kartan kauppiaille,

*) 1845 wuoden Morgonblad'issa ruotsiksi jo ollut.

Tengan werta jäi welakki;
 Jussi puittawi pihalle
 Poies karttakammarista,
 Pani kartan kaimaloonsa,
 Ilkoi astua' kama,
 Paimwi paboille mielin,
 Käikeli kivitama,
 Kun rabat rästöstä loppui,
 Waskifullat luffarosta;
 Tuli wamba wirtakeitto,
 Kelmä kapsutti kama,
 Harjusiakki hartioilla,
 Tuolilla ou wö soria,
 Napit weskesta waletta,
 Hopialla holwattuna,
 Saappabat foman näköiset,
 Kuultokengät kelmolliset;
 Ilkoi Jussille juella,
 Suomen miestä surfutella:
 "Mitä oot paboilla mielin,
 Kastelet kama pitkin?"
 Jussi huono huokaissefen,
 Murehella miistelemi:
 "Sitä oon paboilla mielin,
 Käikelen kama pitkin,
 Kun ei kirja selwammunna,
 Kartta kanselin sisälle,
 Wäit' oil Suomi suoriin pantu,
 Sawon selwillä sanoilla,
 Pois pihalle postitihin,
 Solti päälle sytätihin."
 Tuohon wirtki wirtakeitto,
 Wenskan wejari wetäwi:
 "Kuules ukko, kuin sanelen
 Juttusasi Suomen Jussi,
 Käy'päs karttakammarihin,
 Deta' sieltä uusi kartta,
 Minä wensakki wetäfen,
 Ruotsin kieltä kirjoitelen."
 Jussi päästäwi paperit,
 Kaimwi kartan kaimalosta,
 Tuossa kartan kastelemi
 Wirtakeitto walmiifitti,
 Kobia Jussille julisti,
 Tumoitti iloihen mielen:
 "Käy' nyr tälle kammarihin,
 Kobia wenska wiskatataban,
 Pannahan paperin päälle,
 Saapi ruotsiksi lukea'
 Käitki herrat kanselissa,
 Etä postina' pihalle,
 Panna' kaulle karttoasi,
 Kobia kirjat korjatataban,
 Juttusi julistetaban."
 Kun tuo wiesas wirtakeitto,

ruotsinkielisten oli etsittävä apua asiakirjojen laatimiseen ja niiden tulkintaan.

Suomen kielen puolesta kirjoittivat monet muutkin rahvaan runoniekat. Esimerkiksi talollinen Paavo Korhonen (1775–1840) oli jo vuonna 1835 pyytänyt Helsingin herroja toimimaan niin,

■ Kuva 1. Antti Puhankan runo "Jussin juttureisu" julkaistiin *Suomettaressa* 17.8.1847.

että tuomarit ja sihteerit käyttäisivät asiakirjoissa suomea.¹² Vuonna 1855 Antti Manninen (1831–1866), itseoppinut talollisen poika, josta

tuli maanviljelyskoulun johtaja, valitti maaseuturijeessään, ettei suomeksi voi ajaa asioita oikeudessa, vaan oli palkattava nurkkasihteeri. Jos asiakirjat olisivat suomeksi, käännösongelmat poistuisivat, väärinymmärrykset vähenisivät eikä nurkkasihteereille menisi rahaa. Jos talonpoika saisi käsiinsä ”kaikista oikeuksista suomalaiset päätökset ja protokollat, että tajuaisi itse selvästi kirjojensa sisälläpidon, ettei tarvittis mennä kala-eli lihakontin kanssa niitä luettamaan toisilla.”¹³

Juhani Ahon *Kevät ja takatalvi* -romaanissa pitäjän herrasmiehet keskustelevat ruotsinkielisistä asiakirjoista ja niiden aiheuttamista ongelmista rahvaalle. Rovasti antaa asiasta konkreettisen esimerkin:

Mennä talvena yöpyi meillä kovassa pyryssä muuan ylimaana ukko, suksilla hiihtäen. – Minne matka? kysyin minä. – Helsinkiin, ja jos ei sieltä apua lähde, niin ehkä vielä edemmäksiin. – Mitä sinne? – Lakia luettamaan! – Eikö niitä osata lähempänä lukea? – O-osattaneen, osattaneen hyvinkin, mutta enpä usko heihin, meidän puolen osajiin. – Näytäpä! Katsotaanhan!... Se oli kihlakunnan oikeuden päätös jutussa, jonka ukko oli nostanut naapuriaan vastaan luvattomasta kaskeamisesta hänen maillaan. Ukko oli voittanut, mutta kun hän meni niitä, *minkä sihteerin kanssa lienee mennyt*, naapurilleen luettamaan, niin selittikin sihteeri, ukon uskon mukaan naapurin lahjoma, että päätös ei sisältänytkään sitä, mitä ukko oikeudessa oli luullut kuulleensa sen sisältävän. Toinen sihteeri selitti kyllä toisin, mutta naapuri uskoi ensimmäistä.¹⁴

Ahon romaani valottaa suomalaisuusliikkeen ja herännäisyyden suhdetta 1840-luvulla. Aateromaani on myös Santeri Alkion vuoteen 1867 sijoitettava *Murtavia voimia*, jossa siinäkin kielikysymys tulee esiin. Talollinen muistuttaa poikaansa suomenkielisen asiakirjan kohtalosta:

Etkö muista, kun me Metsä-torpparin kanssa yritimme viime käräjissä kiinnittää sitä Valeen tekemään kontrahtia, niin tuomari määräsi Kaleniuksella teettämään uuden kontrahdin ruotsinkielellä? Ei kelvannut edes se, kun se oli talonpojan tekemä ja suomenkielinen.¹⁵

Toinen isäntä on sitä mieltä, että jos talonpojat asettuvat herroja vastaan, heidän asiansa ottavat ajaakseen vain nurkkasihteerit, ”kaiken arvonsa ja luottamuksensa menettäneet siat”. Tähän on hänen mielestään syynä suomen kieli, jota ei tuomioistuimissa ymmärretä eikä kuunnella.¹⁶

Vuoden 1863 kieliasetus takasi yhtäläiset oikeudet suomen kielelle. Asetuksessa säädettiin, että suomenkielisiä asiakirjoja voitiin jättää virastoihin ja tuomioistuimiin. Lisäksi oli toimittava niin, että valtion elinten ja laitosten tuli tuottaa suomenkielisiä asiakirjoja. Tämän toteuttamiseen annettiin kahdenkymmenen vuoden määräaika. Tämän jälkeenkin lehdissä valitettiin virkamiehistä, joiden suomen taito oli heikko. Tavallisten ihmisten ongelmana oli olematon tai huono kirjoitustaito. Myös lukutaidossa oli puutteita: käsin kirjoitetun tekstin lukeminen oli vaikeaa ihmisille, jotka olivat tottuneet lähinnä fraktuuralla painettuun tekstiin. Kirjoitustaidon hankkimiseen kannustettiin esimerkiksi *Suomettareen* vuonna 1851 lähetetyssä kirjoituksessa. Siinä kerrotaan itseoppineesta nuorukaisesta, joka oli saanut käsiinsä *Asian-ajaja*-nimisen kirjan.¹⁷ Opas osoittautui hyödylliseksi:

Tämän johdatuksella alkoi hän nyt kirjoitella kyläläisillensä kaikenlaisia kirjoja, niin kuin: kuitteja, welka- ja takaus-kirjoja, kontrahtia j. m. s. Hän kirjoitti monta werraa helpompaan palkkaan, kuin pitäjässä olemat Herrasmiehet, ja näin tawoin tuli hän moneen kylään tietyksi ja luotetuksi, sillä hän taisi kirjoittaa Lain vaatimusten mukaan ja sen wuoksi ei hänen kirjoituksiansa polettu missään oikeudessa;

12. Paavo Korhonen, Suomen kielen huonosta arvosta. Teoksessa *Vihta-Paavon Runot ja Laulut*. Vanha Rautalammin Korhosten sukuseura ry. 2001, 238–239. Ks. esim. Antti Mannisen (1831–1866) runo ”Suomen kielestä” (*Suometar* 16.6.1848).

13. A. M-n, Mikkelistä 11 p. kesäk. *Suometar* 29.6.1855. Kirjoitustaidon hyödyistä Manninen kirjoitti talonpojille tarkoitetussa opaskirjassaan *Taito ja Toimi. Lyhykäinen käsikirja Talouden hoitajille*. Toinen lisätty painos. Edlund 1863, 5. (1. p. 1856).

14. Juhani Aho, *Kevät ja takatalvi*. SKS 2006, 187–188. (1. p. 1906.) Kursivointi A.K.

15. Santeri Alkio, *Murtavia voimia. Kuwauksia katovuoden 1867 ajoilta*. Werner Söderström 1896, 83, 84.

16. Alkio 1896, 28.

17. [Robert Trapp], *Asianajaja, eli Lain-opillinen käsi-kirja Suomen kansalle. Alkupuustawittain koottuja laisääntöjä, asetuksia ja julistuksia, jokaiselle tarpeelliset tietää laillisissa asioissansa, sekä niihin kuuluwien kirjoitusten kaawoja*. A. F. Cederwall 1847.

■ Taulukko 1.

Tekijä	Teos	Henkilöhahmon nimi tai nimitys	Vuosi	Ominaisuuksia
	<i>"Juttu-uhri" (Sanan Saattaja Wiipurista)</i>	Virka-heittolas, Komsarjus, kelmi	1840	Petollinen, pitkittää juttua, asiakas tekee konkurssin ja tappaa itsensä
	<i>"Kaksi renkiä" (Maamiehen Ystävä)</i>	Komisarjus	1845	Ahne, pitkittää juttua
Antti Puhakka	<i>"Jussin jutturessu" (Suometar)</i>	Virkaheitto, kelmi	1847	Ovela, hyvät vaatteet, vie rahat, ruotsintaitoinen, asuu kaupungissa, tulee kalliiksi
Pietari Päivärinta	<i>Isäin pahat teot lasten päällä</i>	Valvoherra	1887	Petollinen, viinaanmenevä
	<i>"Koiraharjun kolme ruotilaista" (Savo)</i>	Virkaheittoja tuomarin kirjureita ja asianajajia	1889	Juoppoja, raitistuvat Koiraharjun isännän avulla
Niilo Kivinen	<i>"Vanhoillinen" (Pohjalainen)</i>	Santeri Tohula	1891	Ei vakinaista asuinpaikkaa, rahaton, viraton "herra"
Kauppi-Heikki	<i>Laara</i>	Sihteeri Toiminen	1893	Juoppo, asuu kaupungissa, vähissä rahoissa
Santeri Alkio	<i>Murtavia voimia</i>	Herra Kalenius	1896	Juoppo, herrojen käskyläinen, vakuutuspetoksia, pettää nimismiehenkin
"San."	<i>"Ymmärrys hoi, äly älä jätä!" (Nuori Karjala)</i>	Nurkkasihteeri Kurjalin	1899	Ovela, voittaa juttunsa ja pelastaa talonpojan, asuu kaupungissa
Santeri Ingman	<i>Lahjoitusmailla</i>	Koironen	1899	Virkaheitto nimismies, juoppo, petollinen, mutta lopulta omatunto kolkuttaa
"Tahvo"	<i>"Asianajaja" (Wiipuri)</i>	Nurkkasihteeri	1901	Ovela, voittaa juttunsa
Larin-Kyösti	<i>"Nurkkasihteeri Hansnerus" (Suomen Kaunokirjailijaliiton albumi)</i>	Nurkkasihteeri Hansnerus	1902	Virkaheitto kärjäkirjuri, juoppo, petollinen, puolihullu
Juhani Aho	<i>Kevät ja takatalvi</i>	Kärjäkirjuri	1906	Juoppo
Väinö Kataja	<i>"Anttilan vanhan isännän paragraafi" (Maalaiskuvia I)</i>	Kommeksen Matti	1908	Juoppo, ovela
Väinö Kataja	<i>"Maalaisjuristi" (Joulutunnelma)</i>	"Ylimaan lakimies" Nällhuuti	1914	Ovela, itsetietoinen, nolaa helsinkiläisen asianajajan
Johannes Häyhä	<i>"Harakanvarpaat" (Alkuperäisiä kertomuksia entisiltä ajoilta I.)</i>	Tuomarin kirjuri Blomberg	1911	Juoppo, väärentäjä, puhuu ruotsinvoittoisesti

Johannes Häyhä	"Herrasmies" (Alkuperäisiä kertomuksia entisiltä ajoilta I.)	Junu (Johan Adolf) "herrasmies"	1911	Ylioppilas, tuomarin kirjuri, entinen lääninhallituksen kanslisti, juoppo
Johannes Häyhä	"Lautamies" (Alkuperäisiä kertomuksia entisiltä ajoilta I.)	Kärjäkirjuri Mellin	1911	Viinaanmenevä, köyhä
Kario [Kaarlo Karikko]	Lakiasia. Näytelmä kolmessa näytöksessä.	Tuomarin kirjuri Ilmola, "herra sihtieri"	1911	Tietää arvonsa asianajajana
J. H. Erkko	"Nuori Aatami" (Kotoisia tarinoita)	Herra Nurkkelin nurkkasihteeri	1911	Herraskainen, itsetietoinen, ruotsintaitoinen
Kauppis-Heikki	"Metka" (Savolaisia tarinoita)	Metka (Klaus Klemens Wladimir Lukander)	1912	Juoppo, entinen puhtaaksikirjoittaja ja varanimismies
Väinö Kataja	Kun isoja herroja kulki Heinärannan kautta	P.A. Horslund eli Horslunti	1913	Itsellinen, kielto esiintyä oikeudessa, laatii ilmiannon kenraalikuvernöörille
Juho Hoikka-nen	Viinamäen Eenokki	Gustaf Tikander "herrassöötinki"	1916	Kärjäkirjuri, nimismiehen apulainen, koulu jäänyt kesken, juoppo, tuhopoltto, tappaa itsensä
Viljo Kojo	"Korkea oikeus" (Kylä ja kaupunki)	Timo Nikoteemus Saparo	1916	Juoppo, ovela, kirkonkylän kirjuri
Tiitus (Ilmari Kivinen)	Siitä nousi hirmuinen prosessi	Nils Pehr Bums eli Nilsperi	1916	Virkaheitto nimismies, asuu kaupungissa, viinaanmenevä, ovela
Emil Elenius	"Pelastus" (Saarelaiskuvia)	Herra Asarias Andersson	1921	Entinen raatimies, kaunopuheinen, viinaanmenevä, voittaa salakuljettajien jutun
Kauko Kennäs	Laamanni Strömberg ja hänen apulaisensa	Juha Niskanen eli Niskasukko	1924	Juoppo kärjäkirjuri
Lauri Pohjanpää	"Kärjäillä" (Metsän satuja ja muita runoja)	Advokaatti	1924	Viinaanmenevä
Emil Elenius	Saarelaisvallesmanni	Esaias Hendolin "Maisteri"	1925	Kärjäkirjurin toimensa juonut kiertokoulunopettaja
Kaarlo Hemmo	"Lakimies laskettelatinoo" (Savolaene kalakukko)	Herra Töller	1927	Tutkinnon suorittanut, virkaheitto, juoppo, ovela
Kaapo Murros	"Nurkkasihteeri" (Lainlukijoita ja kärjäkansaa)	Nikkari, John A. Svanbäck, Johan Anselmi Niirainen, Anselmi J. Nokela	1952	Monia ammatteja ja nimiä, tuhopoltto, väärännöksiä
Kaapo Murros	"Herastuomarien kekkerit (Lainlukijoita ja kärjäkansaa)	Juuso Kriivari	1952	Koulua käynyt, hyvämaineinen. Viinaanmenevä, mutta käräjien aikana raitis

waan ymmärtäväiset oikeus-Herrat, monestikkini, nähtyänsä asia-miehellä selwän Suomalaisen kirjan, ottiwat halukkaammin sen vastaan, kuin toisen miehen Ruotsalaiset kirjat; sillä tuon arwaa jokainen, että ”uusi aina hempiämpi!”¹⁸

Kaunokirjallisuudessa tällaista miestä edustaa *Seitsemän veljeksien* jahtivoudiksi valittu Eero, ainoa kirjoitustaitoinen Kiven veljeksistä:

Paljon käytteli häntä nimismies käskyläisenänsä läänissä, sillä hyvinpä tavallisesti onnistuivat hänen ajamansa asiat. Hänen kuntosaa kirjoituksessa ja luvunlaskussa saattoi myös hänelle paljon tointa ja askareita, ja myöskin sisääntuloja.¹⁹

Koulupudokkaat, virkaheitot ja itseoppineet

Monissa teksteissä nurkkasihteeri on päätenyt työhönsä keskeytettyään opintonsa. Larin-Kyöstin runossa nurkkasihteeri Hansnerus oli potkittu lukiosta huonon käytöksen vuoksi.²⁰ Pietari Päivärinnan ”Valvoherra”, joka laati ”kauppa- ja velkakirjoja, piti kalunkirjoituksia ja huutokauppoja niille, jotka häntä niihin vaativat, ajoi ihmisten käräjä- ja muita oikeuden asioita”, oli käynyt koulua melkoisen määrän. Kertojan mukaan hänet oli kuitenkin erotettu, ehkä jonkin rikoksen tähden.²¹ Johannes Häyhän kertomuksessa ”herrasmieheksi” kutsuttu kirjuri on pikkuporvarin poika, joka ei saanut opintojaan päätökseen.²² Juho Hoikkasen romaanissa esiintyvän Gustaf Tikanderin tarkoituksena oli nousta hyvinkin korkealle, mutta hänestä oli tullut vähäpätöinen tuomarin kirjuri. Ruotsia hän kyllä osasi, mutta kirjat olivat jossakin vaiheessa ”luiskahtaneet

kaivoon”²³ Nimimerkki Kauko Kennäksen (Eino Nyssölä) kärjäkirjuri Niskasien kerrotaan olleen jumaluusopin ylioppilas, jonka kirjat pysyivät koskemattomana, kunnes hän vuosikymmenen kuluttua lähti Helsingistä ja alkoi viettää kiertelevän kärjäkirjurin elämää.²⁴

Juhani Ahon kirjuralta näyttävä vanha mies romaanissa *Kevät ja takatalvi* on käynyt pitkälti koulua, koska hän osaa latinaa ja kuvaa kylätappelia homeerisena näytelmänä. Hän tarjoaa viinaa maantiellä tapaamilleen ylioppilaille:

– Var så god, får de’ inte lof att vara? Eikö kelpaa? tämä on pappilan parasta rypälettä – rena rågen – skål!²⁵

Sama hahmo esiintyy myös kohtauksessa, jossa herraseurue juo totia ja pelaa korttia, juhlien Paavo Ruotsalaisen ja hänen uskonveljiensä saamaa tuomiota.²⁶ Helsingiläiset ylioppilaat vierastavat tätä hahmoa, mutta paikallisten herrojen seuraan hän kelpaa.

Talonpoikaisista oloista lähtenyt nuori mies, joka ei onnistu pääsemään yhteiskunnan vihereille oksalle, esiintyy realistisen kirjallisuuden henkilötyypinä.²⁷ Juhani Ahon romaanissa *Helsinkiin* herrasmiehet keskustelelevat ongelmista, joita suomenkieliset talonpoikaisylioppilaat kokevat yrittäessään nousta parempiin asemiin. Kapteeni toteaa, että harvoista tulee ylempiä virkamiehiä:

Talonpoikain pojat jäävät joko pahaisiksi maapapeiksi tai kanslisteiksi ja *nurkkakirjureiksi*, joiden varain puutteessa tai nääntyneinä suurten velkakuormain alle on täytynyt lakkauttaa lukunsa.²⁸

18. Käyttävätkö Talonpojat hengellisesti ja ajallisesti hyödyksensä tämän aikaisia Suomalaisten kirjailioiden teoksia? *Suometar* 1.7.1851, julkaistu myös *Maamiehen Ystävässä* 12.7.1851.

19. Aleksis Kivi, *Kootut teokset* I. *Kertomuksia*. 4. painos. SKS 1944, 450.

20. Larin-Kyösti, Nurkkasihteeri Hansnerus. *Liitto. Suomen Kaunokirjailijaliiton albumi* 1 (1902), 134.

21. Pietari Päiväranta, *Isäin pahat teot lasten päällä*. Adolf Allardt 1887, 98. ”Valvoherra”-nimitys on peräisin hokemasta ”kyllä minä valvon, kyllä minä valvon.”

22. Johannes Häyhä, Herrasmies. Teoksessa *Alkuperäisiä kertomuksia entisiltä ajoilta* I. Kansa 1911, 96.

23. Juho Hoikkanen, *Viinamäen Eenokki. Kertomus*. Kirja 1916, 14, 41, 106.

24. Kauko Kennäs [Eino Nyssölä], *Laamanni Strömberg ja hänen apulaisensa. Käräjiltä nähtyä ja kuultua*. Otava 1924.

Ks. myös Mia Korpiola, Entisajan kärjäätunnelmia moraliteettien ja kielikiistojen maustamana, <https://blogit.utu.fi/oikeudellinentietaito/blogi/> (26.6.2019).

25. Aho 2006, 123.

26. Aho 2006, 487.

27. Pekka Tarkka, *Putkinotkon tausta. Joel Lehtosen henkilöt 1901–1923*. Otava 1977, 170–171.

28. Juhani Aho, *Helsinkiin*. SKS 1997, 44. (1. p. 1889.) Kursivointi A.K.

Tällaista ”salon siirrokasta” kuvataan Joel Lehtosen runossa seuraavalla tavalla:

He koulun käy. Pää, voimat oivat ois.
Saa valko-lakin, alkaa kuperkeikat.
Ah, uraa etsein, jos ees veri vois
opastaa! Vieraat suvulle on seikat.
He yksin harhaa. Mikään heille sovi
ei oikein. Mut on huolten unhoitus
uus elo, maljat, riemut. Havahdus:
ei varaa heimolla, suur velkain lovi!
Nyt pakoon! Hyv'on, *nurkkakirjuriksi*
jos pääsee. [...] ²⁹

Paitsi keskeytyneet opinnot, myös viran menettäminen johtaa fiktiossa nurkkasihteerin uralle. Antti Puhakan runon kirjuria kutsutaan virkaheitoksi. Tiituksen eli Ilmari Kivisen romaanihahmo Nils Pehr Bums ei ollut suorittanut lainopillista tutkintoa, mutta hän oli toiminut ison pitäjän nimismiehenä, halliten aluettaan rautaisella valtikalla. Ura oli päätynyt potkuihin vallesmannin ajettua juopuneena päin vastaan-tulijaa. Kaupunkilaisetkin turvautuivat Nilsperin apuun erityisesti sellaisissa jutuissa, joita tutkinon suorittaneet asianajajat eivät halunneet ottaa ajettavikseen. Nurkkasihteerin nimityksestä mies kuitenkin suuttui. ³⁰ Esaias Hendolin, joka esiintyy Emil Eleniuksen romaanissa, on kärjäkirjurin toimensa juonut mies. Hän toimii saaristossa koulu-mestarina ja kyläläisten kirjurina. Vallesmanni suhtautuu ”Maisteriin” positiivisesti, koska tämä auttaa häntä suomenkielisten asiakirjojen laatimisessa. ³¹

Kauppis-Heikin henkilöihahmo Metka (Klaus Klemens Wladimir Lukander) oli käynyt ”latinakoulua” kymmenen vuotta. Hän oli saanut suhteiden avulla ylimääräisen puhtaaksikirjoittajan paikan ja toiminut sittemmin apulaisnimismiehenä, kunnes joutui erotetuksi. ³² Larin-Kyöstin nurkkasihteerin Hansnerus ”kynäherran laihaan viran sai”, mutta menetti sen haukuttuaan tuoma-

rit ja naimakaaren. ³³ Koironen, Santeri Ingmanin henkilöihahmon, kerrotaan toimineen tuomarina, mutta juoneen itsensä rentuksi. ³⁴ Sama kohtalo on myös Kaarlo Hemmon päähenkilöllä:

Lakimies se herra Töller olj sekä olj täyvelliset tuomartutkinnot ja muut eksalamit suorittanna. Mut ku vielä lisäksi rupes viinamieheks, niin se alako kasvaa allaapäe niinku lehmän häntä, *eikä siitä lopuks ollunna muuks ku sihtiermieheks.* ³⁵

Kouluja käyneet, mutta nurkkasihteeriksi päätyneet olivat siis kokeneet sosiaalisen laskun päätyessään kirjureiksi ja asioitsijoiksi, kun taas talonpoikaisen kansan parista kirjoitustöihin ryhtyneet itseoppineet pyrkivät nousemaan yhteiskunnallisessa arvoasteikossa. Herraksi haluava ei useinkaan saanut osakseen ympäristönsä kunnioitusta. Santeri Tohulaa, entisen talollisen poikaa, kutsutaan virattomaksi herraksi Niilo Kivisen romaanissa. Kuinka Tohula oli kirjurintaitonsa hankkinut, ei käy tekstistä ilmi. Ironista on, että hän laatii kirjoitustaidottoman talonpojan puolesta kansakoulua vastustavan vetoomukseen:

Monta tuntia kirjoitti Santeri ja koko pape-riarkki täyttyi. Pitkäveteisesti siinä selitettiin kunnan köyhyyttä, kuinka maa ei tahtonut täällä antaa työlläkään viljaa, kuinka köyhiä on paljon ja kunnan verot suuret. Pappilaakin oli täytynyt ehtimiseen korjata, kirkko tarvitsi korjaamista. Viinaverorahat tarvittiin kiertokoulunopettajan palkkaamiseksi. ”Näihin asiaseikkoihin nojautuen”, – niin loppui valituskirjoitus – ”ja kun kunnassa kerran on jo kiertokoulu ja sunnuntai-koulujakin on, ja niitä pijetään melkein joka pyhä ja niissä opetetaan Jumalan sanan valoa, niin on mejän allekirjoitettujen toivomus, että Herra Kuvernööri kumoaisi sen Päätöksen, jonka kuntalaiset tekivät yllä mainittuna päivänä.”

29. Joel Lehtonen, *Onnettomat salon siirrokkaat. Rakkaita muistoja*. Otava 1911, 22. Kursivointi A.K.

30. Tiitus, *Siitä nousi hirmuinen prosessi. Kertomus*. Kirja 1916, 60.

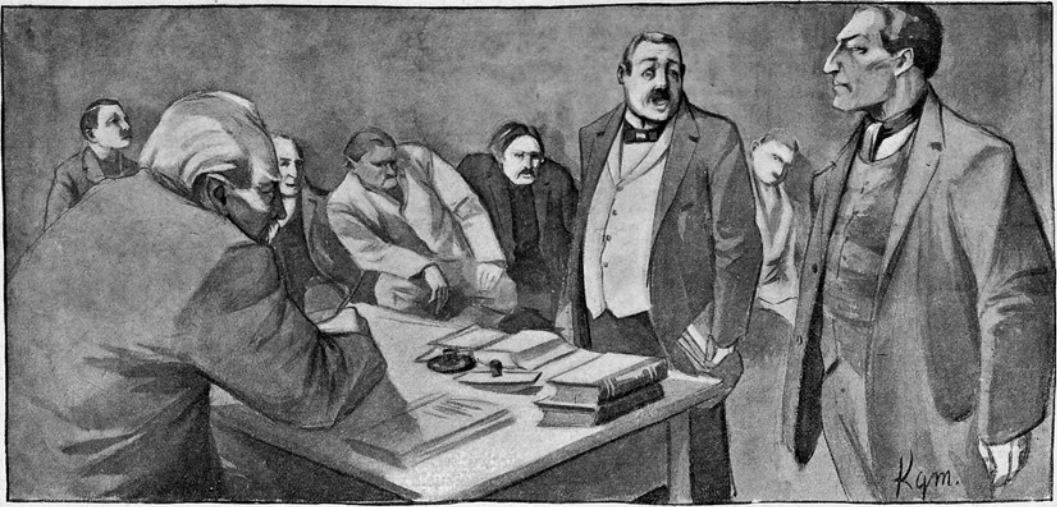
31. Emil Elenius, *Saarelaisvallesmanni*. Werner Söderström 1925, 230–232.

32. Kauppis-Heikki, Metka. Teoksessa *Savolaisia tarinoita*. Werner Söderström 1912.

33. Larin-Kyösti 1902, 134.

34. Santeri Ingman, *Lahjoitusmailla. Historiallinen näytelmä. Neljä näytöstä kuutena kuvaelmana*. Werner Söderström 1900, 50, 60–61.

35. Kaarlo Hemmo, Lakimies laskettel latinoo. Teoksessa *Savolane kalakukko ja mueta uusia rupatuksia*. WSOY 1927, 149. Kursivointi A.K.

Ylli veti koukeroisen puumerkinsä nimensä alle. Ja hän käski Santeria kokoamaan nimiä kirjoituksen alle sekä antoi hänelle 10 markkaa.³⁶

Henkilöiden karakterisointi: nimet, vaatteet, eleet ja ilmeet

Nimeäminen on yksi henkilöihahmon karakterisoinnin tavoista.³⁷ Sukunimet Toiminen, Kriivari ja Nurkkelin kertovat henkilöihahmon elinkeinosta, kun taas Nurkkelin, Koironen ja Kurjalin³⁸ luovat vähättelevän tai kielteisen leiman analogioillaan ("nurkka", "koira", "kurja"). Nils Pehr Bums ja Teemu Nikoteemus Saparo viittaavat koomiseen hahmoon. Useilla nurkkasihteereillä on ruotsinkielinen sukunimi (Lukander, Blomberg, Mellin, Töller), mikä korostaa heidän kotikentätuaan hallinnon ja oikeuslaitoksen piirissä. Jotkut nimet viittanevat kouluaikaiseen nimenvaihdokseen (Hansnerus, Kalenius). Sosiaalisesta nousuhalusta kertoo esimerkiksi nimen ruotsalaistaminen. Johannes Häyhän kertomuksessa siltavoudin paikkaa hakeva Matti Lempiäinen toi nimismiehelle lahjoja ja kertoi kirjoitustaidostaan:

■ Kuva 2. Aapo Kangasmaan kuvitusta Väinö Katajan kertomukseen Maalaisjuristi. Lähde: Joulutunnelma 1914.

Olenhan minä pidellyt perunkirjoituksia, talonjakoja, kirjoitellut kauppakirjoja, kontrahteja, ynnä muuta sellaista toimitellut ja aina minun kirjoitukseni ovat kelvanneet sekä oikeuksiin, että muihin paikkoihin.

Päästyään virkaansa hän muutti nimensä Mattias Lembliniksi.³⁹

Kaapo Murroksen kertomuksen päähenkilön nimi oli aluksi Nikkari. Häntä ei kuitenkaan pidetty täyspainoisena puuseppänä, mutta nopeana ja taitavana kirjoitusmiehenä häntä käytettiin erilaisten asiakirjojen laatijana. Hänestä tuli asioitsija J. A. Svanbäck. Kansalaissodan jälkeen hän alkoi hoitaa torpparien asioita, nyt Nokelan nimellä. Luettuaan asutuslakia hän arveli olevansa tarpeeksi pätevä hoitelemaan asioita lautakunnissa ja oikeusistuimissa: "Hän hypisteli kontrahteja ja asiakirjoja, selvitteli asioita ja kirjoitteli supliikkeja, yllytteli ja kääri kokoon käsirahoja." Miestä alettiin nimittää tuo-

36. Niilo Kivinen, *Vanhoillinen*. Lehtimäki-seura 2001, 47–48. (Julkaistu jatkokertomuksena *Pohjalaisessa* 1891.)

37. Henkilöihahmon konstruoinnista ks. esim. Shlomith Rimmon-Kenan, *Kertomuksen poetiikka*. Suom. Auli Viikari. SKS 1991, 79–91 ja karakterisoinnista Jakob Lothe, *Narrative in Fiction and Film. An Introduction*. Oxford University Press 2000, 81–84.

38. San., Ymmärrys hoi, äly älä jätä! *Nuori Karjala* 24 (1899), 86.

39. Johannes Häyhä, Harakanvarpaat. Teoksessa *Alkuperäisiä kertomuksia entisiltä ajoilta* I. Kansa 1911, 132, 142.

mariksi. ”Pian nähtiin kaupungin liikekadun varrella muhkea maalattu kyltti: ”Asianajotoimisto, om. Anselmi J. Nokela, lakimies, erikoisala torppariasiat.”⁴⁰ 1920-luvulla suomenkielisestä nimestä oli tullut käypää valuttaa.

Nurkkasihteerin ulkonäköä kuvataan vain muutamassa tekstissä. Päivärinnan Valvoherra on ”pieni, suippopäinen mies, jolla on punainen tukka ja parta, suurehko, vähän kyömyinen nenä, matala otsa ja pienet, pihkakarvaiset silmät, jotka alati vilkkuilivat sinne tänne ympärillensä.” Varmemmaksi vakuudeksi kertoja toteaa, ettei Valvoherra ollut ”mikään miellyttävän näköinen mies.”⁴¹ Tiituksen henkilöhahmo Nils Pehr Bums on lyhyt, paksu ja punanäinen, ja punaisuus liittyy myös Teemu Saperon ulkonäköön: hänellä on viinan punertama nenä ja ruskeaksi savustuneet sormet.

Yhteiskunnallinen asema ja varallisuus paljastuvat henkilöhahmon vaatetuksesta. Puhakan runon kirjuri komeilee hienoissa vaatteissa: ”Harjustakki hartioilla, / Suolilla on vyö soria. / Napit vaskesta valettu, / Hopialla holvattuna, [...]”⁴² ”Harjustakki” viittaa epoleteilla varustettuun takkiin, joka oli tehty verasta, hienosta ja kalliista vilakankaasta. Verka kuului herrojen pukuihin, kun taas talonpojat pukeutuivat sarkaan. Väinö Katajan ”Ylimaan lakimies” Nällhuuti pukeutuu lapilaisittain, mutta asussa on säihkettä: hän tulee kärjäataloon ”laajassa poronnahka-kauhtanassa, lakki kallellaan ja jalassa koreat säpäkkeet ja kiiltävät siepakat keltavihreine tupsuineen”⁴³ Kiilto liittyy myös herra Nurkkelinin auringossa välkyviin verkavaatteisiin. Hänellä on myös keppi ja isokokoiset silmälasit. Kaapo Murroksen asioitsijan nenällä keikkuvat kultasankaiset silmälasit,⁴⁴ ja Kojon runon nurkkasihteerin katsoessa asiakastaan hänen silmälasinsa ”tiipattavat” nenän

latvalla.⁴⁵ Silmälasit ovat kepin ohella yksi erottautumisen merkeistä: ne kuuluvat pikemminkin herrojen kuin rahvaan habitukseen.

Myös taloudellisen ja sosiaalisen aseman muutokset näkyvät pukeutumisessa. Häyhän ”herrasmies” ryhtyy tuomarin kirjuriksi saadaksesen vaatteet päälleen, mutta ratkeaa juomaan entistä kiivaammin: ”Uudet vaatteensa vaihetti hän vanhoihin, kuluneisiin repaleihin ja välirahat menivät kapakkaan.”⁴⁶ Kauko Kennäksen kirjurilla oli Änäsin kartanoon tullessaan ruumiinsa verhona vain alusvaatteet, palttoo ja kalossit. Alkion romaanissa nimismies ja kapteeni komeilevat susiturkeissa, mutta nurkassa kyyhöttää ”Kaleniuksen herra” huononlaisissa pukimissa. Kun Kalenius pääsi varanimismiehen kätyriksi, hänen yllään nähdään herrasvaatteet.⁴⁷ Emil Eleniuksen kertomuksessa kirjurina toimiva entinen raatimies Asarias Andersson on ilmeisesti nähnyt parempia päiviä, koska hän on ”hienosti, jos kohta kuluneesti ja haalistuneesti pukeutunut herrasmies.”⁴⁸ Ahon romaanissa ylioppilaat kohtaavat vanhan miehen, joka on ”puoleksi herrasmiehen näköinen, kärjäkirjuri tai semmoinen [...]”⁴⁹ Monia nurkkasihteerejä luonnehtiikin vaillinaisuus tai puolinaisuus, joka liittyy keskeytyneeseen koulutukseen tai vakinaisen viran puutteeseen. Puolinaisuus liittyy nurkkasihterien kohteluun: säätyläiset karsastavat pudokkaita ja rahvas niitä, jotka matkivat herrojen elkeitä. Niilo Kivisen romaanissa talollinen vastustaa kansakoulua, koska ”Tohulan Santeri ja muut sellaiset nurkkakirjurit osottavat että ’herra ilman virkaa on kuin koira ilman häntää.’”⁵⁰

Henkilöä luonnehtivat myös hänen puhetaansa ja eleensä. Nurkkelinin taivasta tähyävä nokka kertoo ylemmydentunnosta.⁵¹ Nilsperin katse on vaikuttava: kun hän ”muljauttaa ras-

40. Kaapo Murros, Nurkkasihteeri. Teoksessa *Lainlukijoita ja kärjäkansaa*. Arvi A. Karisto 1952, 49.

41. Päivärinta 1887, 98.

42. Puhakka 1847.

43. Väinö Kataja, Maalaisjuristi. *Joulutunnelma* 1914.

44. Murros 1954, 49.

45. Viljo Kojon, Korkea oikeus. Teoksessa *Kylä ja kaupunki. Laatuksuvia*. Otava 1916, 32.

46. Häyhä 1911 (”Herrasmies”), 96–97.

47. Alkio 1923, 233.

48. Emil Elenius, Pelastus. Teoksessa *Saarelaiskuvia*. WSOY 1921, 87.

49. Aho 2006, 123.

50. Kivinen 2001, 18.

51. Erkkö 1911, 5.

vaisia silmiään niinkuin vanha sonni, niin se jo panee heikon sydämen vapisemaan.”⁵² Käräjillä tarvitaan erityistä esiintymistaitoa, joka sekkin kuuluu herrojen maailmaan. Asarias Andersson puhuu oikeudessa ”hiukan honottaen ja tarpeettoman syvällä rintaäänellä, mutta tarpeellisen liikutetulla äänenkäytöllä ja vakaumuksellisesti elehtien lausui – toisinaan jouduttaen, toisinaan harventaen ja erikoisesti painostaen sanojaan [...]”⁵³ ”Rämeällä äänellään, kurkkuaan tuon tuostakin mahtavasti karauttaen” puhuu Nilsperi Tiituksen romaanissa.⁵⁴ Asioitsija Saparo esittelee asiakkaalleen lainopillista tuntemustaan:

Alkaa sitten viisas keskustelu lakiasioista, Rikoslaista, Naimisen Kaaresta ja vaikka mistä, kunnes Mönni on jo vakuutettu, että niin se on, ei siinä auta, ei vaikka olis no! Hän kyllä voittaa, Kysyköön rahaa! [...]”⁵⁵

Saparon laatima kirjelmä sisältää lakikielen fraaseja, jotka luovat koomisen vaikutelman: ”siihen katsoen kuin myöskään ei ole havaittu”, ”ja siksi, eritoten viitaten lakiin Väliaidoista”, ”parempaa tietopuolisuuttaan vasten”⁵⁶ Väinö Katajan ”Ylimaan lakimies” esiintyy oikeudessa ”kuin paras gentlemanni”, kunnioittavasti ja kohteliaasti. ”Mato se on mieheksi”, arvelevat. ”Ei se poika hätäile, vaikka Pontius Pilatuksen eteen joutuisi...”⁵⁷ Kertomuksessa kuvattu juttu päättyy Nällhuutin voittoon: ”Hän syyttää sikaarin kuin paras pajari ja silmää kylmästi ympärilleen, savuiseen kärjäyleisöön.”⁵⁸ ”Ylimaan lakimies” osaa roolinsa kuten näyttelijä teatterissa.

52. Tiitus 1916, 47.

53. Elenius 1921, 91.

54. Tiitus 1916, 184.

55. Kojo 1916, 33.

56. Kojo 1916, 34–35.

57. Kataja 1914.

58. Kataja 1914.

59. Kojo 1916, 31.

60. Kauppi-Heikki, *Laara. Valitut teokset*. WSOY 1957, 115. (1 p. 1893.).

61. Lauri Pohjanpää, Käräjillä. Teoksessa *Metsän satuja ja muita runoja*. WSOY 1924. Kursivointi A.K.

62. Juttu-uhri. *Sanan Saattaja Wiipurista* 14.3.1840. Kursivointi A.K. Vuonna 1945 julkaistussa kertomuksessa kuvataan asioitsijaa, joka ottaa vastaan asiakkaitaan kärjäpaikalla: ”Wastapäätä lautakuntaa on owi kamariin, jossa Komisarjus kuuntelee ja katsoo wälistä kolmannellaki silmällänsä kärjäwieraita, sillä sananlasku sanoo: kaksi silmää wieraalla, kolme Komisarjuksella. Ilman häntä on kamarissa Tuomarin sihteeriä, jotka kirjottawat, ja ulkoa tulewia miehiä, asiassa auttajain etsiwä, joista itsekukin lähenee Komisariusta eli sihteeriä ja kuiskuttaa korwaan pyytäen edusmieheksensä. Muutamilla on raha kourassa, toisilla lintuja, jotka näkyvät powesta, toisilla paistia porstuassa eli kartanolla, jotka ensin käsilahjoiksi annetaan.” Kaksi renkiä. *Maamiehen Ystäv* 13.12.1845.

Juoppous ja petollisuus: karikatyyrit ja tyypit

Juoppous tai vähintäänkin viinaanmenevyys kuuluvat nurkkasihteerihahmon yleisimpiin piirteisiin. Kuten aiemmin on mainittu, alkoholin liikakäyttö suistaa koulutetunkin miehen nurkkasihteerin uralle. Kun tilanomistaja Mönni lähestyy nurkkasihteeri Sapiroa, hänellä on pullo mukanaan, ja vasta sen esiin vetäminen saa nurkkasihteerin kiinnostumaan asiakkaastaan.⁵⁹ Kauppi-Heikin romaanissa Laara-emäntä lähettää miehensä kaupunkiin kirjurin luo. Reittu palaa kohmeloisena kotiin ja kertoo, että Toimiselle oli pitänyt ensin hakea viinaa. Laara moitti miestänsä, mutta Reitun ”ajatukset hiipivät kirjurin kamariin, jossa oli viime yö juotu ja laulettu.”⁶⁰ Päivärinnan romaanissa Valvoherra tulee lautamies Kanniaisen luo ja pyytää tältä juotavaa. Kamarissa alkaa armoton juopottelu, jonka seurauksia kuvataan inhorealistically. Hauska esimerkki juoppouden kuulumisesta asianajajan hahmoon esiintyy Lauri Pohjanpään käräjiä kuvaavassa eläinrunossa:

Ja toiset portaisa tupakoi
ja vuoroa’ vaiti vuotti,
ja nurkan takana supattain
*joku advokaattiaan juotti.*⁶¹

Vuonna 1840 julkaistussa kertomuksessa varakas ja kunniallinen talonpoika joutuu petollisen Komsarjuksen kynsiin. Kertoja kehottaa lukijaansa olemaan luottamatta ”mokomiin Komisarjuksiin, joilla on towereina joukko Kersanteja, Lukkaria ja muita nurkka-sihtieriä; juohtukoonkin Anti Tannisen hirmuinen loppu jokaiselle jutun-halulliselle mieleen.”⁶² Juoppouteen liittyy usein petollisuus, sillä saadakseen rahaa viinaan

kirjuri joutuu turvautumaan vilpillisiin keinoihin. Päivärinnan Valvoherra osaa jäljitellä toisten käsialoja niin hyvin, ettei alkuperäistä ja väärennöstä voi erottaa toisistaan. Kertojan mukaan hänen omatuntonsa oli paatunut ja sielu mustunut rikosten koulussa: ”Moni leski ja lapsi itki vielä toisessa polvessakin tuon nurkkasihteerin tekemien vääryyksien vuoksi.”⁶³ Valvoherran juopottelua kuvataan inhorealitisesti. Myös Kalenius juopottelee rajusti Alkion romaanissa, ja teoksen lopussa paljastuu hänen tekemänsä vakuutuspetos. Viinanhimo johtaa nurkkasihteerin Hansneruksen monenlaisiin laittomuuksiin:

Hän ryypyn riivaama on viekas mies,
ja monen torpparin hän pettää ties,
hän häikälyyttä hävyn pään voi purra,
hän kiertää lakia ja ansaan lyö,
ja sanansa hän seuloa sekä syö,
ei tapanansa oo juuri mitään surra.⁶⁴

Johannes Häyhän kertomuksessa kirjuri Blomberg tuomitaan väärennyksestä. Juho Hoikkasen romaanissa kateus, viha ja kostonhalu saavat kirjuri Nikanderin syyllistymään tuhopolttoon. Väinö Katajan romaanissa ”Horslunti” saa kiellon esiintyä asianajajana oikeudessa, koska hänet on saatu kiinni vakavasta valheesta.⁶⁵ Kaapo Murroksen Nikkari alias Svanbäck alias Nokela tekee useita petoksia ja väärennyksiä, jotka vievät hänet kahdesti vankilaan.

Petollinen nurkkasihteerin ei yleensä muutu, mikä on fiktiivisen tyyppihahmon piirre. Poikkeuksen muodostaa Koironen, Santeri Ingmanin henkilöahmo. 1830-luvulle sijoittuvassa näytelmässä talonpoikia uhkaa asetus kruunun lahjoitusmaiden omistusoikeuden siirtämisestä ”lahjoitusherroille”. Hovin vouti vaatii talonpoikia allekirjoittamaan sopimuksen hädän uhalla, mutta kaikki muut paitsi rengistä isännäksi noussut Laihanen kieltäytyvät. Taitavana käräjämiehenä tunnettu Koironen, ”juoppo, ja herras-sekailia”,⁶⁶ lupaa hankkia alkuperäiset sopi-

mukset ja viedä ne kuvernöörille, mutta voudin värväämä Laihanen saa perintökirjat haltuunsa. Kahden kuukauden kuluttua tapahtumat saavat uuden käänteen Koironen saatua selville, ettei hovin nykyinen isäntä olekaan laillinen perijä. Hän haluaa haastaa voudin oikeuteen saadakseen itsekkunioituksensa takaisin.

Myöskään raitistunutta nurkkasihteeria ei teksteissä juuri tapaa. Poikkeuksena on nimetömänä julkaistu kertomus ”Koiraharjun kolme ruotilaista”. Se alkaa tilanteesta, jossa kolme sihteeria on saanut kiellon esiintyä oikeudessa. Koiraharjun isäntä tapaa yhden näistä virkaheitoista ja vie hänet kotiinsa maalle raitistumaan. Kirjuri pystyy nyt työhön, ja muutkin kyläläiset käyttävät hänen apuaan. Isäntä tuo kotiinsa muutkin kirjurit ja majoittaa heidät piharakennukseen. Sihteerit pulskistuvat ja saavat ansiollaan kunnon vaatteet ylleen. Silloin tällöin he saavat viinalekkerin, jolloin he pitävät vapaapäivän puhuen ruotsia ja muistellen entisiä kultaisia aikojaan.⁶⁷

Alkoholista lohkeaa teksteissä monenlaista huumoria. Eleniuksen kertomuksessa salakuljettajia puolustanut Asarias Andersson voittaa jutun ja saa lisäpalkkioksi osan viinalastista.⁶⁸ Kauppi-Heikin Metka, joka lääkitsee viinalla huonoa puhetaitoaan, nauttii kirjuriksi tultuaan hauskoista toti-illoista pitäjän herrojen kanssa. Kerran hänet lähetetään kaupunkiin hakemaan leimamerkkejä, mutta hän käyttää rahat konjakitynnynriin. Lopulta hän osallistuu juhliin, jotka osoittautuvat hänen hautajaisikseen. Tiituksen romaanissa Nilspéri on niin päissään, ettei erota oikeata kättään vasemmasta. Kompuroidessaan kotiinsa hän joutuu kepposen kohteeksi: kasvot sutataan mustiksi, silmien ympärille maalataan valkoiset renkaat ja päähän taiteillaan pirunsarvet.⁶⁹ Väinö Katajan kertomuksessa Juuso Kriivari tarjoaa kekkereissään laitonta kotipolitoista lautamiehille ja vallesmannille, koska hän oli kadottanut parempia juomia sisältävän matkalaukkunsa.

Joissakin koomisesti sävyttyneissä teksteissä oveluus on positiivinen ominaisuus. Näissä

63. Päivärinta 1887, 99.

64. Larin-Kyösti 1902, 134.

65. Väinö Kataja, *Kun isoja herroja kulki Heinärannan kautta. Kyläkuvaus*. Arvi A. Karisto 1913, 30.

66. Ingman 1900, 18.

67. Koiraharjun kolme ruotilaista. *Savo* 14.11.1889.

68. Elenius 1921, 96–97.

69. Tiitus 1916, 123.

tapauksissa nurkkasihteeri on useimmiten itseoppinut asioitsija. Nimimerkki ”San.”:in kertomuksessa nurkkasihteeri Kurjalin – nimestään huolimatta – auttaa asiakastaan saamaan takaisin rahat, jotka petollinen majatalonpitäjä on häneltä huijannut.⁷⁰ Myös nimimerkki Tahvon kertomuksessa asiakas on tyytyväinen avustajansa toimintaan. Kertoja toteaa, että nurkkasihteereissä on joskus ”semmoisiakin, jotka pitkän kokemuksen kautta olivat oveloituneet aika sukkeliksi ja osasivat asianajo-taidon kaikki käänteet ja väänteet paljoo paremmin kuin joku yliopistoa myöten lukenut juristi.”⁷¹ Väinö Katajan kertomuksessa Nällhuutin vastapoolina on kuuluisa asianajaja Patakoski Helsingistä. ”Ylimaan lakimies” heittää tuhkaa oppineen varatuomarin silmille, ”ja monta kertaa on herra ollut helisemässä Nällhuutin kanssa, joka aina hoksaa ja hoksaa uusia koukkuja...”⁷² Asetelma on rahvaan näkökulmasta herkullinen: syrjäseudun asukas peittoaa Helsingin herran.

Fiktio ja todellisuus

Kirjurin ja/tai asioitsijan yleisimpiä piirteitä fiktiossa ovat juoppous ja petollisuus. Silloinkin kun nurkkasihteerit ovat keskeisiä henkilöitä, heitä kuvataan ulkopuolelta, kaikkitietävän kertojan avulla. He eivät yleensä kuulu kompleksisiin henkilöhahmoihin, jotka kehittyvät tarinan kuluessa,⁷³ vaan edustavat pikemminkin tyyppejä tai karikatyyreja. Useimmissa teksteissä henkilöhahmon osana on toimia kertomuksen konnana. Kielteisiä asenteita heijastavat myös advokaattien ahneutta ja epärehellisyyttä kritisoivat kaskut, joita on varmaankin kerrottu niin kauan kuin asianajajia on maailmassa ollut. Toisaalta humoristisissa kertomuksissa nurkkasihteerin oveluus herättää ihailua, jos se toimii asiakkaan eduksi.

Nurkkasihteerien urasta ja asemasta fiktio antaa kahdenlaisen kuvan. Keskeytyneiden opintojen tai viran menettämisen vuoksi kirjureiksi ja asioitsijoiksi päätyneet ovat kokeneet sosiaalisen laskun, kun taas itseoppineet pyrkivät nousemaan yhteiskunnallisessa arvo-asteikossa, tosin

useimmiten siinä onnistumatta. Kysymys suomen kielen asemasta oikeuslaitoksessa on esillä varsinkin varhaisissa runoissa ja kertomuksissa sekä niissä teksteissä, joissa tapahtuma-aika sijoittuu kirjoitusaikaa edeltävään ajanjaksoon. Myöhäisimmissä teksteissä kysymys ruotsin kielestä ei enää ole etualalla, mikä kertoo kieliolojen muutoksesta.

Miten hyvin tekstien kirjoittajat tunsivat kirjureiden ja asioitsijoiden sekä heidän asiakkaidensa maailmaa? Kansankirjailijoiksi luonnehdituilla Pietari Päivärinnalla ja Kaarlo Karikolla (nimimerkki Kario) oli omakohtaista kokemusta dokumenttien laatimisesta ja asianajosta oikeudessa.⁷⁴ Nimimerkki Kauko Kennäs alias varatuomari Eino Nyyssölä toimi asianajajana 1900-luvun alussa. Kaapo Murros oli varatuomari. Juhani Aho, Santeri Alkio, Niilo Kivinen, Kaarlo Hemmo, Emil Elenius, Viljo Kojo, Ilmari Kivinen ja Väinö Kataja toimivat lehtimiehinä: kärjäuutiset ja sanomalehtikeskustelu, jossa käsiteltiin suomen kielen asemaa oikeuslaitoksessa, kansan kärjäointihalua ja kirjoitustaidon puutteita, olivat heille varmaankin tuttuja. Fiktio sai innoituksensa monista lähteistä – niin kirjallisuuden juonikuvioista, yleisistä stereotyypeistä kuin todellisista tapauksistakin.

Tarkastelemieni tekstien pääosa ilmestyi aikana, jolloin suomalainen yhteiskunta modernisoitui ja säätyrajat horjuivat. Kouluja käynyt, mutta sosiaaliseen nousuun kykenemätön ”salon siirrokas” nähtiin realistisessa kirjallisuudessa ymmärtävässä valossa: traagisena hahmona, eräänlaisena olosuhteiden uhrina. Näiden tekstien kirjoittajat (Aho, Larin-Kyösti) kuuluivat koulutettuun sivistyneistöön. Itseoppineilta kirjailijoilta (Päivärinta, Alkio, Häyhä), joiden teoksissa oli usein vahva didaktinen tai moralistinen funktio, ei herunut sympatiaa herrassäädystä pudonneille tai sinne pyrkineille nurkkasihteereille.

Aineiston heterogeenisyys sekä tekstien sijoittuminen yli sadan vuoden ajanjaksoon asettaa haasteita kokonaiskuvan luomiselle. 1840-luvulla suomenkielinen kirjallisuus oli lapsenkengissä,

70. San. 1899, 86.

71. Tahvo, Asianajaja. *Wiipuri* 12.9.1901.

72. Kataja 1914.

73. Rimmon-Kenan 1991, 55.

74. Pietari Päivärinta, Elämäkertani. Teoksessa Anna Makkonen (toim.) *Karheita kertomuksia. Itseoppineiden omaelämäkertoja*. SKS 2013, 89; Vuokko Raekallio-Teppo, Kansankirjailija Kaarlo Karikko. *Keski-Suomi IV*. Keski-Suomen Museoyhdistyksen julkaisuja IV. Keski-Suomen museoyhdistys 1947, 122.

kun taas 1900-luvun alkupuolella kirjallisuusintuutio oli jo laaja ja monipuolinen. Aineistoni varhaisimmassa tekstissä (1840) talonpoika päätyy itsemurhaan ahneen asioitsijansa vuoksi. Tämän tapaisesta varoitustarinasta on pitkä harppaus vaikkapa vuonna 1916 ilmestyneeseen Tiituksen romaaniin, jossa naurun kohteeksi joutuvat niin pikkukaupungin oikeusjuttuja nostavat asukkaat kuin asianajajatkin. Nurkkasihteerin koomiset piirteet korostuvatkin 1910-luvulla ilmestyneissä teksteissä. Antologiassa *Suomalaista huumoria* (1929) Väinö Hämeen-Anttila kirjoittaa nurkkasihteeristä vakiintuneena kirjallisuuden tyyppinä:

Nurkka-asianajaja on melkoisessa määrin meidän oloillemme erikoinen tyyppi, menneisyyteen jo joutumassa, ja huumorintunnetta herättävä joko itseoppineena mahtimiehenä kuin esittämissämme näytteissä Katajan ja Kojon maalaisjuristit tai virkaheittona lain-tuntijana, joka saa osakseen lukumme muut kuvaukset. Jälkimmäisen lajin tapaamme Antti Puhakan ”Tuhman Jussin jutturessa” alkaen, toinen on myöhemmän ajan luoma, suomenkielen saadessa suunvuoroa oikeuslaitoksessamme.⁷⁵

Siinä missä fiktio ja sanomalehdet maalasivat yleensä synkkää kuvaa rappiolle joutuneista kirjureista ja asioitsijoista, monien kynälle kykenevien talonpoikien muistelmat ja elämäkerrat kertovat nousujohteista tarinaa. Oli myös niitä, jotka auttoivat naapureitaan ilman suuria palkkioita tai jopa ilmaiseksi.⁷⁶ Joidenkin itseoppineiden asianajajien vaiheita voi hahmottaa sanomalehti-ilmoitusten ja -uutisten⁷⁷ sekä elämäkertantologioiden kautta.⁷⁸ Näillä miehillä oli monta rautaa tulella, ja joskus sattui lipsahduksia rehellisyyden rajan toiselle puolen.

Artikkeli liittyy professori Mia Korpiolan johdamaan ja Suomen Akatemian rahoittamaan tutkimusprojektiin Oikeudellinen tieto ja taito Suomessa n. 1750–1920: Tapaustutkimus kansan oikeudellisesta osaamisesta esimodernissa Euroopassa (nro 309055).

FT **Anna Kuismin** on yleisen kirjallisuustieteen ja kotimaisen kirjallisuuden dosentti Helsingin yliopistossa.

Sähköposti: anna.kuismin@kotikone.fi.

75. V. Hämeen-Anttila (toim.) *Suomalaisten huumoria kolmen vuosikymmenen ajalta. Toinen sarja*. Arvi A. Karisto 1929, 29. Antologian ”Sikunasihteerit”-osastoon kuuluvat Katajan ”Maalaisjuristi”, Eleniuksen ”Pelastus”, Kojon ”Korkea oikeus” ja Hemmon ”Lakimies laskettel latinoo”.

76. Anna Kuismin, *Ideal Types and Odd Men Out. Legal Literacy and Social Mobility in Nineteenth-Century Finland*. Teoksessa Mia Korpiola (toim.) *Legal Literacy in Premodern European Societies*. Palgrave 2018, 119–144.

77. Ks. Anna Kuismin, *Asioitsija Pekka Hakkarainen Joensuusta – raitis nurkkasihteerit ja jokapaikanhöylä?*, <https://blogit.utu.fi/oikeudellinentietotaito/blogi/> (6.8.2018) ja Mia Korpiola, Frans Hannila, *Itseoppineesta raahelaisesta asioitsijasta tuomituksi rikolliseksi ja vankilavirkamieheksi*, <https://blogit.utu.fi/oikeudellinentietotaito/blogi/> (15.10.2018).

78. Ks. esim. Reino Ala-Kulju et al. (toim.) *Etelä-Pohjalaisia elämäkertoja M-Ö* [2]. Etelä-Pohjanmaan Maakuntaliitto 1965, 688.

Olli-Pekka Kasurinen, Lauri Leinonen ja Sanna Supponen

Modernien tutkimustietokantojen ja tiedonjalostusmenetelmien mahdollisuudet historiantutkimukselle

Tapaus Diplomatarium Fennicum

Historiantutkimusta tehdään lähteiden ehdoilla ja niiden saavutettavuus on välttämättömyys tutkimukselle. Aineistojen saavutettavuuden ja käytettävyyden keskeisiä haasteita on pyritty ratkaisemaan jo vuosisatojen ajan lähde-editioiden systemaattisella julkaisemisella. Nykyään painettujen lähdejulkaisujen rinnalle ovat tulleet editio- ja tutkimustietokannat. Modernit tutkimustietokannat ja tiedonjalostusmenetelmät tuovat merkittäviä uusia mahdollisuuksia historiatieteelle sekä uudenlaisten analyysimenetelmien että lähdevarantojen muodossa.

Painetut editiot ja nykyään myös niiden digitoituid versiot ovat historiantutkimuksen perusta. Suomen keskiajantutkimuksen keskeisen asiakirjakorpuksen muodostavat valtionarkistonhoitaja Reinhold Hausenin (1850–1942) julkaisemat *Finlands Medeltidsurkunder I–VIII* (FMU, 1910–1935) ja *Registrum Ecclesiae Aboensis eller Åbo Domkyrkas Svartbok* (REA, 1890). Tutkijat tukeutuvat Hausenin editioihin edelleen, vaikka niiden virheet ja puutteellisuudet ovat yleisessä tiedossa.¹

Hausenin editiot ovat myös DF:n perusta. Ensimmäinen *Diplomatarium Fennicum* -tietokanta (DF), joka kehitettiin vuosituhannen vaihteessa, toi Hausenin FMU-editiosarjan tekstit sekä osan REA-editiojulkaisusta sähköisessä muodossa verkkoon.² Tietokannan yksinkertaiset hakuominaisuudet osoittautuivat nopeasti riittämättömiksi. Pelkkien editiotekstien lisäksi tietokantaan kaivattiin lisätoiminnallisuuksia. Aloite DF-tietokannan jatkokehittämiseen nousikin tutkijayhteisön tarpeista.

DF-tietokanta uudistettiin kokonaisuudessaan Koneen säätiön tukemassa Kansallisarkiston hankkeessa vuosina 2015–2018.³ Uuden tietokannan runkona käytettiin aiemman tietokannan sisältämiä editiotekstejä, minkä päälle aineistoa laajennettiin ja jalostettiin. Lisäksi tietokanta uudistettiin teknisesti. Tavoitteena oli korvata vanha 'tekstivaranto' modernilla tutkimustietokannalla, jossa lähdeaineistoon lisätään sitä selittävää metadataa sekä integroidaan tutkimusvälineitä, kuten kartta- ja muita sovelluksia. Hankkeessa sovellettiin tietokoneavusteisia

1. "Som urkundstgivare kan det ibland förefalla som om han satte kvantitet före kvalitet, hans register var inte alltid genomarbetade, hans dateringar ibland vägrade och ofta funderar man vad som egentligen motiverat tryckningen av källmaterialet. Hans styrka var att kombinera olika typer av källor med varandra." Lena Huldén, Reinhold Hausen och källutgåvorna. Teoksessa Elisa Orrman (toim.) *Reinhold Hausen (1850–1942). Kansallisen arkiston rakentaja*. Kansallisarkisto 2000, 42.
2. DF-tietokannan varhaisemmista vaiheista, ks. Seppo Eskola & Lauri Leinonen, Suomen keskiajan asiakirjalähteistä uusi verkkopalvelu. *Historiallinen Aikakauskirja* 114 (2016), 332–336; ks. myös ensimmäisen DF-hankkeen tuottama kuvaus *Suomen keskiaikaa koskevien dokumenttien julkaiseminen*, df.narc.fi/Images/Information/DF_artikkeli_historia.pdf (8.8.2018).
3. Hankkeessa työskentelivät projektipäällikkö FM Seppo Eskola, tutkija FM Lauri Leinonen sekä ICT-suunnittelija MSc Denis Mandrov; Talvella 2017–2018 aineiston läpikäyntiin ja metadatan tuottamiseen osallistuivat FM Olli-Pekka Kasurinen, FM Sanna Supponen ja FT Ville Walta. DF-projektin ohjausryhmään kuuluivat tutkimusjohtaja Päivi Happonen (Kansallisarkisto), dosentti Tuomas Heikkilä (Helsingin yliopisto), dosentti Anu Lahtinen (Turun yliopisto, Helsingin yliopisto), professori Marko Lamberg (Tukholman yliopisto), apulaisprofessori Kirsi Salonen (Turun yliopisto), lehtori Minna Sandelin (Turun yliopisto), lehtori Seija Tiisala (Helsingin yliopisto), kehittämisspäällikkö Vili Haukkovaara (Kansallisarkisto), kehittämisspäällikkö Anne Wilenius (Kansallisarkisto) ja ylitarkastaja Yrjö Kotivuori (Kansallisarkisto).

menetelmiä sekä perinteisempää tutkimusta, joilla tuotettiin asiakirjoille niiden käsittelyä ja tutkimusta helpottavaa metadataa. Tietokannan rakenteesta luotiin aiempaa editiohistoriaa ja tutkimusta syntetisoiva: yksittäiseen numeroituun tekstikokonaisuuteen⁴ pyrittiin yhdistämään kaikki saatavilla oleva tieto, kuten muut editiot, tutkimuskirjallisuus, lähteiden digitaaliset jäljenteet ja linkitys muihin tietokantoihin. Lisäksi Hausenin editioissaan antamia tietoja korjattiin ja täydennettiin. Tietokantaan myös lisättiin uusia asiakirjoja.⁵ Kehitystyön myötä DF-tietokanta on erkaantunut FMU:sta ja kasvanut määrällisesti sitä laajemmaksi siten, että yhtäsuuruusmerkkejä näiden kahden kokonaisuuden väliin ei voi enää vetää. Lopputuloksena syntyi tutkimusinfrastruktuuri, joka tarjoaa uusia tapoja käsitellä, luokitella ja tutkia Suomen keskiaikaisia asiakirjoja.

Tässä artikkelissa tarkastelemme modernin tutkimustietokannan kehitystä ja sen haasteita sekä mahdollisuuksia tutkimukselle ja tuleville tietokantahankkeille. Esimerkit nostamme DF-tietokanta-projektissa tehdystä työstä: mihin kehitystyössä keskityttiin, miksi, ja miten perinteisistä editioista jalostettiin tutkimustietokanta. Samat kysymykset, jotka DF-projekti on joutunut ratkaisemaan, koskevat pitkälti myös muita historian alan tutkimustietokantoja ja lähdevarantoja.⁶ Aluksi tarkastelemme aineiston ajantasaisuutta ja saavutettavuutta koskevia kokonaisuuksia, sitten aineiston käytettävyyden parantamista metadatan lisäämisellä ja hakutyökaluilla, ja lopuksi pohdimme tietokannan jatkokehitysmahdollisuuksia.⁷ Suhteutamme hankkeen tuloksia erityisesti muihin keskiaikaista aineistoa sisältäviin pohjois-

maisii tietokantoihin ja niiden toteutustapoihin sekä ajantasaiseen tutkimukseen.

Aineiston ajantasaisuus ja saavutettavuus

Lähde-editioiden ja niihin perustuvien tietokantojen yhtenä tarkoituksena on tehdä aineistosta helpommin saavutettava kokoamalla yhteen eri arkistoissa ja kokoelmissa sijaitsevia asiakirjoja. Editioiden käyttö säästää alkuperäisaineistoa kulumiselta, mutta auttaa myös varmistamaan aineiston tekstisisältöjen säilymisen niissä tapauksissa, joissa alkuperäislähde katoaa tai tuhoutuu. Myös DF:n aineistoon kuuluu paljon sellaista materiaalia, joka tunnetaan nykyään vain myöhempien kopioiden tai editioiden pohjalta. Vaikka painetut editiot ja niiden sähköiset versiot ovat näin edesauttaneet lähteiden saavutettavuutta, editioiden käytössä on edelleen useita ongelmia.

Samoja asiakirjoja on esimerkiksi editoitu erilaisin perustein eri lähdejulkaisuihin. Kuhunkin editioon ovat vaikuttaneet tutkijan tulkinnat, julkaisustandardit ja editointikäytännöt.⁸ Kaikkien eri versioiden hankkiminen ja rinnakkain vertailu on tutkijalle työlästä. Toinen painettujen editioiden ongelma on se, että ne voivat vanhentua sisällöltään tutkimuksen osoittaessa vääräksi esimerkiksi aiempia ajoituksia, paikannuksia ja lukutapoja. Korjaukset tai uusien löydettyjen asiakirjojen lisääminen kokonaisuuksiin vaativat erillisten lisäosien tai uuden korjatun painoksen teettämistä. Editioiden puutteiden ja epätäydellisyyden takia alkuperäislähteiden ja eri editioversioiden lukeminen rinnakkain on usein välttämättömyyttä. Digitaaliset tutkimusinfrastruktuurit ovat

4. FMU sisältää 6714 numeroitua tekstikokonaisuutta. DF:ssa säilytettiin FMU:n mukainen numerointi, joka numeroi asiakirjat 1–6726 (hypäten 12 numeron yli). Lisäksi REA:ssa on oma numerointinsa, joka asiakirjojen jaottelun osalta toisinaan poikkeaa FMU:sta: asiakirja, joka on FMU:ssa yhden numeron alla, voidaan antaa REA:ssa useampana numeroituna kokonaisuutena.

5. DF-projektissa lisättyjen uusien asiakirjojen numerointi aloitettiin FMU:n numeroinnin jatkeeksi DF 6727:stä.

6. Samanlaisia kysymyksiä on pohdittu muun muassa Ruotsin diplomatariumin suhteen, esim. Claes Gejrot, *Diplomatarium Suecanum in the digital world. Proceedings from the Symposium "Virtually Medieval"? Mirator* (2005), <https://journal.fi/mirator> (18.9.2018). Norjan diplomatariumiin liittyviä kysymyksiä on pohdittu Christian-Emil Smith Ore, *Data-teknologi og gamle brev. Diplomatarium Norvegicum i elektronisk form*. Teoksessa Claes Gejrot, Roger Andersson & Kerstin Abukhanfusa (toim.) *Ny väg till medeltidsbrev. Från ett medeltidssymposium i Svenska Riksarkivet 26–28 november 1999. Skrifter utgivna av Riksarkivet 18*. Riksarkivet 2002. Ks. myös Mikko Piippo, *Uusia keskiajan lähdejulkaisuja – ja lähdejulkaisun uusia tuulia. Historiallinen Aikakauskirja* 101 (2003), 306–308.

7. Artikkelit keskittyvät pääasiassa olemassa olevien lähdevarantojen käytettävyyden parantamiseen, eikä siinä oteta laajemmin kantaa esimerkiksi lähteiden digitointiin tai digitaalisten editioiden tuottamiseen ja niiden haasteisiin. Näistä teemoista, Mats Dahlström, *Critical editing and critical digitisation*. Teoksessa Wido Peursen (toim.) *Text Comparison and Digital Creativity. The Production of Presence and Meaning in Digital Text Scholarship*. Brill 2010.

8. Dahlström 2010, 80–83.

pyrkineet tuomaan näihin ongelmiin parannusta. DF:ssa tutkijoille tarjotaan näkyville useita eri editioversioita aineiston tulkinnan luotettavuuden parantamiseksi.⁹ Samalla tutkimushistoria tulee monipuolisesti näkyväksi.

Moderneissa tutkimustietokannoissa, kuten DF:ssa, tarjotaan alkuperäisestä lähteestä sekä editio että digitaalinen jäljenne rinnakkain, jolloin materiaalin tarkastelu on helpompaa.¹⁰ Digitaalisen jäljenteen ja edition tarkastelu rinnakkain auttaa tutkijaa saamaan parhaan mahdollisen kuvan lähteen sisällöstä ja siitä tehdyistä tulkinnoista. Milloin digitaalista jäljennettä ei ole saatavilla, tieto lähteen arkistosijainnista on keskeinen. Yksi painettujen editioiden ongelmakohdista ovat nimenomaan vanhentuneet tiedot aineiston arkistosijainneista. Tästä johtuen DF-projektissa tarkistettiin ja päivitettiin lähteiden arkistosijainteja¹¹ sekä yhdistettiin asiakirjoja laajempiin kokonaisuuksiin ja muihin editiosarjoihin. Esimerkiksi suora kytkös *Svenskt Diplomatariumin* editioihin luotiin *Svenskt Diplomatariums Huvudkartotek* (SDHK) -tietokannan kautta.¹² Osaan asiakirjoista lisättiin myös käännöksiä kokoteksteistä ja regestoista.¹³ Svenska Kulturfondenin rahoittamassa

Nådensdiplomen-sisarhankkeessa tuotettiin kokonaan uusia, nykyiset kielitieteelliset kriteerit täyttäviä, kriittisiä editioita Hausenin jo aiemmin editoimista teksteistä.¹⁴ Asiakirjakorpusta myös laajennettiin lisäämällä asiakirjoja Vatikaanin paavillisen katumustuomioistuimen eli Penitentiariaatin arkistosta¹⁵ ja aiemmin editoimattomia pergamenttikirjeitä Tallinnasta¹⁶. Moderneihin tietovarantoihin onkin mahdollista lisätä uusia editioita ja asiakirjoja suhteellisen helposti. Uusi tieto julkaistaan jatkoksi jo olemassa olevaan resurssiin, eikä erillisenä julkaisuna, mikä parantaa käytettävyyttä.

Digitaaliset resurssit ovat edellä kuvatuista, usein käytettävyyteen ja saavutettavuuteen palautuvista syistä jo syrjäyttämässä vanhoja painettuja editioita. Tuore kyselytutkimus suomalaisten humanistitutkijoiden digitaalisten metodien käytöstä osoittaa, että digitaalisia aineistoja käytetään kattavammin kuin painettuja. Erityisesti arkistoaineistoihin tutustaan yhä useammin digitaalisen version kautta. Lähes kolme neljäsosaa tutkimuksen vastaajista kertoi käyttävänsä digitoituja arkistoaineistoja. Vastaajat kokivat nimenomaan aineistojen saavutettavuuden (*accessibility*) tärkeimmäksi vaatimukseksi digi-

9. DF tietokantaan sisällytettiin editiot mm. seuraavista kokoelmista: A. I. Arwidsson, *Handlingar till upplysning af Finlands häfder*. Norstedt 1846–1857; Edward Grönblad, *Nya källor till Finlands medeltidshistoria*. E. Grönblad 1857. Uusimpien editioiden lisäämisen esteenä ovat usein tekijänoikeuskysymykset, minkä vuoksi DF:aan liitetyt editiot ovat pääsääntöisesti varhaisia.
10. Vrt. Espen S. Ore artikkeli, jossa pohditaan erityyppisten editioiden rinnakkaista käyttöä. Espen S. Ore, *Monkey Business – or What is an Edition? Literary and Linguistic Computing* 19:1 (2004), 35–44.
11. Hausenin editioiden lähdeviitteet ovat usein epämääräisiä tai vanhentuneita, eivätkä auta tutkijaa löytämään asiakirjaa nykypäivänä. DF-hankkeessa keskityttiin selvittämään Hausenin antamien tietojen pohjalta Suomessa sijaitsevien alkuperäislähteiden nykyisjainnit. Lähes kaikki pystyttiin paikallistamaan ja päivittämään tietokantaan. Ulkomailla sijaitsevista lähteistä paikallistettiin mahdollisuuksien mukaan säilyttävä arkisto ja arkistokokoelma, jos yksikön tasolle ei päästy.
12. Ruotsin SDHK-tietokanta on syntynyt keskiaikaisten asiakirjojen kortistojen digitalisoinnin kautta, johon myöhemmin on yhdistetty *Diplomatarium Suecanum*in editiotekstit. Claes Gejrot, Swedish Charters Online. The Digitization of Diplomatarium Suecanum. Teoksessa Georg Vogeler (toim.) *Digitale Diplomatie. Neue Technologien in der historischen Arbeit mit Urkunden*. Böhlau Verlag 2009.
13. Regestalla tarkoitetaan lyhyttä referaattia asiakirjan keskeisestä sisällöstä. Mikko Piippo, *Diplomatiikka*. Teoksessa Marko Lamberg, Anu Lahtinen & Susanna Niiranen (toim.) *Keskiajan avain*. SKS 2009, 408. Käännettyjä regestoja lisättiin REA:n vuoden 1996 faksimilepainoksesta, jossa annetaan englanninkieliset regestat asiakirjoista: *Registrum Ecclesiae Aboensis eller Åbo domkyrkas Svartbok – The Black Book of Åbo Cathedral*. National Archives of Finland 1996. Lisäksi projekti laati suomenkieliset regestat sekä uudelleen että ensi kertaa editoituihin asiakirjoihin. Suomenkielisiä regestoja lisättiin myös teoksesta Mikko Juva, Vilho Niitemaa & Päiviö Tommila (toim.) *Suomen historian dokumentteja* 1. Otava 1968. Käännökset asiakirjoista olivat yleisöpalautteessa yleisimmin toivottu lisä tietokantaan. Ne ovatkin erittäin tärkeitä tiedon saattamisessa suuren yleisön saataville sekä opetuskäyttöön.
14. *Nådensdiplomen*-hankkeessa editioita tuottavat Ft Viveca Rabb (Åbo Akademi), FT Oliver Blomqvist (Uppsala universitet, Riksarkivet) sekä FT Mikko Kauko (Turun yliopisto). Uudet editiot on julkaistu DF-tietokannassa.
15. Penitentiariaattiarkiston asiakirjat on julkaistu painettuna editioina ja SDHK-tietokannassa. Sara Risberg & Kirsi Salonen, *Auctoritate papae. The church province of Uppsala and the apostolic penitentiary 1410–1526*. Riksarkivet 2008.
16. Tallinnan asiakirjat (9 kpl) editoi DF-projektille FT Tapio Salminen (Tampereen yliopisto).

taalisen ajan tutkimukselle.¹⁷ Tulevaisuudessa tuleekin miettiä, miten uusia lähteitä kannattaa julkaista.¹⁸ Digitaalisten editioiden saavutettavuus ja käytettävyys on läh-
tökohtaisesti painettua teosta parempi.

Metadata

Aineistojen saavutettavuuden rinnalla toinen keskeinen kehityskohde oli aineiston käyttökelpoisuuden parantaminen, sillä FMU:n kuten monien varhaisten editioiden hakemistot ja asiasanaluettelot ovat varsin usein puutteellisia tai lähinnä viitteellisiä.¹⁹ Ensimmäisessä DF-tietokantaprojektissa oli jo puuttunut tähän ongelmaa ja tuotettu metadataa, mutta osa tästä oli korruptoitunutta eikä siksi täysin palvellut tarkoitustaan.²⁰ Lisäksi FMU:n sisältämä materiaali on hyvin sekalaista – muodon, tyyppin ja alkuperän suhteen – ja vaati siksi erilaista käsittelyä kuin puhtaasti diplomataarinen asiakirjakokoelma.²¹ Kenties olennaisiin sisällön ja käytettävyyden kehitystyö tapahtuikin tietokannan metadatan parissa.

Metadatalalla tarkoitetaan tässä yhteydessä käytännössä kaikkea itse asiakirjoja kuvailevaa,

■ Kuva 1. *Diplomatium Fennicum* sisältää useita eri hakutoimintoja, joilla aineistoa voi rajata. Perinteisten henkilö, aika- ja paikkahakujen lisäksi aineistoa voi rajata myös asiasanoituksen avulla aineistotyyppiin tai antajatahon mukaan.

selittävää, yhdistävää tai tukevaa dataa. Näihin lukeutuvat niin paikka- ja henkilötiedot, ajoitukset, kielitiedot, asiakirjojen kategorisoinnit kuin asiasanatkin. Metadatan kautta massiivinen ja sekalainen aineisto voidaan jäsentää eri tavoin, mikä edesauttaa huomattavasti tutkijoiden työtä. Metadata auttaa muodostamaan aineiston sisältä

17. Tutkimukseen vastasi 239 eri vaiheen tutkijaa kaikista kahdeksasta Suomen yliopistosta, joissa on humanistisen alan tohtoriohjelma. Inés Matres, Mila Oiva & Mikko Tolonen, In between research cultures – the state of digital humanities in Finland. *Informaatiotutkimus* 37:2 (2018), 39–42.
18. Mm. Vujošević et al. pohtivat kannattaisiko painetuista editioista luopua kokonaan ja käyttää kaikki voimavarat suoraan digitaalisten editiotietokantojen tekemiseen. Žarko Vujošević, Nebojša Porčić & Dragić M. Živojinović, Das serbische Kanzleiwesen. Die Herausforderung der digitalen Diplomatie. Teoksessa Antonella Ambrosio, Sébastien Barret & Georg Vogeler (toim.) *Digital Diplomats. The Computer as a Tool for the Diplomatist? AfD-Beiheft 14*. Böhlau Verlag 2014. Vrt. Dahlström 2010.
19. Hakemistojen puutteista esim. Piippo 2003, 308; Huldén 2000, 32, 38–39.
20. Uusi DF-hanke peri edeltävältä hankkeelta tietokantarakenteen (SQL) ja metadatumallin jota projektissa jatkojalostettiin. DF:n metadata on räätälöity projektin tarpeisiin. Metadata on jaoteltu SQL-tietokannassa omiin tauluihinsa (antopaikat, antajatiedot, jne.). Jatkokehityksessä erityisesti muihin tietokantoihin yhdistämisen kannalta tietokanta ja metadata tulisi muuttaa kansainväliseen standardiin, esimerkiksi SDHK:n ja Codices Fennicinin käyttämän TEI/XML-mallin mukaiseksi. TEI/XML-mallin mahdollisuuksista ks. Camille Desenclos & Vincent Jolivet, Diple, propositions pour la convergence de schémas XML/TEI dédiés à l'édition de sources diplomatiques. Teoksessa Antonella Ambrosio, Sébastien Barret & Georg Vogeler (toim.) *Digital Diplomats. The Computer as a Tool for the Diplomatist? AfD-Beiheft 14*. Böhlau Verlag 2014.
21. Hausen poimi FMU:hun kaikkea Suomea koskevaa materiaalia eikä tehnyt erotusta maininnan alkuperän suhteen. Tämän vuoksi materiaalia on kerätty esimerkiksi kronikoista, esineiden kaiverruksista, ja muista ei-diplomataarisista lähteistä. Toisaalta Hausen on poiminut eriaikaisista kopiokirjoista, koontipöytäkirjoista ja jäljennöksistä mainintoja asiakirjoista. Huldén 2000, 39, 42.

osajoukkoja yhdistäviä kokonaisuuksia ja kehittää niihin tukeutuvia tutkimustyökaluja. Siinä missä perinteisen editiosarjan käyttö rakentuu pitkälti hakemistojen selailulle ja lähiluennalle, tietokanta mahdollistaa metadatan avulla monia muita tiedon haku- ja käsittelytapoja. Esimerkinä voidaan mainita käsiteltävän aineiston rajaaminen tietyn aikavälin tai asiakirjan sisällön mukaan.

Ensimmäinen metadatan kehityskohde olivat asiakirjojen antopaikkatiedot, jotka ovat tutkimuksen kannalta hyvin keskeisiä. Sen lisäksi, että paikkatiedot auttavat sijoittamaan asiakirjoja sekä niissä mainittuja henkilöitä maantieteellisesti, ne kytkevät asiakirjat laajempiin kokonaisuuksiin ja auttavat rakentamaan lähteiden tulkintakontekstia ja tapahtumanarratiivia. Hausen panostikin paljon asiakirjojen antopaikkojen tunnistamiseen. Tyypillisesti hän antaa ne asiakirjojen otsikkotiedoissa yhdessä ajoituksen kanssa. Uudessa DF-tietokannassa tietoja täydennettiin ja tarkistettiin.²² Tarkistuksen lisäksi paikannimet geokoodattiin²³ käyttäen sekä koneellista paikantunnistusta²⁴ että käsin tehtävää koordinaattien hakua. Historiallisten paikkojen etsiminen koneellisesti osoittautui odotetun haasteelliseksi, sillä paikannimet vaihtelevat ja tiedot ovat usein epätarkkoja. Suomen keskiaikaisista paikannimistä ei myöskään ole sähköisessä muodossa saatavilla kattavia rekistereitä tai ontologioita. Ongelmia aiheuttivat erityisesti samannimiset paikat sekä pienten kylien ja tilojen nimet, jotka vaativat tunnistukseen laajempaa tutkimusta. Nykyinen samanniminen paikka ei aina vastaa keskiaikaista paikkaa: esimerkiksi Kokemäen Pilton tila sijaitsi keskiajalla Kokemäenjoen varrella, mutta nykyinen Pilton nimellä tunnettu tila sijaitsee siitä yli viiden kilometrin päässä keskellä pel-

toja.²⁵ Paikkojen tunnistamisessa korostui lopulta tapauskohtainen tutkimustyö. Manuaalisen listan läpikäynnin jälkeen lähes kaikki antopaikat saatiin kuitenkin tunnistettua ja sijoitettua kartalle, ja näin käyttäjä pystyy saamaan kattavan kuvan aineiston maantieteellisestä jakautumisesta. Muita samankaltaisia keskeisiä tietoja asiakirjoissa ovat ajoitus- ja kielitiedot, jotka myös tarkistettiin niissä havaittujen puutteiden ja virheiden vuoksi.²⁶

Toinen keskeinen kehityskohde olivat varsin puutteellisina ja toisinaan vääristyneinä säilyneet antajatiedot. Tämä johtui siitä, että Hausen on nostanut asiakirjoissa mainitut suomalaiset usein regestaan, vaikka he olisivat olleet vain asian todistajina. Samalla asiakirjan varsinainen antaja jäi usein nimeämättä. Koska varhaisemmassa DF-versiossa antajatiedot oli poimittu suoraan regestoista, saattoi asiakirjan antajaksi päätyä sivuroolissa ollut henkilö. Antajatiedot tarkistettiin asiakirja kerrallaan ja tietoihin kerättiin antajan nimitiedot ja määritteet, jotka esiintyvät asiakirjassa.²⁷ Nimi poimittiin omaksi tekstikentäkseen, josta on erotettu henkilöön liittyvät paikanmääreet ja tittelit, sillä samaan henkilöön liitetyt määreet saattavat vaihdella ajan tai kontekstin mukaan (esim. *riddare/fogde* tai *hustru/änka*). Henkilöille annetut määreet valikoituivat asiakirjoissa esiintyvien termien mukaan, joskin niiden kirjoitusasua nykyaikaistettiin ja yhdenmukaistettiin.²⁸ Jollei tarkempaa antajaa ilmennyt, merkittiin asiakirja sen antaneen instituution nimiin. Raatien tili- ja pöytäkirjojen katkelmat merkittiin täten raatien nimiin ja kuninkaiden ja paavien kanslioiden dokumentit asianomaisten kanslioiden nimiin. Aineistossa on myös ei-diplomataarista materiaalia sekä lukuisia myöhäisempiä, esimerkiksi tuomiokirjoihin sisältyviä

22. Antopaikoista erotettiin paikan nimi, paikan vaihtoehtoinen nimi (Tallinna/Reval), paikkaan liittyvän paikan nimi (usein pitäjä), paikan tyyppi (linna, luostari), sekä maatieto (pääosin modernien maiden rajojen mukaisesti).

23. Geokoodaus tarkoittaa tietyn paikan yhdistämistä tiettyyn karttapisteeseen.

24. Ajo tehtiin Google Mapsin avoimesta rajapinnasta VBA-skriptillä.

25. Kyseinen tapaus ei olisi paljastunut ilman Kokemäen historiaa syvällisesti tuntevan tutkijan apua. Kaisa Kyläkoski, Rauhankadulta Kokemäen kautta Ruotsiin. *Sukututkijan Loppuvuosi* -blogi, sukututkijanloppuvuosi.blogspot.com/2017/11/rauhankadulta-kokemaen-kautta-ruotsiin.html (14.8.2018).

26. Ajoitus- ja kielitietoja tarkistettiin muun työn yhteydessä sitä mukaa kuin tarkempia tietoja tai korjauksia tuli vastaan. Milloin FMU:ssa oli vain regesta, asiakirjan kielitiedot tarkistettiin muista editioista, kuten *Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuchista* (1853-1914).

27. Tiedot poimittiin ensisijaisesti editioista ja FMU:n lisäksi tietoja kerättiin myös muista editioista, erityisesti SDHK:sta. Jos editiota ei ollut saatavilla, käytettiin regestan tietoja.

28. Keskiaikaisista ammattinimikkeistä ei ole olemassa ”standardirekisteriä”, jota voisi käyttää pohjana. Sen vuoksi hankkeessa toimivat tutkijat tekivät linjaukset yhtenäistämistä ja ammattinimikkeiden tulkinnasta tapauskohtaisesti.

viitteitä kadonneisiin keskiaikaisiin asiakirjoihin, joista antajatietoja ei pystytty poimimaan. Osalla teksteistä ei täten ole selkeää antajaa, jolloin antajaksi merkittiin ”ei määritetty”. Lopputuloksena asiakirjoista poimittiin yhteensä 9541 antajatietoa, jotka voidaan jatkojalostaa kattavaksi henkilörekisteriksi. Lisäksi DF-tietokannan sisältämää dataa olisi mahdollista hyödyntää tutkittaessa näiden henkilöiden välisiä suhteita, jos halutaan tehdä kattava prosopografinen tai verkostotutkimus Suomen keskiajasta.²⁹

Kolmas projektissa toteutettu metadatakokonaisuus oli kattava asiasanoitus, jollaista ei ole juurikaan aiemmin tehty pohjoismaisissa diplomataareissa. Mallia haettiin muun muassa *Diplomatarium Danicumista*. Siinä tehty asiasanoitus todettiin kuitenkin riittämättömäksi ja liian hajanaiseksi DF:n tarpeisiin.³⁰ DF:n asiasanat muodostettiin aineiston perusteella mahdollisimman selkeiksi erillisiksi käsitteiksi. Asiasanoitusta tehtiin sekä antajien että asiakirjan tyyppin mukaan.³¹ DF:n asiasanat eivät ole toisiaan poisulkevia kategorioita, vaan asiakirjalla voi olla useampi päällekkäinen määrite.³² Käyttökelpoisuuden vuoksi asiasanoittamisessa jouduttiin kuitenkin tekemään suhteellisen yleisiä kategorioita ja yksittäistapauksien linjavedot olivat toisinaan haastavia. Siinä missä varsinaisiin antajatietoihin merkittiin tarkkaan asiakirjan tai regestan antama tieto nimestä ja tittelistä, asiasanoitus vaati antajan mukaan enemmän tulkintaa siitä, missä roolissa antaja on toiminut asiakirjaa antaessaan. Sama henkilö on voinut esimerkiksi valtaneuvoksena allekirjoittaa keskushallinnon asiakirjan, antaa tuomion paikallishallinnon edustajana tai antaa huomenlahjan vaimolleen yksityishenkilönä. Yksittäisellä asiakirjalla saattaa olla myös useita antajia, esimerkiksi kuningas ja valtaneuvoston jäsenet, jolloin asiakirja on merkitty use-

ampaan rinnakkaiseen kategoriaan. Asiakirjan tyyppin mukainen asiasanoitus vaati alkuun asiakirjojen jakamista kahteen luokkaan, ei-diplomataarisiin ja diplomataarisiin, sillä kuten edellä mainitaan, DF sisältää muutakin kuin yksiselitteisiä asiakirjoja. Ei-diplomataariseen aineistoon sisältyy muun muassa kronikkamerkintöjä, hagiografista materiaalia sekä erilaisia esineissä olevia kirjoituksia, kuten hautakivien muistokirjoituksia tai kirjojen omistusmerkintöjä. Toisaalta myös varsinaiseen diplomataariseen aineistoon sisältyy erityyppisiä kokonaisuuksia, sillä asiakirjojen ja kirjeiden lisäksi Hausen on kerännyt mukaan erilaisista rekistereistä tili- ja pöytäkirjamerkintöjä, joissa usein vain referoidaan alkuperäisen asiakirjan sisältö lyhyesti. Tyypillinen esimerkki ovat Tukholman raastuvanoikeuden pöytäkirjat ja maakirjat, joista on poimittu kaikki maininnat suomalaisista, jopa silloinkin, kun he ovat vain todistajia tai heidät mainitaan naapurikiinteistön omistajina. Projektissa toteutetun asiasanoituksen avulla tuodaan käyttäjälle esiin yksinkertaisessa muodossa sekä yksittäisen asiakirjan sisältö ja konteksti että koko tietokannan sisältämä materiaalin kirjo. Lisäksi asiasanoitus mahdollistaa aineiston käsittelyn osajoukkoina tyyppien ja asiasisällön mukaan.

Tekstinlouhinta ja haut

Metadatalta, kuten asiasanoilla, pystytään edesauttamaan hakuja ja ryhmittelemään asiakirjoja suuremmiksi kokonaisuuksiksi, mutta asiakirjojen yksityiskohtainen tekstisisältö, kuten tekstissä mainitut henkilöt ja paikat, jäävät kuitenkin suurilta osin näiden koko asiakirjaa määrittävien, kattotason tietojen ulkopuolelle. Vaikka digitaalisessa muodossa olevat editiot mahdollistavat haluttujen sanojen hakemisen suoraan tekstihaulla, hakemista vaikeuttavat tietokannan

29. DF:n koko tietokanta ei ole kokonaisuutena, rakenteistetussa muodossaan toistaiseksi ladattavissa verkkokäyttöliittymän kautta, vaan aineisto tulee erikseen pyytää toimituskunnalta. Henkilötietoja sekä tietoja henkilöiden rooleista on kerätty myös Codices Fennici -hankkeessa. Näiden kahden tietokannan metadata olisi linkitettävissä, vaikka ne eroavat toteutustavoiltaan.

30. *Diplomatarium Danicum*in asiasanoitus käsittää vain kuusi aihetta (*emner*), joilla voi rajata aineistoa: *afladsbreve, arveret, kirkeret, mageskifte, regnskab, pantebrev, skoder, testamenter*. Asiasanoitus ei siis kata kuin osan asiakirjojen tyypeistä ja antajatahoista. Asiasanoitus ei myöskään koske koko aineistoa: 5685 asiakirjasta ainoastaan 706:lla on asiasana.

31. Vaikka asiasanoitusta tehtiin kahden eri kategorian mukaan, ne on tietokannassa annettu samassa valikoissa, jotta käyttöliittymä pysyisi mahdollisimman yksinkertaisena. Ainoastaan ”Diplomataariset” ja ”Muut lähteet” (ei-diplomataariset) on erotettu toisistaan erillisiin valikoihin, sillä ei-diplomataarisen aineiston osalta asiasanoitusta voitiin tehdä vain asiakirjan tyyppin mukaan.

32. Diplomataareissa asiakirjoja on historian saatossa luokiteltu usein eri tavoin, ks. esim. Piippo 2009, 395–397.

kielijakauma ja ortografian vaihtelu.³³ Samojen henkilön- ja paikannimien kirjoitusasun vaihtelu asiakirjasta toiseen on huomattavaa, esimerkiksi Henrik voidaan kirjoittaa myös muodoilla Heinrich, Hinrik, Hinrich, Henricus.³⁴ Tästä johtuen yksittäisten nimettyjen entiteettien, keskeisten termien ja sanojen löytäminen asiakirjoista on erittäin työläs prosessi, joka vaatii tutkijalta suunnattoman paljon aikaa vievää dokumenttien läpikäymistä. Paikat ja henkilöt ovat kuitenkin tutkijoiden kiinnostuksen kannalta keskeisimpiä hakukohteita, tiettyjen sisältöä määrittävien asiasanojen lisäksi.

Vastauksena näihin haasteisiin DF-tietokannassa kehitettiin kolme eri työkalua, jotka tukevat toisiaan.³⁵ Ensinnäkin hakumootori vaihdettiin sumeat haut mahdollistavaksi. Käyttäjä voi antaa termille tarkkuusarvon ja hakumootori hakee kaikki tarkkuusarvon sisään mahtuvan osuman sisältämät asiakirjat.³⁶ Toisena työkaluna tieto-

kantaan toteutettiin konkordanssihaku. Käyttäjä voi hakea tiettyä sanaa, käyttäen edellä mainittua sumean haun operaattoria. Hakutulos on kaikki haetun sanan esiintymät korpuksessa tekstirivinä, jossa sana näkyy keskimmäisenä.³⁷ Näin sanojen esiintymät on suoraan nähtävissä kontekstissaan, ja tutkija saa hakutuloksista luetua itseään kiinnostavan sanan tai sen variantin esiintymät. Sumea haku ja konkordanssihaku mahdollistavat erilaisia hakutapoja, ja palvelevat historian tutkimuksen lisäksi esimerkiksi filologeja. Konkordanssihaun toteuttamiselle haettiin mallia muun muassa *Språkbanken Korpista*.³⁸

Kolmantena hakuja helpottavana uudistuksena tietokannassa tunnistettiin nimettyjä entiteettejä sekä luotiin entiteettihaku.³⁹ Mallia sen toteutukseen ja käyttöliittymään otettiin muun muassa Svenska Litteratursällskapetin *Zacharias Topelius Skrifter* -hankkeen tuottamista sähköisistä editioista.⁴⁰ Keskiäikaisten tekstien eri tavoin

33. Teksteistä valtaosa on joko latinaksi (n. 1600 kpl), keskiaikaiseksi ruotsiksi (n. 3000 kpl) tai keskialasaksaksi (n. 1200 kpl), mutta asiakirjoissa esiintyy myös laajalti sekakielisyyttä ja muitakin kieliä (islanti, venäjä jne.). Lisäksi keskiajalla kirjoitetun kielen ortografia ei ollut vakiintunut kuin latinassa, pois lukien alkujaan kansankielisten henkilön- ja paikannimien latinalaiset muodot. Esimerkiksi suomenkieliset nimet ovat usein taipuneet lähes tunnistamattomiksi ruotsinkielisen kirjurin kirjoittaessa ne latinalaistettuun muotoon. Ortografia, kieli ja nimien kirjoitusmuodot ovat haasteita myös perinteisessä indeksoinnissa, vrt. Kate Mertes, Holding hands with the past. Indexing historical documents. *The Indexer* 31:3 (2013), 96, 98–99.

34. Yksittäisellä nimellä voi olla tietokannassa useita kymmeniä eri kirjoitusasuja.

35. Kehitetyt työkalut valikoituivat tutkijayhteisön toiveiden mukaisesti. Käyttäjätestausta suoritettiin alusta asti siten, että ohjelmoija kävi läpi tietokannan käyttöä konkreettisesti tutkimustilanteessa tutkijoiden kanssa. Tutkijoilta kerättiin palautetta, kehitystoiveita sekä referenssejä valmiisiin toteutustapoihin, joista DF:aan valikoitiin resurssien puitteissa toteutuskelpoisimmat.

36. Sumean haun tarkkuusarvo annetaan välillä 0.0–1.0. Arvo 1 edellyttää täsmälleen samaa muotoa, ja mitä pienempi hakuarvo, sitä enemmän hakutulokseen sisällytetään varianssia. Esim. hakutermillä ”Erik-0.4” haetaan sanaa ”Erik” tarkkuusarvolla 0.4, jolloin hakutuloksiin sisältyvät myös esim. ”Eryk” ja ”Erick”.

37. Esim. hakemalla konkordanssihaulla ”socken”, yksi tulosrivi on ”att thet sijn iagh ting hullt medh almogen i Poijo socken anno Domini 1456 opo sancti Hendrici affton i erlige” asiakirjassa DF 3003.

38. <https://spraakbanken.gu.se/korp> (18.8.2019).

39. Nimetyt entiteetit (*Named entites*) on termi, jota käytetään tekstissä nimetyistä toimijoista, paikoista, instituutioista ja muista nimetyistä kokonaisuuksista, kuten teoksista, tuotemerkeistä jne. Entiteettien tunnistamisesta ohjelmallisesti käytetään termiä Named Entity Recognition (NER). Tekstinlouhinnan työvälineeksi valikoitui Python-ohjelmointikieli, josta entiteettien tunnistamiseen käytettiin erityisesti Natural Language Toolkit (NLTK) -kirjastoa. Entiteettien varianttimuotoja poimittiin Pythonilla koneellisesti monin eri räätälöidyin hain. Esimerkiksi pitäjien nimiä tunnistettiin aineistosta etsimällä sanan ”socken” eri varianttien kanssa esiintyviä isolla alkukirjaimella alkavia sanoja (Hausen on editioissaan standardisoinut erisnimet alkamaan isolla alkukirjaimella). Lisäksi variantteja poimittiin teksteistä käsin. Poimittujen muotojen yhdistäminen ja standardisointi suoritettiin sekä käsin että OpenRefine-ohjelman sisältämiä sanojen klusterointimetoja ja sanojenyhdistämisalgoritmeja käyttäen (mm. Fingerprint, N-gram fingerprint, Phonetic fingerprint, Levenstein distance, PPM). Standardimuotoja ja varianttimuotoja vertailtiin myös mm. Sveriges medeltida personnamn (SMP) -tietokantaan sekä muihin nimiaineistoa sisältäviin resursseihin (mm. Kotuksen verkkoaineistot). Niiden käyttöä kuitenkin rajoittivat DF:n varianttien paljous ja SMP:ssä tehty suomenkielisten nimien poissulkeminen. Lisäksi nimiaineistoresursseja ei ole juuri kerätty keskiaikaisesta aineistosta. Hakujen perustana olevat tunnistetut standardimuodot ovat omina tauluinaan SQL-tietokannassa. Entiteettien varianttimuodot teksteissä on yhdistetty standardimuotoihinsa tekstin sisäisin XML-tägein, jotka ajettiin tunnistusaineiston perusteella takaisin tekstiaineistoon. Tägäysajoon syötettiin myös erinäisiä sääntöjä esimerkiksi homonymisten henkilön- ja paikannimien erottamiseksi. Pitkälle viedyn automatisoinnin ansiosta prosessi on kokonaisuudessaan toistettavissa, mikäli esimerkiksi tunnistusaineistoa jalostetaan ja laajennetaan edelleen, tai mikäli XML-tägien skeemaa halutaan tulevaisuudessa vaihtaa.

40. <http://www.topelius.fi> (18.8.2019).

kirjoitetut nimivariantit ovat niin merkittävästi toisistaan poikkeavia, että jopa sumean haun kanssa niitä on vaikea löytää ilman huomattavaa määrää virheosumia.⁴¹ Tietokannan tekstisisältöihin kohdistettiin sekä koneellista että käsin tehtävää entiteettien ja niihin liittyvien määreiden poimintaa. Eri varianttikirjoitusasuja tunnistettiin ja yhdistettiin moderniin standardimuotoon.⁴² Lopuksi tietokantaan toteutettiin entiteettihaku, jolla saa haettua kuhunkin standardimuotoon yhdistettyjä varianttimuotoja sisältävät asiakirjat. Lisäksi käyttäjä voi asiakirjanäkymässä korostaa asiakirjasta tunnistetut paikannimet, henkilönimet sekä näihin liittyvät määreet, ja hakea tunnistetut varianttimuodot kunkin standardimuodon takaa. Erilaisia entiteettien varianttimuotoja tunnistettiin yli 23 000 ja ne esiintyvät teksteissä yli 200 000 kertaa. Entiteettien tunnistus kohdistettiin kuitenkin vain yleisimmin esiintyviin sanoihin.⁴³ Harvoin esiintyvien entiteettien kohdalla lista ei siis ole täydellinen. Ratkaisu on tehty tietokannan käytettävyyttä ajatellen. Yksittäiset sanat ovat löydettävissä sekä normaaleilla konkordanssietä sanahauilla, eikä niiden standardisointi tai modernisointi olisi usein kovinkaan suoraviivaista.⁴⁴ Aikaa myöten aineistoa ja entiteettitunnistusta voidaan parantaa ja saada kaikista teksteistä poimittua merkittävät tunnisteet. Tällaisenaan ne toimivat lähinnä asiakirjojen löytämisen apuna, mutta jatkossa yhdistettynä metadataan ne voi-

taneen jalostaa ja yhdistää kattavaksi paikka- ja henkilörekisteriksi.

Tulevaisuus ja kehitys

Kansalliset editiosarjat, kuten FMU ja *Diplomatarium Suecanum*, ovat osa oman aikansa kansallisen historian rakentamista. Sarjoihin on poimittu asiakirjoja useista eri arkistoista ja arkistosarjoista, ja samalla usein asiakirjan alkuperäinen konteksti on kadonnut. Kun aineisto on koottu anakronistisin perustein kansallisiin editiosarjoihin, se on myös pirstaloitunut.⁴⁵ Esimerkkinä FMU:hun on koottu suomalaisia koskevia mainintoja kaikkialta Itämeren alueen arkistoista, mutta nämä maininnat jäävät usein hyvin irrallisiksi vailla kontekstualisoivaa tietoa. Toisaalta Suomea koskevaa keskiaikaista aineistoa on koottu eri instituutioiden toimesta myös muihin tietokantoihin aineiston tyyppin mukaan: Suomalaisen Kirjallisuuden seuran ylläpitämä *Codices Fennici*⁴⁶ kokoaa yhdeksi digitaaliseksi kokoelmaksi keskiaikaiset käsikirjoitukset ja Kansalliskirjaston *Fragmenta membranea* -tietokanta⁴⁷ sisältää tiedot fragmentteina säilyneistä käsikirjoituksista. Syntesoiva ote asiakirjakokoelmiin tarjoisi mahdollisuuden yhdistää irrallaan olevaa ja aiemmin erotettua. Tulevaisuudessa tietojen yhdistely eri verkkotietokantojen välillä saattaakin olla mahdollista, mutta se vaatii yhteistyötä tietokantoja ylläpitävien toimijoiden kesken.⁴⁸ Syitä tämän-

41. Esim. hakemalla "Erik" riittävän sumealla haulilla saa myös osumat sanoista "rike" tai "kaere".

42. Esim. "Erich" ja "Erius" yhdistettiin standardimuotoon "Erik".

43. Entiteettipoiminta suoritettiin sana-aineistossa, jotka esiintyvät tietokannassa vähintään 3 kertaa (25% uniikista sana-aineistosta, 99% kaikista tietokannan sanoista). DF-tietokannan 1,45 miljoona sanaa koostuvat noin 165 000 uniikista sanasta; näistä uniikkeista vain kerran esiintyviä on 98 000 (lähes 60%) ja kaksi kertaa esiintyviä sanoja yli 23 000 (n. 14%). 1 tai 2 kertaa esiintyvät sanat kattavat siis lähes 74% kaikista uniikkeista sanoista, mutta toisaalta vain noin yhden prosentin tietokannan kaikista sanoista, noin 145 000 esiintymällään. Sekakielisyys ja kielitietojen puutteellisuus tarkoittivat lisäksi sitä, että aineistoa ei voitu käsitellä kielikohtaisesti eri kriteerein. Tämä tarkoittaa sitä, että osa entiteeteistä on virheellisesti tunnistettu. Virhetunnistusten laskennallinen osuus on kuitenkin varsin pieni. Aineisto haluttiin julkaista keskeneräisessä ja epätäydellisessä muodossaankin hakujen tueksi.

44. Esimerkiksi yksittäisen, kerran esiintyvän paikannimen standardisointi edellyttäisi käytännössä paikan tunnistamista ja yksilöimistä, jotta modernisoitu kirjoitusasu voitaisiin antaa oikein.

45. Suomen kansallisen keskiaikaisen historian luonnista ja arkistokokoelmien editoinnista esim. Jussi Nuorteva & Päivi Happonen, *Suomen Arkistolaitos 200 vuotta. Arkiverket i Finland 200 år*. Kansallisarkisto 2016, 44–48, 79–85.

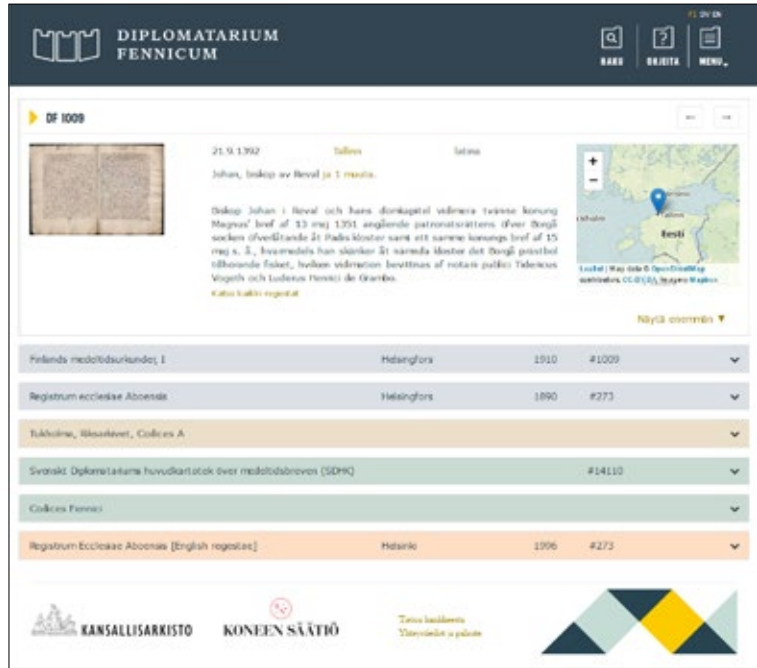
46. <https://www.codicesfennici.fi/> (18.8.2019).

47. <https://fragmenta.kansalliskirjasto.fi/> (18.8.2019). Fragmenta-hankkeesta, ks. Liisa Savolainen, Pergamenteista tietokannaksi. Digitaalisen sisältötuotannon haasteet. *Signum* 5 (2012), 20–23. Fragmenta-hankkeen tuloksia ja yleisemmin Suomen keskiajan kirjallisia lähteitä käsittelee Seppo Eskola et al., *Kirjallinen Kulttuuri Keskiajan Suomessa*. SKS 2010. Ruotsin vastaava käsikirjoitusfragmenttietokanta on Medeltida pergamentomslag: <https://sok.riksarkivet.se/MPO> (18.8.2019). MPO-hankkeesta, ks. Jan Brunius, *From Manuscripts to Wrappers. Medieval Book Fragments in the Swedish National Archives: Archival Guide*. Riksarkivet 2013.

48. Katja Fält näkee erilaisten aineistojen toisiinsa linkittämisen olevan keskeisessä asemassa humanistisen tutkimuksen tulevaisuuden näkymissä. Linkittäminen avaisi ja täydentäisi eri kulttuuriperintölaitosten kokoelmien välisiä suhteita ja tehostaisi aineistojen käyttöä. Hän visioi myös, että tutkijoiden arkistoaineistojen pohjalta tuottamat jatkojalostetut materiaalit voisivat olla omana kokonaisuutenaan, joka olisi linkitetty arkistoaineistoihin. Katja Fält, Tutkijoiden digi-

kaltaisen holistisen lähtökohdan esittämisen puolesta on useita, joista keskeisimpinä on mainittava ekonomisuus ja aineiston yhteneväisyys, jotka ovat saman kolikon kaksi puolta. Esimerkiksi Itämeren alueen kansallisten diplomataarien aineisto jakaa provenienssinsa, minkä vuoksi on resurssien tuhlausta ja hajanaisuutta lisäävää käsitellä asiakirjoja monin eri kriteerein erillisissä kokoelmissa. Asiakirjoissa mainitut henkilöt, paikat ja instituutiot jakautuvat nykyisten kansallisten rajojen yli. Mahdollisuudet korpusten yhdistämiseen niin metadatan kuin asiakirjojen itsensäkin tasolla ovat ilmeiset.⁴⁹ Itsestään selvä lähtökohalta olisi ensin kartoittaa, kuinka suuri osa asiakirjoista on jo julkaistu erinäisissä muissa tietokannoissa, ja koota näistä syntesoiva verkotietokanta, jonka puitteissa nykyiset kansalliset kokoelmat voitaisiin esittää erillisinä virtuaalisina kokoelmina.

Toisaalta modernit digitaaliset menetelmät tarjoavat uusia keinoja käyttää ja yhdistää tietoa, joka oli aikaisemmin hankalasti kerättävissä.⁵⁰ Rikastettua metadattaa ja digitaalisia tekstisisältöjä voidaan käyttää suoraan pohjana hyvinkin erilaisissa tutkimuksissa.⁵¹ Geokoodatut paikkatiedot antavat mahdollisuuden tarkastella aineis-

■ Kuva 2a ja b. *Diplomatarium Fennicum*in keskeinen ominaisuus on se, että se kokoaa kaiken tiedon asiakirjasta yhteen paikkaan ja tarjoaa mahdollisuuden tarkastella kuvaa lähteestä ja sen eri editioversioita samanaikaisesti.

toa ja sen sisältöä maantieteellisessä jakaumassa. Ajoitukset tuottavat ajallisen sarjan aineistosta. Ajasanat, henkilötiedot ja henkilöitä määrittävä metadata yhdistettyinä esimerkiksi aika- ja paikkatietoihin mahdollistavat jo hyvin laajoja uudenlaisia tutkimuksia. Mahdollista olisi tarkastella esimerkiksi Suomen keskiaikaiseen pai-

taaliset tutkimusaineistot ja datan avoin jakaminen digitaalisen humanismin kontekstissa. Teoksessa Kimmo Elo (toim.) *Digitaalinen humanismi ja historiatieteet*. Turun historiallinen yhdistys 2016, 65.

49. Yhdistäminen edellyttäisi samojen metadastandardien käyttöä. Christian-Emil Ore, New digital assets. How to integrate them? Teoksessa Georg Vogeler (toim.) *Digitale Diplomatie. Neue Technologien in der historischen Arbeit mit Urkunden*. Böhlau Verlag 2009, 238–239.
50. Kvantitatiivisen ja kvalitatiivisen, tai digitaalisen ja perinteisen humanistisen tutkimuksen suhde on suuren muutoksen alla. Tietokoneavusteisten menetelmien käytöstä ja merkityksestä tutkimukselle esim. Helle Porsdam, Digital Humanities. On Finding the Proper Balance between Qualitative and Quantitative Ways of Doing Research in the Humanities. *Digital Humanities Quarterly* 7:3 (2013).
51. Digitaalisiin menetelmiin on suoritettu muun muassa latinankielisten asiakirjojen ajoittamista metadataan ja luonnollisen kielen prosessointiin (Natural Language Processing, NLP) perustuen, sekä kirjuriin tunnistamista stylometrisin perustein. Michael Gervers & Michael Margolin, Managing Meta Data in a Research Collection of Medieval Latin Charters. Teoksessa Georg Vogeler (toim.) *Digitale Diplomatie. Neue Technologien in der historischen Arbeit mit Urkunden*. Böhlau Verlag 2009; Sidsel Boldsen & Patrizia Paggio, Automatic Dating of Medieval Charters from Denmark. *Proceedings of 4th Conference of The Association Digital Humanities in the Nordic Countries. Copenhagen, March 6–8 2019*, <https://cst.dk/DHN2019Pro/DHN2019Proceedings.pdf> (13.5.2019).

DIPLOMATARIUM
FENNICUM

HAKU
OHJEITA
MENU

DF 809
←
→

3.3.1372 Äbo, Slott latina

Bo Jonsson, drots, högste ämbetsman ja 1 muuta.

Vapnaren Bo Jonsson och Ernst von Dotzen, födde på Äbo slott, meddela rådet i Reval sändebud lejd att öfverkomma till förhandling med utställärens.

katsa kaikki registrit

Näytä enemmän ▼

Finlands medeltidsarkivet, I
Helsingfors
1910
#809

809 Äbo slott 3 mars 1372.

Vapnaren Bo Jonsson och Ernst von Dotzen, födde på Äbo slott, meddela rådet i Reval sändebud lejd att öfverkomma till förhandling med utställärens.

Original på pergament med utställärens underhängande sigill det senare, se FMS n:o 92 i Revals stadsarkiv. Utkundan här tryckt efter en av arkiverien Greiffenhagen benäget tillbänd fotografi.

Vniuersis ac singulis, quorum interest seu interesse contigerit presens scriptum, nos Boecius Jonsson dapifer, officialis generalis illustris domini regis ac regni Suecie, necnon Ernestus de Dotzen famulus, aduocatus castri Aboensis, salutem in Domino perhennalem. Constat volumus vobis omnibus presentibus et futuris, quod nos ambo decretis viris his tot et quibus, quos huc domi proconsules consulesque Revalie versus Abo vel alibi hic in Osterlandiam transmissis gratia colloquendi et placitandi nobiscum, plenam securitatem et firmum conductum per presentes dederamus ac domus veniendi libere ad nos, standi, morandi, placitandi et libere a nobis ad propria recedendi pro nobis ac nostris et pro omnibus aliis quemcunque agere vel dimittere causa nostra volentibus in premissis, fraude et dolo postpositis vniuersis. In cujus nostre assecurationis et conductus testimonium siggilla nostre presentibus duimus ac facimus apponenda. Scriptum ac datum super castro Aboensi sub anno Domini m^occc^olxxij^o, fena quarta proxima ante dominicam, in qua cantatur officium letarie.

Finlands medeltidsarkivet, samtade om i tryck utgifna af Finlands statsarkiv genom Reinhold Hausen. Band I. Helsingfors: Finlands Statsarkiv 1910, 345.

Tarkastele koko teosta

Korostet:

Henkilöt Paikat

Talinn, Tallinna Linnaarhiv, 230 Tallinna Magistraat

Tallinn, Tallinna Linnaarhiv, 230 Tallinna Magistraat, 1-1 Üikud, 552, TLA-230.1-4.552.
Images courtesy of Tallinna Linnaarhiv.
Copyright © CC BY 4.0.

Svenskt Diplomatariums huvudkartotek över medeltidsbreven (SDMK) #10155

SDMK #10155

Finlands medeltidssigill
Helsingfors
1900
#92

Snettijäljennös numero 92

Finlands medeltidssigill. I afbild utgifna af Finlands Statsarkiv genom Reinhold Hausen. Finlands Statsarkiv: Helsingfors 1900.
Tarkastele koko teosta

KONEEN SÄÄTIÖ

Tutka laadulta
Yhteystiedot ja palvele

kallishallintoon osallistuneiden ihmisten taustoja ja yhteyksiä ajallisessa ja paikallisessa sarjassa.⁵²

Metadata esimerkiksi paikoista ja henkilöistä on jalostettavissa kattaviksi rekistereiksi, lisäämällä kutakin nimettyä entiteettiä itseään koskevaa metatietoa järjestelmään. Rekistereissä voidaan käyttää pohjana sekä tunnistettuja, standardisoituja antaja- ja antopaikkatietoja, mutta myös tekstilouhittuja entiteettejä. Tunnistettujen entiteettien jatkojalostamisen kautta voitaisiin rakentaa esimerkiksi henkilörekisteri, johon saataisiin listattua kunkin mainitun henkilön jokainen esiintymä asiakirjoissa, ei vain antajan roolissa.⁵³ Toisaalta korpuslingvistiikan keinoin voidaan aineiston vaihtelevan ortografian asettamat haasteet selättää: aineiston teksti voidaan sana sanalta palauttaa perusmuotoihinsa eli lemmatisoida, mikä mahdollistaa koko tekstikorpusta koskevat standardisoidut tekstihaut.⁵⁴

Tietokanta tarjoaa uudenlaisia mahdollisuuksia, mutta myös vastuun siitä, että sitä kehitetään ja ylläpidetään jatkuvasti.⁵⁵ Uudet sisällöt eivät synny itsessään, tiede menee eteenpäin ja verkotietokannat vanhentuvat käyttöliittymältään usein alle vuosikymmenessä, ellei niitä päivitetä

ja pidetä ajan tasalla.⁵⁶ Internet on pullollaan eri projektien tuottamia tietokantoja, joiden tavoitteet ovat olleet kunnianhimoisia, mutta päivitys on loppunut samaan päivään kuin projektin rahoitus ja vanhentuneina ne eivät enää kunnolla palvele tarkoitustaan.⁵⁷ DF-projektissa aineiston säilyvyyttä on pohdittu jo projektin aikana ja siksi tietokannan kolmikerrosmallissa tietokantakerros, logiikkakerros ja käyttöliittymäkerros on erotettu toisistaan. Näin käyttöliittymä on suhteellisen helposti muutettavissa, mutta data eli tietokantakerros säilyy koskemattomana. Aineiston pitkäaikaissäilytyksestä ja tietokannan ylläpidosta vastaa Kansallisarkisto. Lisäksi jatkokehitystä varten on perustettu toimituskunta, joka vastaa hankkeen tulevaisuuden suunnittelusta.⁵⁸ Sisällönkehittämisen osalta yksi mahdollisuus on osallistaa tutkijayhteisö kehitystyöhön, jolloin käyttäjien asiantuntemusta saataisiin hyödynnettyä tutkimustietokannan kehitystyössä.⁵⁹ Uusien tutkimusten tuottamaa tietoa voitaisiin lisätä DF:iin tai jopa joukkoistaa sisällön tuottamista ja muokkaamista, mutta tällöin haasteena on tiedon oikeellisuuden varmistaminen.⁶⁰ Uusien sisältöjen lisääminen on kuitenkin digitaalisessa

52. Useissa hankkeissa on jo suoritettu verkostoaalyysejä, esimerkiksi keskiaikaisten asiakirjojen antajien ja vastaanottajien kesken tai teoksissa mainittujen henkilöiden kesken. Esim. Robert Gramsch et al., *Medieval Historical, Hagiographical and Biographical Networks*. Teoksessa Ralph Kenna, Máirín MacCarron & Pádraig MacCarron (toim.) *Maths Meets Myths. Quantitative Approaches to Ancient Narratives*. Springer 2017.
53. Esimerkiksi The Making of Charlemagne's Europe -hankkeessa on poimittu Kaarle Suuren ajan asiakirjoista kaikki niissä esiintyvät henkilö- ja paikkatiedot kattaviksi rekistereiksi, jotka mahdollistavat mm. prosopografisen tutkimuksen, <http://www.charlemagneurope.ac.uk/> (18.8.2019).
54. Esimerkiksi Språkbanken Korp: <https://spraakbanken.gu.se/korp/> (18.8.2019).
55. Miguel Escobar Varela, The Archive as Repertoire. Transcience and Sustainability in Digital Archives. *Digital Humanities Quarterly* 10:4 (2016).
56. Fält katsoo, että metatietojen standardisointi helpottaa niiden käsittelyä ja digitaalinen humanismi tarvitsee kukoistaakseen datan ja tutkimusaineistojen huoltamista. Fält 2016, 62–63. Yhtenä esimerkkinä digitaalisen ympäristön nopeasta muutosvauhdista on Paolo Buonoran artikkeli 10 vuoden takaa, jossa hän argumentoi CD-ROMien eduista sähköisessä pitkäaikaissäilytyksessä. Paolo Buonora, Long lasting digital charters. Storage, formats, interoperability. Teoksessa Georg Vogeler (toim.) *Digitale Diplomatie. Neue Technologien in der historischen Arbeit mit Urkunden*. Böhlau Verlag 2009.
57. Digitaalisen datan hallinnasta ja säilyvyydestä käydään tällä hetkellä runsaasti keskustelua tutkimuksessa, esim. Jessica Parland-von Essen et al., Supporting FAIR data. Categorization of research data as a tool in data management. *Informaatiotutkimus* 37/4 (2018).
58. Toimituskuntaan kuuluvat pj Dos. Tuomas Heikkilä (Helsingin yliopisto), vpj FT Tapio Salminen (Tampereen yliopisto), sihteeri FM Lauri Leinonen (Helsingin yliopisto) sekä jäseninä FM Seppo Eskola (Helsingin yliopisto), FM Maria Kallio (Turun yliopisto), Prof. Anu Lahtinen (Helsingin yliopisto), Prof. Harry Lönnroth (Jyväskylän yliopisto), Prof. Kirsi Salonen (Turun yliopisto) ja FL Minna Sandelin (Turun yliopisto).
59. Digitaalisten työkalujen kehittämisessä käyttäjien osallistaminen jo varhaisessa vaiheessa on ensiarvoisen tärkeää. Fred Gibbs & Trevor Owens, Building Better Digital Humanities Tools. Toward broader audiences and user-centered designs. *Digital Humanities Quarterly* 6:2 (2012).
60. Joukkoistamisen haasteena on ennen kaikkea käyttäjien lisäämän tiedon todennukaisuuden varmistaminen, mikä on tieteelliselle tutkimustietokannalle toimintaedellytys, mutta myös resurssikysymys. Hyviä kokemuksia joukkoistamisesta on saavutettu niin Suomessa kuin kansainvälisestikin erityisesti kirjastomaailmassa. Christina Manzo et al., "By the People, For the People". Assessing the Value of Crowdsourced, User-Generated Metadata. *Digital Humanities Quarterly* 9:1 (2015). Digitaalisten editoiden haasteista ja mahdollisuuksista yleisemmin, ks. Dahlström 2010, 80–86; David J. Birnbaum, Sheila Bonde & Mike Kestemont, The Digital Middle Ages. An Introduction. *Speculum* 92:1 (2017), 5, 12–13.

tutkimustietokannassa teknisesti helppoa, koska pyrkimyksenä ei ole tuottaa yhtä ”täydellistä editiota” vaan tarjota laajasti olemassa olevat aineistot tutkijoiden käyttöön ja rikastaa niitä, jolloin varhaisemmat versiot ja vaihtoehtoiset tutkimustulokset voidaan esittää rinnakkain.

Johtopäätökset

Modernit tutkimusinfrastruktuurit ja tiedonjalostusmenetelmät mahdollistavat uusia tapoja esitellä ja käsitellä historiallista aineistoa. Editioiden esittäminen rinnakkain yhdessä lähteen digitaalisen jäljennöksen kanssa mahdollistaa erilaisten luenta- ja tulkintatapojen tarkastelun yhdellä alustalla. Tämä tekee näkyväksi aineiston tutkimushistoriaa, ja on merkittävää paitsi tulevalle aineistoa koskevalle tutkimukselle myös historiografisesti. Eri aineistoja, lähteitä, editioita, tietokantoja, metadataa ja tutkimuskirjallisuutta yhdistävällä tutkimustietokannalla tuotetaan uuden tietokerroksen sijaan syntesoiva rakenne, joka kokoaa hajallaan olevat tiedot yhteen. Tutkimustietokantojen etu verrattuna yksittäisiin editioihin onkin kiistattomasti juuri tiedon koostamisessa yhteen paikkaan.

Tiedon yhteen tuomisen lisäksi tietoa voidaan tutkimustietokannassa jalostaa keskitetysti. Tiedon löydettävyyttä ja analyysiä helpottavan metadatan tuottaminen on tästä paras esimerkki.

Modernit menetelmät antavat myös mahdollisuuden yhdistää uudella tavalla aineistoja vanhoja kansallisia editiosarjoja suuremmiksi kokonaisuuksiksi. Seuraava looginen askel on hakea järjestelmällisempää ylikansallista yhteistyötä kansallisten lähdevarantojen laajempaan käytettäväksi saattamiseen ja metatietojen ja asiakirjojen yhdistämiseen.

Huomionarvoista on, että tutkimustietokannan tietosisällön jalostaminen, syntetisointi sekä metadatatyö ovat arvokasta perustutkimusta, joka vaatii aineiston tuntemusta ja asiantuntijoiden työpanosta. Editioiden ja lähteiden jatkojalostaminen voidaan nähdä nyky-tutkijasukupolven editiotyönä, edeltäjien työn parantamisena ja nostamisena uudelle tasolle, ja sikäli se on koko historian tutkimuksen kentälle arvokas päämäärä.

FM **Olli-Pekka Kasurinen**, FM **Lauri Leinonen** ja FM **Sanna Supponen** ovat väitöskirjatutkijoita Historian ja kulttuuriperinnön tohtoriohjelmassa Helsingin yliopistossa.

Sähköpostit:

olli.kasurinen@helsinki.fi

lauri.i.leinonen@helsinki.fi

sanna.supponen@helsinki.fi

Sakari Ollitervo, Teemu Immonen, Marjo Kaartinen,
Heli Rantala, Marika Räsänen ja Reima Välimäki

Sata vuotta *Keskiajan syksyä*

Johan Huizinga julkaisi teoksensa *Herfsttij der Middeleeuwen. Studie over levens- en gedach-
tenvormen der veertiende en viftiende eeuw
in Frankrijk en de Nederlanden (Keskiajan syksy)*
sata vuotta sitten, 1919. Esipuheen Huizinga oli
päivännyt 31. tammikuuta Leidenissä. Teoksen
ensimmäinen painos oli vain 1 600 kappaletta
eikä siihen kohdistunut valtavia odotuksia, mutta
jälkipolvet ovat nostaneet *Keskiajan syksyn* kult-
tuurihistorian klassikoksi Jacob Burckhardtin
teoksen *Die Cultur der Renaissance in Italien
(Italian renessanssin sivistys)* (1860) rinnalle.¹
Keskiajan syksy on saanut huomiota tutkijasuku-
polvilta monilta eri historian aloilta ja se on ollut
erityisesti laajemman lukevan yleisön suosiossa.²
Teos on kiistämättä laajimmalle levinneitä
keskiajan historian tutkimuksia; se on käännetty
yhteensä 26 kielelle, viimeisimpänä kiinaksi
vuonna 2008.³ Teoksen satavuotisjuhla on tuot-
tamassa myös uusittuja käännöksiä. Esimerkiksi
Annette Wunschelin täysin uudelleen hollannista
saksaksi kääntämä *Herbst des Mittelalters* ilmestyi
vuonna 2018, ja uudet käännökset espanjaan
ja englantiin ovat ilmestymässä.⁴ Lisäksi juh-

lavuosi on innostanut tarkastelemaan teoksen
roolia keskiajantutkimuksessa kuten myös sen
antia nykylukijalle. Huizinga käsitteli sata vuotta
sitten monia 2000-luvulla historian tutkimuksen
valtavirtaan nousseita teemoja, kuten tunteiden,
kokemuksen ja materiaalisen kulttuurin historiaa.
Tästä syystä myös suomalaisten tutkijoiden
on syytä olla perillä teoksen sisällöstä ja sen vas-
taanotosta Suomessa.

Artikkelimme käsittelee *Keskiajan syksyn*
satavuotista historiaa ja pohtii teoksen osin ris-
tiriitaistakin vastaanottoa suomalaisessa akateem-
misessä maailmassa erityisesti historiatieteen
näkökulmasta. Tarkastelemme sitä sanoma- ja
aikakauslehdissä julkaistujen kirjaesittelyiden
ja -arvioiden kautta, emme niinkään tutkijoiden
Keskiajan syksyyn tekemien viittausten avulla.
Teemme kuitenkin joitakin huomioita myös
tutkimuskontekstissa,⁵ ja pohdimme *Keskiajan
syksyn* asemaa yliopistollisessa koulutuksessa
käyttämällä otosta keskiajan tutkimukseen profi-
loituneiden Turun, Tampereen, Jyväskylän ja Hel-
singin yliopistojen opinto-oppaista 1960-luvulta
tähän päivään. Hahmottaaksemme teoksen syn-

1. Burke nostaa nämä kaksi edustamaan kulttuurihistorian klassista muotoa, ks. Peter Burke, *Varieties of Cultural History*. Polity 1997 ja *What is Cultural History*. Polity 2004. Myös Matti Peltonen nostaa kaksikon muiden yläpuolelle kulttuurihistorian historiassa, ks. Matti Peltonen, Uudelleen ajankohtainen Ariès. Teoksessa Matti Peltonen (toim.) *Ariès ja historian salaisuus*. Turun Historiallinen Yhdistys 2013, 7.
2. Suomeksi *Keskiajan syksy* on esitetty myös luentana Radio Yle 1:ssä Elli Salon lukemana (2016). Äänikirja on saatavilla Yle Areenassa, <https://areena.yle.fi/1-3529001> (26.8.2019).
3. Suomennos vuodelta 1951 on järjestyksessä kahdeksas käännös. Lukuisat painokset, laitokset ja käännökset ovat osoitus *Keskiajan syksyn* kanonisoitumisesta kulttuurihistorian klassikoksi, ks. Thomas Macho, Nachwort. Teoksessa Johan Huizinga *Herbst des Mittelalters. Studie über Lebens- und Gedankenformen des 14. und 15. Jahrhunderts in Frankreich und Nederlanden*. Neu übersetzt aus dem Niederländischen von Annette Wunschel. Mit einem Nachwort von Thomas Macho. Wilhelm Fink 2018, 481–491.
4. Ks. Universität Wien digital libraries, <https://dlbt.univie.ac.at/digital-libraries-and-bibliographies/johan-huizinga-herfsttij-der-middeleeuwen/publication-history/> (27.5.2019).
5. Tutkimusartikkeleissa ja monografioissa *Keskiajan syksyyn* tehtyjen viittausten systemaattinen läpikäyminen vaatisi kokonaan oman tutkimuksensa.
6. Olemme käyttäneet tuoretta kirjeiden saksankielistä laitosta: Johan Huizinga, *Briefe I* (1894–1927). Aus dem Niederländischen von Annette Wunschel. Kommentierung durchgesehen und bearbeitet von Annette Wunschel in Zusammenarbeit mit Anton van der Lem. Herausgegeben und mit einem Nachwort von Thomas Macho. Wilhelm Fink 2016 ja Johan Huizinga, *Briefe II* (1928–1945). (Samat tekijät). Wilhelm Fink 2017.

tyhistoriaa käyttämme lähteinä etenkin Huizingan kirjoituksia⁶ ja muistelmia. Pohdimme myös sitä historiallisen ajattelun kehystä, jossa Huizingan teosta tulisi lukea.

Johan Huizinga ja *Keskiajan syksyn* julkaiseminen

Huizinga syntyi Groningenissa vuonna 1872, ja kiinnostui jo nuorukaisena kieli- ja kansatieteestä, mytologiasta, saduista ja keskiajasta. Hän aloitti yliopisto-opintonsa kotikaupungissaan vuonna 1891 aineinaan hollantilainen filologia, maantiede, historia ja sanskriitti. Loppitutkinto valmistui vuonna 1895, minkä jälkeen Huizinga alkoi suunnitella kielitieteellistä väitöskirjaa. Hän opiskeli lokakuusta 1895 seuraavan vuoden maaliskuuhun Leipzigin yliopistossa, joka oli tuolloin nuorgrammaatikkoina tunnettujen kielitieteilijöiden keskus. Karl Lamprecht toimi samaan aikaan Leipzigin keskiajan ja uuden ajan historian professorina, mutta Huizinga ei mainitse häntä muistelmissaan. Muinaisintialaista teatteria käsittelevä väitöskirja valmistui toukokuun lopulla 1897.⁷ Samana syksynä Huizinga aloitti työn historianopettajana Haarlemissa.

Huizinga avioitui Mary Vincentia Schorerin kanssa vuonna 1902. Opettajansa, historian professori Petrus Johannes Blokin myötävaikutuksella Huizingasta tuli vuonna 1905 Groningenin

yliopiston yleisen ja Alankomaiden historian professori.⁸ Tämän jälkeen hän keskittyi opettamiseen ja pienimuotoisiin, lähinnä paikallishistoriallisiin tutkimuksiin. Heinäkuussa 1914 Huizingaa kohtasi henkilökohtainen tragedia, kun Mary Vincentia menehtyi syöpään. Huizinga kasvatti pariskunnan viisi lasta yksin ja avioitui uudelleen vasta vuonna 1937 Auguste Schölvinkin kanssa. Heille syntyi yksi tytär. Vuonna 1915 Huizinga siirtyi Leideniin yleisen historian ja historiallisen maantieteen professoriksi.⁹

Jo vuonna 1909 professori Blok oli vaatinut Huizingaa vihdoin julkaisemaan jotakin painokasta. *Keskiajan syksyn* voidaan katsoa olleen vastaus tähän kehoitukseen.¹⁰ Blokin haaste hau-tui Huizingan mielessä, sillä toukokuussa 1912 hän kirjoitti suunnitelmastaan kirjoittamaan kirja burgundilaisen ajan kulttuurista.¹¹ Hän oli inspiroitunut teemasta jo vuonna 1902, jolloin hän vieraili myöhäiskeskiaikaista alankomaalaista taidetta esitelleessä näyttelyssä Brygessä.¹² Myös Leidenin virkaanastujaisesityksensä ”Historialliset elämänihaaveet” enteili teoksen tematiikkaa.¹³

Keskiajan syksy ei ollut Huizingan teoksen työnimi, vaan lopullinen otsikko muotoutui aivan viime vaiheissa. Vielä tammikuussa 1918 hän kirjoittaa ”suuren” kirjan nimeksi tulevan Burgundin vuosisata. Joulukuussa 1918, vain reilu kuukausi ennen esipuheen päiväämistä,

7. Huizingan elämänvaiheiden kuvaus perustuu kirjojen lisäksi hänen vuoden 1943 lopulla kirjoittamaansa, vuoteen 1905 ulottuvaan elämäkerralliseen kuvaukseensa *Mijn weg tot de historie*. Johan Huizinga, *Mein Weg zur Geschichte. Letzte Reden und Skizzen*. Deutsch von Werner Kaegi. Verlag Benno Schwabe & Co 1947, tässä kohtaa sivut 13–37, sekä Christoph Strupp, *Johan Huizinga. Geschichtswissenschaft als Kulturgeschichte*. Vandenhoeck & Ruprecht 2000; Willem Otterspeer, *Reading Huizinga*. Amsterdam University Press 2010, 21–40. Yksi Huizingan varhaisista innoittajista oli E. B. Tylorin *Primitive Culture* (1871). Leipzigin ajasta ks. Huizinga 1947, 26–31.

8. Indologiasta luopumisesta Huizinga J. Ph. Vogelille 2.2.1906, [47] 45, *Briefe I*, 63–64; Blokin tuesta Huizingalle, Huizinga isälleen ja äitipuolelleen 1.4.1905 [39], 38, *Briefe I*, 56–57.

9. Huizinga 1947, 44–49; Strupp 2000, 35–37.

10. Huizinga 1947, 49, 55–57.

11. Huizinga J. Ph. Vogelille 27.5.1912 [93] 82, *Briefe I*, 107–108.

12. Francis Haskell, *History and its Images. Art and the Interpretation of the Past*. Yale University Press 1993, 475; Huizinga 1947, 45–46, 55–56. Huizingan muistelmia seuraten Haskell erottaa *Keskiajan syksyn* syntyhistoriassa kolme käännetekevää kokemusta: Brüggen näyttely ”Exposition des primitifs flamands” 1902, kirjaidean synty 1907 ja perehtyminen kirjalliseen aineistoon vuodesta 1910 lähtien. Francis Haskell, *Art and history. The legacy of Johan Huizinga*. Teoksessa Axel Bolvig & Phillip Lindley (toim.) *History and Images. Towards a New Iconology*. Brepols 2003, 12. Yksityiskohtaisemmin myöhäiskeskiaikaisen alankomaalaisen taiteen reseptiosta 1800-luvulla, vuoden 1902 näyttelyn syntyhistoriasta ja vaikutuksesta, Haskell 1993, 431–468. Huizinga julkaisi *De Gids*-kulttuurilehdessä 1916 van Eyckin taiteesta esseen ”De kunst der Van Eyck’s in het leven van hun tijd” (Van Eyckin taide aikansa elämän yhteydessä). Huomattavaa on se, että esseen nimi muunneltuna on yhtä kuin *Keskiajan syksyn* alkulauseen aloitus. Haskell 1993, 476.

13. Jo pienimuotoisemmat tutkielmat olivat vienneet Huizingan uraa eteenpäin. Alankomaiden tiedeakatemian jäseneksi hänet nimitettiin 1916 ja merkittävän *De Gids*-kulttuurilehden toimituskunnassa hän vaikutti vuosina 1916–1932. Samoihin aikoihin *Keskiajan syksyn* kanssa Huizinga julkaisi mm. teoksen *Mensch en Menigte in Amerika* (1918) ja pari pienempää tutkielmaa renessanssin käsitteestä sekä Erasmus Rotterdamilaisen elämäkerran *Erasmus* (1924). Huizingalla oli näinä vuosina lukuisia hallinnollisia tehtäviä ja hän matkusti paljon esitelmöimässä. Strupp 2000, 37–39, 135.

hän mainitsee vaihtaneensa kirjan nimen.¹⁴ Sen tarkoitus oli välittää myöhäiskeskiajan burgundilainen perustunnelma sellaisena kuin Huizinga oli sen tavoittanut ja ymmärtänyt.¹⁵ Nimen merkityksestä kertoo sekin, että Huizinga piti sopimattomana kääntää kirjan englanninkielisen laitoksen nimi muotoon ”Decline of the Middle Ages”, koska se herätti vääriä odotuksia ja vei ajatukset Edward Gibboniin.¹⁶ Englanninkielisen painoksen nimeksi muotoutui *The Waning of the Middle Ages*; lyhennetty julkaisu ilmestyi vuonna 1924 Frederik Jan Hopmanin kääntämänä. Teos julkaistiin kokonaisuena englanninnoksena vasta vuonna 1996 nimellä *The Autumn of the Middle Ages*.¹⁷ Ensimmäiseksi käännökseksi ylipäätään oli kuitenkin ehtinyt saksankielinen *Herbst des Mittelalters* Mathilde Mönckebergin kääntämänä (1924).¹⁸

Keskiajan syksyn jälkeen Huizinga etsi uutta suurta historiallista aihetta, muttei sitä koskaan löytänyt.¹⁹ 1930-luvulla ja 1940-luvun alussa hänen roolinsa kulttuurikriittikkona vahvistui.²⁰ Saksa hyökkäsi Alankomaihin 10. toukokuuta 1940 ja valloitti maan muutamassa päivässä. 1930-luvulla antifasistina tunnettu ja jo vuonna 1936 Saksassa kiellettyjen kirjojen listalle teoksillaan joutunut Huizinga hylkäsi ehdotuksen emigroitumisesta Yhdysvaltoihin elokuussa 1940 ja osallistui kirjelmään, jossa vastustettiin miehittäjien antisemiittistä politiikkaa. Yliopisto

suljettiin vuonna 1942, ja Huizinga emeritoitui omasta pyynnöstään kesällä 1942. Pian tämän jälkeen Huizinga internoitiin Sint-Michielsgesteliin elokuussa 1942, mutta vapautettiin terveyssyistä lokakuussa lupauksella, ettei hän palaisi Leideeniin. Hän asettui perheensä kanssa Arnheimin lähelle, De Steegiin, jossa hän kuoli 1. helmikuuta 1945. Tätä ennen Huizingan teokset joutuivat kiellettyjen kirjojen listalle myös Hollannissa maaliskuussa 1943.²¹

Keskiajan syksyn teemat

Keskiajan syksy käsittelee 1300- ja 1400-lukujen kulttuuria alueella, joka kattaa pääasiassa nyky-Ranskan pohjoisosat ja Benelux-maat. Ranskan kuninkaan valta ulottui eri tavoin eri alueille ja erityisesti Burgundin herttuakunta oli miltei itsenäinen. Oman taustansa teokselle luo aikakauden rauhattomuus: satavuotisen sodan (1337–1453) ja lännen suuren skisman (1378–1417) ohella, ja osin niihin liittyen, Ranskan kuningashuoneen sisäisen kamppailu Orleansin ja Burgundin sukuhaarojen välillä 1400-luvun alussa nousee merkittäväksi taustatekijäksi. Lähteinään Huizinga käyttää ennen kaikkea ranskankielistä kirjallisuutta kronikoista runouteen.

Huizingaa motivoi halu ymmärtää keskiajan taidetta, jonka kautta hän uskoi pääsevänsä kosketuksiin aikakauden kanssa.²² Teoksen alussa hän kirjoittaaakin:

14. Huizinga Henri Pirennelle 31.1.1918 [204] 166, *Briefe I*, 193 ja 20.12.1918 [240] 179, *Briefe I*, 207. Huizingalla oli mielessään eri vaihtoehtoja kirjansa nimeksi: ”De pracht van den gouden herfst”, ”In den spiegel van Jan van Eyck”, Herfstgloed der middeleeuwen”, ”Middeleeuws herfstgetij”, ”Herfstgetif der middeleeuwen”, ”Een eeuw van uitbloei”. Strupp 2000, 135, viite 54.
15. Huizinga kirjoittaa: ”Tekijä oli tätä kirjaa kirjoittaessaan vielä vähemmän kuin nyt tietoinen vaarasta, joka voi olla siinä, että historiallisia ajanjaksoja verrataan vuodenaikoihin; siitä syystä hän pyytää lukijaa käsittämään teoksen nimen vain kuvaannolliseksi ilmaisuksi, jonka tulee vastata mielialaa, johon koko tutkimus on viritetty.” Johan Huizinga, *Keskiajan syksy*. Suom. J. A. Hollo (1. p. 1951) WSOY 1989, 6.
16. Huizinga A. J. Barnouwille 2.2.1921 [322] 196, *Briefe I*, 225–226.
17. Macho 2018, 483. Ensimmäiseen käännökseen tehty lyhennystyö oli Huizingan itsensä ja kääntäjän yhteistyössä tekemä. Vuoden 1996 version käänsivät Rodney J. Payton ja Ulrich Mammitzsch.
18. Huizinga oli aluksi tyytyväinen saksannokseen, mutta joulukuussa 1924 ilmaisi sen vaatineen paljon työstämistä. Huizinga Drei Masken -kustantamolle 18.12.1921, maaliskuun alku 1922, 21.3.1923 ja Benno Schwabe -kustantamolle 17.12.1924 [378, 390, 470, 569] 211–212, 243, 278, *Briefe I*, 240–241, 275–276, 312.
19. Strupp 2000, 38.
20. Esimerkkinä *In de schaduwen van morgen* (1935, Huomispäivän varjossa), yksi monista sotienvälisenä aikana julkaisuista kulttuurikriittisistä aikalaisdiagnooseista, joiden aiheina olivat muiden muassa kulttuurin pinnallistuminen, kaupallisuus ja viihde, informaatiotulva, manipulatiivinen politiikka, yksilön katoaminen massoihin, henkisten ja materiaalistien arvojen epätasapaino. Huizingan tarjoaman aikalaisdiagnoosin sisällöstä ja reseptiosta, ks. Strupp 2000, 255–266.
21. Strupp 2000, 39–42. Suhteesta Saksaan etenkin Huizingan kirjeissä Peter Diederichsille 13.4.1937 [1266] 604, *Briefe II*, 278, viite 2; puolisolleen 7.8.1942 [1463] 728, *Briefe II*, 428–431; samalle 28.10.1942 [1491] 752, *Briefe II*, 474–475. Vapauttamisestaan Huizinga puolisolleen 7.11.1942 [1495] 756, *Briefe II*, 478–80.
22. Huizinga 1947, 45–46.

Ensimmäisenä aiheena tämän kirjan kirjoittamiseen oli tarve ymmärtää van Eyckin veljesten ja heidän seuraajiensa taidetta sekä käsittää se heidän aikansa elämän yhteydessä.²³

Huizinga lähtee liikkeelle yleisestä aikakauden henkisen ilmapiirin kuvauksesta. Ensimmäisen luvun nimi on Elämän kiihkeys. Huizingalle tuo kiihkeys antoi pohjavireen koko ajanjaksolle. Hän piirtää kuvan aavistuksen lapsenomaisesta aikakaudesta, jolloin ihmiset reagoivat ulkoihin ärsykyksiin paljon nykyistä välittömämmin. Lisäksi Huizinga tulkitsee syvän mielenliikutuksen tarttuneen ihmisiin nykyistä herkemmin, mutta heidän myös antaneen ilmiöille nykyistä selvemmat rajat. Nämä rajat tekivät kaoottisen ajan ymmärrettäväksi sitä eläneille. Huizingan myöhäiskeskiaika kantaa sisällään vielä kontrolloimatonta ahneutta ja pohjatonta julmuutta, joiden vastakohtana nähdään kuitenkin ehdotonta hurskautta ja heittäytymistä hetkessä raa-kuudesta täydelliseen anteeksiantoon. Kaikissa näissä piirteissä Huizinga näkee tiettyä teatraalisuutta, ihmisen todellisuudesta luomaa leikkiä, jota hän käsitteli myös teoksessaan *Homo Ludens: Proeve eener bepaling van het spel-element der cultuur* (1938) (suom. *Leikkivä ihminen*).

Yksi Huizingan lähtökohdista on, että myöhäiskeskiaikaa leimasi kauniimman elämän kaipuu. Sotien, kulkutautien ja epäoikeudenmukaisuuden vaivaamat ihmiset pyrkivät hänen mukaansa pukemaan karun todellisuuden taruomaisuuden ja viehkeyden verhoon. Toisaalta Huizinga nostaa esiin pyrkimyksen antaa yhteisölliselle elämälle hierarkian kautta konkreettiset muodot. Nämä teemat muodostavat pohjan, jolle teos rakentuu: elämän kuluttava vimma ja tämän vimman suitsiminen kauneuden ja rakenteellisen hierarkian muotoihin.

Yhteiskuntaluokista Huizinga paneutuu erityisen huolellisesti ritariston maailmankuvaan.²⁴ Hän kuvaa pyrkimystä muuntaa soturiheetos jalompaan muotoon yhtäältä kodifioituilla käyttäytymismalleilla ja uusien ritarikuntien perustamisella, toisaalta julmuuden peittävällä leikkisyydellä. Samalla Huizinga kuvaa, kuinka myöhäiskeskiajan yhä muodollisemmaksi muut-

tuneen ritarikulttuurin säännöt törmäsivät kerta toisensa jälkeen sodankäynnin ja politiikan todellisuuteen; ritariuden rajat määritteli yhä useammin ritariuden osoittamisesta seurannut hyöty tai sen aiheuttama vahinko.

Ritarikulttuuriin liittyy Huizingan useassa luvussa käsittelemä romanttisen ja eroottisen rakkauden teema. Keskeiseen rooliin nousee *Ruusuroomaani*, vuosina 1230–1280 kirjoitettu allegorinen runoteos, jota luettiin ja josta keskusteltiin kiihkeästi myöhäiskeskiajan ruutinashoveissa. Teoksen avulla Huizinga tutustuttaa lukijansa ritarikulttuurin eroottiseen puoleen pitäen samalla esillä voimakkaan symboliikan, jonka kautta ritaristo maailmaansa hahmotti. *Ruusuroomaanin* ohella Huizinga käsittelee myös pastoraalikirjallisuutta, jossa aikakauden ylimystö osaltaan ilmaisi vapaamman, luonnonmukaisemman ja huolettomamman elämän kaipuutaan.

Rakkauden vastapainona, elämänhalun rinnalla kulki kuoleman pelko. Huizinga katsoo tuon pelon kasvaneen myöhäiskeskiajalla kaikkialla läsnä olevaksi, ihmisen katoavaisuutta korostaneeksi synkkyudeksi. Kauneuden ja onnen kieltäneestä elämänpelosta muodostui yksi niistä ääripäistä, joihin Huizingan myöhäiskeskiaikainen ihminen saattoi hetkenä minä hyvänsä syöksyä pastoraalisista tai ritarillisista rakkauden haaveistaan. Tämän ajattelun visuaalisen ilmentymä oli kuolemantanssi, joka yleistyi kuvataiteessa 1300-luvulla.

Huizinga käsittelee laajasti uskonnollisuuden kaikenläpäisevyyttä ja korostaa symbolismin merkitystä uskonnollisessa ajattelussa. Symbolismi löysi ilmaisumuotonsa monin tavoin. Se saattoi siirtää mitä maallisimmankin ilmiön hetkessä uskonnollisen todellisuuden piiriin. Huizinga katsoo, että juuri symbolismissa myöhäiskeskiaikaisen ajattelun kuihtuminen tulee näkyviin. Hänen mielestään symbolismi hiipui tänä aikana elinvoimaisesta mieltä stimuloivasta tekijästä luonnottomaksi ja mekaaniseksi toiminnaksi.

Myöhäiskeskiajan ranskalainen kuvataide liikkui nykykatsojan silmin yhä realistisempaan suuntaan, ja myös aikalaiset arvostivat yksityiskohtien todentuntua ihailmissaan maalauk-

23. Huizinga 1989, 5.

24. Vuosikymmenten aikana tätä yksittäisiin osa-alueisiin keskittymistä on myös kritisoitu ankarasti, ks. Strupp 2000, 147.

■ Kuva 1. Jan van Eyck, Kansleri Rolinin madonna, noin 1435. Louvren museon kokoelmat. Kuva: Wikimedia commons.

sissa. Huizinga varoittaa kuitenkin luottamasta liikaa aikakauden taiteen usein idylliseen rauhallisuuteen; yksi taiteen keskeisistä tehtävistä oli luoda kuohuvan todellisuuden ylle idyllisen elämän illuusio, johon myöhäiskeskiaika Huizingan mukaan niin mieluusti kärsimyksensä peitti. Huizinga toteaa ajan kuvataiteen kyenneen monin paikoin ilmaisemaan asioita, joista puhumiseen ajan kirjallisuus löysi vain maneerisia ilmauksia. Hän kuitenkin katsoo kuvataiteen etuaseman rajoittuvan ennen kaikkea hengellisen ja ylevän esittämiseen. Ivan, erotiikan ja sentimentaalisuuden saralla kirjallinen ilmaisu tavoitti sävyjä,

joiden ilmaisemiseen kuvataide ei tuolloin ollut löytänyt ratkaisua.

Huizinga ajatteli aikakausia luontoanalogian kautta, tietyn kulttuurimuodon kukkaan puhkeamisena, kukoistuksena ja hiipumisena. Siksi on luonnollista, että hän päättää teoksensa keskiajan lakastuvan hengen ja kukintaansa aloittavan humanismin suhdetta käsittelevällä luvulla.²⁵

25. Ks. myös H. K. Riikonen, Johan Huizingan *Keskiajan syksy*. Teoksessa H. K. Riikonen et al. (toim.) *Suomennoskirjallisuuden historia* 1. SKS 2007, 566.

Vaikka Huizinga katsoo joidenkin renessanssin piirteiden olleen idullaan myös pohjoisen Ranskan hovikulttuurin synkähkön ja muotoihinsa kangistuneen hovikulttuurin varjossa, Ranskan kulttuuri oli halki 1400-luvun kiinni keskiajassa. Huizinga toteaa muistelmissaan vastustaneensa kiivaasti ajatusta, jonka mukaan vanhempi alankomaalainen taide ilmentäisi pohjoista renessanssia. Hänen mukaansa myöhäiskeskiaika piti nähdä nimenomaan katoamassa olevan ajan viimeisenä vaiheena, ei enteenä tulevasta.²⁶

Keskiajan syksyn aikalaisarviot

Tarkasteltaessa *Keskiajan syksyn* saamaa aikalaishuomiota on muistettava, että Huizinga oli peruskoulutukseltaan kielitieteilijä. Christoph Strupp näkee taiteella, kirjallisuudella ja muinaisintialaisen kulttuurin tuntemuksella olleen keskeinen merkitys Huizingan kehityksessä historioitsijaksi.²⁷ Tosin Huizinga ei itse tunnu mieltäneen itseään historioitsijaksi edes elämänsä ehtopuolella päätellen siitä, miten hän luonnehtii työtään elämäkerrassaan. Hänen mukaansa todellinen historiantutkija erikoistuu johonkin aikakauteen, maahan tai aihepiiriin ja työskentelee suunnitelmallisesti.²⁸ Toisekseen on huomioitava – ja tästä näkökulmasta Huizingan omakin asenne tulee kenties ymmärrettävämmäksi – että historiankirjoituksen kenttä oli vielä vuosisadan alussa suhteellisen eriytymätön. Se jätti Huizingalle liikkumatilaa ja antoi mahdollisuuden käsitellä aihetta, jonka me sijoitamme vahvasti historian kenttään kuuluvaksi.²⁹

Vaikka kirja myi ilmestyttyään hyvin ja se käännettiin useille eri kielille, klassikon asema syntyi varsin myöhään. Aluksi teos sai ammatti-historioitsijoilta viileän tai välinpitämättömän vastaanoton erityisesti Alankomaissa, jossa vallitseva keskiajantutkimuksen paradigma keskittyi asiakirjojen lähdekritiikkiin ja julkaisuun. Jälkimaailma on todennut *Keskiajan syksyn* olleen aikaansa edellä, mutta aikalaisutkijat pitivät paljolti kronikkalähteisiin perustuvaa teosta vanhanaikaisena ja epätieteellisenä. Sitä verrattiin usein tutkimukseen, jota tehtiin Utrechtissa vuonna

■ Kuva 2. Kuukausikuva, syyskuu. Les Très Riches Heures du duc de Berry, 1400-luvun alkupuoli. Kuva: Wikimedia commons.

1904 perustetussa Keskiajan historian instituutissa Lamprechtin oppilaan Otto Oppermannin johdolla. Esimerkiksi N. B. Tenhaeff moitti arviot vuonna 1920, että teoksessa korostuivat Burgundin ranskalaisvaikutteet saksalaisten kustannuksella. Samuel Muller puolestaan valitteli yliampuvaa tyyliä, poliittisen ja taloushistorian vähäisyyttä ja keskittymistä eteläalankomaalaisranskalaiseen hovikulttuuriin, mikä ei hänen mukaansa vastannut kirjan nimeä. *Keskiajan syksyn* kohdistunut alankomaalainen akateeminen kritiikki oli siinä määrin rajua, että vielä vuonna 1942 Oppermannin oppilas A. G. Jongkees otti väitöskirjallaan *Staat en Kerk in Holland en Zee-*

26. Huizinga 1947, 55–57.

27. Strupp 2000, 42, 101.

28. Huizinga 1947, 58.

29. Strupp 2000, 32, 42. Ks. Asker R. Pelgrom & Rengenier C. Rittersma, Netherlands. Teoksessa Ilaria Porciani & Lutz Raphael (toim.) *Atlas of European Historiography. The Making of a Profession 1800–2005*. Palgrave 2010, 141–144.

land onder de bourgondischen hertogen 1425–1477 kantaa siihen, miltä tieteellisen tutkimuksen burundilaisajasta tuli näyttää. Teoksessa ei mainita Huizingan kirjaa lainkaan.³⁰ Vastaanotto kotimaassa saattoi vaikuttaa siihen, että Huizinga ei itsekkään suhtautunut optimistisesti teoksensa menestykseen. Keväällä 1921 hän arveli, että sen toinen painos, 3 000 kappaletta, oli niin suuri, ettei enää uusia painoksia tarvittaisi.³¹

Saksalainen vastaanotto noudatti osittain alankomaalaista. Lehdessä *Archiv für Kulturgeschichte* (1926–1927) arvosteltiin sitä, että Huizinga antoi liian yhtenäisen kuvan 1300–1400-luvuista ja kärjisti kuvatessaan aateliston elämänihanteen aikansa eläneeksi. Toisaalta kuvausta ja kirjallista otetta kiiteltiin ja teoksen uskottiin löytävän kaikkea huolimatta paikkansa ja tekevän lukijoihin vaikutuksen. Paremman vastaanoton *Keskiajan syksy* sai kirjallisuuden ja taidehistorian tutkijoilta sekä niiltä ranskalaisilta ja saksalaisilta historioitsijoilta, jotka itsekin kritisoivat positivistista historian tutkimusta ja poliittisiin tapahtumiin keskittymistä. Esimerkiksi Ranskassa Lucien Febvre suhtautui *Keskiajan syksyyn* suopeasti, kun taas Marc Bloch oli kriittisempi. Myös Belgiassa ja Britanniassa reaktiot olivat varsin vaisuja, Yhdysvalloissa hieman innostuneempia. 1920-luvulla ei näyttänyt siltä, että teos voisi olla tulevaisuudessa alan merkkipaalu. Huizinga ei tee tarkempaa selkoa käsitteistöstään ja menetelmästä, mikä osaltaan tekee ymmärrettäväksi, ettei akateeminen aikalaiskritiikki paneutunut perusteellisemmin *Keskiajan syksyn* tarjoamiin haasteisiin.³²

Näyttää siltä, että aikalaiskriitikot eivät oikein tunnistanee teosta tutkimukseksi.

Eino E. Suolahti ja *Keskiajan syksyn* reseptio Suomessa

Jos vastaanotto akateemisissa piireissä oli nihkeä, laajempaan yleisöön Huizingan värikäs tyyli vetosi: vuonna 1954 *Keskiajan syksy* tuli Yhdysvalloissa kasvavan college-lukijakunnan saataville, kun vuoden 1924 Hopmanin käännös julkaistiin uudelleen Anchor Booksin paperback-sarjassa. Erityisesti uuden kulttuurihistorian kysymysten nousu keskiajantutkimukseen 1960-luvulta alkaen sinetöi *Keskiajan syksyn* arvostuksen.³³ Teoksen kansainvälinen klassikkoasema syntyi siis vähitellen, useamman tieteenalan ja historian ammattilaisia laajemman lukijajoukon arvostuksen tuloksena.

Tätä taustaa vasten teoksen varsin vaatimatoksi jäänyt vastaanotto Suomessa on jopa yllättävää. Huizingan ja *Keskiajan syksyn* tunnettuuden edistäminen oli pitkään lähes yhden historioitsijan ja monialaisen kulttuurivaikuttajan harteilla. Eino E. Suolahden³⁴ (1914–1977) merkitys Huizingan vastaanotossa on ohittamaton.³⁵ Suolahden merkittävän roolin totesi myös professori Rafael Koskimies arvioidessaan Suolahden teoksen *Renessanssia ja romantiikkaa* (1946).³⁶ Kyseinen teos myös heijastaa Huizingan suurta vaikutusta Suolahteen, sillä sen avaavat Suolahden jo aikaisemmin julkaisemat artikkelit, nyt muokattuina esseinä ”Renessanssin

30. Strupp 2000, 142.

31. Huizinga H. D. Tjenk Willinkille 2.4.1921 [333] 201, *Briefe* I, 230–231.

32. F. W. N. Hugenholtz, *The Fame of a Masterwork*. Teoksessa W. R. H. Koops & E. H. Kossmann & Gees van der Plaats (toim.) *Johan Huizinga 1872–1972. Papers delivered to the Johan Huizinga conference Groningen 11–15 December 1972*. Martinus Nijhoff 1973, 91–103; Edward Peters & Walter P. Simons, *The New Huizinga and the Old Middle Ages*. *Speculum* 74:3 (1999), 614; Strupp 2000, 143–147.

33. Peters & Simons 1999, 590, 601, 612–614, 616–617.

34. Suolahdesta lisää ks. erit. Matti Klinge, Eino E. Suolahti. Teoksessa Matti Klinge & Anto Leikola (toim.) Eino E. Suolahti, *Esseitä*. WSOY 1981 ja Anto Leikola, Eino Edvard Suolahti. Kansallisbiografia-verkkojulkaisu. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2007 URN:NBN:fi-fe20051410 (22.5.2019).

35. Huizingan teoksista eniten on huomiota saanut *Leikkivä ihminen*, jota urheilutoimituksetkin ovat esitelleet, ks. esim. *Etelä-Suomen Sanomat* 28.5.1967; Eino E. Suolahti, *Homo ludens – leikkivä ihminen*. *Uusi Suomi* 6.4.1946; Sinikka Sahi, *Metodinen leikki leikin teemasta*. Teoksessa *Katsauksia, tulkintoja, näkemyksiä. Historiasta historioitsijalle*. SHS 1984. Suomentamaton In de schaduwen van de morgen herätti keskustelua tuoreeltaan, ks. John Cullberg, J. Huizinga: I morgondagens skugga. *Kristen gemenskap* 4/1936, 216; Johannes Öhquist, *Historiallista*. *Uusi Suomi* 4.10.1937; Kaarlo Jäntere, Eurooppa ’Huomispäivän varjossa’. *Länsi* 2/1938. *Parergaa* ja teosta *Geschonden wereld* 1945 (ranskannos *A l’aube de la paix*, 1945) nosti jälleen esiin Suolahti, ks. Eino E. Suolahti, *Kulttuurihistoriallisia esseitä*. *Historiallinen Aikakauskirja* 43:3 (1945); Eino E. Suolahti, *Tuhoutuuko länsimainen sivistys?* *Uusi Suomi* 1.9.1949; jälkimmäisestä teoksesta ks. myös Synnöve Ilmoni, *Livsorientering*. *Astra* 21:3 (1939).

36. Rafael Koskimies, *Renessanssista Runebergiin*. *Uusi Suomi* 20.12.1946.

probleemi” ja ”Keskiajan syksy”. Matti Klinge on huomionut ystävästään, opettajastaan ja mentoristaan, että Suolahden elämänymmärrys ylipäätään edusti erasmus-huizingalaista kulttuuri-idealismia.³⁷

Suolahti oli tutustunut *Keskiajan syksyyn* jo varhain ja hän on muutoinkin perehtynyt Huizingan kirjatutontaan. Suolahti piti Huizingaa aikansa yhtenä merkittävimpänä historioitsijana, jolla lisäksi oli ”harvinainen stilistinen kyky vallassaan”.³⁸ Hän näyttää myös arvostaneen sitä, että ”Huizinga ei milloinkaan opeta eikä julista; hän ei edes näy vaativan itselleen kannatusta”.³⁹ Suolahti esitteli *Keskiajan syksyä* sekä *Historiallisen Aikakauskirjan* (1941) että *Uuden Suomen* (1945) lukijoille.⁴⁰ *Historiallisen Aikakauskirjan* Katsauksia-osastolla ilmestynyt esittely oli 14-sivuinen syväluotaus teokseen. Siinä Suolahti korostaa, että Huizingaa ei voi verrata ”viime vuosina ilmaantuneisiin historiantutkimuksen diletantteihin”, sillä häntä voi pitää ”todellisena tiedemiehenä” ja luotettavana tutkijana. Huizingan tulkintojen hyväksymistä Suolahti ei silti edellyttä: ”Kokonaan toinen asia on, katsooko voivansa hyväksyä hänen voimakkaasti subjektiivisen katsomustapansa”, hän kirjoittaa. Avatessaan Huizingan lähtökohtia Suolahti korostaa teoksen luonnetta kulttuurihistoriana: se on kokonaisvaltaista historiaa, jossa tutkimuskohteena on ”koko kulttuuri” ja ”elämänmuodot” ja tutkijan edellytyksenä toimia on tämän ”henkisen rakenteen kyky eläytyä menneeseen”. Suolahti nostaa asiaankuuluvasti esiin muodon käsitteen merkityksen, ja huomioi, että Huizingan käsitys historiasta on myös muotoon liittyvä: ”Historia on se

henkinen muoto, jossa kulttuuri tekee itselleen tiliä menneisyydestään.”⁴¹

Suolahti piti Huizingaa esillä eri foorumeilla ja oli kiinnostunut hänen näkemyksistään historiasta, sen kirjoittamisen merkityksestä ja kansallisuustulkintoistaan. Historiallisen Yhdistyksen vuosikokouksessa hän pohti vuonna 1943 ”kansallistunteen syntyä ja kasvua” nojautuen Huizingan teokseen *Im Bann der Geschichte*. Häntä puhuttelivat Huizingan ajatukset kansallistunteen ansioista nationalismin kiroja vastaan ja siitä, kuinka ”kansallistunne taistelee ankaraa taistelua suurvaltojen itsekkäitä poliittisia näkökohtia vastaan”.⁴²

Epäilemättä Suolahti katsoi Huizingan esillä pitämisen asiakseen. Hän kirjoitti vuonna 1945:

Hänen nimensä on suomalaiselle yleisölle melko vieras, lähinnä siksi, että ainoatakaan hänen loistavatyylyisistä ja sisältörikkaista teoksestaan ei ole kielellemme käännetty, siitä huolimatta, että [*Keskiajan syksy*] on epäilemättä luettava tämän vuosisadan kulttuurihistoriallisten tutkimusten ensimmäisiin kuuluvaksi.⁴³

Suolahden Huizingaa kohtaan tuntemasta suuresta arvostuksesta kertoo myös se, että hän itse suomensi *Erasmuksen* (1953).⁴⁴ Suolahti edensi huizingalaista ajattelua myös dosenttiopetuksessaan Helsingin yliopistossa; hänen oppilaansa 1950–1960-luvuilta muistavat Suolahden suhteen Huizingaan ja tämän vaikutuksen ulottumisen myös omiin opintoihinsa ja historianäkemyksensä.⁴⁵

37. Klinge 1981, 8.

38. Eino E. Suolahti, Kulttuurihistorian näköaloja. *Historiallinen Aikakauskirja* 41:3 (1943), 178. Esimerkiksi Huizingan *Wege der Kulturgeschichte* oli Suolahden näkemyksen mukaan ”nerokas”, ks. Suolahti, *Uusi Suomi* 20.9.1945.

39. Suolahti 1943, 174.

40. ”Renessanssin probleemi” oli alun perin julkaistu *Uudessa Suomessa* 20.9.1945 ja ”Keskiajan syksy” *Historiallisessa Aikakauskirjassa* 39:2 (1941) otsikolla Keskiajan kuva Johan Huizingan näkemänä (Suolahti 1941).

41. Suolahti 1941, 85–86, 88, 90.

42. Historiallinen Yhdistys. *Uusi Suomi* 5.11.1943. Myös Suolahti 1943.

43. Suolahti, *Uusi Suomi* 20.9.1945. Myös 1941 hän kirjoitti Huizingan olevan vähän tunnettu, mutta hänen vaikutuksensa nykyajan kulttuurihistorialliseen tutkimukseen huomattava. Suolahti 1941, 86. 1950-luvun kirjahankkeisiin liittyen Klinge puhuu Suolahden ”kulttuuri-ohjelmasta”, Matti Klinge, *Kadonnutta aikaa löytämässä. Muistelmia 1936–1960*. Siltala 2012, 431–432.

44. Erasmuksesta ks. ed. n. 13. Suolahden rivakkuuden ansiosta tämä teos ilmestyi varsin poikkeuksellisesti suomeksi samana vuonna kuin ruotsinkielinen laitos Ruotsissa.

45. Suolahden ja Klingen suhteesta, ks. Klinge 2012, 82, 231, 236, 237, 244–245, 261, 248, 269, 272, 280–292, 208, 314, 321, 324, 330–333, 356–357, 358, 360, 358, 418, 431, 528; Matti Klinge, *Upsalasta Pariisiin. Muistelmia 1960–1972*. Siltala 2014, 46, 55–58, 59, 68, 81, 84, 84, 87–89, 165, 199–204, 426, 428; Matti Klinge, *Anarkisti kravatti kaulassa. Muistelmia 1972–1982*. Siltala 2015, 40, 172, 299–300. Klinge kertoo saaneensa Suolahdelta ylioppilaslajiksi Huizingan Erasmuksen, jonka

Suomenkieliset painokset

Keskiajan syksystä

Keskiajan syksy julkaistiin suomeksi verraten myöhään vuonna 1951. Tähän mennessä Huizinga oli niittänyt maailmanmainetta ja tullut esitellyksi myös suomalaisille. Hänet tunnettiin meillä myös tuoreemmasta teoksestaan *Leikkivä ihminen*, jonka Sirkka Salomaa oli suomentanut vuonna 1947. *Keskiajan syksyä* mainostaessaan WSOY – mahdollisesti kustantamon kirjallisenä johtajana toimineen Suolahden vaikutuksesta – käytti hyväkseen molempia tosiasioita, Huizingan maailmanmainetta ja *Leikkivää ihmistä*:

Hollantilainen professori *Johan Huizinga* (1872–1945) oli aikamme merkittävimpiä persoonallisuuksia, nerokas kulttuurifilosofi ja -historioitsija, mestarillinen tyylintaitaja. Hänen kaikille suurille sivistyskielille käännettystä teoksistaan on suomeksi aikaisemmin ilmestynyt kulttuurianalyysi *Leikkivä ihminen*, jossa hän toi esiin käsityksensä kulttuurin sisimmästä olemuksesta.⁴⁶

Keskiajan syksyn ruotsinkielinen käännös oli ilmestynyt Tukholmassa jo vuonna 1927 nimellä *Ur medeltidens höst: Studier över 1300- och 1400-talens levnadsstil och tankeformer i Frankrike och Nederländerna*,⁴⁷ mutta ruotsinnoksen merkitys Suomessa näyttää jääneen vähäiseksi. Siitä ilmestyi Akateemisen kirjakaupan mainos *Historiallisen Aikakauskirjan* vuoden 1927 viimeisessä numerossa⁴⁸, ja *Åbo Underrättelserin* kirjallistan (päivätty 11.1.1929) mukaan teos oli hankittu Turun kaupunginkirjastoon varsin pian sen ilmestymisen jälkeen. Näiden kahden mai-

ninnan lisäksi Kansalliskirjaston digiarkistosta tai esimerkiksi *Historisk Tidskrift för Finlandista* ei löydy ruotsinkielistä keskustelua teokseen tai ylipäätään Huizingaan liittyen. Tämä selittynee pitkälti sillä, että suomenruotsalaiset keskiajan tutkijat, etunenässä Jarl Gallén, edustivat pikeminkin positivistista lähteiden tulkinnan traditiota kuin aate- ja kulttuurihistoriaa.⁴⁹

Keskiajan syksyn suomentamis päätöksen tekijä ei ole aiemmissa tutkimuksissa selvitetty⁵⁰ ja kysymys jää myös tässä artikkelissa ratkaisematta. On toki mahdollista, että päätös tehtiin Eino E. Suolahden vaikuttamatta asiaan. Tämä on kuitenkin epätodennäköistä ottaen huomioon hänen Huizinga-kiinnostuksensa ja kiinteät suhteensa kustantamoon. Suolahden tuloa taloon alettiin Kai Häggmanin mukaan pohjustaa jo alkuvuodesta 1951 ja hän astui WSOY:ssä toimeen elokuussa. Ei ole uskottavaa, ettei hän olisi vaikuttanut talossa mitenkään ennen tätä ottaen huomioon kustannustalon tuonaikaiset sisäpiiriläisyyksille rakentuneet toimintatavat.⁵¹

On myös mahdollista, että teos käännettiin sen suomentajan Juho August Hollon (1885–1967) aloitteesta. Hollo oli filosofi, kasvatustieteilijä, kääntäjä ja kriitikko. Hän väitteli tohtoriksi vuonna 1919 teoksella *Mielikuvitus ja sen kasvattaminen* (kahdessa osassa vuosina 1918–1919) ja seuraavana vuonna hänestä tuli kasvatustieteen dosentti. Hollo oleskeli vuosina 1920–1925 ulkomailla, etenkin Leipzigissa ja Wienissä. Vuonna 1930 hän sai henkilökohtaisen ylimääräisen professuurin ja vuonna 1937 varsinaisen professuurin kasvatus- ja opetusopissa Helsingin yliopistossa.⁵² Bergsonista inspiroituneelle⁵³ Hollolle olisi ollut luontevaa tutustua Huizingaan oma-aloittei-

tämä oli suomentanut. Klinge 1981, 9; Klinge 2012, 244–245. Myös Margareta Steinby, suulliset tiedonannot Rooma 12. ja 13.5.2019.

46. Huizinga 1951, takakansiteksti.

47. Teoksen käänsi hollannista Hans Reutercrona (1893–1945). Vuonna 2007 teos on ilmestynyt Ruotsissa uudistettuna laitoksena samaan käännökseen perustuen.

48. Ks. myös Hannu Salmi, *Traditions of Cultural History in Finland, 1900–2000*. Teoksessa Jörg Rogge (toim.) *Cultural History in Europe. Institutions – Themes – Perspectives*. Transcript 2011, 45–62, 53, viite 29.

49. Kiitämme Gallénin historiakäsitykseen liittyvistä kommentteista hänen oppilastaan Henrik Steniusta. S-postitiedonanto 3.5.2019. Myös Margareta Steinby, suullinen tiedonanto Rooma 13.5.2019.

50. Riikonen 2007 ei mainitse asiaa.

51. WSOY:n 1940- ja 50-luvuista Häggman 2003, 158–171, Suolahden tulosta ja Haavion lähdeystä, erit. 158–161.

52. Hollo 1985, erit. 20–47; Kai Laitinen, Humanisti ja hänen muistikirjansa. J. A. Hollon elämäntyön ääriviivoja. Teoksessa Hollo 1985, 193–210; Kai Laitinen, Hollo, Juho August. Kansallisbiografia-verkkojulkaisu. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1997– (20.3.2019); Urpo Kovala, J. A. Hollo (1885–1967). Teoksessa H. K. Riikonen et al. (toim.) *Suomennoskirjallisuuden historia* 1. SKS 2007, 587.

53. Stefan Nygård luonnehtii Hollon olleen ”Bergsoninintroduktör och internationellt orienterad kulturfilosofisk essäist,” 19. Nygård tarkastelee Holloa Bergson-debattiin liittyen erit. 167–170. Stefan Nygård, *Filosofins renässans eller modern*

sesti – etenkin kun hän asui saksannoksen ilmes-
tyessä saksankielisellä alueella ja olisi helposti
voinut saada jo tuolloin teoksen luettavakseen.

Hollo oli professorintoimensa ohella erittäin
tuottelias kääntäjä⁵⁴, mutta *Keskiajan syksyn*
kääntämispäätöksen osalta tiedot Hollon toi-
mista ovat valitettavasti yhtä ohuet kuin kustan-
nuspäätöksen tekemisestä WSOY:ssä.⁵⁵ On myös
epävarmaa, käänsikö Hollo teoksen alkukielestä
vai saksasta. Kielitaidon puolesta kumpikin olisi
ollut mahdollista, sillä Hollon tiedetään suomen-
taneen teoksia peräti kuudestatoista eri kielestä,
näiden joukossa myös hollanti.⁵⁶ Kun Kauko Piri-
nen vuonna 1952 arvioi suomennosta *Suomalai-
seen Suomeen*, hän otaksui käännöstyön tapah-
tuneen saksankielisestä laitoksesta.⁵⁷ Yhdymme
Pirisen olettamukseen, sillä ”Tekijän alkulause”
vastaa täsmällisesti vuonna 1924 ilmestyneen
saksannoksen alkulauseen neljää ensimmäistä
kappaletta. Suomennoksen alkulauseen teksti
päättyy luultavasti poistoa ilmaisevaan ajatusvi-
ivaan, ja päiväys ”Leiden, marraskuussa 1923” on
saksannoksen mukainen.⁵⁸

Keskiajan syksystä julkaistiin toinen painos
vuonna 1989. Merkittävä ero ensimmäiseen pai-
nokseen nähden on se, että tähän painokseen ei
sisällytetty kuvia. Kuvitus nouseekin teoksen his-
torian näkökulmasta kiinnostavaksi: alun perin
Herfsttij der Middeleeuwen ei sisältänyt kuvitusta
sen paremmin kuin keskiaikaisten tekstien kään-
nöksiäkään. Huizinga oletti oman aikansa luke-

van yleisön tuntevan kuvat ja kykenevän vaivatta
tulkitsemaan tekstiä, joten hän piti niitä turhina.
Kuvitus ja käännökset ilmaantuivat vasta kolman-
teen hollanninkieliseen painokseen.⁵⁹

Ensimmäisen suomenkielisen painoksen
kuvitus eroaa jonkin verran samanaikaisista
muualla julkaistuista. Esimerkiksi hollanninkie-
liseen Huizingan koottujen teosten vuonna 1949
ilmestyneeseen painokseen sisältyy 16 kuvaa, kun
taas suomalaisessa versiossa niitä on 14. Vaikka
useimmat näistä ovat samoja kuin hollantilai-
sessa, esimerkiksi Rogier van der Weydenin Kans-
leri Rolinin muotokuvasta⁶⁰ on suomalaisessa
painoksessa restauroimaton versio ja hollanti-
laisessa restauroitu. Yleisesti voi sanoa, että suo-
malaisen painoksen kuvat ovat heikkolaatuisia ja
häviävät tarkkuudessa huomattavasti esimerkiksi
ruotsinkielisen käännöksen kuvitukselle. Syyt
sille, miksi toiseen suomenkieliseen painokseen
ei sisällytetty kuvia lainkaan, lienevät taloudelli-
set. Painoksen ainoa kuva löytyy kannesta, eikä
tämäkään kuva kuulu alkuperäisteoksen kuvi-
tukseseen.

Huizinga suomalaisissa yliopistoissa

Huizingan teokset ovat inspiroineet suomalaista
kulttuuriväkeä ja tutkijoita vuosikymmenten
ajan. *Keskiajan syksyn* suomennos sai esimer-
kiksi oman artikkelinsa H. K. Riikosen kynästä
Suomennoskirjallisuuden historia -suurteokseen
(2007). Näkyvimmän roolin Huizingan puolesta-

mystik. Bergsondebatten i Finland. Diss. Helsingfors 2008, <https://helda.helsinki.fi/handle/10138/19418> (22.5.2019). Jo
Huizingan syntymän satavuotisjuhlan yhteydessä E. H. Kossmann esitti lähempää tarkastelua yhä odottavan ajatuk-
sen, jonka mukaan Huizingan historiankäsitystä voidaan tehdä ymmärrettävämmäksi suhteuttamalla se Henri Berg-
sonin aikanaan vaikutusvaltaiseen filosofiseen ajatteluun, E. H. Kossmann, Postscript. Teoksessa W. R. H. Koops & E.
H. Kossmann & Gees van der Plaats (toim.) *Johan Huizinga 1872–1972. Papers delivered to the Johan Huizinga conference
Groningen 11–15 December 1972*. Martinus Nijhoff 1973, 231.

54. Päiväkirjassa Hollo 15.1.1953: ”Kysyttiin: mistä on saatu se aika, joka tarvitaan 40 vuoden kuluessa n. 170 teoksen kään-
tämiseen eri kielistä? Vastaukseni: yö on pitkä! Päivällä hoidan virkaani yliopistossa ja yöllä taas teen suomennostyötä.”
Hollo 1985, 127. 30.1.1958 hän toteaa, että kääntäminen on hänelle ”éducation intellectuelle”, Hollo 1985, 144.
55. Hollon päiväkirja ei tarjoa lisävalaistusta *Keskiajan syksyn* kääntämiselle, sen alkuunpanijalle tai julkaisemiselle. Hän oli
kuitenkin Tuomas Anhavan läheinen ystävä, joten ainakin tätä kautta muotoutui kiinteä suhde kustantamoon. Laitinen
1985, 209. Hollo suomensi tilauksesta, Klinge 2012, 431–432. Hollon kääntämiä kirjailijoita olivat mm. Cervantes, Goethe,
Dostojevski, Tolstoi, Swift, Voltaire, Flaubert ja Nietzsche. Käännösten tarkkaa lukumäärää ei ole tiedossa (useiden
moniosaisten ja tekijättömien käännösten vuoksi), mutta niiden määrä lienee ainakin 200. Laitinen, Kansallisbiografia;
Laitinen 1985, 205–208. Ks. m. edellinen viite.
56. Kovala 2007, 589–590; ks. myös Laitinen 1985, 206–207.
57. Riikonen 2007, 568.
58. Huizinga 1989, 5–6; Huizinga 2018, 7–8. Hollanninkielisen ensipainoksen alkulause, ks. Johan Huizinga, *Herfsttij der
Middeleeuwen. Verzamelde werken. Deel 3*. Ed. L. Brummel. H. D. Tjeenk Willink & Zoon 1949, 3–4, https://dbnl.org/tekst/huiz003herfo1_01/ (27.5.2019).
59. Peters & Simons 1999, 593.
60. Lahjoittajakuva alttaritaulussa, jonka Burgundin herttuan Philip III:n kansleri Nicolas Rolin (1376–1462) tilasi Beunen
hospitaaliin vuonna 1443. Hôtel Dieu, Beaune, Ranska.

puhujana viime vuosikymmenten historiakeskustelussa on ottanut Matti Peltonen määrittelemällä Huizingan yhdeksi mentaliteettihistorian pioneereista.⁶¹

Sen sijaan keskiajan historioitsijoiden joukossa Huizinga näyttää jääneen vähälle huomiolle. Osittain tätä selittää suomalainen keskiajantutkimuksen traditio – tai sen puute huizingalaisen vaikutuksen näkökulmasta. Erityisesti 1960- ja 1970-luvut on nähty keskiajan tutkimushistoriassa synkkänä aikakautena, jolloin nuorta tutkijasukupolvea ei kasvanut eikä aktiivisesti kasvatettu kotimaisissa yliopistoissa.⁶² Huizingaa luettiin, mutta hänen lukijansa eivät seuranneet opastaan myöhäiskeskiaikaisen maailman tulkeiksi.

1980-luvun lopulla keskiajan tutkimus alkoi vahvistua. Uusi sukupolvi on jossain määrin huomionnut Huizingan, ja hänen vaikutuksensa on

■ Kuva 3. *Keskiajan syksyn* suomenkielisten painosten (1951 ja 1989) kansikuvat. Kuva: Teemu Immonen.

nähtävissä viittauksina muutamien suomalaisten julkaisujen nimissä, joista ilmeisin on *Keskiajan kevät: Kirjoituksia eurooppalaisen kulttuurin juurista*.⁶³ Teoksen esipuheessa Tuomas M. S. Lehtonen kirjoittaa nimen olevan tietoinen kannanotto tiettyjä Huizingan näkemyksiä vastaan. Siinä missä Huizinga näki aikakauden keskiaikaisen kulttuurin lakastumisena, Lehtonen huomauttaa myöhäiskeskiaikaisten reformien ja uudistusliikkeiden muistuttaneen niin edeltäviä kuin myöhempiäkin ”renessansseja”. Toiseksi hän korostaa, että monet kulttuurin piirteet säilyivät yli keinoitekoisten aikakausijakojen eivätkä siten sovi kasvianalogian ahtaaseen muottiin.⁶⁴ *Ikuisuuden*

61. Matti Peltonen, *Matala katse. Kirjoituksia mentaliteettien historiasta*. Hanki & Jää 1992, 7. Ks. myös Peltonen 2013, 7.

62. Esim. Tuomas Heikkilä, Keskiajantutkimuksen nousu ja uho. *Historiallinen Aikakauskirja* 101:2 (2003) 301–305.

63. Tämän huomion tekee myös Riikonen 2007, 568–569.

64. Tuomas M. S. Lehtonen, Esipuhe. Teoksessa Tuomas M. S. Lehtonen (toim.) *Keskiajan kevät. Kirjoituksia eurooppalaisen kulttuurin juurista*. WSOY 1997, 10–11.

odotus -teoksen johdannossa Maiju Lehmijoki-Gardner tekee samankaltaista eroa Huizingan ja oman aikansa keskiaikakäsityksen välillä: jos Huizinga oli luonnehtinut myöhäiskeskiaikaa ”ylikukkeuden, lakastumisen ja jopa mätänemisen termein”, keskiaika nähtiin 2000-luvun taitteessa kokonaisuudessaan elinvoimaisena ja nykyhetkeen vaikuttavana aikakautena.⁶⁵ Myös *Hyvä elämä keskiajalla* -teos viittaa Huizingaan aloituskappaleellaan ”Johdanto, hyvä elämä ja keskiajan syksy”, vaikka kirjoittajat eivät avaakaan viitekehystä sen kummemmin.⁶⁶ Samanaikaisesti uusi tutkijapolvi kuitenkin käänsi katseensa Huizingan käsittelemään kulttuuripiiriin, keskiajan Länsi-Eurooppaan, tehden eroa 1900-luvun alku- puolen merkittäviin keskiajantutkijoihin, jotka olivat keskittyneet vahvasti suomalaisiksi mieltä- määnsä historiaan.⁶⁷ Monien klassikoiden tapaan *Keskiajan syksyn* merkitystä on vaikea osoittaa, mutta yhtä lailla mahdoton ohittaa.

Kiinnostavaa on huomata, että varsinaisena yliopistojen opetusohjelmaan kuuluvana oppi- materiaalina *Keskiajan syksy* ei näytä saaneen mittavaa jalansijaa jo entuudestaan ”gunnarsuo- lahtelaiseen” laaja-alaiseen kulttuurihistoriaan orientoituneen joukon ulkopuolella.⁶⁸ Huomat- tavaa myös on, että Päivi Setälän, Pekka Suvan-

non ja Matti Viikarin toimittamassa *Historian- kirjoituksen historia* -teoksessa (1983) Huizinga mainitaan vain lyhyesti Egon Friedellin edus- taman lavean, mutta jokseenkin epätieteellisen kulttuurihistorian yhteydessä.⁶⁹ Samansuuntaisia tuloksia antavat myös Helsingin, Jyväskylän, Tam- pereen ja Turun yliopistojen historian laitosten opinto- ohjelmat kuten myös taidehistorian opin- tovaatimukset.⁷⁰ Ensimmäisen kerran *Keskiajan syksy* on ollut opintovaatimuksissa vaihtoehtoi- sena tenttimateriaalina Tampereen yliopiston taidehistorian approbaturissa kohdassa ”Yleinen kulttuurihistoria” vuonna 1964.⁷¹ Historian opin- noissa se on tutkintovaatimuksissa cum lauden ja aineopintojen kohdassa ”Historiankirjoituk- sen historia ja klassikot” vaihtoehtoisena kirjana elokuusta 1982 heinäkuuhun 1998.⁷² Helsingin ja Jyväskylän osalta historian tutkintovaatimukset antavat ankeimman kuvan teoksen arvostuksesta: Helsingissä se oli osa valinnaista kirjallisuutta historian opinnoissa vuosina 1975 ja 1976, mutta kuten edellä nähtiin, ainakin Eino E. Suolahti piti sitä aiemmin voimakkaasti esillä opetukses- saan. Jyväskylässä teos esiintyy vain vuoden 1998 oppaassa osana aineopintojen historiankirjoituk- sen klassikoita.⁷³ Suomalaisista yliopistoista ja oppiaineista suhteessa *Keskiajan syksyn* Turun

65. Maiju Lehmijoki-Gardner, Johdanto. Uskonto keskiajan kulttuurissa. Teoksessa Meri Heinonen (toim.) *Ikuisuuden odo- tus. Uskonto keskiajan kulttuurissa*. Gaudeamus 2000, 13.

66. Kirsi Kanerva ja Marko Lamberg teoksessa *Hyvä elämä keskiajalla*. SKS 2014.

67. Tutkijasukupolvien eroista ks. Marko Lamberg, Anu Lahtinen & Susanna Niiranen, Avaimet käteen! Johdanto keskiajan tutkimukseen. Teoksessa Marko Lamberg, Anu Lahtinen & Susanna Niiranen (toim.) *Keskiajan avain*. SKS 2009, 18. Toisaalta myös tutkimusteema on joissakin tapauksissa pysynyt ns. ”kotimaisena”, mutta katsomistapaa voi luonnehtia ”huizingalaiseksi” kuten Elina Räsänen tutkimuksessa suomalaisista puuveistoksista. Räsänen määrittelee lähtökohdak- seen ”halun ymmärtää ruumiillisuuden, äitiyden ja pyhimyksellisyyden kanssa resonoivia myöhäiskeskiajan kuvia”, ks. Elina Räsänen, *Ruumiillinen esine, materiaallinen suku. Tutkimus Pyhä Anna itse kolmantena -aiheista keskiajan puu- veistoksista Suomessa*. Suomen muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja, 166. Suomen muinaismuistoyhdistys 2009.

68. Gunnar Suolahti oli kiinnostunut laajasti yhteiskunnan eri ilmiöistä ja menneisyyden ihmisten elämänpiiristä ja koke- musmaailmasta. Suolahti oli myös toimittamassa neliosaista *Suomen kulttuurihistoria* -teossarjaa (1933–1936). Suolah- desta historian tutkijana, ks. Pekka Ahtiainen, *Kulttuuri, yhteisö, yksilö. Gunnar Suolahti historian tutkijana*. Suomen Historiallinen Seura 1991, 194–196 ja passim.

69. Niilo Luukanen, Kulttuurihistoria. Muuttuvia tulkintoja. Teoksessa Päivi Setälä, Pekka Suvanto & Matti Viikari (toim.) *Historiankirjoituksen historia*. Gaudeamus 1983.

70. Yleisesti ottaen opinto-oppaita kirjastosta löytyy noin vuodesta 1970 alkaen: tätä ennen opintovaatimukset ovat ilmei- sesti olleet useimmiten kopioita, jotka eivät ole kuuluneet vapaakappalekirjastojen saamiin painatteisiin. Joissakin tapauksissa myös varhaisempia opinto-oppaita, tai pikemminkin lehdyköitä, kuuluu kokoelmaan. Kiitämme lämpi- mästi Turun yliopiston kirjaston henkilökuntaa joustavuudesta hyödyntää luettelomattomia opinto-oppaita kirjaston varastossa.

71. Tämän vanhempi opinto-oppaita kirjaston kokoelmassa ei ole ja ilmeisesti taidehistoria oli tuolloin vasta perustettu. Teos pysyi osana kyseistä kohtaa myös vuodet 1965 ja 1966.

72. Kiitämme lämpimästi avusta Ville Vuolantoa, joka tarkasti puolestamme kyseiset ja uudemmat oppaat. 1960- ja 1970- luvun tutkintovaatimuksissa *Keskiajan syksy* ei ollut.

73. On muistettava, että pelkkä tutkintovaatimusten tarkastelu ei tietenkään anna täyttä kuvaa *Keskiajan syksyn* vaikutuk- sesta osana akateemisia opintoja. Esimerkiksi Jyväskylässä Susanna Niiranen ja Jari Eilola ovat käyttäneet teosta osana pitämäänsä kulttuuri- ja mentaliteettihistorian kursseja. Kiitämme Susanna Niirasta saamistamme tiedoista. Samoin

yliopiston kulttuurihistorialla näyttää olevan muista poikkeava historia: teos on ollut katkeamatta osa oppiaineen tutkintovaatimuksia vähintään valinnaisena kirjallisuutena 1970-luvulta lähtien. Kaiken kaikkiaan vaikutusvaltaisempi Huizingan teoksista suomalaisissa yliopistollisissa historiaopinnoissa on ollut *Geschichte und Kultur*, ja myöhemmin suomennos *Historian olemus: Esseitä ja tutkielmia* (1967), joka 1960-luvulta 1980-luvulle sisältyi metodologisiin opintoihin useissa opinahjoissa.⁷⁴

Huizinga ja historian olemus

Miten *Keskiajan syksy* pitäisi tulkita? Vaikka Huizinga ei tuntenut erityistä viehtymystä historiantutkimuksen metodologiseen ja teoreettiseen käsittelyyn,⁷⁵ hän pohti historiallisen tiedon lähtökohtia ja tavoitteita lukuisissa kirjoituksissaan, joista *Historian olemus* on edustava valikoima. Huizingan yleiskuva historiatieteestä kiinnittyi vuosisadanvaihteen tieteenteoreettisiin keskusteluihin. Hän katsoi, että historiatieteeseen oli kohdistunut uudistusvaatimuksia luonnontieteellisesti orientoituneen ajattelun ja sosiologian tahoilta. Vaatimukset henkilöityivät Karl Lamprechtin. Huizinga kuvasi Lamprechtin tavoitteleen sosiaalipsykologista kulttuurihistoriaa, jonka päämääränä oli tutkia ja ilmaista historian tapahtumiin sisältyvää säännönmukaisuutta. Huizingan mukaan historiatiede ei kuitenkaan taipunut vaatimuksiin, vaan ”se pysyi käsityksessä, että sen päätehtävä oli kertakaikkisten tapahtumien ja yksityiskohtien toteaminen ja kuvaaminen”. Hän vetosi muun muassa uskantilaisen tieteenfilosofian osoittaneen historiallisen metodin oikeu-

tuksen. Historiallisen metodin mukainen tutkimus tarkoitti Huizingalle tiedettä siitä, mikä oli ainutlaatuisia ja -kertaista historian tapahtumissa ja millaisia olivat historiallisten yksityiskohtien väliset yhteydet.⁷⁶

Jaakko Suolahti luonnehti Huizingaa ”kuvauksen mestariksi”, joka korosti historiallisen tiedon havainnollisuutta, kuvallisuutta ja esteettisyyttä. Esteettistä asennetta ilmentävät ajatus kulttuurimuotojen kehittymisestä ”aikalaisten toivekuvista” ja näkemys, että ”toiset ajat, kuten Ranskan suuri vallankumous, ovat objektiivisestikin draamaattisempia kuin toiset”.⁷⁷ Käsitteet ”muoto” ja ”historische sensatie” täsmäntävät Huizingan historiankäsitystä. Hän määrittelee tutkimuskohteen luonteen muodon käsitteen avulla: ”Historioitsija näkee [...] menneisyyden ilmiöissä aatteellisia muotoja”. Muodot liittyvät yhteiskunnalliseen elämään ja talouteen, uskontoon ja oikeuteen, ajatteluun, taiteeseen ja kirjallisuuteen, poliittiseen toimintaan ja arkielämään. Historioitsija selvittää muotojen tehtäviä, ajallisuutta, paikallisuutta ja keskinäisiä suhteita.⁷⁸

Huizinga käsitti historiallisen tiedon ennen kaikkea kosketuksena ”ihmisiin ja asioihin elävinä ja liikkuvina”.⁷⁹ Huizingaa koskevissa tulkinnoissa hän näyttäytyy historioitsijana, jolle kokemuksellinen ja välitön yhteys menneisyyteen oli tärkeä. E. H. Kossmann painotti Huizingan syntymän satavuotisjuhlan yhteydessä, että käsitteeseen ”historische sensatie” sisältyy Huizingan ajattelun ydin, ja huomautti, että sanasto, jolla Huizinga kuvaa menneisyyden välitöntä kokemista, viittaa mystiikkaan antamatta kuitenkaan aihetta päätellä tämän kirjoittaneen historiaa

Elina Räsänen ja Marja Väättäinen ovat käyttäneet teosta varhaista alankomaalaista taidetta koskevassa opetuksessa Helsingin yliopistossa 2000-luvulla. Kiitämme anonyymiä vertaisarvioitsijaa saamastamme tiedosta.

74. Esimerkiksi Tampereella opintovaatimuksissa yhtäjaksoisesti vuodet 1966–1974, ja Turussa 1970–1982. Varhaisempia opinto-oppaita Turusta ei kuulu Turun yliopiston kirjaston kokoelmaan, joten tiedot eivät ole täysin vertailukelpoisia.

75. Huizinga ohjeisti myös oppilaitaan varovaisuuteen historianteorian suhteen, Huizinga 1947, 51.

76. Johan Huizinga, *Historian olemus. Esseitä ja tutkielmia*. Suom. Kai Kaila. WSOY 1967, 28–30; Huizingan suhteesta Lamprechtin ja uskantilaisuuteen, ks. Strupp 2000, 49–52. *Historian olemukseen* sisältyvät ”Historian kehitys nykyaikaiseksi tieteksi”, ”Historian käsitteen määrittely” ja ”Historian muodonmuutos 1800-luvun puolivälistä alkaen” on suomennettu saksankielisestä kokoelmasta *Im Bann der Geschichte* (1942). *Valvojassa* ilmestyneessä arviossa Niilo Luukanen yhdisti teoksen julkaisun historiatieteen perusteisiin kohdistuneen kiinnostuksen kasvuun, jota ilmensivät myös E. H. Carrin *Mitä historia on* (1963) ja Pentti Renvallin *Nykyajan historiantutkimus* (1965). Luukanen antoi ymmärtää, että osa Huizingan ajatuksista ja johtopäätöksistä on epäajanmukaisia. Historiatieteen ajankohtaiset haasteet tulivat yhteiskuntatieteiden suunnalta. Niilo Luukanen, *Esseitä historiasta. Valvoja 87:4* (1967), 227–228. Pekka Ahtiainen ja Jukka Tervonen puhuvat 1960-luvun metodibuumista, ks. *Menneisyyden tutkijat ja metodien vartijat. Matka suomalaisen historiankirjoitukseen*. SHS 1996, 127.

77. Jaakko Suolahti, Suomalaisen laitoksen alkulause. Teoksessa Huizinga 1967, 10.

78. Huizinga 1967, 49.

79. Huizinga 1967, 56.

tarkemmin määrittelemättömän mystisen tunteen varassa.⁸⁰

Historiallisessa Aikakauskirjassa vuonna 1997 julkaistussa keskustelussa Frank Ankersmit on selittänyt käsitteen ”historische sensatie” merkitystä. Keskustelussa se on suomennettu historialliseksi aistikokemukseksi. Ankersmitin mukaan Huizinga tarkoitti käsitteellä välitöntä yhteyttä menneisyyteen ja kokemuksia, joissa menneen ja nykyisen välinen raja katoaa ja historioitsija tuntee olevansa kasvokkain menneisyyden kanssa.⁸¹

Käsite ei esiinny sellaisenaan *Historian olemuksen* kirjoituksissa, mutta siihen tiivistyneet ajatukset ja näkemykset voidaan tavoittaa kokoelman sivuilta. Huizingan mukaan historia on olemuksellisesti tarkastelua, rajojen ylittämistä ja vapauden kokemista. Hän kuvaa historian arvoa seuraavasti:

Tahtoisin sanoa, että historiaan syventyminen on eräänlaista maailmaan mieltymistä ja sen harrasta tarkastelemista. Historia parantaa ihmisen yhtä hyvin kuin luonnontieteet itsekkesyydestä ja välittömän ympäristönsä merkityksen ja yleispätevyyden yliarvioinnista.⁸²

Huizingan mukaan horisonttiemme laajeneminen suo meille sekä kokemuksen henkisestä vapaudesta että havainnon historialliseen aikaan sijoittumisesta.⁸³ Historiallinen tieto edellyttää historiantajua, jonka avulla tutkija kykenee erottamaan luotettavan tiedon epäluotettavasta, olennaisen epäolennaisesta ja tunnistamaan historiallisesti mahdollisen erotuksena anakronistisista projektoista menneisyyteen. Huizingan mielestä historiantaju omanlaisena erotteluky-

kynä ei kuitenkaan ollut enää vain historian tutkijoiden omaisuutta vaan kehittynyt kaikkien taidoksi.⁸⁴

Ankersmit tarkastelee lähemmin Huizingan ideaa välittömästä yhteydestä menneisyyteen kirjassaan *Sublime Historical Experience* (2005). Puhuminen menneisyyden välittömästä kokemisesta ei välttämättä tarkoita sanoin ilmaisemattomaa suhdetta menneisyyteen vaan esimerkiksi menneestä säilyneiden historiallisten esineiden ja rakennusten arkista, havaittavaa läsnäoloa nykyisyydessä.⁸⁵ Huizingan ajattelutapaa hallinneet kuvasanasto ja visuaalisuus eivät estäneet häntä vertaamasta historian kokemista musiikin kokemiseen. Ankersmit kirjoittaa kuulemisen ja näkemisen eroavaisuudesta selventääkseen Huizingan ideaa menneisyyden välittömästä kokemisesta ja esittää valaisevasti, että kuulevan subjektin ja kuultavan äänen väliltä puuttuu erottava välimatka, jota näkeminen sitä vastoin edellyttää.⁸⁶

Kossmannin tavoin Ankersmit korostaa 1800-luvun lopulla toimineen alankomaalaisen taiteelliskirjallisen *Tachtigers*-ryhmän vaikutusta Huizingaan. Kielen ja todellisuuden välinen suhde askarrutti taiteilijaryhmää ja innoitti tavoittelemaan sensitiivistä eli aistimusvoimaista ja välitöntä maailman kohtaamista. Ankersmit katsoo Huizingan omaksuneen *Keskiajan syksyissä* sensitivistisen tyylin, jonka avulla hän pyrki ”kääntämään” historiallisen kokemuksensa historiankirjoitukseksi.⁸⁷ Teos on kuitenkin tyyliään erityistapaus Huizingan tuotannossa; se erottuu niin edeltäneistä kuin myöhemmistäkin julkaisuista.⁸⁸ Ankersmitin tulkinta tiivistyy väitteeseen, että *Keskiajan syksyissä* kuvatulla myöhäiskeskiaikaisella elämän kokemuksella on

80. Kossmann 1973, 226–231; ks. myös Strupp 2000, 67–73.

81. Kalle Pihlainen, ”Me historiateoreetikot olemme aivan vaarattomia” – keskustelua Frank Ankersmitin kanssa. *Historiallinen Aikakauskirja* 95:4 (1997), 368. Huizinga pohti kirjeissään käsitteeseen ”historische sensatie” liittyviä käännösongelmia, ks. Huizinga Rudolf Stadelmannille 7.3.1929 [805] 402, *Briefe* II, 49–50 ja Huizinga Werner Kaegille 9.11.1929 [830] 412, 15.11.1929 [832] 413 ja 3.3.1930 [845] 418, *Briefe* II, 61–64, 70–71.

82. Huizinga 1967, 67–68.

83. Huizinga 1967, 68.

84. Huizinga 1967, 63.

85. Frank Ankersmit, *Sublime Historical Experience*. Stanford University Press 2005, 115. Huizingaa kiinnosti historiallisten museoiden kehittäminen siten, että ne tarjoavat mahdollisuuksia historian välittömään kokemiseen, ks. Strupp 2000, 224–230.

86. Ankersmit 2005, 120–124. Haskell oli vakuuttunut, että *Keskiajan syksy* on ylivertainen vastaanottavuudessaan menneen maailman näyille ja äänille. Haskell 1993, 470. Strupp sanoo Huizingan kirjoittaneen paitsi silmälle myös korvalle. Strupp 2000, 118.

87. Ankersmit 2005, 130–133; ks. myös Kossmann 1973, 226–231 ja Strupp 2000, 49.

88. Ankersmit 2005, 131.

rakenteellisia yhtäläisyyksiä 1800-luvun lopun alankomaalaisen sensitivismin kanssa.⁸⁹

Huizingan kirjeenvaihto ei täysin tue Ankersmitin tulkintaa. Huizinga toki seurasi *Tachtigers*-ryhmän toimintaa vuodesta 1891 lähtien, mutta katsoi ottaneensa siihen myöhemmin etäisyyttä. Jo ennen *Keskiajan syksyn* ilmestymistä Huizinga piti ryhmän näkemyksiä vanhentuneina.⁹⁰ Kolme vuotta ennen teoksen ilmestymistä hän totesi ystävälleen H. Th. Colenbranderille runoutteen ja kielen kauneuteen kohdistuvan ihailun ja palvonnan olevan osin hienostelua.⁹¹ *Keskiajan syksy* suo kuitenkin lukijalleen mahdollisuuden ajatella, että taitavana kirjoittajana Huizinga tekee toisinaan myöhäiskeskiajan todellisuudelle saman, minkä sanoo tuon ajan ihmisten jo tehneen omalle ajalleen: peittää sen kauniilla kielellä ja valikoidulla kerronnalla.

Jaakko Suolahti piti Huizingan tutkielmia ja esseitä sarjana muuttuvia ja kehittyviä kirjoituksia, jotka eivät järjestyneet historianfilosofiseksi kokonaisuudeksi.⁹² Huizingan kirjeenvaihto antaa kuitenkin aihetta ajatella toisin. Vuonna 1933 lähettämässään kirjeessä Huizinga kommentoi saksalaiselle historioitsijalle Richard Koebnerille tämän näkemystä, jonka mukaan Huizingan tutkimusotteelle on leimallista käsiteaskeesi. Huizinga piti Koebnerin luonnehdintaa oikeana ja kirjoitti, ettei hänellä ole taipumusta käsitteelliseen ajatteluun eikä liiemmin tarvetta historian käsitteellistämiseen. Huizinga väitti kiinnostavasti, että hänen ajattelunsa ja maailmankuvansa liittyi metafysiseen ja pohjimmiltaan uskonnolliseen kokonaisnäkemykseen, jota hän ei koskaan ollut pukenut sanoiksi.⁹³ Huizinga tuli näin myöntäneeksi, ettei hänen historiankäsitteensä ollut vailla yhtenäisyyttä, mutta hän jätti jälkimaailman tehtäväksi selvittää, mikä lopulta oli se periaate, joka sitoi hänen historiakuvansa lukuisat elementit yhdeksi kokonaisuudeksi. *Keskiajan syksyn* tarkkaavainen lukija voi ymmärtää, että Huizingan mukaan historiallisessa tiedossa edetään käytännöstä sen perusteita refleктоivaan teoriaan.⁹⁴

Johtopäätökset

Tässä artikkelissa olemme tarkastelleet *Keskiajan syksyn* saamaa vastaanottoa erityisesti suomalaisessa kontekstissa. Käyttämämme aineiston valossa näyttää siltä, että teos ei ilmestyessään tai suomennoksen julkaisemisen yhteydessä herättänyt laajempia debatteja – tai ainakaan näitä keskusteluja ei käyty lehtien palstoilla. Sen sijaan *Keskiajan syksyn*, ja koko Huizingan tuotannon, saama varhainen mediahuomio ja kommentointi oli hämmästyttävän paljon yhden henkilön, Eino E. Suolahden, kiinnostuksen ja aktiivisuuden varassa.

Suolahti näyttää myös ensimmäisenä pitäneen Huizingaa esillä yliopistollisissa opetuksessa. Kaikkiaan yliopistojen opintovaatimuksissa teos näkyy pitkäkestoisimmin Turun yliopiston kulttuurihistoriassa, jossa se on yhä laajalti luettu. Miten paljon teosta on lopulta luettu ja luetettu eri yliopistoissa vuosikymmenten aikana, jää kuitenkin osittain avoimeksi kysymykseksi.

Keskiajan syksyn suhteellisen vähäiseen suosioon sotien jälkeisessä suomalaisessa akateemisessa historian tutkimuksessa vaikutti ainakin kaksi seikkaa. Ensimmäinen näistä on metodologinen. Huizingan esseistinen tyyli oli kaukana tuon ajan tutkimuksen valtavirrasta eikä se ole synnyttänyt kovin voimakasta vastakaikua myöhemmässäkään tutkimuksessa.

Toiseksi keskiajan tutkimus yleensä ajautui toisen maailmansodan jälkeen vuosikymmeniksi sivuraiteille suomalaisessa historiakentässä. Taidehistorian puolella, missä keskiaika säilyi paremmin kiinnostuksen kohteena, myös *Keskiajan syksy* luettiin kiinnostuneemmin silmin.

Keskiajan tutkimuksen elpessä Suomessa 1980-luvun lopulta alkaen nousi myös kiinnostus *Keskiajan syksy*ä kohtaan. Teoksen aihepiiri, myöhäiskeskiajan ranskalainen hovi- ja ritarikulttuuri, on vetänyt puoleensa tutkijoita ja vaikka Huizinga ei välttämättä ole ollut esikuva, he ovat yhtä kaikki joutuneet ottamaan kantaa Huizingan esiin nostamiin kysymyksiin. Laajemmin teos, erityisesti sen toinen painos vuodelta 1989, oli osa

89. Ankersmit 2005, 135–136; ks. Christoph Strupp, Johan Huizinga (1872–1945). Lutz Raphael (toim.) *Klassiker der Geschichtswissenschaft, Band I. Von Edward Gibbon bis Marc Bloch*. C. H. Beck 2006, 208–209.

90. Huizinga Jan Vethille 13.7.1906 [50] 48, *Briefe I*, 68, viite 2.

91. Huizinga H. Th. Colenbranderille 19.8.1916 [177] 147, *Briefe I*, 172–173.

92. Suolahti 1967, 10.

93. Huizinga Richard Koebnerille 23.11.1933 [1061a] 505. *Briefe II*, 175–176.

94. Ks. esim. Huizinga 1989, 332–334.

sitä mielenmaisemaa, josta nousevan keskiajan tutkimuksen edustajat ammensivat innoitusta tai jota vastaan he asemoivat itsensä. Esimerkkeinä olemme maininneet muun muassa teokset *Keskiajan kevät ja Ikuisuuden odotus*.

Entä onko *Keskiajan syksyllä* tarjottavaa tämän päivän keskiajasta tai yleisemmin historiasta kiinnostuneelle tutkijalle? Yksittäisten faktojen kohdalla aika ja myöhempi tutkimus ovat ajaneet ohitse monista Huizingan argumenteista eikä hänen maalaileva tyylinsä edusta nykytutkimuksen valtavirtaa. Muiden klassikoiden tavoin Huizingan merkitys on kuitenkin yksittäisten argumenttien tai argumentin rakennustapojen tuolla puolen. Yhä edelleen Huizingan teos kutsuu lukijaansa ”tuntemaan” keskiajan ihmisen elämää voimalla, johon harva muu teos kykenee. Vaikka Huizingan maalaama kuva saattaa olla liioiteltu, muistuttaa se silti tutkijaa hänen etäisyydestään tutkimansa ajan ihmisten kokemusmaailmaan. Samoin teos yhä tänäkin päivänä velvoittaa tutkijaa ottamaan kantaa kysymyksiin keskiaikaisen ihmisen toiminnan motiiveista ja noiden motiivien suhteesta nykyisiin; missä määrin meidän on ymmärrettävä keskiajan ihmisten kanssakäymistä poliittisen nihilismin, missä määrin rituaalisten toimintatapojen ja missä määrin impulsiivisuuden näkökulmasta?

Keskiajan syksy on värikkään ilmaisunsa ansiosta saavuttanut eri kielillä ammattitutkijoita laajemman lukijakunnan. Teoksen vastaanotto suomalaisten keskiaikaharrastajien keskuudessa on rajautunut tämän artikkelin ulkopuolelle, mutta sen tulkintojen jälkiä voi nähdä keskiaikataapahtumissa, joissa keskiajan ihminen on tavattu esittää tunteiden vietävänä. On muistettava, että kirjan toinen suomenkielinen painos oli yksi harvoja myöhäiskeskiajan kulttuurista suomeksi saa-

tavilla olleita tutkimuksia keskiaikaharrastuksen syntyessä 1990-luvulla.

Sata vuotta julkaisunsa jälkeen *Keskiajan syksy* näyttää myös jossakin määrin elävän renessanssia myöhäiskeskiajan tutkimuksessa. Teoksen voikin nähdä tarjoavan kiinnostavaa historiallista taustaa erityisesti tunteiden historian ja kulttuurisen muistin tutkimuksissa. Uudet näkökulmat *Keskiajan syksyyn* saattavat hyvinkin tuottaa sille vähintään toiset sata elinvuotta lisää.

Kirjoittajat haluavat kiittää lämpimästi anonyymejä vertaisarvioitsijoita ja muistojaan auliisti jakaneita informanttejaan arvokkaista huomioista.

Kaikki kirjoittajat työskentelevät Turun yliopiston kulttuurihistorian oppiaineessa.

FL **Sakari Ollitervo**, yliopisto-opettaja
Sähköposti: artolli@utu.fi.

FT **Teemu Immonen**, tutkijatohtori
Sähköposti: teemu.immonen@utu.fi.

Professori **Marjo Kaartinen**
Sähköposti: marjo.kaartinen@utu.fi.

FT **Heli Rantala**, tutkijatohtori
Sähköposti: heli.rantala@utu.fi.

Dosentti **Marika Räsänen**, yliopistonlehtori
Sähköposti: marika.rasanen@utu.fi.

FT **Reima Välimäki**, yliopisto-opettaja
Sähköposti: reima.valimaki@utu.fi.

Laura Kolbe

”Kunnallisen yhteenliittymisen aate”

Suomen kaupunkien yhteistyö kansallisessa ja kansainvälisessä murroksessa 1912–1917

Mitä on kaupunki? Milloin alkoi kaupunkien yhteistyö? Itsenäisyyden alkaessa vuonna 1917 kaupunkien lukumäärä Suomessa oli 38. Tähän lukumäärään oli päästy vuonna 1905 Lahden saatua privilegionsa eikä sen jälkeen uusia kaupunkeja perustettu pitkään aikaan.¹ Valtiopäivätoiminnan alkamisen jälkeen vuonna 1863 alkoi paikallishallinnon uudistaminen. *Asetus kunnallishallituksesta kaupungissa* (1873) terävöitti kaupunkien asemaa ja antoi niille vapauden hallintonsa järjestämiseen. Kaupunki ympäristöineen muodosti itsenäisen kunnan, jonka jäsenet ”kaupunkilaisina” hoitivat yhteisiä järjestys- ja talusasioita.² Vanha valta oli perustunut kauppa ja teollisuutta harjoittavan porvariston säätyerioikeuksille. Vaikka asetus päätti vanhan porvariston etuoikeutetun aseman kunnallisasioissa, äänioikeus ei ollut yleinen, vaan sidottu veronmaksukykyyn. Äänioikeutta vailla olivat vähävaraiset, naiset ja toisen isäntävallan alla olevat.

Vuoden 1873 asetus ei säätänyt tehtävien jaosta valtion ja kuntien kesken, mutta teki tarkan eron kaupunki- ja maalaiskunnan välille. Erot perustuivat elinkeinoihin. Kaupunkikuntaan kuului henkilö, joka harjoitti verotettua elinkeinoa kaupungissa tai sen aluspiirissä ja jolla oli asunto ja koti kaupungissa. Asetus raamitti yleisesti hyväk-

syttävä ajatusta siitä, että veroa maksavilla kaupunkilaisilla oli alueellisesti kunnallinen itsehallinto. Uuden kaupunkikunnan huolehdittavaksi annettiin tehtäviä, joista porvaristo, talonmistajat ja muut kaupungin asukkaat aiemmin olivat vastanneet.³

Kaupungin hallinnosta vastasivat yhdyskunnan jäsenet ja omat hallinnolliset toimielimet. Itsehallintoa yli 2 000 asukkaan kaupunkiin toi edustuksellisuuteen perustuva valtuusto, josta tuli ylin päättävä elin kaupunginvanhimpien sijaan. Lauta- ja hallintokunnat vastasivat valtuuston päätösten toimeenpanosta ja raastuvanoikeus jakoi oikeutta. Rahatoimikamari hoiti kaupungin kiinteää omaisuutta ja rahaliikennettä ja maistraatti jatkoi ylimpänä hallintoelimenä. Se valvoi edelleen kaupungin omaisuutta, tuloja ja oikeuksia.⁴ Maistraatti valvoi virkamiesten toimintaa ja otti roolin ”kunnan hallituksena”, jonka tehtävänä oli herätellä kaupungin valtuusmiehiä toimimaan ja toimeenpanemaan tehtyjä päätöksiä.

Jo 1800-luvun lopulla yleistyi kuitenkin käsitys siitä, että lainsäädäntö ei antanut kaupungeille välineitä muuttuneen todellisuuden kohtaamiseen. Yhteiskunnallinen kehitys ja kaupunkien kasvu oli nopeampaa kuin hallinnon reagointi, eikä veropohja riittänyt kulujen kattamiseen. Lisääntyvien kunnallisten velvollisuuksien vuoksi

1. Päiviö Tommila (toim.) *Suomen kaupunkilaitoksen historia* I–III. Suomen Kaupunkiliitto 1985–1991. Sarjassa hahmotetaan hyvin kehityksen pääkohdat.
2. *Keisarillisen Majesteetin Armollinen Asetus kunnallishallituksesta kaupungissa*. Annettu Helsingissä, 8 p:nä Joulukuuta 1873. Ks. https://fi.wikisource.org/wiki/Asetus_kunnallishallituksesta_kaupungissa_1873 (8.9.2019).
3. Aimo Rynnänen, Kuntien ja alueiden itsehallinnollisen aseman perusteet. Teoksessa Paavo Hoikka (toim.) *Kunnat 2000-luvun kynnyksellä*. Tampereen yliopistopaino 2000, 7–11.
4. Jussi Kuusanmäki, Kunnallisen kansanvallan kehitys ja kunnallishallinnon organisaatio 1875–1917. Teoksessa *Suomen Kaupunkiliiton historia 2. 1870-luvulta autonomian ajan loppuun*. Suomen Kaupunkiliitto 1983, 53–53, 61–63. Suomalaisen kunnallisen itsehallinnon päälinjojen kuvaus on Pasi-Heikki Ranniston artikkeli ”Kenen kunnallinen itsehallinto?” teoksessa Arto Haveri, Jari Stenvall & Kaija Majoinen (toim.) *Kunnallisen itsehallinnon peruskivet*. Suomen Kuntaliiton verkkojulkaisu 2011, 87–91.

urbaania hallintovaltaa alkoi valua lautakunnille sekä itsenäisille, johtajavaltaisille virastoille.⁵ Monet valtion huolto- ja terveydenhoitotehtävät siirtyivät kunnille, ja niille alkoivat kuulua muun muassa järjestyksenpito, paloturvallisuus, koulu- ja kirjastotoimi, ammattioppilaitokset sekä väis-, köyhäin- ja sairaanhoito. Valtion kunnille jakama tuki oli kuitenkin riittämätöntä ja sporadista.⁶

Tässä artikkelissa tarkastelen keinoja, joilla suomalaiskaupunkien edusmiehet alkoivat eurooppalaisten virikkeiden innoittamana tuottaa vuosina 1912–1917 yhteistä kaupunkipolitiikkaa, jota voisi luonnehtia moderniksi. Murrospaineet olivat yleispoliittisia ja kansainvälisiä. Kunnallislainsäädännön uudistustarve nousi esille jo vuoden 1905 suurlakon aikana ja työväenliikkeellä oli vahva näkemys paikallishallinnon kehittämisestä. Sosiaalidemokraattien vuoden 1907 vaalivoiton jälkeen oli mahdollisuus kunnallislainsäädännön uudistamiseen. Lait juutuivat kuitenkin venäläistyneeseen Senaattiin, eikä asiaa päästy eteenpäin.⁷ Oli tarve pohtia kaupunkien uudenlaista yhteistyötä.

Tämä konkretisoitui vuonna 1912 perustetuissa Suomen Kaupunkien Valtuuskunnassa ja Kunnallisessa Keskustoimistossa, jotka toimivat uudenlaisina kaupunkikuntien yhteistyöeliminä. Ensimmäiset Suomen kaupunkipäivät pidettiin Helsingissä syyskuussa 1912 ja toiset kaupunkipäivät lokakuussa 1917, joka muodostaa käsittelyn ajallisen päätepisteen. Vuonna 1917 toimintansa aloitti Suomen Kaupunkiliitto. Lyhyeen ajankohtaan osui Suomen kaupunkien yhteistoiminnan alkaminen sekä ylijärjät eli pohjoismaisen ja eurooppalaisen kaupunkiyhteistyön tiivistyminen.

Suomi asemoitui 1910-luvulla osaksi ylijärjät eurooppalaista kaupunkipolitiikkaa. Artikkelin painopiste on yleisten, eurooppalaisten voimavirtojen hahmottamisessa. Tavoitteena on pohtia, miten Suomen kaupungit sopeutuivat kansainvä-

liseen kehitykseen. Ylijärjät tai transnationalismi ei ole metodi, vaan näkökulma, joka auttaa hahmottamaan kansalliseksi miellettyjen ilmiöiden taustalla vaikuttavien verkostojen, ideoiden ja yhteyksien ylikansallista luonnetta. Vaikka analysoin suomalaisia kaupunkitoimijoita kansallisessa kontekstissaan, näen heidät osana eurooppalaista, jopa globaalia liikehdintää. Suomen kaupunkikuntien yhteistyön alkaminen edustaa Eurooppa-yhteydessään innovaatiotuontia (*transfer of innovations*). Kansainvälinen keskustelu ”munisipalismista” sekä siihen liittyvä reformistinen perusvire olivat keskeisiä argumentteja, jotka raamittivat myös suomalaisten näkemyksiä (*theory of framing*).⁸

Artikkelin keskeiset käsitteet ovat kaupunki ja kunta sekä yhteistyöhön innostanut kunnallisen yhteenliittymisen aate. Jürgen Habermansin valta-analyysin pohjalta tarkastelen kaupunkia modernin kansalaisyhteiskunnan ja omanlaisensa talouselämän keskuksena, valtion, ruhtinashovin ja aateliston vastakohtana, omana kulttuuripoliittisena vaikutuspiirinä. Kysyn, miksi ja kenen toimesta kaupunkikuntien yhteistyö alkoi. Mistä saatiin virikkeet, ideologiset ja konkreettiset esikuvat? Miten yhteistoiminta järjestettiin, millä tavalla toimijat verkottuivat kansainvälisesti? Aluksi esittelen Suomen kaupunkien valtuuskunnan ja sen valmistelevan elimen, Kunnallisen Keskustoimiston perustamista ja varhaisvuosia (mikrotaso). Tämän jälkeen erittelen kaupunkien yhteenliittymän tavoitteita ja toimintaa suhteessa kansainväliseen vaikutusvirtaan (makrotaso). Ajankohtaan osui modernin kunnallishallinnon luominen Euroopassa, asiasta käyty keskustelu sekä kaupunkien ylijärjät yhteistoiminnan alkaminen. Innostusta asiaan oli viritelty jo 1800-luvun lopulla, mutta toteutukseen päästiin lopulta Gentin vuoden 1913 maailmannäyttelyn yhteydessä pidetyssä ensimmäisessä kaupunkikokouksessa. Kaikkia tasoja motivoi aikalaisten silmissä ”järjestäytyneen yhteistoiminnan aate”,

5. Jorma Kallentautio, Keskushallinto vuoden 1873 asetuksen pohjalta. Teoksessa *Suomen kaupunkiliiton historia III*. Suomen Kaupunkiliitto 1984, 216–219.

6. L.O. Johanson & Veikko Tattari, Kaupunkien yhteistoiminta, kaupungit ja valtiovalta, kaupunkien ulkomaiset suhteet. *Suomen Kaupunkiliiton historia III*. Suomen Kaupunkiliitto 1984, 510–511, 519.

7. Kati Katajisto, *Sodasta sovintoon*. Kustannusosakeyhtiö Otava 2018, 23–27.

8. Tämän näkökulman laajempaa asetelmaa ovat käsitelleet muun muassa Akira Irye & Pierre-Yves Sanunies (toim.) *Palgrave Dictionary on Transnational History. From the Mid-19th Century to Present Day*. Basingstoke 2009 sekä Margaret Keck & Kathryn Sikkink, *Activists Beyond Borders. Advocacy Networks in International Politics*. Ithaca 1998.

josta kehittyi eurooppalaisia kaupunkeja elähdyttänyt ”kunnallisen yhteenliittymisen aate”⁹

Kyseenalaistan samalla suurta kansallista kertomusta, jota ovat viime vuosina raamittaneet kuvaukset valtiollisesta historiasta tai kansanvallan ”hitaasta kypsymisestä”. Vaikka kaupunkikunnat ottivat 1910-luvulla paikkansa politiikan paikallisessa ja valtiollisessa välitilassa, kuntien rooli on jäänyt kotimaisessa valta- ja politiikkatutkimuksessa katveeseen. Sen sijaan runsaasti huomiota on saanut kansalaisyhteiskunnan ja -järjestäytymisen idea, jonka kautta on valotettu valtasuhteiden muutosta, kansalaisuuden ja modernin järjestötoiminnan syntyä sekä valtiollisen hallitsemistavan murroksia. Suomalaisessa historian tutkimuksessa kansanvalta-käsitteestä on tullut historiapolitiittinen, jopa suorastaan ideologinen side, jonka avulla on pidetty uskoa valtioon yhteiskunnallisena toimijana.¹⁰ Kunnallishallinnon ja -politiikan tutkimus on sen sijaan ollut marginaalista ja paikallishistoriaan rajoittuvaa. Kunnilla ja kaupungeilla on Suomessa näkymätön rooli verrattuna ruotsalaiseen tutkimukseen, jossa kuntaperspektiivi ja itsehallinnon historia on nähty monenlaisten aatteiden heijastumana.¹¹

Kunta-käsitteestä Suomessa ja Euroopassa

”Kunnallistamisen” liike saavutti huippunsa Genetin kokouksessa vuonna 1913. Tuolloin useimmat eurooppalaiset ja eurooppalaisen kulttuurin vai-

kutuspiirissä olleet kaupungit olivat uudistaneet hallintoaan ja poliittista järjestelmäänsä, joko kansallisen lainsäädännön pakottamana tai omaehtoisesti. Kunnallisivallan nousua ilmensivät mahtipontiset kaupungintalot, uudenlaisen paikallisivallan symbolit modernisoituvassa kaupunkitilassa.¹² Samantyyppinen uudistusten aalto eteni Helsingistä Jerusalemiin ja Belgradista Lisaboniin: perinteinen kauppiaseliitti tai porvaris-, oligarkki- ja vanhimpien valta korvattiin modernilla hallinnolla.¹³ Asiaan kuului uudenlainen ymmärrys kunnista osana alueellista, valtiollista ja ylikansallista kontekstia. Idea kaupunkiveljeyden rajat ylittävästä, universaalista voimasta eli vahvana. Sanat ”Eurooppa” ja ”kansainvälisyys” olivat positiivisesti latautuneita ennen suursondan alkamista vuonna 1914. Ne ilmensivät paikallishallinnon kohdalla kansallista ja ylirajaista yhteistoimintaa, joka kokosi siipien alle erilaisia virtauksia, kuten utopia-aatteita, uskoa tieteen saavutuksiin, yleispolitiikkaa, kansanliikkeitä ja voimistuvaa hallintoajattelua.¹⁴

Kaupunkivaikuttajia yhdisti usko paikallisen itsehallinnon voimaan tuottaa tarpeellisia uudistuksia itsenäisesti. Pohjoismaissa oli historiallinen ero kunnan ja kaupungin välillä. Välitilaan kehittyi muita hallintomuotoja, kuten kauppa, pitäjä ja maalaiskunta. Ranskassa sanat *commune* ja *municipalisme* tulivat lähelle englannin sanaa *municipalism* ja viittasivat kaupunkien ja/tai kuntien itsehallintoon. Italiassa *municipalismo*

9. Käsitteiden vakiintumisesta Suomessa ks. Kunnallisen Keskustoimiston julkaiseman *Suomen Kunnallislehden* ensimmäinen vuosikerta 1916.
10. Valtatutkimuksen valtavirtoja hahmotettiin Suomen Akatemian vuosina 2007–2001 rahoittamassa Valta Suomessa -tutkimusohjelmassa. Tarkemmin Petteri Pietikäinen, Johdanto. epäilyttävä, houkutteleva valta. Teoksessa Petteri Pietikäinen (toim.) *Valta Suomessa*. Gaudeamus 2010, 9–11.
11. Ruotsalainen tutkijan Mats Andrén teos *Den europeiska blicken och det lokala självstyrets värden*. Gidlunds, 2007, 20–25 analysoi paikallishallinnon aatehistoriaa osana liberalismien ja sosialismin vaikutuksen leviämistä. ”Vapauden ja veljeyden” ajatuksille löytyi kaikupohjaa kuntatasolla.
12. Laura Kolbe, Symbols of civic pride, national history or European tradition? City halls in Scandinavian capital cities. *Urban History* 35:3 (December 2008), 382–413.
13. Kiinnostava vertailukohta muodostuu esimerkiksi Osmanien imperiumiin ja Jerusalemin kehitykseen. Esikuvat tulivat saksankielisestä Euroopasta. Kymmenen aluehallintoa koottiin yhteen Jerusalemin kaupunkikunnaksi (*belediye*). Hajanaiset, eri uskontokuntiin kuuluneet vaikuttajat näkivät mahdollisuuden omien intressien edistämiseen. Vuonna 1908, kun osmanien uussänmaallinen, nuorturkkilainen politiikka alkoi vahvistua, Jerusalemin eliittiryhmät rakensivat kaupungista poliittisen suojan osmanien valtaapikimyksiä vastaan. Johann Büssow, Ottoman reform and urban government in the district of Jerusalem, 1867–1917. Teoksessa Ulrike Freitag, & Nora Lafi (toim.) *Urban Governance Under the Ottomans. Between cosmopolitanism and conflict*. Routledge 2014, 106–114.
14. Anthony Sutcliffe, *Towards the Planned City. Germany, Britain, the United States and France 1780–1912*. St. Martin's Press 1981, 2–4, Helen Meller, Philanthropy and public enterprise. International exhibitions and the modern town planning movement 1889–1912. *Planning Perspectives* 10 (1995), 295–310; Oscar Gaspari, Cities against states? Hopes, dreams and shortcomings of the European municipal movement, 1900–1960. *Contemporary European History* 11 (2002), 597–621; Patrizia Dogliani, European municipalism in the first half of the 20th century *Contemporary European History* 11 (2002), 573–596.

Suomen ensimmäiset kaupunkipäivät.

Suomen kaupunkien edustajat olivat eilen kokoontuneet Helsingin valtuuston istuntonalain iäriöstämään ja valtuuston puheenjohtaja, Quomo, lausuaan kunnallisyhteistyksen toisensa jä- Albert, hovioikeudenofessor, Brede, teen. Ja Tampereelta on moniin teol- Karolus tehtävänkannattajia maha. lituslaitos viime kuuena jureetty lä-

viittasi provinsiaalisuuteen. Suomen ja Ruotsin esikuva oli Saksa. Käsitteet *Gemeindeverwaltung* ja *Kommunal* olivat rinnakkaisia; edellinen viittasi hallintoyhteisöllisyyteen ja jälkimmäinen oli monien yhteistoimintailmaisujen etuliitteenä (*Kommunalwissenschaft*, *Kommunalbewegung* ja *Kommunale Praxis*).¹⁵

Kansainvälisesti kuntaliik ehdintä aktivoi monia voimavirtoja. Virikkeitä syötettiin uudistamalla lainsäädäntöä. Työväenliikkeen mobilisointumisen vilkasti kiinnostusta kunta-asioihin.

■ Kuva 1. *Helsingin Sanomat* julkaisi syyskuussa 1912 laajan raportin Suomen ensimmäisistä kaupunkipäivistä. Ne kokosivat kahdeksi päiväksi kaupunkien johtohenkilöitä pohtimaan "kunnallisen yhteenliittymisen aatteen soveltamista Suomen oloihin". Karikatyyri osallistujista ilmentää kaupunginistien arvovaltaa. Lähde: HS 17.9.1912.

Toistaiseksi lainsäädännön kehitys tunnetaan poliittista murrosta paremmin. Oscar Gasparin määritelmän mukaan kyse oli eurooppalaisesta ja

15. Kansainvälisyys oli osa kunnallista liik eh dintää. Kunnallisen Keskustoimiston kirjastoon hankittiin heti teos *Kommunal-förvaltningens organisation och arbetssätt i Sveriges, Englands, Frankrikes, Preussens, Österrikes, Danmarks och Norges Städer*. Utarbetat inom Kommunala Centralbyrån av Yngve Larsson. Aktiebolaget Nordiska Bokhandel 1909.

kansainvälisestä liikkeestä (*European and international municipal movement*), joka kiinnosti aktiiveja sosialisteista liberaaleihin ja porvarillisista uudistajista filantrooppeihin. Kaupunkien hallinto työllisti uusien ammattien (insinöörit, arkkitehdit, lääkärit, opettajat) edustajia, joita kiinnosti oman alan ja kaupungin kehittäminen. Tavoite oli sama: oli vahvistettava kaupunkien toimivaltaa ja edunvalvontaa sekä lisättävä kaupunkien elinvoimaa.¹⁶

Sosialisteilla oli keskeinen rooli 1900-luvun alun kuntaliikeshinnässä (*municipal movement*) ja kaupunkien välisessä yhteistyössä Euroopassa. On yllättävää, että kunnallista sosialismia on tutkittu suhteellisen vähän, vaikka ”järjestäytyneen yhteistoiminnan aate” osoitti varhaisen voimansa kaupunkien työväenliikkeissä.¹⁷ Ranska, Italia ja Belgia olivat edelläkävijöitä, sillä työväestö sai jo 1800-luvun lopulla ääni- ja osallistumisoikeuden valtiollisiin ja kunnallisiin vaaleihin. Ranskan sosialistit saivat vuonna 1896 vaalien jälkeen huomattavan vaikutusvallan suurten teollisuuskaupunkien hallinnossa. Italiassa kaupunkien hallinto avautui sosialisteille vuoden 1888 kunnallisvaaliuudistuksen jälkeen. Belgiassa sosialistit nousivat vuosien 1898 ja 1903 vaalien jälkeen monien kaupunkien johtoon. Monet aktiivit olivat kaupunkien palveluksessa (sähkö, kaasu, vesi, kuljetus, rakennustoiminta) ja aktiivisia kuluttajien ja vuokralaisten järjestöissä. Ranskankielisestä Euroopasta tulivat ensimmäiset sosialistisen kaupunkiyhteistyön johtajat Andrea Costa ja Paul Brousse, molemmat aktiivisia työväen internationaalissa ja kaupunkiyhteyksien luomisessa.¹⁸

Työväenliike haastoi porvarillisen kaupungin hallinnon selkeillä tavoitteilla. Kaupungit nähtiin kokeilulaboratorioina, joissa testattiin keinoja ”paremman tulevaisuuden löytämiseksi”. Sosialistileirissä päämäärät olivat kirkkaita ja ylitajaisia: oli saatava työväenasuntoja, kouluja ja kirjastoja, toteutettava parempaa terveydenhoitoa sekä edistettävä julkista liikennettä ja hyvää hygieniää. Reformistista uudistustyötä alettiin toteuttaa, kun

sosialistit muodostivat enemmistön tai toimivat yhteistyössä muiden kanssa. Oli modernisoitava kaupunkikunnan hallinto sekä kunnallistettava yksityinen vapaaehtois- tai hyväntekeväisyystyö ja sitä tukevat instituutiot. Työväenliikkeen yleisohjelmassa määriteltiin, millaista kunnallista politiikkaa tarvittiin parantamaan joukkoliikennettä, kunnallistamaan asuntotuotantoa, palontorjuntaa, työsuojelua, katuvalaistusta, vesi- ja viemäriverkostoa sekä sairaan- ja köyhäinholitolaitoksia. Vaikka kehitys eri maissa ja kaupungeissa vaihteli, yhteistä oli se, että kunnallislainsäädäntö laahasi perässä ja ohjelmien toteutus takkuili. Esteitä aiheuttivat vanhan porvariston haluttomuus uudistuksiin ja kunnallistalouden ahdas liikkumavara. Eräiden maiden ylemmissä hallinnonasteissa (prefekti, aluehallinto, valtio) tunnettiin laajaa epäluottamusta radikaaleja kunnatouduksia kohtaan.¹⁹

Toisin kuin Etelä-Euroopassa, saksankielisissä maissa ja Pohjoismaissa sosialistit saivat odottaa kaupungintalon ovien avautumista. Porvarilliset vaikuttajat ja sivistyneistö ajoivat reformipolitiikkaa rauhanomaisesti ja yhdistyspohjaisesti. Syötteitä tuli sosiaalipolitiikkaa ajavista yhdistyksistä. Englannissa työväenliikkeen kunnallinen siipi teki jo varhain läheistä yhteistyötä *Fabian Society*n ja *Social Democratic Federation*in kanssa. Pohjoismaissa tunnettiin saksalainen *Verein für Sozialpolitik* (1873), joka kokosi piiriinsä sosiaalipolitiikasta kiinnostuneita vaikutusvaltaisia kansalaisia. Yhdistyksellä oli kolme julkaisusarjaa vuosina 1906–1912. Yksi käsitteli kaupunkien hallinnollista tilaa, toinen kaupunkikuntien taloudellista tilannetta ja kolmas Euroopan kunnallisten palveluiden tilaa. *Verein* otti paikan saksankielisessä Euroopassa tärkeimpänä kunnallisia kysymyksiä käsittelevänä tahona.²⁰

Kunnallispolitiikka autokratian vastaisena puolustuslinjana

Kaupunkien vallankäytön muutokset olivat sidoksissa porvariston asemaan ja kykyyn sopeu-

16. Gaspari 2002, 597–598.

17. Shane Ewen, *What is urban history?* Polity 2016, 54–55. Kaupunkihistoriallisessa tutkimuksessa tunnetaan huonosti, miten työväenliikkeen aktiivit ja kunnalliset työntekijät, sosiaalidemokraatit ja sosialistit sekä ammattiliitot suhtautuivat 1900-luvun alussa kaupunkiin ja kaupunkipolitiikkaan.

18. Dogliani 2001, 573–575.

19. Dogliani 2002, 576–577.

20. Dogliani 2002 581–584. Ranskankielisessä maailmassa vaikutusvaltainen julkaisu oli Genevessä 1908 perustettu *Annales de la Régie Directe* -lehti. Samaan aikaan aloitti Parisissa *Federation Socialiste de la Seine*. Lehdessä ja verkostossa työväenliikkeen kuntaharrastajat ja ammattiyhdistysaktiivit löysivät toisensa.

tua modernisoimisen haasteisiin. Suomessa kunnalliselämän johtoon astuivat vuoden 1873 muutoksen jälkeen uuden suunnan miehet, ammattiosajat, tehtailijat, kauppiaat, kiinteistön- ja talonomistajat, teollisuudenharjoittajat ja muiden kaupungille tunnusomaisten ammattiryhmien edustajat. Habermasia soveltaen 1900-luvun alussa jalostui suomalaisen kunnallispolitiikan malli, joka sai luonteensa ”autokratian ja väkivaltahallinnon” vastaisena toisena, epävirallisena puolustuslinjana, vastarintaliikkeen aktiivisuuden alustana.²¹

Kaupunkien yhteistoiminnassa tuntui valtiollisen ja kunnallisen politiikan syvälinen murros, joka asemoi kaupungin johtohenkilöille uusia toimintamahdollisuuksia. Tähän lopputulokseen päätyi Suomen Kaupunkiliiton historian kirjoittanut maisteri Yrjö Harvia vuonna 1938. Harvia, joka oli seurannut kaupunkien yhteistoiminnan muodostumista jo 1910-luvulla, korosti ”routavuosien” merkitystä. 1900-luvun alussa maaperä muokkaantui sellaiseksi, että ”siitä versoivat entistä voimakkaampina kaupunkien ikivanhan kunnallisen itsehallinnon periaatteet.” Valtiollisesta toiminnasta syrjään jääneet miehet löysivät kunnallishallinnosta uusia toimintamahdollisuuksia, mikä toi kaupunkikuntaan ”toimintakykyä ja -halua voimistavaa henkistä pääomaa.”²²

Kunnallinen itsehallinto oli vyöhykettä, johon venäläistäminen ei ulottunut. Toisen venäläistämisvaiheen aikana eli 1910-luvun alussa kunnallispolitiikasta muodostui useiden valtiopoliitikassa vaikuttaneiden lahjakkaiden miesten toimialue. Lakitieteen tohtori Leo Ehrnroothin mukaan 1910-luvun alkupuoli oli kaupunkien kunnalliselämän kulta-aikaa. Ehrnrooth oli

valittu Helsingin valtuustoon vuonna 1911 ”nuorena untuvikkona”. Valtuutettujen osaamistaso ja korkea ikä oli ollut yllätys, samoin vahva ruotsinmielisyys. Johtavia luottamusmiehiä, joita aikalaiset leikkisästi kutsuivat kaupunginiksiksi, olivat muun muassa pankinjohtaja Alfred Norrmén, valtioneuvos Aug. Ramsey, prokuraattori Julius Grotenfelt, vuorineuvos Rudolf Elving, rehtori V. T. Rosenqvist, pankinjohtaja Emil Schybergson sekä kauppaneuvokset Julius Tallberg, Lars Krogius ja Gösta Björkenheim. Ehrnroothin mukaan ”syynä siihen, että pääkaupungin kunnalliseen edustuselimeen kuului ennen näkemätön määrä erinomaisia kykyjä, olivat epänormaali poliittiset olosuhteet. Niiden seurauksena valtion palveluksesta oli erotettu lukuisia laillisuutta korostavia virkamiehiä. Kunnat saattoivat siten hyötyä näiden miesten kiinnostuksesta hoitaa yleisiä ja yhteisiä asioita sekä heidän arvokkaasta, monipuolisesta osaamisestaan. Kunnalliselämän kulkutausi oli ohi Venäjän vallankumouksen jälkeen, kun parhaat voimat tarvittiin valtiohallinnon eri tehtäviin.”²³

Kaupunkien johtomiesten yhteistyö elvytti tavallaan porvarissäädyn ihanteet ja toimintatavat. Ennen vuoden 1906 eduskuntaudistusta porvaristo oli ollut kaupunkien ääni valtiollisessa politiikassa ja valtiopäiväedustajat olivat kaupunkien johtohenkilöitä.²⁴ Vuoden 1907 eduskuntavaalien jälkeen poliittinen valta siirtyi kansan valitsemille valtiopäivämiehille. Saatiin nykyaikainen, sosiaalista todellisuutta ilmentävä ja demokratiatavoitteita ajava puoluejärjestelmä säätyjen sijaan. Porvaristo eli kaupunkien edusmiehet jäivät ilman poliittista vaikutusalustaa, kaupunkien kunnallishallintoa lukuun otta-

21. Jürgen Habermas, *Julkisuuden rakennemuutos. Tutkimus yhdestä kansalaisyhteiskunnan kategoriasta*. Vastapaino 2004, 60–61.

22. Yrjö Harvia, *Finlands Stadsförbund 1912–1937*. Kommunala Centralbyråns i Finland Skrifter XIV. Finlands Stadsförbundet 1938, 9–11. L. O. Johanson & Veikko Tattari 1984, 415–417.

23. Leo Ehrnrooth, *Från ett skiftesrikt liv*. Söderströms 1947, 246–247. Ehrnroothin mukaan Helsingin hallintokulttuuria leimasi autoritäärisyys ja patriarkalisuus. Vaalitavasta johtuen, valta oli ruotsinkielisen ja -mielisen eliitin käsissä. Vaalilistoille asetettiin lähinnä Svenska Klubbenin jäseniä ja listojen kokoamisesta vastasi klubin puheenjohtaja, raatimies Arvid Nyberg. Mukaan otettiin, vaalitaktisista syistä, muutama maltillinen fennomaani (*hyggliga fennomaner*) ja suomenmielisen sivistyneistön edustajia.

24. Sigurd Nordenstreng, *Porvarissäädyn historia Suomen valtiopäivillä 1809–1906*, osa V. Otava 1925. Se koostuu porvarissäädyn jäsenten ja sihteerien pienoiselämäkerroista. Suomen kaupungeja edusti säädössä vuoteen 1907 kaikkiaan 372 miestä. Suurin osa (109) oli kauppiaita, laivanvarustajia ja suurteollisuuden harjoittajia. Vapaita ammatin harjoittajia (187) ja virkamiehiä (185) oli suunnilleen yhtä suuri määrä. Katso myös Annikki Harjunmäki, *Demokratisoitumiskehitys Tampereella, Oulussa ja Kuopiossa porvarissäädyn valtiopäivävaalien kautta tarkasteltuna*. Historian lisensiaattitutkielma, Tampere 2018, 9–10.

I STADSMÖTET I HELSINGFORS ÅR 1912.

matta. Se jäi vanhan vallankäyttäjän, porvariston, käsiin. Tärkein tehtävä oli löytää uusia toimintamuotoja.²⁵

Ylirajainen kaupunkiyhteistyö

Suomessa tunnettiin hyvin ”eurooppalaiset asetelmat”. Kuntienvälistä yhteistyötä (*interkommunala samarbetet*) koskevassa mietinnössä viitattiin Tanskan, Saksan, Ruotsin, Norjan, Englannin ja Sveitsin malleihin. Tanskassa oli pidetty kuntakokous vuonna 1883 ja perustettu *Danske Købstadsforening*. Norjassa ensimmäinen kaupunkikokous järjestettiin vuonna 1903.²⁶ Ehrnroothin Tukholman-matkan tarkoituksena oli saada ruotsalaisilta tietoa kunnallisen keskus-toimiston (*Kommunal Centralbyrå*) ja kaupun-

■ Kuva 2. Suomen Kaupunkien Valtuuskunta ja Kunnallinen keskus toimisto perustettiin syyskuussa 1912 Helsingin Pörsöitalolla pidetyssä kokouksessa. Paikalla oli edustajat lähes kaikista maan 38 kaupungista. Kaupunkien yhteistoiminnan esikuvat tulivat Ruotsista ja muista Pohjoismaista sekä Saksasta. Lähde: Suomen Kaupunkiliitto, arkisto.

kiliiton (*Svenska Stadsförbundet*) toiminnasta. Tukholmassa hän tapasi Ruotsin Kaupunkiliiton sihteerin, tohtori Yngve Larssonin ja vapaa-herra Erik Palmstiernan. Molemmat olivat olleet mukana perustamassa Ruotsin Kaupunkiliittoa vuonna 1908. Palmstierna oli liberaali ja Larsson oli sosialidemokraatti. Ehrnroothin mukaan

25. Pertti Haapala, Vallan rakenteet ja yhteiskunnan muutos: Mielikuvaharjoitus 1800–2000-lukujen Suomesta. Teoksessa Petteri Pietikäinen (toim.) *Valta Suomessa*. Gaudeamus 2010, 27–28.

26. Stadsförbund – en ny kommunal organ. *Tammerfors Nyheter* 4.10.1907. Englannissa oli *Organization of Municipal Corporation* ja sen ensimmäinen kunnalliskokous oli vuonna 1873. Vuonna 1889 perustettu *Den danske Købstadsforening* oli kirjoittajan mukaan ”vakiinnuttanut aseman tanskalaisessa poliittisessä kentässä tarpeellisena yhteiskuntaelämän järjestönä”. Vuonna 1905 perustettu *Der deutsche Städte tag* (kirjoitusasu T-fors Nyheter) ja sen keskus toimisto eli *Zentralstelle* tunnettiin hyvin Suomessa. Toimenkuvan kerrottiin olevan yhteisten varojen hallinnointi, kunnallishallinnon alaan liittyvien julkaisujen välittäminen jäsenilleen, alan kirjallisuuden kokoaminen sekä valistustoiminta ja kyselyihin vastaaminen.

tieto keskustoimiston perustamisesta Suomeen otettiin Tukholmassa ”sydämellisesti vastaan” ja yhteistyöapua luvattiin. Ruotsin oppien voimalla Ehrnrooth perusti toimiston Helsinkiin.²⁷

Ruotsin liitto oli suora innovaatiosiirto Saksasta. Asiaan kuului keskustoimisto ja joka kolmas vuosi pidettävät kaupunkipäivät (*kongressen*). Suomen ruotsinkielisissä lehdissä seurattiin tarkasti Ruotsin ensimmäistä kaupunkien yhteiskokousta. Useissa lehdissä ilmestyi lokakuussa 1907 pääkirjoitussivulle sijoitettu artikkeli ”Stadsförbund – en ny kommunal organisation”. Ensimmäisenä ehti *Tammerfors Nyheter* raportoidaan jo 4. lokakuuta 1907 ”uudenlaisesta merkillisestä liikehdinnästä”, jonka tavoitteena oli kaupunkien ja vastaavien yhdyskuntien vuorovaikutuksen lisääminen kunnallispolitiikan alalla. Ruotsin esikuva osoitti, että yhteiskokouksessa voitiin oppia toisilta ja ratkoa samankaltaisia ongelmia yhdessä.²⁸

Turkulainen *Politiken*-lehti analysoi puolestaan lokakuussa 1907 kunta-aatetta geopolittisin mielikuvin. Suomessa tuntui ”saksalainen perusvire” (*den germanska grunduppfattningen*), johon kuului kunnallisen hallinnon itseisarvoisuus ja ”aktiivinen omatoimisuus” kansakuntaa yhteen liittäväinä ominaisuutena. Vastakohtana on roomalainen järjestys, johon kuului keskittäminen ja keskusvaltaisuus. Turun lehdessä nähtiin eurooppalaisen kaupunkiyhteistyön edut. Kunnalliset tehtävät olivat kasvaneet ja kunnan toimivaltaan alkoi kuulua aiemmin yksityisesti hoidettuja toimintoja, kuten puhtaanapitoa, valaistusta, kau-

punkien metsänhoitoa ja maanviljelyä. Oli vain ajan kysymys, että asia aktualisoitui Suomessa. Tavoite oli kirkas: pitää Suomi ”eurooppalaisten kulttuurimaiden” tasolla.²⁹

Myös helsinkiläinen *Nya Pressen*-lehti kirjoitti Ruotsin 1907 kaupunkipäivistä. Viesti oli selvä: samantyyppistä tarvittiin Suomeen.

Valtion ohella kunnat tarjoavat tärkeän ja laajan alustan kansalaisvaikuttamiselle (*medborgerlig verksamhet*). Mitä enemmän voimme nykyisessä herkässä yleispoliittisessa tilanteessamme kehittää ja vahvistaa kunnallispoliittista toimeliaisuuttamme, lisätä kiinnostusta sitä kohtaan kaikissa yhteiskuntaryhmissä ja levittää tietoa kunnan toimivaltaan kuuluvista asioista, sitä parempi meille. Näin voimme vahvistaa yhteiskunnallista perustaamme ja lisätä vastustuskykyä huonoja aikoja ajatellen.³⁰

Artikkelin mukaan kunnalliselämä oli katvealuetta, jota kohtaan Suomessa tunnettiin vähäistä kiinnostusta. Puuttui kirjallisuutta ja tietoa, joka loisi edellytyksiä kaupunkikuntien väliselle yhteistoiminnalle. Tulevia haasteita olivat kunnallisen äänioikeuden laajentaminen ja kunnallisen verotusoikeuden uudistaminen sekä kunnallisen toimivallan tuominen alueille, joihin se ei vielä ulottunut. Tärkein oli asutuskysymys. Lehti heitti pallon Helsingin kaupunginvaltuutolle arvelleen, että kaupungintalosta löytyy ”reippainta asian harrastusta”.³¹

27. Kuntaliiton arkisto, Suomen kaupunkien valtuuskunnan kokouspöytäkirja 30.11.1912. Ehrnroothin matkaraportti Tukholmasta. Ehrnrooth, 252–253. Vapaaherra Palmstierna oli *Centralförbundet för Socialt Arbete* (CSA) aktiivi. Hän oli kirjoittanut liiton lehteen *Social Tidskrift* artikkelin kaupunkiliiton perustamisen tarpeellisuudesta. CSA puolestaan välitti pohjoismaiselle lukijakunnalle englantilaisen *Fabian Societyn* ja saksalaisen *Verein für Sozialpolitik*’in kehittelemiä ajatuksia. Mats Hayen, *Ett sekel i själustyens tjänst. Sverigen Kommuner och Landsting 100 år*. Sveriges Kommuner och Landsting 2008, 23–26. Yngve Larsson, *Mitt liv i Stadshuset. Första delen. Från fävalde till demokratisk ordning*. Almqvist & Wiksell 1977, 63–70.

28. Stadsförbund – en ny kommunal organ. *Tammerfors Nyheter* 4.10.1907.

29. Samarbete mellan stadskommunerna. *Politiken* 11.10.1907. Kuusanmäki 1983, 53. Pohjoismaissa tunnettiin hyvin Preussiin kaupunkien kunnallisen itsehallinnon kehitys. Taustalla oli Napoleonin sotien jälkeinen hallinnon ja politiikan uudelleen järjestäminen. Vapaaherra vom und zum Steinin *Städteordnung* (1808) siirsi valtaa kaupunkien edusmielille, jotka keskuudestaan valitsivat pormestarin. Vuoden 1848 kumouksellinen liikehdintä nosti kaupunkien oman intressi- ja keskustelupolitiikan tarvetta suhteessa sekä valtioon että kansallisiin ja poliittisiin liikkeisiin. Kaupunkien äänen esiintuloa alettiin ajaa useilla tahoilla, ja tukea tuli historiasta, muun muassa Hansan toiminnasta. Preussin kaupunkipäiviä ajettiin monien toimijoiden aloitteesta paikallistasolla. *Schlesische Städtetag* pidettiin 1863 ja seuraava, *Sächsische Städtetag* jo vuoden kuluttua. *Hannoversche Städteverein* 1866 oli jo yritys luoda laajempi yhteistyön rakenne. Ks. tarkemmin Otto Ziebill, *Geschichte des Deutschen Städtetages. Fünfzig Jahre deutsche Kommunalpolitik*. Kohlhammer 1957, 13–16 ja Hermann Beckstein, *Städtische Interessenpolitik. Organisation und Politik der Städtetage in Bayern, Preußen und im Deutschen Reich 1896–1923*. Droste 1991, 27–33.

30. En kommunal kongress. Vem tillkommer initiativet? *Nya Pressen* 16.10.1907.

31. *Ibid.*

Ylirajainen vuorovaikutus nousee suomalais-asiakirjoissa esiin jo ennen vuotta 1912 lähinnä pohjoismaisten ja saksalaisten esikuvien virittämänä. Ruotsissa oli pidetty kaupunkien toinen yhteiskongressi vuonna 1911. Asialistalla olivat muun muassa asuntokysymys, kuntatalouteen ja -verotukseen liittyviä teemoja sekä alueliitosasia. Norjassa ensimmäinen kaupunkikokous (*bymöte*) oli pidetty vuonna 1903.³² Pohjoismaiset kaupunkiaktiivit hakivat virikkeitä Berliinistä, jossa sijaitsi Saksan kaupunkien perustama *Zentralstelle des deutschen Städtetages*. Suomessa väkijuomakysymys laukaisi yhteistoiminnan, Saksassa avainkysymys liittyi elintarvikkeiden saatavuuteen ja agraaripolitiikkaan. Tanskassa kaupunkiliittoa tarvittiin kaupungeja koskevien lausuntojen antajana valtion suuntaan ja kuntien veropolitiikan määrittäjänä. Ruotsissa liikkeelle-panevana voimana oli kaupunkien heikentynyt sosiaalinen tilanne.³³

Suomen kaupunkien valtuuskunta ja Kunnallinen keskustoimisto

Kun kaupunkien edustajat kokoontuivat Helsinkiin ensimmäisille kaupunkipäiville syyskuussa 1912, sai suomalainen kaupunkipolitiikka kasvat. *Helsingin Sanomat* julkaisi 17.9.1912 taitelija Eric Vasströmin piirustuksia valtuuston istuntosaliin kokoontuneista tutuista ja tunnetuista politiikan vaikuttajista. Helsinkiläisiä olivat toimitusjohtaja Aug. Ramsay ja pankinjohtaja Otto Stenroth.

Turusta tulivat lääketieteen tohtori Carl von Heideken ja A. Luoma ja Tampereelta insinööri Magnus Lavonius. Kuopiosta olivat kaupungin tullinhoitaja W. Poppius, ja Savonlinnasta tuli pankinjohtaja Aleks. Sikio. Pienemmät kaupungit lähettivät yhden edustajan ja suurimmat neljä tai viisi miestä. Nämä noin 50 kunnalliselämän vaikuttajaa perustivat kokouksessa Suomen kaupunkien valtuuskunnan ja Kunnallisen Keskustoimiston.³⁴

Aloite kaupunkien yhteistoiminnasta lähti Kuopiosta, kauppias ja kaupunginvaltuutettu Antti Kaukosen kynästä.³⁵ Kuopiolaiset osoittivat pöytäkirjanotteella, että esitys tuli Savosta:

Koska on syntynyt epäselvyyttä ja väärinkäsitystä siitä, kuka on kaupunkien välisen yhteistoiminnan ja Kunnallisen keskustoimiston syntysanojen lausuja, niin Valtuusto lähettää kunnioittaen Keskustoimistolle otteita Valtuuston asiasta koskevista pöytäkirjoista vuodelta 1911.³⁶

Kuopion kaupungin valtuustomiehet olivat kokoontuneet 30. tammikuuta 1911 kaupungintalolla. Puheenjohtaja K. Killisen johdolla käsiteltiin väkijuomakysymystä, vähittäismyynnin ja anniskeluoikeuksien supistuksia. Syntyi ajatus, että tuli saattaa Suomen kaupunkien kesken ”yhteistoimintaa ja vuorovaikutusta tärkeimpien kunnallisten kysymysten alalla, niiden joukossa

32. Kommunal samverkan i utlandet. *Abo Underrättelse* 10.5.1911. Ziebill 1957, 27–39; Beckstein 1991, 147–152. Tärkeimmät virikkeet tulivat Saksasta. Syyskuussa 1896 Berliiniin valtuustosalissa oli perustettu *Allgemeine Preussische Städtetag*. Dresdenin suuressa kaupunkinäyttelyssä 1903 syntyi ajatus yhteistyöstä. *Erster Deutscher Städtetag* kokoontui ensimmäistä kertaa Berliinissä 1905. Siitä tuli kaupunkiyhteenliittymien ja kaupunkien kattojärjestö. Mukaan pääsi, jos kaupungissa oli yli 25 000 asukasta. Oma julkaisusarja alkoi ilmestyä vuonna 1907 (*Mitteilungen der Zentralstelle des Deutschen Städtetages*). Lokakuussa 1912 palkattiin magdeburgilainen kunnallisvaikuttaja (*Stadtrat*), tohtori Hans Luther Preussin Kaupunkipäivien toimitusjohtajaksi (*Geschäftsführer*).
33. Harvia 1938, 20–21. Ziebill 1957, 22–23. Kaupungistumiskehitys Preussissa oli vuosisadan lopulla huomattavaa; useilla alueilla kasvu oli ollut poikkeuksellisen nopeaa 1890–1910. Yli 50 prosenttia kaupungissa asuvien osuuksiin oli jo 1890-luvulla päästy Westfalenissa (63,3), Rheinprovintzissa (67,7) ja Saksissa (50,1) ja perässä hätyyttelivät Brandenburg (ilman Berliiniä) ja Schleswig-Holstein. Saksan kaupunkipäivät kokoontuivat myös vuosina 1908 ja 1911.
34. Kuntaliiton arkisto, Suomen Kaupunkiliiton arkisto, II Suomen kaupunkipäivien pöytäkirjat I–X. Painettuna myös *Ensimmäisten Suomen kaupunkipäivien pöytäkirja. Helsingissä 16 ja 17 p:nä syyskuuta 1912*. Suomen Kaupunkiliitto 1918. Suomen ensimmäiset kaupunkipäivät. *Helsingin Sanomat* 17.9.1912.
35. Harvia 1938, 14–15. Kiinnostavaa on, että asiaan liittyi pitkään jatkunut ”kenelle kunnia kuuluu” -tyyppinen keskustelu, ja asiaa selvitettiin kirjein ja dokumentein. Harvian mukaan monella taholla oli samanaikaisesti junailtu kaupunkien yhteistapaamista. Turussa raskaan sarjan kunnallispolitiikko von Heideken oli viritelletty ajatusta ja myös Tampereella oli aktivoiduttu. Harvia antoi tamperelaiselle valtuutetulle, lehtori Verner Maliselle kunniaa asiasta. Suuria esikuvia oli historiassa: Helsingin kaupunginvaltuuston puheenjohtaja, senaattori Leo Mechelin oli ehdottanut ”kaupunkien edustajien kokousta” jo 1870-luvun lopussa. Aikakuteen liittyi tarve pohtia maistraatin ja kaupunginvaltuuston suhdetta kaupunkien suuruudistuksen 1875 jälkipelinä, mutta asia raukesi.
36. Kuntaliiton arkisto, I Kaupunkipäivien pöytäkirjat ja muut asiakirjat. Helsinki 1912: I kaupunkipäivien valmistelevat kokoukset eri kaupungeissa huhti-toukokuussa 1912 ja niihin liittyvät asiakirjat.

myöskin väkijuomakysymys” sekä lisätä yhteistyötä samankokoisten kaupunkien kanssa.³⁷

Ensimmäisten kaupunkipäivien avajaisesityelmä ”Numeroita Suomen kaupunkien viimeaikaisesta kehityksestä” osoitti, että urbanisoituminen oli tosiasia myös Suomessa. Kuulijat oppivat, että vuonna 1800 kaupungeissa oli asunut 46 604 henkeä (5,60 prosenttia koko väkiluvusta). Kasvu sijoittui 1870-luvulle, kun väkeä kaupungeissa oli 131 603 (7,44 %) ja lopulta vuonna 1909 vastaavat numerot olivat 451 030 (14,74 %). Vaikka Suomessa oltiin kaukana Saksan ja Englannin vastaavista luvuista, voitiin vedota siihen, että urbanisoituminen oli eurooppalainen, kaikkia maita koskettava muutosvoima. Väki lisääntyi pääkaupungissa, rannikkokaupungeissa ja sisämaan teollisuustajamissa. Vaikka verotulojen määrä kasvoi, uudet velvoitteet rasittivat kunnallistalouksia. Esitelmän jälkeen keskusteltiin teollisuuden ja teollistumisen roolista ja kaupungistumisen heijastumisesta ”maalaisyhteiskuntiin”.³⁸

Kokouksen tärkein kysymys liittyi kaupunkien yhteistoiminnan edistämiseen. Väkijuomakysymys edellytti ”yhteismitallista kontrollipoliitikkaa”.³⁹ Kokouksen merkittävin esitys koski Helsinkiin perustettavaa Kunnallista Keskustoimistoa. Rahoituksesta vastasivat kaupungit. Toimiston tarkoituksena oli ”valvoa kunnallista kehitystä omassa maassa ja ulkomailla, kerätä kunnallisten kysymysten tutkimisessa tarvittavaa aineistoa sekä antaa pyynnöstä tietoja kaupunkien kunnallisista laitoksista ja vastata muihin, kaupunkien kunnallisia oloja koskeviin tiedusteluihin”. Ensimmäiseksi johtajaksi valitun Leo Ehrnroothin mukaan neutraali keskustoimistomalli valikoitui kaupunkien järjestäytymisen muodoksi poliittisista syistä. Järeämpi liittomuotoinen organisoituminen koettiin poliittisesti vaikeaksi.⁴⁰

Keskustoimiston työtä alkoi tukemaan Suomen Kaupunkien Valtuuskunta, jonka perustamisesta käytiin laaja keskustelu. Siihen valittiin

OTTO STENROTH

■ Kuva 3. Suomen Kaupunkien Valtuuskunnan ensimmäinen puheenjohtaja oli juristi Otto Stenroth, Suomen Kiinteistöpankin toimitusjohtaja. Poliittista kokemusta Stenroth oli saanut säätyvaltiopäivillä porvarissäädyn edustajana (1891–1900) ja Nuorsuomalaisen puolueen kansanedustajana (1908–1909). Helsingin kaupunginvaltuustoon hänet oli valittu 1911. Lähde: Yrjö Harvia, Suomen Kaupunkiliiton historia 1912–1938.

seitsemän jäsentä ja varamiehet. Päätettiin myös, että seuraavat kaupunkipäivät oli pidettävä vuoden 1915 kuluessa. Kokouksessa kuultiin lisäksi Helsingin kaupungin sähkölaitoksen toimitusjohtaja B. Wuolteen ja maisteri G. Estlanderin esitelmät. Estlander puhui kunnallisesta liiketoi-

37. Ibid.

38. Kuntaliiton arkisto, Suomen kaupunkipäivien pöytäkirjat, Ensimmäisten Suomen kaupunkipäivien pöytäkirja 1912, Suomen Kaupunkiliitto. 1918. Puheet kokonaisuudessa: Suomen ensimmäiset kaupunkipäivät. *Helsingin Sanomat* 17.9.1912.

39. Johanson & Tattari 1984, 415–416. Kaupunkikunnilla oli oikeus kieltää väkijuomien vähittäismyynti paikkakunnalla. Kiellon määrittämiseen ei hevin ryhdytty, sillä kaupungit ”kilpailivat” keskenään. Täyskiellon aikaansaaminen edellytti yhteistoimintaa erityisesti naapurikaupunkien välille. Kuopion aloite liittyi tilanteeseen, jossa valtuuston ”raittiusryhmä” halusi kieltää anniskelun ja vähittäismyyntin kokonaan, mutta valtuustossa epäiltiin täyskiellon toimivuutta, jos myynti lähikaupungeissa sallittiin.

40. Ehrnrooth 1947, 251.

minnasta, Ehrnrooth analysoi työttömyyskysymystä ja Wuolle pohti kunnallisten laitosten (vesi, kaasu, sähkö) roolia kuntakentässä. Juhlailallisella Kaivohuoneella isäntäkaupungin valtuuston puheenjohtajan, ruotsinmielisen A. Norrmén mukaan tapaaminen oli voimakas todiste ”yhteenkuuluvaisuustunteesta, joka yhdistää kaikki kaupungit keskinäiseen työhön aineellisen ja sivistyksellisen edistymisemme hyväksi”.⁴¹

Ideologisesti kiinnostavimman puheen piti valtuuskunnan puheenjohtaja, ”maltillinen fenomenaani”, helsinkiläinen valtuusmies ja senaattori Otto Stenroth. Hän viittasi erilaisten yhteenliittymisten olevan suuntaus ”suuremmissakin sivistysmaissa ja hyödyksi kaikille osapuolille”. Yhteistoiminta oli tärkeää aikana, jolloin ”hävityksellä uhataan kaikkea, mitä vuosisatojen kuluessa olemme näille karuille kankaille rakentaneet. Tällaisista oloista avautuu kunnillemme uusia tehtäviä, uusia velvollisuuksia, sillä kun valtiovallan puolesta kaikki edistys evätään, silloin täytyy kuntien, kaikkialla, missä sellainen kuntien itsehallinnon pohjalla on mahdollista, astua valtion tilalle henkistä, aineellista ja yhteiskunnallista edistystä tukemaan ja kehittämään. Ja tässä toiminnassa tulee kaupunkikuntiemme kulkea esimerkkiä antavina eturivissä. Tämä kokouksemme [...] on kuin lupaus tulevaisuuteen nähden, kuin kirkas, lämmittävä auringonsäde keskellä synkkiä pilviä.”⁴²

”Kunnallisen yhteenliittymisen aate” ja ylijäinen vuorovaikutus

Virallisesti Kunnallinen keskustoimisto aloitti toimintansa 1. lokakuuta 1912 osoitteessa Fabianinkatu 12. Valtuuskunnan ensimmäisiin toimenpiteisiin kuului keskustoimiston perustamisen lisäksi ohjeistaa sihteeriin Tukholman-matkaa. Kuukautta myöhemmin kaikkien kaupunkien valtuutetuille lähti tiedote toiminnan alkamisesta. Toimiston tehtävä oli vastata ”kaikenlaisiin kaupunkikuntia koskeviin tiedusteluihin” siitä riippumatta, olivatko kysyjät virka- tai luottamusmiehiä. Oli tarve luoda moderni lainopillinen tulkinta kaupunkikunnan toiminnasta ja se edellytti paneutumista kansainväliseen kehitykseen ja jul-

kaisutoimintaa. Kunnallisen keskustoimiston julkaisusarjan ensimmäinen nide ilmestyi vuonna 1913 ja se koski kaupunkien alkoholipolitiikkaa (Yrjö Harvia). Seuraavien niteiden teemana oli kaupunkien kunnallishallinto (Onni Talas) ja yleinen kunnallispolitiikka (Leo Ehrnrooth). *Suomen Kunnallislehti*, ”kaupunkien yhteenliittymän oma äänenkannattaja”, alkoi ilmestyä tammikuussa 1916 ja sitä päätoimitti Leo Ehrnrooth.

Vuoden 1912 kaupunkipäivien asialistalla oli ollut väkijuomakysymys, vaivaishoito, esikaupunkien ja kunnallisten liikelaitosten järjestäminen, rakennussäännöt, tonttipolitiikka ja asuntoasiat sekä rakennusjärjestyksen aikaansaaminen. Ne olivat ylijäisiä, eurooppalaiseen kaupungistumiseen liittyneitä teemoja. Seuraavat kaupunkipäivät oli suunniteltu pidettäväksi keväällä 1915. Maailmanpolitiikan muuttunut tilanne, suursodan alkaminen ja sisäpolitiikan kiristyminen vaikuttivat siihen, että kokousta ei pidetty. Vuoteen 1916 mennessä kaupunkien yhteistoiminnan organisatoriset muodot olivat vakiintuneet, ja visio kirkastunut. Ehrnrooth toisti esiintymississään ajatusta ”kunnallisen yhteenliittymisen aatteesta”, jota kaikin tavoin oli maassamme levitettävä. Kunnallista itsehallintoa oli ”kehitettävä entistä voimakkaammaksi tekijäksi Suomen kansan yhteiskunnallisessa elämässä”. Taustalla vaikutti vakaumus, jonka mukaan itsehallinto-oikeus ”kuitenkin on se elävä voima, joka ei vielä lähimainkaan ole päässyt kehittymään täyteen valtaansa”.⁴³

Kansainvälisen kaupunkiyhteistyön kulta-aika

Suomen Kunnallisen keskustoimiston johtajan Leo Ehrnroothin kansainvälinen ensiesiintyminen tapahtui Gentin kaupunkikokouksessa vuonna 1913. Kutsun Belgiaan Ehrnrooth oli saanut kaupunginvaltuutettuna. Helsingistä konferenssiin oli kutsuttu myös asemakaava-arkkitehti Bertel Jung ja kaupunginsihteeri, varatuomari John Uggla. Ehrnroothin keskeisin muisto liittyi Brysselin kaupungintalossa pidettyyn loisteliasseen, lähes ”valtiollisen tason” vastaanottoon. Maailmanpolitiikan vaikutus tuntui:

41. Suomen ensimmäiset kaupunkipäivät. *Helsingin Sanomat* 18.9.1912.

42. Suomen ensimmäiset kaupunkipäivät, toinen osa. *Helsingin Sanomat* 18.9.1912.

43. Lukijalle ja Suomen kaupunkihallinnon järjestämiskysymys. *Suomen Kunnallislehti* 1/1916.

Kongressissa tehtiin yksimielinen päätös siitä, että aletaan järjestää säännöllisiä kansainvälisiä kaupunki kongresseja ja perustetaan niitä järjestämään pysyvä sihteeristö Brysseliin. Samoin valittiin väliaikainen hallitus Kansainväliseen Kaupunkiliittoon, johon minut valittiin edustamaan Suomea. Valitettavasti pian alkanut maailmansota veti brutaalisti viivan alkaneen yhteistyön yli – toteuttamiseen päästiin vasta myöhemmin tulevaisuudessa.⁴⁴

Gentin kansainvälinen kaupunkikongressi oli tulosta kahden vuosikymmenen kehityksestä. Ei ole sattumaa, että ylikansallisen urbaanin verkostotoiminnan veturiksi asetui Belgia. Maan keskeistä roolia analysoinut Daniel Laqua sijoittaa transnationaalinen murroksen alkaneen vuonna 1880. Belgian aktiivisuus selittyi varhaisella teollistumisella ja kaupungistumisella. Siitä tuli ”teollis-taloudellisen kehityksen mallimaa Euroopassa”. Kansainvälisen yhteistyön huippuvuodet (*age of internationalism*) jatkuivat 1930-luvun alkuun saakka. Ajankohtaan sijoittui nationalismin nousu ja poliittisen, sosiaalisen ja kulttuurisen liikehdinnän uudenvuorokausi. Asiantuntijat, vapaaehtoistyötä tekevät, sosialistit, sekularistit ja pasifistit järjestäytyivät, monien muiden yhteenliittymien ohella kansainvälisiksi verkostoiksi.⁴⁵

Belgian 1900-luvun historiassa aikakauden kansalliset ja kansainväliset teemat limittyivät ja vaikuttivat ylirajaisesti. Gentin maailmannäyttely oli pyramidin huippu, sillä kansainvälisiä konferensseja ja maailmannäyttelyitä oli järjestetty Brysselissä, Liègeissä, Antwerpenissa ja Gentissä. Kunnallisen järjestäytymisen aate oli esillä ”välttämättömänä pakkona” *International Institute for Administrative Sciences* (IISA) -järjestön konferenssissa Brysselissä kesällä 1910, erityisesti ajatellen pieniä kuntia. Ne rinnastettiin työväenliikkeen toimijoihin. Pienet kunnat muodostivat yhdessä samanlaista joukkovoimaa kuin yksittäiset työlläiset yhdessä. Suurempiakin tavoitteita asetettiin.

LEO EHRNROOTH

■ Kuva 4. Kaupunkien yhteistyötä ryhtyi järjestämään lakitieteen tohtori Leo Ehrnrooth, joka Senaatissa oli ”poliittisista syistä” siirretty pois esittelytehtävistä. Ruotsalaismielinen Ehrnrooth oli kokenut valtiopäivämies ja Helsingin kaupunginvaltuuston jäsen. Hän oli suorittanut alkuvuonna 1912 ”luottamuksellisia tiedustelumatkoja” kaupunkiin saadakseen sitoumuksia keskustojen perustamiseen. Torniota ja Raahea lukuun ottamatta tässä onnistuttiin. Lähde: Yrjö Harvia, Suomen Kaupunkiliiton historia 1912–1938.

Ne liittyivät Euroopassa ajankohtaiseen rauhanliikkeeseen ja kansakuntien välisen yhteistyön lisäämiseen.⁴⁶

Gentin kokous huipensi ylirajautumiskehityksen. Oli syntynyt, kaupunkiyhteistyötä tutkineen

44. Kuntaliiton arkisto, Suomen kaupunkien valtuuskunnan kokouspöytäkirjat 22.11.1913. Kokouksessa käsiteltiin kirje, jonka lähettäjä oli *Union Internationale des Villes* Brysselistä ja joka piti sisällään pyynnön liittyä liittoon. Kokousliitteenä oli Gentin Ensimmäisten Kansainvälisten Kaupunkipäivien ohjelma heinäkuulta 1913. Myös Ehrnrooth 1947, 255. Myöhemmässä raportissa, joka julkaistiin useissa lehdissä, Leo Ehrnrooth viittaa, että paikalla oli vain Uggla ja hän itse. Jungin matkustamisesta ei ole selkoa.

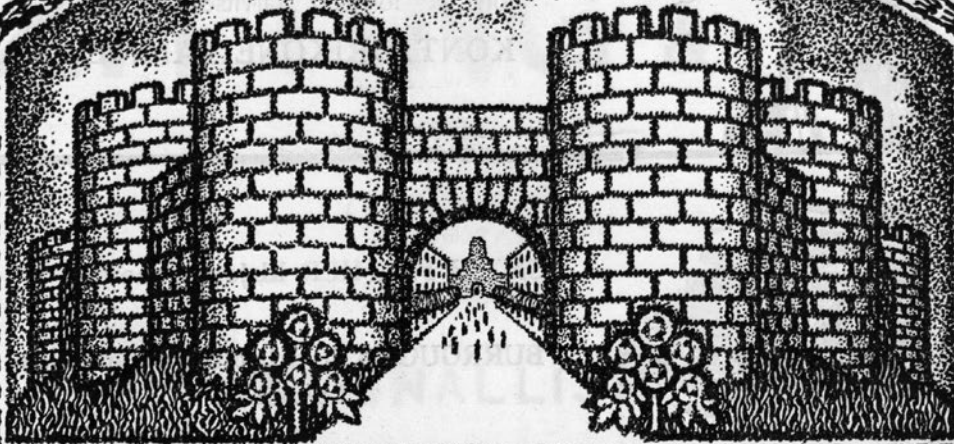
45. Daniel Laqua, *The Age of internationalism and Belgium, 1880–1930. Peace, progress and prestige*. Manchester University Press 2013, 5–8.

46. Gaspari 2002, 600–601.

I vuosik.

N° 2

1916

E.S.

SUOMEN

KUNNALLISLEHTI

SUOMEN KUNNALLISEN KES-

KUSTOIMISTON JULKAISEMA

SISÄLLYS:

Kuntain liikeyritykset ja osakeyhtiömuoto. Kirj. Georg Estlander. — Kysymyksessä kaupunkiemme kunnallishallinnon keskittämisestä. Kirj. A. Listo. — Viinanmyynnissä Suomessa käytettävää henkilökohtaista tarkastusta koskeva ehdotus. Kirj. Gustaf Björkman. — Kaupunkienvälistä yhteistoimintaa työnvälityksen alalla. Työnvälityskokous Helsingissä joulukuun 27—28. päivinä 1915. Selost. Einar Böök. — Suomen kaupunkien Valtuuskunnan ja Kunnallisen Keskustoimiston toiminta v. 1915. — Kunnallisoikeudellisia kysymyksiä: Rakennustoiminnan järjestäminen alueilla vahvistetun asemakaavan ulkopuolella. — Kirjallisuutta: Ståhlberg, Hallinto-oikeus. Ilm. Leo Ehrnrooth. — Katsausosasto.

■ Kuva 5. *Suomen Kunnallislehti* alkoi ilmestyä alkuvuonna 1916. Siitä tuli vuosikymmeniksi kaupunkien yhteistyön tärkein äänitorvi. Ensimmäinen päätoimittaja Leo Ehrnrooth muovasi lehden linjan: oli vaikutettava kaupungeja koskevan lainsäädännön uudistamiseen. Lehden komean logon suunnitteli arkkitehti Eliel Saarinen.

ranskalaisen Pierre-Yves Saunierin sanoin *urban internationale* eli tietoisuus urbaanin kehityksen kansainvälisyydestä.⁴⁷ Kärkikiinnostuksen kohde oli kaupunkisuunnittelu, joka oli tarpeen urbanisoituvassa maailmassa. Suunnittelua oli pohjustettu useissa kansainvälisissä kaupunkitapaamisissa 1900-luvun alussa. Jo Dresdenin vuoden 1903 kaupunkinäyttely (*Städteausstellung*) osoitti, miten kaupunkikunnat olivat ottaneet paikkansa modernin kaupunkisuunnittelun toteuttajina. Englannissa kaupunkisuunnittelun (*urban planning*) kokoukset kokosivat yhteen alalla vaikuttavia kunnallisia, puolikunnallisia ja kansalais- ja hyväntekeväisyystoimijoita.⁴⁸

Belgian ohella Englanti ja Saksa olivat maita, joita suomalaiset kaupunkikehittäjät seurasivat. Kaksi vuonna 1910 pidettyä kaupunkisuunnittelun konferenssia on sittemmin tutkimuksessa nostettu avainasemaan. Berliinin kaupunkisuunnittelunäyttely ja *Royal Insitute of British Architects*in järjestämä *International Town Planning Conference* Lontoossa kokosivat satoja osanottajia. Kuningaskunnan pääkaupungissa kohtasi lokakuussa 1910 kaikkiaan 1400 arkkitehtia ja kaupunkisuunnittelijaa maailman eri puolilta. Kuultiin 120 esitelmää ja opintoretkeä järjestettiin puutarhakaupunkeihin (Letchworth, Hampstead ja Bournville) ja historiallisiin kohteisiin (Bath, Oxford ja Cambridge). Tutkijat Helen Meller ja William Whyte korostavat konferenssin merkitystä Englannin kaupunkisuunnittelun historiassa, mutta kiistatonta on myös sen ylirajainen

vaikutus. Lontoossa maailman johtavat asian tuntijat pohtivat ensimmäistä kertaa samaa kysymystä: millainen on ihannekaupunki ja miten se toteutetaan? Lontoon vaikutelmia Suomeen välitti arkkitehti Sigurd Frosterus.⁴⁹

Toinen suomalainen eli Kunnallisen Keskustoimiston Leo Ehrnrooth pääsi vuonna 1913 fyysisesti osaksi urbaania ja kansainvälistä "järjestäytyntä yhteistoimintaa". Gentin konferenssin nimi, *Congrès Internationale de l'art de construire les villes et l'organisation de la vie municipale*, viittasi aloitteentekijöiden olleen vahvasti sidoksissa ranskankieliseen kunnalliskulttuuriin. Konferenssissa ilmenivät aikakauden utopistiset urbanisuunnitelmat, joihin kuului muun muassa idea funktionaalisesta maailmankaupungista (*World City*). Gentin maailmannäyttelyssä isäntäkaupunki pääsi esittelemään myös historiallisia kerrostumiaan. Rakennussuojelun teemat nousivat modernin kaupunkisuunnittelun rinnakkaisilmionä. Gentissä oltiin tietoisia, että kaupunki- ja kulttuuriturismia voitiin edistää kunnostamalla historiallisia arvorakennuksia ja korostamalla paikallishistoriaa.⁵⁰

Gentin maailmannäyttelyn julisteen sanat *universelle ja internationale* edustivat kaupunkien ensimmäisen kongressin ylirajaisuutta. Vastavia kokouksia oli järjestetty maailmannäyttelyiden yhteydessä, mutta Gentissä olivat liikkeellä vain kunnallismiehet. Kongressin tärkein anti oli uuden keskusliiton ja -toimiston perustaminen. *L'Union Internationale des Villes / International Union of Local Authorities* (UIV/IULA) taustavaikeuttajina olivat belgialaiset kunnallismiehet Paul Otlet ja Emile Vinck sekä alankomaalainen Van Karnebeck, Den Haagin pormestari. Uusi liitto oli monien toiveiden täyttymys. Se ilmensi vuosien ajan kehiteltyjä, utooppisiakin tavoitteita maailman kaupunkien yhteistoiminnasta. Kongressi nähtiin "yhdentymisliikkeenä" ja paikalle saapui

47. Pierre-Yves Saunier, Sketches from the Urban Internationale. Voluntary Societies, International Organizations and US Foundations at the City's Bedside 1900–1960. *International Journal of Urban and Regional Research* 25 (1999), 380–403.

48. Sutcliffe 1981, 27–35.

49. Meller 1995, 303–305, William Whyte, The 1910 Royal Institute of British Architects' Conference. A focus for international town planning? *Urban History* 39:1 (2012), 150–152. Suomessa Lontoon konferenssi noteerattiin pienehköillä uutisilla lähinnä ruotsinkielisissä lehdissä. Kokouksen jälkivaikutusta pohti *Arkitekten*-lehdessä laajassa, päätoimittaja ja arkkitehti Sigurd Frosteruksen laatimassa katsauksessa. Siinä keskityttiin lähinnä puutarhakaupunkien suunnitteluun. Egnahem-studier in en engelsk trädgårdsstad. *Arkitekten* 9/1910. Ks. myös En stadsbyggnadskongress pågår. *Hufvuds-tadsbladet* 18.10.1910.

50. Davy Depelchin, The Ghent Universal and International Exhibition of 1913. Reconciling historicism, modernity and exoticism. *Cultures of International Exhibitions 1840–1940. Great Exhibitions in the Margins*. Ashgate 2015, 187–191.

niin yksittäisiä kunnallismiehiä kuin kansallisten kaupunkiliittojen, seurojen ja alan yhdistysten edustajia. Gentissä oli 421 edustajaa 23 maasta ja 162 kaupunkikunnasta. Kaupunkiliitoista IULA:n perustajajäseniin kuuluivat Suomen lisäksi Belgia, Kanada, Hollanti, Italia ja Ruotsi.⁵¹

Konferenssissa oli kaksi päätemaa: kaupunkien rakentaminen (pj. Paul Santenoy) ja kunnalliselämän järjestäminen (pj. Emile Vinck). Alustajat tulivat pääosin maista, joissa urbanisointumisen oli pisimmällä. Vuonna 1913 jo 16 prosenttia Euroopan väestöstä (pois lukien Venäjä) asui yli 100 000 asukkaan kaupungeissa. Konferenssissa kuultiin esitelmiä pääasiassa ranskaksi muun muassa kaupunkiluonnosta ja ”ruraaliestetiikasta”, muistomerkkien sijoittelusta, maapolitiikasta, vanhojen kortteleiden uudelleenrakentamisesta, rakennusjärjestyksen tekemisestä, kaupungin ”insinööriopista” ja rakennetun ympäristön suojelusta, kunnallisista kirjastoista, katujen rakentamisesta sekä päällystämisestä. Vain yksi nainen, englantilainen Labour-aktiivi Margaret McMillan piti puheen, aiheenaan ilmainen kouluruokailu.

Gentin kongressi ja IULA:n perustaminen olivat Euroopan mittakaavassa ainutkertaisia tapahtumia. Gent oli mallikas esimerkki ”kunnallisen yhteenliittymisen aatteen” globaalista läpimurrosta. Se oli orgaaninen osa 1900-luvun alun optimistista kansainvälisyysliikehdintää, jonka hedelmistä ja asiantuntemuksesta oli tarkoitus päästä nauttimaan tulevissa konferensseissa ja asiantuntijakokouksissa. Symbolisesti ”kaupunkien liitto” ennakoiki perustajiensa tahdon mukaisesti myöhempää ”kansojen liittoa”. Osallistujat ilmensivät ylikansallista uskoa kuntien itsehallinnon ja ylikansallisen yhteisyyden mah-

dollisuuksiin rauhan ja demokratian edistäjänä. Paljon huomiota Gentissä sai Paul Otletin suuruusomainen, utopistinen visio ”maailmankaupungista” (*Cité Intentional*) ja Brysseliin suunniteltu *Mundaeum*-museo. Sinne oli tarkoitus siirtää maailmannäyttelyn aineistoja, mikä osaltaan liittyi taustavoimien kaavailuihin tehdä Brysselistä mainittu maailmankaupunki.⁵²

Kansallista vai kansainvälistä maailmansodan puristeessa?

Gentin kongressin ja kaupunkiliiton nosteessa myös Suomessa uskottiin innovaatioiden siirtoon, asiantuntijuuteen ja tieteeseen urbaanin muutoksen säätelijöinä. Syksyllä 1913 Kunnalliseen Keskustoimistoon saapui *Union Internationale des Villes*’n jäsenkutsu. Koska vain kaupungit saattoivat olla liiton jäseniä, valtuuskunta päätti ilmoittaa jäseniksi Helsingin, Turun, Tampereen ja Viipurin. Samalla päätettiin, että keskusliitto maksaa jäsenmaksut.⁵³

Suomen lehtiin uutiset ”kansainvälisestä kaupunkien kongressista” tulivat parin viikon viiveellä. Maakuntien päälehdissä julkaistiin elokuussa 1913 ilmeisesti Leo Ehrnroothin kirjoittama yliö-artikkeli, jossa referoitiin seikkaperäisesti Gentissä käytyjä keskusteluja. Kirjoittaja kritisoi ohjelman runsautta ja hajanaisuutta ja valitteli saksankielisten maiden vähänlukuista osanottajamäärää: ”Näistä syistä tuli romaaninen aines ja ranskan kieli tawattomasti määrin wallit-sewaksi käsittelyssä”. Kirjoittaja iloitsi siitä, että pienet maat oli otettu mukaan tasa-arvoisesti.⁵⁴

Kesti aikansa, että Suomen kaupunkikentällä päästiin samaan intensiteettiin kuin Belgiassa. Yrjö Harvian mukaan oli lähdetty tyhjistä ja tehtävää oli paljon. Keskustoimistoon oli

51. Dogliani 2002, 585–586, Meller 1995, 305–306, Payre, Renaud & Saunier, Pierre-Yves, A City in the World of Cities. Lyon, France; Municipal Associations as Political Resources in the Twentieth Century. *Another Global City. Historical Explorations into the Transnational Municipal Moment, 1850–2000*. Eds. Pierre-Yves Saunier ja Shane Ewen. Springer 2008, 69–72. Perustajiin kuulunut Paul Otlet tunnettiin monipuolisena kansainvälisenä verkottujana, rauhanaktivistina, keräilijänä ja organisaattorina, jonka suunnitelmiin kuului kaikenlaisen kansainvälisen vuorovaikutuksen syventäminen ja bibliografisen aineiston kerääminen. Ks. tarkemmin, <https://www.britannica.com/biography/Paul-Otlet> (9.9.2019). Emile Vinck oli 1896 perustetun *Fédération Nationale des Conseillers Communistes Socialistes* sihteeri ja perustamansa *Le Mouvement Communal* -liikkeen sihteeri. Hän oli kaupunginvaltuutettu Ixelles’issä vuodesta 1904, Gentin maailmannäyttelyn aikaan myös Brabantin provinssin senaattori. Den Haagin pormestari Herman Adriaan van Karnebeek oli juristi ja tunnettiin konservatiivisena liberaalivaikuttajana. Miehet olivat syntyneet 1860- ja 1870-luvulla.

52. Gaspari 2002, 603–606. Kansainvälisyys leimasi 1910-lukua, sillä ennen Gentin kongressia oli perustettu 51 kansainvälistä yhteenliittymää.

53. Kaupunkiliiton arkisto, Kaupunkien valtuuskunnan kokous 22.11.1913.

54. Ensimmäinen kansainvälinen kaupunkien kongressi Gentissä. *Karjalan Sanomat* 19.8.1913. Artikkelin lopussa nimikirjaimet L.E.

saatu arkisto ja ajantasainen kirjasto. Kaupungit alkoivat painaa esityslistojaan, asiakirjojaan ja kunnalliskertomuksiaan – yhteismitallisen tiedon kokoamiseksi. Tammikuussa 1917 pidettiin ensimmäinen kunnallisverotukseen keskittynyt konferenssi (*taxeringsärenden*).⁵⁵ Tärkein ponnistus liittyi omiin julkaisuihin.⁵⁶ *Suomen Kunnallislehden* ensimmäinen asia-artikkeli käsitteli kaupunkihallinnon järjestämisestä. Päätoimittaja Leo Ehrnroothin sanoin:

Kuntain toiminta on viime vuosikymmeninä kehittynyt sekä laajuudeltaan että voimaperäisyydeltään tavalla, jota aikaisempain polvien kunnallismiehet tuskin olisivat voineet uneksia, eikä tämä kehitys ole voinut olla vaikuttamatta myöskin kaupunkien kunnallishallinnon järjestämismuotoihin. Ennen kaikkea vesi-, kaasu- ja sähkölaitosten sekä muiden liikelaitosten, niin kuin raitioteiden, kauppahallien, teurastamoiden y.m. ottaminen kuntain haltuun on saattanut järjestämiskysymyksen päiväjärjestykseen ja enimmäkseen pakosta johtanut perinnäismuotojen purkamiseen.⁵⁷

Artikkeli heijasteli porvarillisen asiapolitiikan pitkää linjaa. Poliitiikan tuli olla käytännöllistä, ei ideologista tai puoluepoliittista. Juuri mitään Gentin innostuksesta tai utopistisesta kehittelystä ei välittynyt julkaisuihin vaan lähdettiin hallinnosta. Ensimmäisessä numerossa Ehrnrooth pohti ”hallinnollisen keskusviranomaisen järjestämisen” periaatetta: keskittäminen vai desentralisoiminen? Kirjoittajan mukaan kaupunginvaltuustot eivät olleet onnistuneet kirkastamaan hallintoa. Suurin vaikeus oli saada kaupunkikuntiin yhtenäinen, päämäärästä tietoinen johto ja koota kunnalliset laitokset ja lautakunnat yhden kontrollin alaisuuteen.

Kunnallisen yhteenliittymisen aate tihkui kuitenkin Ehrnroothin näkemyksessä. Ratkaisu haasteisiin oli kaupunkikuntien välinen yhteistyö ja kansainvälisistä esikuvista oppiminen.⁵⁸

■ Kuva 6. Gentin maailmannäyttelyn 1913 yhteydessä pidettiin ensimmäinen kunnalliskonferenssi, joka kokosi yhteen yli 400 edustajaa 23 maasta ja 162 kaupunkikunnasta. Konferenssissa perustettiin kunnallisanalan kansainvälinen keskusliitto *L'Union Internationale des Villes / International Union of Local Authorities* (UIV/ IULA). Sen toiminta pääsi todellisuudessa alkamaan vasta ensimmäisen maailmansodan päätyttyä. Lähde: <http://users.telenet.be/stardegraeve/expo%20universelle%201913.html>.

Keskustoimiston perustamisen motiiveja oli ollut kaksi: oli tarve modernisoida kunnallista toimivaltaa ja lisätä uskoa järjestäytyneeseen yhteistoimintaan. Ehrnrooth viittasi ylijärjestyksen tärkeyteen toteamalla, että ”myöhemmin kuin

55. Harvia 1938, 34–39.

56. Lista Kunnallisen keskustoimiston julkaisuista ennen vuotta 1938. Harvia 1938, 156–157.

57. Suomen kaupunginhallinnon järjestämiskysymys. *Suomen Kunnallislehti* 1/1916. Ehrnrooth kuvasi kaupunkien hallinnon puutteita. Varsinaisen keskusjohdon puuttuessa rahatoimikamarit olivat saaneet yhä enemmän valtaa perinteisen maistraatin kustannuksella.

58. Ehrnrooth viittasi Suomessakin hyvin tunnettuun teokseen, jonka laatija oli Ruotsin Kaupunkiliiton toinen sihteeri Yngve Larsson, *Kommunalförvaltningens organisation och arbetssätt i Sveriges, Englands, Frankrikes, Preussens, Österrikes, Danmarks och Norges städer*. Svenska Stadsförbundets skriftserie N:o 2. Libris 1909.

muitten Pohjoismaitten kaupungit ovat Suomen kaupunkikunnat ryhtyneet toteuttamaan järjestäytyneen yhteistoiminnan aatetta. Tällä niin kuin niin monella muulla alalla on ollut tarpeen, että läntiset naapurimaat ovat olleet tietä viitoitamassa, että siellä ensin on saavutettu jonkun verran kokemusta aatteen toteutumismahdollisuuksista, ennen kuin maata Suomessa on voitu tälle ajatukselle raivata, ja ennen kuin pyrkimykset tässä kohdin ovat johtaneet käytännöllisiin tuloksiin. Varmaa kuitenkin on, että meidänkin kunnallisessa elämässämme jo kauvan on voitu havaita kaupunkienvälisen yhteistoiminnan sekä lujan ja yhteisiä etuja tarmokkaasti valvovan johdon tarvetta.”⁵⁹

Murroksia ja jatkuvuuksia kaupunkipäivillä 1917

Suomen kaupunkien kunnallisen agendan muotoutuminen sijoittui vuosiin 1912–1917. Parissa vuodessa oli päästy alkuun työssä, jonka tavoitteena oli häivyttää kaupunkien väliset erot ja lisätä yhteistyötä. Oli edetty ajasta, jolloin kaupungeilla oli ollut erillishallinto ja erioikeudet sekä monilla myös oma aikakäsitys, raatihuoneenaika. Ensimmäisenä käsittelyyn otettiin väkijuomakysymys ja tavoitteeksi asetettiin yhdenmukainen kunnallinen monopoli. Sitten tartuttiin kunnallistalouden teemoihin sekä elintarvikkeiden valvontaan; erityisenä puutteena oli lihavalonnan heikkous tai yhteismitallisuuden puute kaupungeissa. Oli uudistettava kunnallisten virkamiesten eläke-edut ja aloitettava kaupunkitilastointi. Kolmas yhteistoimintateema liittyi työttömyyden hoitamiseen ja työnvälitykseen. Sota-ajan kokemukset ravistelivat esiin vielä asuntokysymyksen sekä elintarvikehuoltoasiat.⁶⁰

Kunta-asiat kohosivat keväällä 1917 tapetille osana työväen vaatimusta kunnallislakien

uudistamisesta. Vappupuheissa nostettiin esiin kahdeksan tunnin työaikavaatimus sekä kunnallislakien uudistaminen ja torpparivapautus. Heinäkuussa 1917 eduskunta hyväksyi yleiseen ja yhtäläiseen äänioikeuteen perustuvat kunnallislait ja uuden työaikalain. Poliittisesti sekasortoisessa tilanteessa niiden vahvistamista jouduttiin odottamaan marraskuulle asti. Tähän vaiheeseen osuivat toiset suomalaiset kaupunkipäivät lokakuussa 1917. *Helsingin Sanomien* mukaan ”sorto-aika on tiennyt seisahdusta tälläkin alalla. Onnellisena on kuitenkin pidettävä, että herätys kunnallisten kysymysten käsittelyyn saattoi noina raskaina vuosina tapahtua ja että kaikessa hiljaisuudessa sentään melkoista alustustyötä on tullut tehdyksi [...] virtaavalle kunnalliselämälle on paljon tehtäviä.”⁶¹

19.11.1917 järjestettyjen toisten kaupunkipäivien asialista oli pitkä. Nostalgiaa osoitti kokouspaikan valinta: porvarissäädyn istuntosali Säätytalolla. Paikalla oli edustajia 32 kaupungista ja neljästä taajaväkisestä yhdyskunnasta. Tärkein asia oli Suomen Kaupunkiliiton aikaansaaminen:

Päätivät kaupunkipäivät yksimielisesti perustaa Suomen kaupunkien, kauppalaisten ja maaseudun kaupungintapaisten yhdyskuntien välisen liiton nimellä ’Suomen Kaupunkiliitto’.⁶²

Muita käsiteltäviä asioita olivat muun muassa tuulaakimaksun kehitys ja oikeudellinen luonne, kaupunkien poliisilaitoksen järjestäminen, yleinen rakennussäädäntö ja asemakaavalainsäädännön uudistaminen sekä kaupunkien keskushallinnon ja kunnallisverotuksen uudistaminen, kaupunkien järjestyskysymys ja elintarviketilanne.

Toiset kaupunkipäivät osoittivat, että kaupunkien kotimaisen kaupunkipolitiikan kehittäminen

59. Lukijalle ja Suomen kaupunkihallinnon järjestämiskysymys. *Suomen Kunnallislehti* 1/1916.

60. Harvia 1938, 45–56. Vuosina 1917–1919 kaupunkiasiat siirtyivät jälleen kuntakentältä valtiolle, pois Keskustoimiston valvonnasta. Matka keskustoimistolta ”kotimaan hallitukseen” ei ollut pitkä. Keskeisestä aktiivista Leo Ehrnroothista tuli senaattori Tokoin senaattiin ja maaliskuussa 1917 hänestä tuli kauppa- ja teollisuustoimistokunnan päällikkö. Keskustoimiston johtajaksi palattiin lakitieteen kandidaatti Einar Böök, joka samaan aikaan toimi Helsingin kaupungin työasiain ja sosiaalilautakunnan sihteerinä 1907–1917. Böök siirtyi pian eli vuonna 1918 vastaperustetun sosiaalihallituksen ylitirehtööriksi.

61. Kaupunkipäivät. (pk) *Helsingin Sanomat* 19.9.1917.

62. *Suomen toisten kaupunkipäivien pöytäkirja, lokakuu 19–20 päivinä 1917, kokous entisen porvarissäädyn istuntosalissa Säätytalolla*, pöytäkirja. Suomen Kunnallisen Keskustoimiston julkaisu V. Suomen Kaupunkiliitto 1918. Vain Helsingillä ja Turulla oli 6 edustajaa, Helsingistä olivat paikalla pankinjohtaja A. Norrmén, senaattori O. Stenroth, professori S. af Forselles, professori Onni Tarjanne (Yleisten rakennusten ylihallituksen ylitirehtööri), lääket. tri A. Tollet ja varatuomari J. Uggla.

oli ollut muutaman miehen harteilla. Puheenjohtaja, senaattori Stenroth oli symbolinen keulahahmo. Keskeisen työn Keskustoimistossa tekivät Leo Ehrnrooth sekä avustavaan henkilökuntaan kuuluneet maisteri Yrjö Harvia (aktuaari) ja varatuomari John Uggla (juridinen avustaja). Suomen Kaupunkiliiton vastaperustetun hallituksen jäseniksi valittiin valtuuskunnasta Stenrothin lisäksi pankinjohtaja J. Arajärvi (Tampere), johtaja Kust. Killinen (Kuopio) ja insinööri O. Schultz (Turku). Uusia jäseniä olivat pankinjohtajat A. Hammarström (Pori) ja Joh. Lundson (Viipuri). Ehrnrooth siirtyi hallitukseen, sillä Keskustoimiston johtajana oli huhtikuussa 1917 aloittanut uusi mies, oikeustieteen kandidaatti Einar Böök.⁶³ Päätös-sanoissa Stenroth muistutti tulevaisuuden epävarmuudesta, ja vetosi ”vanhan porvarissäädyn” hyveisiin todetessaan, että kunnallisen lainsäädännön uudistaminen kansanvaltaiseen suuntaan oli lähiaikojen päiväjärjestyksessä:

Minä luulen, että voimme kerskaamatta sanoa, että tämä osoittaa, että se yhteishenki, se yhteisten asiain harrastus, joka aina on ollut meidän vanhan porvaristomme paras ominaisuus, yhä vielä siinä elää muuttumattomana, yhtä voimakkaana ja minusta tuntuu samalla, että tämä on ehkä paras muisto, jonka voimme mukanamme viedä näistä kokouspäivistämme.⁶⁴

Kokouksessa sinetöitiin liiton rooli kaupunkiasioiden ”syöttämönä” eli etujärjestönä valtion suuntaan. Kaupunkiliittoa tarvittiin ottamaan paikkansa valtiollisessa ja yhteiskunnallisessa elämässä. Ideoita ja näkemyksiä sinkoili, kimokkeena olivat ”vaikeat olot”. Konkreettiset asiat, kuten elintarvikekysymys, nousivat esiin keskustelussa ja muutostarve tunnustettiin. *Suomen Kunnallislehden* mukaan ”toisten kaupunkipäivien tehtävänä on suoranaisesti ja käytännöllisesti vaikuttaa kunnalliseen lainsäädän-

töön ja eräitten kunnallispoliittisten tehtävien ratkaisuun”.⁶⁵ Kiinnostavaa on, että lähes samaan aikaan pidettiin Suomen ensimmäinen asuntokongressi Helsingissä.⁶⁶

Samalla vanhan porvarillisen kaupunkiliitin pelko tihkui syksyn 1917 pöytäkirjoista. Pelko liittyi korkeimman vallan käyttäjäksi julistautuneen eduskunnan hyväksymiin uusiin kunnallislakeihin. Böök oli huolissaan kunnalliselämän tulevaisuudesta, kun ”koulutusta ja kokemusta vailla oleva valta-aines” astui kunnalliseen toimintaan. Huolta aiheuttivat sosialidemokraatit, jotka ”verija kiristyspolitiikallaan” olivat dramaattisesti muuttaneet yhteiskunnallista ilmapiiriä. Böökin mukaan oli selvää, että sosialidemokraattinen työväestö oli nousemassa määrävään asemaan kaupungeissa:

Meillä siis on todennäköisesti odotettavissa kunnallisella alalla samaa sekasortoa, samaa hedelmätöntä kiistelyä ja temppuilemistä, joka ilmenee valtiollisessa toiminnassa.⁶⁷

Böök toivoi, että kansalais- ja työväenopistoissa annettaisiin kunnallisen äänioikeuden tuleville käyttäjille laajaa ”kunnallispoliittista valistusta”.⁶⁸

Johtopäätökset

Suomen kaupunkien valtuuskunnan, Kunnallisen Keskustoimiston ja Suomen Kaupunkiliiton perustamista vuosina 1912–1917 raamittivat kotimaiset ja eurooppalaiset murrosvoimat. Kunnallisen yhteenliittymisen tarve kasvoi sitä mukaan, kun kaupungit kasvoivat, toiminnat monipuolistuivat ja sosiaaliset ongelmat eriytyivät. Kun Keskustoimisto perustettiin vuonna 1912, se oli ainoa kunnallishallinnon alalla vaikuttanut yhteenliittymä Suomen suuriruhtinaskunnassa. Yhteistyölle oli suuri tarve aikana, jolloin valtavirtaa oli korostaa kuntien itsehallintoa ja painottaa mahdollisimman vähäistä julkisen vallan säätelyä. Kaupunkikunnilla oli vapaus järjestää toimin-

63. Böök kuului harvalukuisen kunnallispolitiikkaa harrastaneisiin osajiin, joka ehti 1910-luvulla kirjoittaa useita kirjoja, ks. *Arbetslösheten i Helsingfors och kommunens åtgärder för dess bekämpande 1903–1909* (1910), *Työväenopetus Suomessa, sen ohjelma ja järjestäminen* (1911) sekä *Asuntokysymys Suomessa* (1912).

64. Suomen toiset kaupunkipäivät. (pk) *Suomen Kunnallislehti* 8–9/1917.

65. Suomen toiset kaupunkipäivät. (pk) *Suomen Kunnallislehti* 8–9/1917.

66. Suomen toiset kaupunkipäivät. *Helsingin Sanomat* 20. ja 21.10.1917. Myös Suomen ensimmäinen yleinen asuntokongressi. *Suomen Kunnallislehti* 10/1917.

67. Uudet kunnallislait. (pk) *Suomen Kunnallislehti* 10/1917.

68. Ibid.

tansa parhaaksi katsomallaan tavalla. Yhteiskunnan kehitys, teollistuminen, kaupungistuminen ja modernisoituminen, muutti kaupunkien roolia ja synnytti tarpeen lisätä kuntien tehtäviä. Suomen 38 kaupunkia vastasivat haasteeseen kukin tavallaan. Yhteistä oli tarve tietää ja oppia toisten kaupunkien käytänteistä enemmän.

Kaupunkien yhteistoimintaa asettuivat 1910-luvulla edistämään varttuneet toimijat eli miehet, joilla oli takanaan akateemista koulutusta, kokemusta valtiollisesta ja kunnallisesta politiikasta sekä syvällistä yhteiskunnallisten asioiden harrastusta. Kansainvälisten suhteiden edistäminen oli välitön osa ryhmän urbaania itseymmärrystä. Luonnollisen verokkiryhmän tarjosivat hieman vanhemmat pohjoismaiset kaupunkiliitot. Suomen Kaupunkiliiton perustaminen vuonna 1917 onkin nähtävä lähes suorana innovaatiosiirtymänä, sillä toimijat olivat hyvin perillä Ruotsin, Tanskan ja Norjan liittojen toiminnasta sekä saksankielisten maiden kehityksestä. Luontevaa oli myös se, että suomalaiset kaupunkimiehet olivat olleet läsnä Gentin maailmannäyttelyssä vuonna 1913, kun siellä pidettiin maailman ensimmäinen kaupunkikongressi ja perustettiin kansainvälinen kaupunki- ja kunnal-

lisliitto (IULA). Euroopassa 1914 alkanut suursota laimensi kuitenkin kaupunkien yhteistyöverkostoja nopeasti ja vilkkaana alkanut vuorovaikutus loppui. Kansainvälisen kaupunkiyhteistyön eurooppalaisista aktiiveista monet joutuvat rintamalle ja yhteistyön uutta alkua saatiin odottaa vasta sodan päätyttyä.

Vuosina 1912–1917, Kunnallisen Keskustoimiston viiden ensimmäisen toimintavuoden aikana, kaupunkien yhteistyö saatettiin alulle, tietoa kerättiin ja julkaisutoiminta aloitettiin. *Suomen Kunnallislehti* muodostui merkittäväksi kunnallis- ja kaupunkipolitiikan lähteeksi ja kaupunkipäivät antoivat toimintamallin, joka alkoi osoittaa voimansa etenkin itsenäisyyden jälkeen. Tuolloin Suomen Kaupunkiliiton etujärjestörooli vahvistui, kun joka toinen vuosi pidetyistä kaupunkipäivistä muodostui valtakunnallinen kaupunkipolitiikan foorumi. Keskeinen kysymys liittyi valtion ja kuntien väliseen työnjakoon. Itsenäisyyden ajan ”kunnallisen yhteenliittymisen aate” edellyttääkin omaa tutkimusta.

Laura Kolbe on Euroopan historian professori Helsingin yliopistossa. **Sähköposti:** laura.kolbe@helsinki.fi.

Kaupunginisät kaupunkipäivillä 1912

Ensimmäisille suomalaisille kaupunkipäiville Helsinkiin syyskuussa 1912 lähetettiin kaupunkien johtavia luottamus- tai virkamiehiä tai muita kaupunkien kehityksestä kiinnostuneita henkilöitä. Useilla oli taustalla kokemusta valtiopäivämiehenä.¹

HAMINA: kauppias Alfred Winter

HANKO: maisteri Nordström, kaupunginkamreeri Holmberg

HELSINKI: valtuuston pj, pankinjohtaja Alfred Norrmén, todell. valtioneuvos August Ramsay, pankinjohtaja, ent. Senaattori Otto Stenroth, ent. Senaattori Carl Almqvist, johtaja E. W. Walldén, insinööri Julius Stjernwall

HÄMEENLINNA: kaupunginlääkäri W. Manner, fil. maisteri U. Th. Böök

IISALMI: kommissionimaanmittari Fr. U. Karvonen

JOENSUU: kauppias M. E. Piipponen

JYVÄSKYLÄ: valtuuston pj., rehtori Ernst Vättinen

KASKINEN: pankinjohtaja H. Roschier

KOKKOLA: valtuuston pj., rehtori J.J. Sandelin

KOTKA: isännöitsijä Viktor Ahokallio, varatuomari Rafael Finck

KRISTINAKAUPUNKI: konsuli Savon

KUOPIO: koulujohtaja Kust. Killinen

KÄKISALMI: valtuuston pj., piirilääkäri Levander

LAHTI: insinööri Lindroth

LAPPEENRANTA: fil. kandidaatti Sahlgren

LOVIISA: konsuli Ivar Söderström

MAARIHAMINA: tullijohtaja Leon Hagman

NAANTALI: valtuuston varapj., opettaja Oskar Tervo

OULU: valtuuston pj., kaupunginlääkäri K. Borg, pormestari A. Castrén

PIETARSAARI: valtuuston pj., kaupunginlääkäri Carl Maurtitz Hohenthal, pakkahuoneen tarkastaja R. Stenberg

PORI: pankinjohtaja A. Hammarström

PORVOO: kauppias Gustaf Söderström, tehtailija Alb. Helsingius

RAUMA: valtuuston pj., merikapteeni J. Laine

SAVONLINNA: pankinjohtaja Aleks. Sikio

SORTAVALA: kauppias K. Riskinen

TAMMISAARI: valtuuston pj. Mikael Lindén

TAMPERE: valtuuston pj., M. Lavonius, isännöitsijä Emil Viljanen, arkkitehti Birger Federley

TURKU: valtuuston pj., lääketiet. tohtori Carl von Heideken, hovioikeudenasessori Albert Luoma, vapaaherra Carolus Wrede, kaupungininsinööri Oskar Schultz

UUSIKAUPUNKI: konsuli E. Levon

VAASA: valtuuston pj., fil.tir ja pankinjohtaja L. J. Kurten, hovioikeudenasessori Gösta Stenbäck

VIIPURI: valtuuston pj., lääket. tohtori Paul Thunberg, arkkitehti Leander

Kaupunkien Valtuuskuntaan valittiin kokeneita kunnallisvaikuttajia, joiden tehtäväksi tuli muotoilla suomalaisen kaupunkikunnallisen politiikan perusta. Puhetta johti maltillinen suomenmielinen varatuomari Otto Stenroth, mies valtiollisen ja kunnallisen elämän kohtaamispuolesta. Stenrothin lähipiiriin kuului valtuuskunnan sihteeriksi valittu Senaatin protokollasihteeriksi, lakitieteen tohtori Leo Ehrnrooth. Kuopiosta valtuuskuntaan tuli johtaja Killinen ja Turusta tohtori von Heideken, joka valittiin varapuheenjohtajaksi. Seitsemän pioneerin ryhmään kuuluivat lisäksi senaattori Almqvist (Helsinki), pankinjohtaja Arajärvi (Tampere), tohtori Borg (Oulu), lehtori Lindén (Tammisaari) ja tohtori Thunberg (Viipuri) sekä varajäsenenä tohtori Kurtén (Vaasa), insinööri Lavonius (Tampere), varatuomari Rosenqvist (Mikkeli), insinööri Schultz (Turku) ja pormestari Zinck (Kotka) sekä professori Serlachius (Helsinki).

1. Nimen ja tittelin kirjoitusasu on vanhahtava ja epälooginen, mutta se on otettu ensimmäisten kaupunkipäivien pöytäkirjasta ja/tai sanomalehtiraportoinnin perusteella.

Veli-Matti Rautio

Eivät pelkäästään neuvostosotilaat

Miriam Gebhardt:

Als die Soldaten kamen. Die Vergewaltigung deutscher Frauen am Ende des Zweiten Weltkrieges. Deutsche Verlags-Anstalt 2015. 351 s. ISBN 978-3-421-04633-8.

Kesällä 2018 Ylen TV1:ssä esitettiin draamasarja 'Tannbach, vartioitu kylä', jossa seurataan pienen saksalaisen rajakylän vaiheita toisen maailmansodan jälkeen. Sarjan ensimmäisessä jaksossa kylään saapuvat amerikkalaiset sotilaat ja pian heidän poistuessaan neuvostoliittolaiset. Amerikkalaiset käyttäytyvät kylmästi, mutta kurinalaisesti. He eivät ryöstä kylän asukkaita, eivätkä raiskaa siellä asuvia naisia. Kaikki muuttuu, kun neuvostosotilaat saapuvat: puna-armeija raiskaa, teloittaa ja ryöstää kylän asukkaita sokean vihan vallassa.

Hyvin yleisen käsityksen mukaan pelkäästään puna-armeija syyllistyi sodan loppuvaiheessa saksalaisten naisten joukkoraiskauksiin ja asukkaiden ryöstöihin ja murhiin. Neuvostosotilaiden

osalta tapahtumien dokumentointi aloitettiinkin jo varhain: vuonna 1949 Saksan Liittotasavallassa perustettu siirtolaisministeriö kokosi jo 1950-luvulla muistitietoa tapahtuneesta luovutettujen alueiden asukkailta.¹

Saksalainen historioitsija Miriam Gebhardt on ryhtynyt haastamaan ja täydentämään vallitsevia käsityksiä. Ensimmäinen yllätys Gebhardtin kirjaa lukiessa onkin tieto siitä, että saksalaisten naisten kokemaa seksuaalista väkivaltaa toisen maailmansodan loppuvaiheissa ja miehitysajana on tutkittu itse asiassa suhteellisen vähän.² Vuonna 1962 syntynyt Gebhardt on Konstanzin yliopiston ylimääräinen historian professori, joka on aikaisimmissa kirjoissaan tutkinut saksalaisjuutalaista porvaristoa, psykologian ja kasvatuksen historiaa sekä saksalaista naisliikettä.³

Vuonna 2015 ilmestyneessä kirjassaan *Als die Soldaten kamen* hän haluaa haastaa erityisesti käsityksen siitä, että ainoastaan neuvostosotilaat syyllistyivät naisiin kohdistuvaan seksuaaliseen väkivaltaan.⁴ Ei toki niin, että Gebhardt haluaisi

1. Bundesministerium für Vertriebene (Hg.), *Dokumentation der Vertriebung aus Ost-Mittleuropa*, Bd. I/1, Bonn 1954 ff. Siirtolaisministeriö oli Saksan liittotasavallassa vuosina 1949–1969 toiminut, pakkosiirretyn saksalaisväestön ja muiden sodassa erityisesti kärsineiden väestöryhmien etuja valvonut ministeriö.

2. Gebhardtin kirjan mukaan varsinainen aihetta käsittelevä tutkimus alkoi 1990-luvulla. Sitä ennen aihetta oli käsitelty muistelmissa ja lehtiartikkeleissa. Tutkimuksesta ks. esim. Helke Sander & Barbara Johr (toim.) *BeFreier und Befreite. Krieg, Vergewaltigungen, Kinder*. Ort Verlag 1992. Muistelmista ks. esim. Anonyma, *Eine Frau in Berlin. Tagebuch-Aufzeichnungen vom 20. April bis 22. Juni 1945*. btb Verlag 2005 [1959]. Kirjasta on tehty myös Suomessa Ylen Areenassa nähty (2016) saman niminen elokuva (2008). Sanomalehtiartikkeleista ks. esim. Erich Kuby, *Die Russen in Berlin. Der Spiegel* 19/1965–24/1965.

3. Außerplanmäßige professorin (apl.) on tapana kääntää 'dosentiksi', mutta Saksassa se tarkoittaa enemmän: ylimääräisen professorin arvonimen voi saada vain tutkimuksen ja opetuksen alalla erityisen ansioitunut dosentti. Ks. Miriam Gebhardt, *Das Familiengedächtnis. Erinnerung im deutsch-jüdischen Bürgertum 1890 bis 1932*. Franz Steiner Verlag 1999; *Sünde, Seele, Sex. Das Jahrhundert der Psychologie*. Dva 2002; *Die Angst vor dem kindlichen Tyrannen. Eine Geschichte der Erziehung im 20. Jahrhundert*. Deutsche Verlags-Anstalt 2009; Rudolf Steiner. *Ein moderner Prophet*. Pantheon Verlag 2013; *Alice im Niemandsland. Wie die deutsche Frauenbewegung die Frauen verlor*. Deutsche Verlags-Anstalt 2012.

kiistää neuvostosotilaiden osuuden asiassa. Päinvastoin: kirjan viidestä kappaleesta yksi käsittelee pelkästään neuvostosotilaiden raiskauksia sodan loppuvaiheessa Itä-Preussissa, Sleesiassa ja Pommerissa – muistitietohistorian keinoin ja naturalistisen yksityiskohtaisesti. Neuvostosotilaiden syyllisyys asiassa siis pysyy. Gebhardtinkin mukaan he raiskasivat sodan lopussa lukumääräisesti eniten saksalaisia naisia.

Mutta tämä ei Gebhardtin mukaan ole koko totuus: myös amerikkalaiset, ranskalaiset ja brittisotilaat ryöstelivät ja raiskasivat. Hän esittää myös lukuja väitteenä tueksi. Hän kirjoittaa, että vuoteen 1955 mennessä noin 860 000 saksalaista tyttöä ja naista (mahdollisesti myös miestä ja poikaa) raiskattiin. Aikaisemmin yksin syyllisinä pidetyt neuvostosotilaat syyllistyivät 565 000 saksalaisen naisen raiskaukseen. Länsiliittoutuneista amerikkalaiset sotilaat raiskasivat 190 000, ranskalaiset 50 000, britit 45 000 ja belgialaiset 10 000 saksalaista naista. Väite on yllättävän rohkea ja vastoin kaikkea sitä, mitä koulussa, yliopistossa ja julkisuudessa on tähän asti asiasta kerrottu. Siksi siihen on pakko tutustua tarkemmin.

Uhrien lukumäärä

Mihin Gebhardtin tiedot raiskattujen naisten lukumäärästä ja erityisesti länsiliittoutuneiden sotilaiden tekemistä raiskauksista perustuvat?

Ennen kuin menemme tähän, on Gebhardtin puolustukseksi sanottava, että asian luonteesta johtuen kukaan ei voi esittää täsmällisiä lukuja raiskattujen naisten määrästä. Kaikki luvut, aikaisemmat ja tulevat, ovat arviolukuja ja perustuvat enemmän tai vähemmän todennäköiseen johtopäätökseen asiaan liittyvistä lähdetiedoista. Gebhardtin esittämä arvio neuvostosotilaiden tekemistä raiskauksista on esimerkiksi 3 ½ kertaa pienempi kuin tutkimuksen uranuurtajan Helke Sanderin arvio kahdesta miljoonasta neuvostosotilaan raiskaamasta saksalaisesta naisesta.

Gebhardt päätyy esittämiinsä lukuihin historiallisen päättelyn rajoja koettelevan päättelyketjun kautta, minkä hän itsekin myöntää. Arvion lähtökohdانا ovat tilastot avioliiton ulkopuolella syntyneistä miehityslapsista Saksan liittotasavallassa vuonna 1956. Tilastojen mukaan heitä oli

mainittuna vuonna 68 000. Suurimmalla osalla heistä eli 55 prosentilla lapsista oli isä amerikkalainen. Muut kansallisuudet jakaantuivat seuraavasti: ranskalainen isä oli 15 prosentilla lapsista, brittiläinen isä oli 13 prosentilla, neuvostoliittolainen isä oli viidellä prosentilla, belgialainen isä oli kolmella prosentilla ja 10 prosentilla lapsista isän kansallisuus oli jokin muu kuin edellä mainittu. Tiedot isän kansallisuudesta tilastoissa perustuvat lapsen äidin ilmoitukseen.

Samojen tilastojen mukaan noin viisi prosenttia eli 3 200 lasta sai alkunsa raiskauksesta. Tähän lukuun Gebhardt vielä lisää 1 100 lasta, jotka raiskatut naimisissa olevat naiset synnyttivät samana aikana. Molemmat tiedot perustuvat naisten omaan ilmoitukseen. Raiskauksella siitettyjen lasten kokonaisluvuksi läntisellä miehitysvyöhykkeellä tulee siis 4 300.

Lukuun 860 000 raiskattua naista koko Saksan alueella hän päätyy kertomalla luvun 4 300 ensin kahdella ja sen jälkeen kertolaskun tuloksen sadalla. Neuvostovyöhykkeeltä ei ole miehityslasten määrästä kertovia tilastoja, joten Gebhardt vain olettaa raiskauksella siitettyjen lasten lukumäärän siellä samaksi kuin läntisellä vyöhykkeellä. Raiskaustutkimuksen mukaan taas noin viisi prosenttia raiskauksista johtaa raskauteen. Näin hän siis päätyy raiskausten kokonaislukuun ja niiden kansalliseen jakautumiseen miehitysjoukkojen kesken koko Saksan alueella.

Gebhardtin esittämistä luvuista voidaan kiistellä, esimerkiksi neuvostosotilaiden raiskaamalla siittämien lasten lukumäärästä, mutta laskevatapaa voidaan silti pitää uskottavana. Sen perusteella voi loogisesti päätellä myös muiden kuin neuvostosotilaiden syyllistyneen saksalaisen naisten raiskaamiseen.

Amerikkalaiset sotilaat Ylä-Baijerissa

Entä löytyykö Gebhardtin väitteelle lähteistä tukea? Kykeneekö hän dokumentoimaan keskeisimmän väitteensä yhdysvaltalaisen, ranskalaisen ja brittiläisten sotilaiden syyllisyydestä seksuaaliseen väkivaltaan?

Tämän kysymyksen osalta Gebhardtin kirja tuottaa lukijallaan pienenosen pettymyksen. Siinä ei käsitellä länsiliittoutuneiden harjoittamaa

4. Kirja on julkaistu myös suomeksi. Miriam Gebhardt, *Ja sitten tulivat sotilaat. Saksalaisnaisten kohtalo toisen maailmansodan voittajien käsissä*. Saksan kielestä käänntänyt Maikki Soro. Minerva 2016. Suomenkielisestä kirjasta puuttuvat historianutkijalle olennaisen tärkeät lähdeviitteet, mutta muuten käännöksessä ei ole mitään huomauttamista.

seksuaalista väkivaltaa koko läntisellä miehitys-alueella ja sinällään pätevä päättely perustuu suhteelliseen ohuen alkuperäismateriaalin läpikäymiseen: yhteen painettuun lähdejulkaisuun ja pistokokeen omaisiin arkisto- ja lehdistötutkimuksiin. Tämän Gebhardt myöntää. Kirja on hänen mukaansa tutkimus yksittäisistä naiskotaloista yksittäisillä alueilla.

Gebhardt kyseenalaistaa kirjassaan aikalaisten ja aikaisemman tutkimuksen käsityksen, jonka mukaan amerikkalaisten ei tarvinnut käyttää väkivaltaa tai sen uhkaa saadakseen seksiä. Tämän moralisoivan ja vanhoja perhearvoja kuvastavan käsityksen mukaan naiset suostuivat vapaaehtoisesti seksiin: kuka romantiikan, kuka elintarvikkeiden, kuka nailonsukkien tai tupakan saamisen toivossa. Tätä käsitystä kuvaa Gebhardtin kirjassaan kertoma halpa sodanjälkeinen vitsi: ”amerikkalaisilta meni kuusi vuotta saksalaisten sotilaiden kaatamiseen, mutta saksalaisen naisen valloittamiseen riitti yksi päivä ja yksi suklaalevy.”

Amerikkalaisten miehitysjoukkojen osalta Gebhardt tutkii raiskauksia Münchenin ja Freisingin arkkihiippakunnassa Ylä-Baijerissa. Tutkimuksessa esitetyt tiedot tapahtumista perustuvat hiljattain julkaistuun lähdejulkaisuun.⁵ Katolisen arkkihiippakunnan kirkkoherrat kirjoittivat hiippakunnan piispan ja kardinaali Michael Faulhaberin pyynnöstä kesäkuun ja elokuun aikana vuonna 1945 muistiin kuvauksia seurakuntien tapahtumista sodan viimeisinä ja miehitysajan ensimmäisinä päivinä. 540 kuvausta eli niin sanottuja sota- ja miehitysraportteja säilytetään hiippakunnan arkistossa. Arkkihiippakunnan alueella asui sodan aikana noin 2 miljoonaa ihmistä 12 000 neliökilometrin alueella.

Tämän lähdejulkaisun muodossa käytössä olleen lähdemateriaalin perusteella Gebhardt päättelee, että amerikkalaiset sotilaat raiskasivat arkkihiippakunnassa ainakin 200 kertaa kolmen kuukauden aikana. Luku perustuu seurakuntatapappien ilmoituksiin. Raporttien mukaan 21 seurakunnassa raiskauksia tapahtui useita ja

yksilöitä tapauksia ilmoitettiin seurakunnista 131 kappaletta.

Yksittäisinä tapauksina raiskaukset myös Gebhardtin mukaan jatkuivat sodan päättymisen jälkeen aina vuoteen 1955 saakka, johon Gebhardt päättää tutkimuksensa. Tältä ajalta Gebhardtin tiedot perustuvat lehtiartikkeleihin ja yksittäisiin Baijerin valtionarkiston tietoihin.

Gebhardtin mukaan kirkkoherrat kirjoittivat muistiin vain räikeimmät ja selvimmät tapaukset. Raporttien kirjoittamisen pääasiallisena syynä oli inventoida seurakuntien kärsimät aineelliset ja aineettomat vahingot ja raiskaukset kirjattiin ylös samalla tapaa kuin muutkin ajalle tyypilliset lieveilmiöt, kuten esimerkiksi seurakunnan omaisuuden ryöstely. Papeille raiskaus oli vain yksi monista sodan jälkeisistä huolestuttavista ilmiöistä, eikä välttämättä se tärkein kirjattava asia. Raportit paljastavat myös kirjoittajiensa henkilökohtaisia ja aikakauden yleisiä näisiin ja raiskauksiin liittyviä asenteita. Monissa tapauksissa kirkkoherrat katsoivat naisen itse aiheuttaneen raiskauksensa. Se oli ollut joko seuraus naisen kevytmielisyydestä, siveettömyydestä tai halusta veljeillä miehittäjän kanssa.

Raiskauksen motiivit

Gebhardt kirjoittaa, että amerikkalaisotilaiden käyttäytyminen ei periaatteessa poikennut neuvostosotilaiden käyttäytymisestä sodan loppuvaiheissa. Kylän tai kaupungin valtaamisen jälkeen monet sotilaat ryöstivät asukkaiden omaisuutta ja raiskasivat naisia. Se oli voitettuja kohtaan osoitettua vallankäyttöä ja kosta omien kärsimyksistä. Raiskauksen todennäköisyyttä lisäsivät vastarinnan sitkeys ja kesto. Lisäksi amerikkalaisten sotilaiden tekemät raiskaukset eivät alkaneet Saksassa: niitä oli tapahtunut jo USA:n joukkojen saapuessa Isoon-Britanniaan ja Ranskaan.⁶

Hänen mukaansa raiskauksia voidaan ainakin osittain selittää myös yhdysvaltalaisen joukkojen kotimaassaan saamalla koulutuksella ja miehille tuona aikana ominaisilla asenteilla. Sotilaille

5. Peter Pflinger (toim.) *Das Ende des Zweiten Weltkriegs im Erzbistum München und Freising*. Schnell & Steiner 2005.

6. Gebhardt tukeutuu J. Robert Lillyn teokseen *Taken by Force. Rape and American GIs in Europe during World War II*. Palgrave Macmillan 2007. Lilly on löytänyt amerikkalaisista oikeuslähteistä 11 000 raiskaustapausta. Teemasta on Yhdysvalloissa ilmestynyt myös tärkeä kirja *What Soldiers Do* (2013), jossa käsitellään yhdysvaltalaisen sotilaiden väkivaltaisuuksia Ranskassa ja pyritään myös selittämään niitä. Mary Louise Roberts, *What Soldiers Do. Sex and the American GI in World War II France*. University of Chicago Press 2013.

uskoteltiin, että eurooppalaiset naiset olivat vapaamielisempiä kuin pohjoisamerikkalaiset. Se mikä kotona ei naisen kanssa käynyt laatuun, onnistui Euroopassa: suora ja mutkaton seksin harrastaminen. Lisäksi asia esitettiin niin, että naiset Euroopassa odottivat rohkeita ja miehekkeitä vapauttajiaan. Ranskalaiset naiset tulisivat palkitsemaan heidät seksin täyteisellä romantiikalla. Saksalaisten naisten reaktiot puolestaan tulkittiin myöntöväisyydeksi, vaikka kyseessä olisikin todellisuudessa ollut pelosta johtuva alistuminen. Naiselta kun nyt vain ei voinut saada seksiä muuten kuin ylipuhumalla, valehtelemalla tai painostamalla.

Ranskalaiset Baden-Württembergissä

Ranskalaisten osalta Gebhardt tukeutuu Baden-Württembergin osavaltion Freiburgin valtionarkiston aineistoon. Siellä säilytetään yli kahtasataa elatusapuhakemusta, joissa suurimmassa osassa raiskauksen tuloksena syntyneen lapsen isäksi ilmoitetaan ranskalainen. Koko Baden-Württembergin osavaltion alueella oli vuonna 1955 virallisesti 471 miehityslasta.⁷ Elatusapuhakemukset liittyvät Saksan liittotasavallassa vuonna 1956 säädettyyn lakiin, jonka perusteella raiskatut naiset saivat oikeuden hakea elatusta raiskauksen seurauksena syntyneelle lapselleen. Kaikki raiskatut naiset eivät siis tulleet korvausmenettelyn piiriin. Laki oli tulos vuosia kestäneestä raiskatujen naisten taloudellista asemaa koskevasta keskustelusta.

Elatusavun saamisen edellytyksenä oli hakemuksen jättäminen ja sitä seurannut tapauksen tutkiminen. Gebhardt kutsuu tätä naisen toiseksi raiskaamiseksi. Yksityiskohtaisuudessaan ja pinnavuudessaan sitä voidaan ehkä verrata tämän päivän turvapaikkaoikeuskäsittelyyn. Nainen kertoi viranomaisten edessä raiskauksesta yksityiskohtaisesti ja viranomaiset arvioivat kertojan ja kertomuksen uskottavuutta. Sukupuoliyhteyden määrittäminen raiskaukseksi edellytti väkivallan käyttöä tai sillä uhkaamista. Naisen tuli aktiivisesti vastustaa miehen lähentelyä. Myönteisen päätöksen saamista edisti se, että naisen kertomus oli viranomaisten mielestä uskottava

ja hän oli kertonut siitä tapahtumahetkellä todistettavasti jollekin ja käynyt lääkärissä välittömästi tapahtuman jälkeen; ”jo pelkästään tartuntavaaran tähden”, kuten Gebhardt lähdeittä siteeraten kirjoittaa.

Vaikka tässä syväluotauksessa asiaa ei ole varsinaisesti korostettu, on Gebhardtin kirja myös varteenotettava tutkimus viranomaismenettelystä ja aikakauden yleisistä naisista ja raiskauksia koskevista käsityksistä. Se on ikään kuin kirjan toinen pääjuonne, varsinaisen eli Gebhardtin kielikäytössä ”ensimmäisen raiskauksen” ohella.

Keskeinen ero Gebhardtin mukaan amerikkalaisten ja ranskalaisten raiskauksissa ei ollut niinkään teko tavassa vaan teko-olosuhteissa. Taistelujen päätyttyä ranskalaiset joukot asutettiin saksalaisten koteihin, joissa raiskaukset pääasiassa tapahtuivat. Samalla tapauksen tulkinta ja tutkimus vaikeutuivat.

Välittömästi taistelujen päätyttyä ranskalaiset raiskasivat samalla tavoin kuin neuvostosotilaat tai amerikkalaiset. Raiskauksen motiivina oli kosto, viha tai halua käyttää valtaa. Tältä osin Gebhardt tukeutuu väitteissään ranskalaiseen aihetta koskevaan tutkimukseen. Tervejärkisesti Gebhardt huomauttaa, että raiskausten mekaanista selittämistä jostakin yhdestä selittävästä tekijästä on vältettävä. Tekoon vaikuttavat aina yleisten tekijöiden ohella henkilöön tai olosuhteisiin liittyvä syyt.

Toinen tässä esittelyssä vähälle huomiolle jäävä seikka liittyy Yhdysvaltain ja Ranskan armeijan miehistön kokoonpanoon. Gebhardt tarkastelee kirjassaan myös väitettä siitä, että kummankin armeijan värilliset sotilaat olisivat syllistyneet muita enemmän seksuaaliseen väkivaltaan.

Brittien osalta Gebhardt ei kirjassaan onnistu dokumentoimaan väitettään yksittäisiä esimerkkejä lukuun ottamatta juuri lainkaan. Eivätkö britit siis syllistyneet muiden länsiliittoutuneiden tavoin seksuaalisen väkivallan harjoittamiseen? Gebhardt jättää kysymyksen osittain avoimeksi. Ehkä asia todella oli näin tai sitten teon kohteeksi joutuneet eivät pelosta tai häpeästä ilmoittaneet tapauksista sotilasviranomaisille. Tästä syystä

7. Käsittääkseni myös tämä aineisto on julkaistu. Tästä en ole kuitenkaan täysin varma. Gebhardt viittaa kirjassaan teokseen: Ks. Bernd Serger, Karim-Anne Böttscher & Gerd R. Ueberschär (toim.) *Südbaden unter Hakenkreuz und Trikolore. Zeitzeugen berichten über das Kriegsende und französische Besetzung* 1945. Rombach Druck- und Verlagsbuchhandlung 2006.

ne eivät koskaan päätyneet esitutkintaan ja sitä kautta sota-oikeuksien pöytäkirjoihin. Ylipääntensä brittien miehityshallinto on Gebhardtin mukaan lähteissä niukasti dokumentoitu. Voi siis todeta, että brittejä lukuun ottamatta Gebhardt on löytänyt sekä alueellisia että yksittäisiä lähdetietoja väitteensä tueksi. On tietenkin eri asia riittävätkö ne vakuuttamaan epäilevät Tuomaat asiasta. Lisätutkimusta siis tarvitaan.

Miksi vain neuvostosotilaat muistetaan?

Modernin historian didaktiikan kannalta Gebhardtin kirja on mielenkiintoinen: miksi vain neuvostosotilaiden teot muistetaan? Miksi vain neuvostosotilaiden harjoittama seksuaalinen väkivalta on noussut historiapolitiikan ja historiakulttuurin kohteiksi: muistitietokeruiksi, muistelmiksi, lehtiartikkeleiksi, juhlapuheiksi, muistomerkeiksi ja elokuviksi.

Asia ei ole vähämerkityksellinen. Venäjän suorittaman kansainvälisen oikeuden vastaisen Krimin miehittämisen jälkeen Euroopassa ja Suomessa on ollut havaittavissa russofobiaa, jonka yllättävää syntyä ja voimakkuutta eivät selitä pelkästään Venäjän ulkopoliittiset teot. Pelon taustalla on jotakin muuta: ehkä jäsenitelemätöntä alitajuista kauhua, joka liittyy jollakin tavalla pelkääjän arkaaiseen historiakäsitykseen, jonka yhtenä osana on käsitys venäläisistä raiskaajina toisessa maailmansodassa.

Keskittyminen pelkästään puna-armeijan raiskauksiin selittyy Gebhardtin mukaan sekä sota-ajan natsipropagandalla että kylmän sodan alkamisella. Sodan loppuvaiheessa natsien propagandassa peloteltiin saksalaisia juutalaisten ja bolševikkien tulevalle hirmuisella kostolla, jonka kohteeksi joutuisivat myös saksalaiset naiset. Muun muassa tapahtumia Nemmersdorfin kylässä lokakuussa 1944 käytettiin tietoisesti propagandassa pelon lietsomiseen. Saksalaisten vallatessa kylän takaisin neuvostoliittolaisilta paljastui, että kylän asukkaita oli surmattu ja naisia raiskattu – kuinka paljon, siitä tutkimus on edelleen eri mieltä. Pelko ja sen osoittautuminen todeksi jäivät pysyvästi saksalaisten mie-

leen. *Tuntemattoman sotilaan* Rahikaisen sanoja mukaillen: eivätpä nuo turhaan pelänneet.

Vastaavanlaisia odotuksia ei länsiliittoutuneiden suhteen ollut. Kun kylmä sota lähes välittömästi sodan päättymisen jälkeen alkoi, ystäviksi muuttuneiden länsiliittoutuneiden sotilaiden raiskaukset yksinkertaisesti unohdettiin. Julkinen keskustelu ja alkava tutkimus Saksan liittotasavallassa 1950- ja 1990-luvulla vahvistivat syntyneitä kuvia neuvostosotilaista ainoina raiskaajina.

Riippumatta siitä mitä kansallisuutta raiskaajat olivat, ovat uhrit Gebhardtin mielestä tähän asti jääneet keskustelussa liian vähälle huomiolle. Saksan demokraattisessa tasavallassa ei ollut sopivaa muistella neuvostosotilaiden tekoja. Silloin kun asia yleensä edes nousi esiin, liitettiin se naisten moraaliseen heikkouteen. Saksan liittotasavallassa puolestaan puna-armeijan raiskaamat naiset saivat kyllä myötätuntoa osakseen, jos kohta heidän kärsimyksensä yhdistettiin koko kansakunnan kärsimykseen ja oletettiin, että naiset unohtivat kokemansa nopeasti. Länsiliittoutuneiden raiskaamat naiset taas joko unohdettiin tai sitten kanssakäyminen selitettiin vapaaehtoiseksi ja moraalisesti tuomittavaksi ”veljeilyksi” miehittäjien kanssa.

Entä sitten?

Gebhardtin mukaan toista maailmansotaa käsittelevissä teoksissa edelleen kaihdetaan naisten seksuaalisen väkivallan käsittelyä, ohitetaan teema nopeasti tai käsitellään lyhyesti vain neuvostojoukkojen osalta. Pistokoe osoittaa Gebhardtin olevan oikeassa. Jopa Tony Judtin kiitetyssä ja ansiokkaassa Euroopan historiassa ei ole riviäkään länsiliittoutuneiden harjoittamasta seksuaalisesta väkivallasta, vaikka neuvostosotilaiden teot kyllä mainitaan. Arvostetussa toista maailmansotaa käsittelevässä Saksan historian käsikirjassa ei ole edes naisten raiskauksia käsittelevää hakusanaa. Yleisesityksinä nämä mainitut kirjat luonnollisesti vain peilaavat olemassa olevan tutkimuksen tilaa.⁸

Toivottavaa on, että jatkossa naisten kokemaa seksuaalista väkivaltaa toisen maailmansodan

8. Tony Judt, *Geschichte Europas von 1945 bis zur Gegenwart*. Fischer 2009, 36–37. Rolf-Dieter Müller, *Der Zweite Weltkrieg*. WBG 2015.

aikana käsitellään myös historian yleisesityksissä kattavammin ja myös länsiliittoutuneiden osuus asiassa selvitetään. Selvää on, että tämän tärkeän tutkimuksen jälkeen entisellä tavalla ei voi enää menetellä. Gebhardtin kirja on toisella tavallakin merkittävä. Se muistuttaa sodan karmaisevasta todellisuudesta aikana, jolloin väkivalta on viihteellistetty ja arkipäiväistetty. Sotaa harvat enää

pelkäävät, siihen vain varaudutaan kuin sateen tuloon.

Veli-Matti Rautio on väitellyt yleisestä historiasta Tampereen yliopistossa.

Sähköposti: rautveli@gmail.com.

Paikallis- ja tilaushistorian tutkijatapaaminen Porissa 29.11.2019

Yhteinen keskusteluseminaari kutsuu mukaan historian ja lähialojen tutkijoita, joille paikallis- ja tilaushistoriallinen tutkimus on tai on ollut osa tutkijanuraa ja toimeentuloa. Tavoitteena on tuoda saman pöydän ääreen uusia ja vanhoja tekijöitä. Puolipäiväisen seminaariin aiheena ovat paikallis- ja tilaushistorian suuntaviivat 2020-luvun taitteessa ja toisaalta professionaaliset kysymykset kuten:

- ▶ Miten hankkeita johdetaan, ohjataan ja rahoitetaan?
- ▶ Miten hankkeiden tuloksia julkaistaan ja hyödynnetään niin paikallisesti kuin tutkimuskentällä?
- ▶ Mikä on suomalaisen vahvan paikallis- ja tilaushistoriatradition rooli ylijärjestyksen historian tutkimuksen aikakaudella ja tutkijanuralle meritoitumisessa?

Tapaamisen ohjelma koostuu yksittäisistä puheenvuoroista ja paneelikeskustelusta. Ilmoittautumisen yhteydessä pyydämme osallistujia lähettämään etukäteen kysymyksiä, ongelmia tai hyviä ratkaisuja, jotka ovat nousseet omassa työssä esiin.

Ilmoittautumiset erityisruokavalioineen pyydetään 4.11. mennessä Pirta Frigrenille osoitteeseen pirta.frigren@utu.fi

Alustava ohjelma:

- 11.00–12.00 Omakustanteinen lounas Porin yliopistokeskuksen ravintola Sofiassa
- 12.00–12.30 Professori Anna Sivula: Yhteisöllinen, osallistava tilaushistoria
- 12.30–13.00 Professori Anu Lahtinen: Paikallis- ja yrityshistoriat 2020-luvun alkaessa
- 13:00–13.30 Euran kulttuuritoimenjohtaja, FT Sirpa Wahlqvist: Paikallishistoria tilaajan näkökulmasta
- 13.30–13.45 Keskustelua puheenvuorojen pohjalta
- 13.45–14.15 Kahvit
- 14.15–15.30 Paneelikeskustelu: Kokemuksia paikallis- ja tilaushistorioinnista: pulmia, pähkinöitä ja ratkaisuja.
- 15.30–15:45 Tilaisuuden päätössanat
- 15:45 Tilaisuuden päätös

Tilaisuuden järjestävät Turun yliopiston kulttuuriperinnön oppiaine ja Tilaushistoriakeskus. Työryhmä: professori *Anna Sivula*, professori *Anu Lahtinen* sekä FT, yliopisto-opettaja *Pirta Frigren*.

Veli-Matti Rautio

Lukion historianopetus – keskustelupuheenvuoro

Historiallinen Aikakauskirja julkaisi vuonna 2016 historian didaktiikan teemanumeron, jossa käsiteltiin historian opetusta lukiossa.¹ Mielenkiintoisten näkemysten lisäksi se sisälsi myös käsityksiä ja avauksia, joiden oikeellisuudesta ja hyödyllisyydestä voidaan olla perustellusti eri mieltä. Keskityn tässä puheenvuorossani teemanumerossa esitettyihin käsityksiin opetussuunnitelman noudattamisesta, opetuksen sisältöjen suhteesta ajattelutaitoihin sekä uudesta yleissivistyksestä ja valikoivan näkökulman soveltamisesta opetuksessa. Lopuksi esitän oman näkemykseni siitä, mihin suuntaan lukion historianopetusta olisi kehitettävä.

Ovatko lukion lehtorit opettaneet opetussuunnitelman vastaisesti?

Sekä teemanumeron johdannossa että Jukka Rantalan ja Anu Veijolan kirjoittamassa artikkelissa annetaan ymmärtää, että lukion historian opettajat eivät olisi noudattaneet voimassa olevaa opetussuunnitelmaa. Kirjoittajien mukaan he ovat historian taitojen sijasta opettaneet opiskelijoille ”historian sisältötietojen muistamista”,

vaikka historian taitojen opettaminen on nostettu sisältötietojen rinnalle jo ”yli neljännesvuosisata sitten”.² Kentällä virkavastuulla opetustyötä tekevä lehtorin korvissa tämä kuulostaa vakavalta syytteeltä. Sen mukaanhan hän olisi syyllistynyt virkavirheeseen, josta tulisi olla seurauksena vähintään kirjallinen varoitus.

Lukion opetussuunnitelmien sisältöanalyysi kuitenkin paljastaa, ettei kirjoittajien väite pidä paikkansa; ei ainakaan niin ehdottamana kuin se on esitetty. Vuoden 1994 lukion opetussuunnitelman perusteiden hyväksymisen jälkeen historian taitojen opettaminen ei ole enää ollut lukion historian opetuksen keskiössä.

Vielä vuoden 1985 lukion opetussuunnitelman perusteissa historian taitojen opettaminen oli näkyvästi esillä. Ajan tavan mukaan oppimäärän tavoitteet jaetaan siinä asenne-, taito- ja tietotavoitteisiin. Jostain syystä käytännöstä luovuttiin myöhemmin. Historian oppimäärän taidollisista tavoitteista perusteissa todetaan, että oppilas osaa ”arvioida asiallisesti tietolähteiden ja tietojen luotettavuutta ja merkitystä”. Historian ensimmäisen kurssin tiedollisista tavoitteista todettiin

1. Anne Veijola, Matti Rautiainen & Simo Mikkonen (toim.) *Historianopetus & tavoitteet, merkitys, muutos. Historiallinen Aikakauskirja* 114:3 (2016), 251–331. Teemanumero pohjusti Jyväskylässä kesällä 2017 pidettyä historian didaktiikan konferenssia *Merkitykset, ajattelu ja oppiminen historiassa*. Tapahtuman www-sivu: <https://teho2017.wordpress.com/> (16.6.2017). Tämä keskustelupuheenvuoro on muokattu versio puheenvuorosta, joka minun oli tarkoitus pitää kyseisessä tilaisuudessa. Kiitän *Historiallisen Aikakauskirjan* päätoimittajaa professori Anu Lahtista tekstiä koskevista parannusehdotuksista.

2. Anna Veijola, Matti Rautiainen & Simo Mikkonen, Teemajohdanto. Muutos ja merkitykset historian opetuksessa. *Historiallinen Aikakauskirja* 114:3 (2016), 251–253. Jukka Rantala & Anna Veijola, Historiallisen tiedonmuodostuksen periaatteet lukussa. Tapaustutkimus nuorten historian tekstitaidoista. *Historiallinen Aikakauskirja* 114:3 (2016), 267–277.

tämän mukaisesti: ”1.1. Oppilas ymmärtää historiatieteen tavoitteet ja historiallisen tiedon luonteen, käytön ja merkityksen sekä tuntee tutkimusmetodiikan pääpiirteet.” Ja historian oppisisältöjä koskevassa kohdassa todettiin, että oppilaille, kuten opiskelijoita vielä tuolloin kutsuttiin, tulee opettaa ”historian käsite, historiantutkimuksen tavoitteet ja keinot”³

Vuoden 1994 lukion opetussuunnitelman perusteissa luovuttiin historian taitojen opettamisen painottamisesta. Painopiste opetussuunnitelmatyössä oli historian kurssien sisällöllisessä uudistamisessa. Lukion uuden historian opetussuunnitelman tuli vastata historiantutkimuksessa tapahtuneita muutoksia. Perinteinen poliittinen historia korvattiin temaattisesti etenevällä uudella ympäristö- ja kulttuurihistorialla. Osittain tästä ja osittain siitä syystä, että uudessa opetussuunnitelmassa pakollisten historian kursien määrä väheni, historian taidot jäivät opetussuunnitelmassa lähes kokonaan huomioimatta. Oppiaineen tavoitteissa niihin viitattiin lyhyesti yleisellä tasolla, mutta yksittäisissä kurssikuvauksissa niitä ei mainittu lainkaan.⁴

Yksittäisiä lauseita lukuun ottamatta lukion opetussuunnitelman perusteet vuodelta 2003 eivät tuoneet sanottavaa muutosta tilanteeseen.⁵ On siis täysin luonnollista, että lukion historian lehtorit ovat opetuksessaan painottaneet historian oppisisältöjä, koska tähän opetussuunnitelmat heitä vuodesta 1994 lähtien ovat velvoittaneet.

Toki tiedän omasta kokemuksesta, että kokonaan historian taitoja ei ole opetuksessa unohtettu. Esimerkiksi lähdekritiikin opettaminen opiskelijoille on välttämätöntä yksistään ylioppilaskirjoitusten kysymysten vuoksi. Se mitä opiskelijat kulloinkin opetuksesta oppivat, on tietenkin seurausta monesta eri tekijästä. Opettajan hyvästäkin yrityksestä huolimatta lopputulos voi jäädä kauaksi asetetusta tavoitteesta.

Teemanumeron kirjoittajien kanssa voidaan siis olla samaa mieltä siitä, että opiskelijoiden his-

torian taitoja tulee kehittää, mutta tätä pyrkimystä ei pidä perustella tarpeettomalla lukion lehtoreiden syyllistämällä.

Sisältöjen suhde ajattelutaitoihin ja historian didaktiikan tehtävä

Teemanumeron johdannossa esitetyn toisen väitteen mukaan oppisisältöä tärkeämpää on opettaa lukion opiskelijoille historian taitoja. Tämä on kirjoittajien mukaan välttämätöntä, koska muussa tapauksessa historia menettäisi nykyisen vahvan asemansa lukion tuntijakosuunnitelmassa, vieraantuu yhteiskunnasta ja ”näivettyy”. Kirjoittajien mukaan yhteiskunnan muutos suorastaan pakottaa tähän suunnanmuutokseen lukion historian opetuksessa.⁶

Historian taitojen opettaminen opiskelijoille on tietenkin tärkeää, mutta sitä ei tulisi tehdä sisältöjen kustannuksella. On luontevaa ajatella, että taitoja voidaan opettaa vain sisältöjen opettamisen yhteydessä. Nykyään on muodikasta viitata siihen, että faktat voi aina tarkistaa netistä tai jos-takin muusta lähteestä, mutta tieto ja ymmärrys eli perinteinen yleissivistys helpottavat vastausten etsimistä sekä ruokkivat etsijän uteliaisuutta. Mitä hyötyä opiskelijalle on historian taidoista, jos häneltä puuttuvat orientaatiooperusta ja halu sivistää itseään.

Johdannossa esitetty väite on myös toisesta näkökulmasta ongelmallinen. Siinä yhteiskunnan ja muutoksen käsitteet esitetään refleктоimatta ja ulkopäin annettuina. Väite jättää vastaamatta kysymyksiin: kuka tai mikä on se henkilö tai taho, joka määrittelee yhteiskunnan sekä sen muutoksen suunnan ja tarpeen? Kuka määrittelee sen, mitä tarpeita ihmisellä on ja kuinka niihin tulee vastata?

Nämä kysymykset ovat modernin historian didaktiikan kannalta oleellisia. Onko sen tehtävänä paljastaa eri tahojen koulutuspoliittisia ja taloudellisia intressejä, vai myötäillä niitä? Eli lyhyesti sanottuna: mikä on Jürgen Habermasin kielellä historian didaktiikan tiedonintressi: prak-

3. *Lukion opetussuunnitelman perusteet 1985*. Valtion painatuskeskus 1985, 330–334.

4. *Lukion opetussuunnitelman perusteet 1994*. Valtion painatuskeskus 1994, 98–100.

5. *Lukion opetussuunnitelman perusteet 2003*, 41, 176–182. Lukion opetussuunnitelman perusteet vuodelta 2015 voidaan jättää tarkastelun ulkopuolelle, koska ymmärtääkseni esitetyt väitteet koskevat sitä edeltänyttä aikakautta. Lukion opetussuunnitelman perusteissa 2015 on kuitenkin selvä pyrkimys nostaa opetuksessa historian taidot aikaisempaa selkeämmin esiin. *Lukion opetussuunnitelman perusteet 2015*. Opetushallitus 2015, 170–176.

6. Veijola et al. 2016, 251.

tin, tekninen vai emansipatorinen. Kirjoittajille se näyttää olevan kylmän praktinen ja tekninen.

Uuden yleissivistyksen hyödyntäminen

Samaa praktista ja teknistä tiedonintressiä on havaittavissa myös Najat Ouakrim-Soivion artikkelissa.⁷ Hän perustelee historian hyödyllisyyttä taloudelle ja yhteiskunnalle historian taitojen opettamisella ja yhdistää käsityksensä geneerisen yleissivistyksen käsitteeseen.

Käsite nousi esiin surullisen kuuluisassa lukion tuntijakoa koskeneessa keskustelussa 2010-luvun alkupuolella. Hylätyn tuntijakosuunnitelman puolestapuhujat halusivat korvata perinteisen yleissivistyksen geneeristen taitojen opettamisella. Opiskelijoille tuli opettaa heidän mielestään eri oppiaineiden oppisisältöjen sijasta ajattelun taitoja, esimerkiksi ongelmanratkaisukykyä. Ajattelutaitojen kehittymiseen riitti uudistajien mukaan syvällisempi perehtyminen yhteen reaaliaineeseen; pakollista historian opetusta ei tästä syystä lukiossa tarvittu.⁸ Uudistajat eivät olleet huolissaan yleissivistyksen heikkenemisestä; päinvastoin uudistuksen seurauksena se heidän mielestään pelkästään vahvistuisi.⁹ Uudistusta perusteltiin yhteiskunnan muuttumisella.

Vanha viisaus kuuluu: kun et voi voittaa vihollisiasi, liity heihin. Tämän viisauden mukaisesti Ouakrim-Soivio pyrkii artikkelissaan perustelemaan historian opetuksen tarpeellisuutta lukiossa historian taidoilla. Hänen mukaansa ni-

den opettamisessa on kysymys ennakoivasta 21. vuosisadan muuttuneen työelämän ja yhteiskunnan ”avaintaitojen” opettamisesta.¹⁰

Näin tietenkin saa menetellä, mutta en tiedä joudutaanko ojasta allikoon, jos puolustetaan historian pakollisuutta lukiossa hyödyllisyyden käsitteellä, jonka teoreettiset ja käytännölliset lähtökohdat ovat kiistanalaisia ja osittain yhteiskuntapoliittisesti yksipuolisia; talouden ensisijaisuutta korostavia.

Kaanonista valikoivaan historiaan

Sirkka Ahonen esittää katsausartikkelissaan lukion historian opetukseen sisällöllisiä muutoksia ja perustelee vaatimustaan yhteiskunnan muuttumisella.¹¹ Hänen mukaansa lukiossa pitäisi siirtyä geneettisestä historianopetuksesta genealogiseen.¹² Ahosen käyttämät käsitteet eivät ole yksiselitteisiä, mutta uskoakseni hän tarkoittaa sitä, että historian ilmiöiden syntyä, kehitystä ja merkitystä sekä kokonaiskuvaa tavoittelevasta historianopetuksesta tulisi siirtyä valikoivaan historianopetukseen, jossa kehityksen ja kokonaiskuvan sijasta opiskelijoille opetettaisiin menneisyydestä vain valittuja teemoja. Artikkelissaan Ahonen mainitsee tällaisiksi teemoiksi esimerkiksi konfliktit, eriarvoisuuden ja kulttuurien kohtaamisen. Oleellista Ahosen mukaan on se, että lukiossa opiskeltaviksi valitut teemat ovat nykyisyyden kannalta merkittäviä ja opiskelijoiden oman elämänhallinnan kannalta oleellisia ja

7. Najat Ouakrim-Soivio, Historian opetuksen tavoitteet ja sisällöt muuttuvat – entä niiden arviointi. *Historiallinen Aikakauskirja* 114:3 (2016), 296–297.

8. *Tulevaisuuden lukio. Valtakunnalliset tavoitteet ja tuntijako*. Opetus- ja kulttuuriministeriön työryhmämuistioita ja selvityksiä 2013:14. Opetus- ja kulttuuriministeriö 2013, 50, <http://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/75291/tr14.pdf> (3.7.2017). ”Monet työryhmän ehdottamat taidot ovat luonteeltaan yhtä oppiainetta yleisempiä, jatko-opinnoissa ja työelämässä tarvittavia geneerisiä taitoja. Uudistuva yleissivistys, joka koostuisi aikaisempaa enemmän myös taidoista, ei enää edellyttäisi kaikkia oppiaineiden taitoja, vaan olisi saavutettavissa keskittymällä opinnoissa riittävän syvällisesti tiettyihin oppiaineisiin.”

9. ”Ehdotuksen tavoitteena on yleissivistyksen vahvistaminen”. *Tulevaisuuden lukio* 2013, kuvailulehti, <http://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/75291/tr14.pdf> (3.7.2017).

10. Ouakrim-Soivio 2016, 296–297. ”Tunnetuimpia avaintaitojen määrittelymalleja lienee KSAVE (K=knowledge, S=skills, A=attitudes, V=values, E=ethics), jossa tulevaisuuden avaintaidot muodostuvat ajattelun taidoista, työskentelytaidoista, informaatiolukutaidosta ja kansalaisena toimimisen taidoista”.

11. Sirkka Ahonen, Kaanonin paluu. Historianopetuksen politiikka idässä ja lännessä. *Historiallinen Aikakauskirja* 114:3 (2016), 254–266.

12. Ahonen 2016, 264. Ahonen viittaa geneettisen käsityksen osalta Jörn Rüsenin ajatteluun. Tämä on jakanut yksilön ja kansakunnan historiantietoisuuden kehityksen traditionaaliseen, esimerkinomaiseen, kriittiseen ja geneettiseen vaiheeseen. Ks. esim. Jörn Rusen, *Historisches Lernen*. Teoksessa Klaus Bergmann, Klaus Fröhlich, Annette Kühn, Jörn Rüsen & Gerhard Schneider (toim.) *Handbuch der Geschichtsdidaktik*. Schwann 1997, 261–265. Genealogisen käsityksen osalta Ahonen tukeutuu ruotsalaiseen historiandidaktiseen keskusteluun. Ks. Klas-Göran Karlsson & Ulf Zander (toim.) *Historien är närvarande. Historiedidaktik som teori och tillämpning*. Studentlitteratur 2014, 249–258. Igmari Daniellson Malmroos, *Det var en gång ett land... Berättelser om svenskhet i historieläroböcker och elevers föreställningsvärldar*. Agering bokförlag 2012.

heitä henkilökohtaisesti tunnetasolla liikuttavia. Lisäksi kaikilla vähemmistöihin kuuluvilla tulisi olla oikeus omaan historiaan.¹³

Ahonen perustelee aloitettaan kaanonin käsitteellä tai paremmin sanottuna sen vastustamisella. Kaanon on hänen kielenkäytössään näkemystapa, jossa menneisyys pyritään selittämään jostakin yleisemmästä selittävästä näkökulmasta lähtien.¹⁴ Ahosen mukaan tällaista ”jäykkää essentialismia” ei lukiossa kannata opettaa, koska se ei enää vastaa historiantutkimuksen ja historian didaktiikan käsitystä historian luonteesta ja etiikasta.¹⁵ Jo aikaisemmissa artikkeleissaan hän on viitannut siihen, että kaikki geneettisen historiantutkimuksen suuret kertomukset ovat osoittautuneet virheellisiksi.¹⁶

Ahosen aloite on mielenkiintoinen ja rohkea, mutta en suosittelisi sen mukaiseen opettamiseen siirtymistä. Myös Ahosen vaatimuksen ehdottomuus hämmentää. Saksalaisessa historiandidaktiikassa en ole havainnut Ahosen peräänkuuluttamaa ”jäykän essentialismin” hylkäämistä.¹⁷

Osa Ahosen ajatuksista on tosin jo arkipäivää lukiossa. Opiskelijoiden mielenkiinnon ylläpitämiseksi päivittäisessä opetustyössä on pakko nivoa menneisyyden tapahtumat osaksi nykypäivän ongelmia ja opiskelijoiden arkea. Opetusryhmien uskonnollinen ja etninen heterogeenisuus taas pakottaa huomioimaan postkoloniaalisen historian didaktiikan vaatimuksen kaikkien oikeudesta omaan historiaan.¹⁸

Ahosen kanssa voidaankin olla samaa mieltä siitä, että kaikki menneisyyttä koskevat yleistävät poliittiset historian tulkinnat tulee hylätä: olivat

ne sitten nationalistisia tai marxilaisia.¹⁹ Ja lisäksi vielä: liberalistisia, vihreitä tai sukupuolineutraaleja. Tästä huolimatta voidaan pitää kiinni siitä, että menneisyyttä voi ja pitää jäsenellä jonkin käsitteen, teorian tai näkökulman avulla. Ja tätä kokonaisuutta on lupa opiskelijoille opettaa.

Lisäksi Ahosen vaatimus kulkee ikään kuin vastavirtaan historiantutkimuksen historian kanssa. Ahosen ehdotushan tarkoittaisi sitä, että palaisimme valistusajan historiantutkimukseen, jossa menneisyyttä arvioidaan edistyksen näkökulmasta ja arvostetaan sitä vain yksilön kokemusmaailmaa rikastuttavana lähteenä.²⁰ Miten kävisi pyrkimyksille ymmärtää jokaista aikakautta sen omista lähtökohdista käsin ja nähdä jokainen aikakausi yhtä arvokkaana.²¹

Ahosen ajatus ei ole uusi. Samankaltaisia näkemyksiä perinteisestä historian kouluopetuksesta esitettiin Länsi-Saksassa jo 1970-luvulla. Silloin eräissä Länsi-Saksan osavaltioissa haluttiin vähentää historian opetusta oppikouluissa ja vastaavasti lisätä niissä yhteiskuntaopin opetusta. Uudistajien käsityksen mukaan opiskelijoiden poliittinen kasvatusta demokratian ja oikeusvaltion jäseniksi oli tärkeämpää kuin ohitetuksi oletetun kansallisvaltion historian ymmärrettäväksi tekeminen.²² Keskustelun tuloksena syntyi käsite poliittinen kasvatusta (*politisches Bildung*).²³

Historiantutkimus, historiapolitiikka, historiakulttuuri ja historiatietoisuus

Mihin suuntaan lukion historian opetusuunnitelmaa pitäisi sitten kehittää? Tässä kysymystä

13. Ahonen 2016, 264.

14. Ahonen määrittelee kaanonin seuraavasti: ”Kaanon on opetusuunnitelmaa koossa pitävä valikoitujen sisältöjen joukko.” Ahonen 2016, 254. Ks. myös Hans-Jürgen Pandel, *Kanon*. Teoksessa Ulrich Mayer, Hans-Jürgen Pandel, Gerhard Schneider & Berns Schönemann (toim.) *Wörterbuch. Geschichtsdidaktik*. Schwalbach/Ts. 2014, 111–112.

15. Ahonen 2016, 266.

16. Vrt. Sirkka Ahonen, Historiantutkimuksen taju ja kronologian taju – kommentti Liisa Saariluomalle. *Historiallinen Aikakauskirja* 98 (2000), 264–266. Sirkka Ahonen, Mitä historiaa lukioon. *Historiallinen Aikakauskirja* 99 (2001), 312–314.

17. Ks. esim. Ulrich Baumgärtner, *Wegweiser Geschichtsdidaktik*. *Historisches Lernen in der Schule*. Paderborn 2015.

18. Ahonen 2016, 257. Postkoloniaalisuuden käsitteestä ks. Bernd-Stefan Grewe, *Geschichtsdidaktik postkolonial. Eine Herausforderung*. *Zeitschrift für Geschichtsdidaktik* 15 (2016), 5–30.

19. Vrt. Sirkka Ahonen, Historia ilman suuria kertomuksia. Historiantutkimuksen politiikan ongelma. *Historiallinen Aikakauskirja* 113 (2015), 60–72.

20. Ks. esim. Manfred Riedel, Kant und die Geschichtswissenschaft. Teoksessa *Immanuel Kant. Schriften zur Geschichtsphilosophie*. Reclam 1980, 3–20.

21. Vrt. Jorma Kalela, *Historiantutkimus ja historia*. Gaudeamus 2000, 88–89.

22. Ks. esim. Reinhart Koselleck, Wozu noch Historie? Vortrag auf dem Deutschen Historikertag in Köln am 4. April 1970. Teoksessa Hardwig von Wolfgang (toim.) *Über das Studium Der Geschichte*. Taschenbuch Verlag 1990, 347–365. Keskustelusta tarkemmin ks. esim. Seppo Hentilä, *Jaettu Saksa, jaettu historia. Kylmä historiasota 1945–1990*. SHS 1994, 47–52.

23. Poliittisen kasvatusta käsitteestä ks. esim. Hans-Jürgen Pandel, Geschichte und politische Bildung. Teoksessa Klaus Bergmann, Klaus Fröhlich, Annette Kühn, Jörn Rüsen & Gerhard Schneider (toim.) *Handbuch der Geschichtsdidaktik*.

tarkastellaan pelkästään historiatieteen näkökulmasta; ei siis yhteiskunnan oletettujen tai tosiasiallisten muutosten näkökulmasta. En myöskään väitä, että ajatukseni olisivat uusia. Osa niistä on huomioitu sekä voimassa olevassa lukion vuoden 2015 opetussuunnitelman perusteissa että tulevassa vuoden 2021 opetussuunnitelman perusteissa.²⁴

Ensinnäkin opetuksessa tulisi jatkossa vahvistaa entisestään historiapolitiikan ja historiakulttuurin asemaa perinteisen historiantutkimuksen rinnalla. Tämä olisi linjassa saksalaisen historian didaktiikan käsityksen kanssa, jonka mukaan historiatiede koostuu näistä kolmesta tutkimuksen ja opetuksen osa-alueesta.²⁵

Historiapolitiikan ja historiakulttuurin aseman vahvistaminen opetuksessa lisäisi historianopetuksen yhteiskunnallista ulottuvuutta. Opiskelijat tutustutettaisiin historian yhteiskunnallisiin käyttömuotoihin: sen välineellistämiseen yhteiskunnallisessa keskustelussa eli historiapolitiikkaan ja menneisyyden muistamisen eri tapoihin toisen sanoen historiakulttuuriin.²⁶

Historian taitojen osalta tulisi opiskelijoille opettaa lähdekritiikin ohella myös niin sanotun lingvistisen käänteiden seuraamuksia historiantutkimukselle. Toisin sanoen opiskelijat tulisi perehdyttää historian narratiiviseen luonteeseen.²⁷

Tämä auttaisi heitä ymmärtämään paremmin historian yhteiskunnallista käyttöä. Sitä että historianopetus lukiossa on vain osa laajempaa historiakulttuuria, jossa menneisyydelle annetaan nykypäivästä käsin joku juoni ja merkitys.

Tämä ei tarkoittaisi historian oppisisältöjen opettamisen unohtamista. Niiden hallinta olisi edelleen historiantutkimuksen, historiapolitiikan ja historiakulttuurin taitojen opetuksen edellytyksenä.

Toiseksi lukion historianopetuksessa tulisi aikaisempaa selkeämmin hyödyntää historiatietoisuuden käsitettä. Opetuksen selkeäksi tavoitteeksi tulisi ottaa opiskelijoiden historiantajun syventäminen historiatietoisuudeksi. Käsitteellä kuvattaisiin selkeästi ja yksiselitteisesti opetuksen ja opiskelun tavoitetta.²⁸

Käsitteen soveltamisesta lukion historian opetukseen voitaisiin lähteä liikkeelle esimerkiksi Karl-Ernst Jeismannsin historiatietoisuuden käsitteestä, jota esittelen Ulrich Baumgärtneriin nojautuen.²⁹

Jeismannsin mukaan opiskelijan historiatietoisuus koostuu kolmesta osasta: kyvystä analysoida historiallista ilmiötä, kyvystä arvioida sitä ja kyvystä arvioida sen merkitystä nykyisyydelle. Kukin näistä kyvyistä rakentuu hänen mukaansa kuudesta perusajattelutaidosta: tiedoista ja tie-

tik. Schwann 1997, 319–323. Gotthard Breitt, Politische Bildung. Teoksessa Ulrich Mayer, Hans-Jürgen Pandel, Gerhard Schneider & Berns Schönemann (toim.) *Wörterbuch. Geschichtsdidaktik*. Schwalbach/Ts. 2014, 156–157.

24. *Lukion opetussuunnitelman perusteet*. Luonnos 14.3.2019, <https://beta.oph.fi/fi/koulutus-ja-tutkinnot/tutustu-lukion-opetussuunnitelman-perusteluonnokseen> (4.6.2019), 233–241.

25. Käsitteistä ks. esim. Ulrich Baumgärtner, *Wegweiser Geschichtsdidaktik. Historisches Lernen in der Schule*. Paderborn 2015, 16–29.

26. Historiakulttuurin käsitteestä ks. esim. Themenschwerpunkt: Geschichtskultur. *Zeitschrift für Geschichtsdidaktik*. 16 (2017).

27. Keskustelusta ks. esim. Hans-Ulrich Wehler, *Literarische Erzählung oder kritische Analyse? Ein Duell in der gegenwärtigen Geschichtswissenschaft*. Picus Verlag 2006.

28. Käsitteestä ks. Karl-Ernst Jeisman, *Gesichtsbewusstsein. Theori; Bodo von Borries, Gesichtsbewusstsein. Empirie; Dagman Klose, Gesichtsbewusstsein. Ontogenese*. Teoksessa Klaus Bergmann, Klaus Fröhlich, Annette Kühn, Jörn Rüsen & Gerhard Schneider (toim.) *Handbuch der Geschichtsdidaktik*. Schwann 1997, 42–56. On toki myönnettävä, että käsitteestä ei valitse tutkijoiden keskuudessa täyttä yhteisymmärrystä. Saksalaisesta historiatietoisuus-keskustelusta ks. esim. Baumgärtner 2015, 31–46. Esimerkiksi Jürgen Pandelin mukaan historiatietoisuudelle on ominaista, että sen avulla yksilö antaa menneisyyden tapahtumille sekä merkityksen ja mielen (*Sinn*) että liittyy ne jonkun teoreettisen tai käsitteellisen näkökulman avulla osaksi ajassa tapahtuvaa yhteiskunnan muutosta (*Kontingenz*). Jörn Rüsenin mukaan taas käsite yhdistää menneisyyden, nykyisyyden ja tulevaisuuden ajalliset horisontit yhteen. Yhdistävänä tekijänä on ihminen ja hänen tavoitteellinen toimintansa, joka suuntautuu aina tulevaisuuteen. Hans-Jürgen Pandel, *Geschichtsbewusstsein, Sinnbildung, Kontingenz*. Teoksessa Ulrich Mayer, Hans-Jürgen Pandel, Gerhard Schneider & Berns Schönemann (toim.) *Wörterbuch. Geschichtsdidaktik*. Schwalbach/Ts. 2014, 80–81, 122, 176–177. Jörn Rüsen, *Historisches Lernen. Grundlagen und Paradigmen*. Böhlau 1994, passim. Suomalaisesta käsitettä koskevasta tai siihen liittyvästä tutkimuksesta ks. Keijo Elio, *Saksan liittotasavallan ja Englannin historian opetuksen suuntaviivoja. Vertaileva tutkimus historiandidaktistikäytännöistä ja niiden teoria taustasta*. Tampere 1987; Pilvi Torsti, *Suomalaiset ja historia*. Gaudemus 2012; Anna Veijola, *Historiatietoisuus, historiallinen ajattelu ja historian tekstitaidot*. Uuden opetussuunnitelman tekstitaidot. *Kasvatus ja Aika* 2 (2016), 1–13 http://www.kasvatus-ja-aika.fi/dokumentit/a1_veijola_1606162048.pdf (11.7.2017).

29. Baumgärtner 2015, 31–35.

30. Baumgärtner 2015, 34.

	Analyysi	Arviointi	Arvottaminen
Tiedot Tietäminen	Faktatieto Rakennetieto Käsitieto	Tulkintakategoriat	Normatiiviset käsitteet Poliittisen järjestelmän arvopohja
Valmiudet Kyyvyt	Informaation tulkintataito Lähteiden lukutaito	Looginen ajattelu ja päättely	Eri arvojärjestelmien erotta- minen toisistaan perusarvojen perusteella
Käsitykset Ajattelu- tavat	Aikakausien yhdistäminen Poliittisten, yhteiskunnal- listen, taloudellisten ja kulttuuristen yhteyksien ja rakenteiden tunnistami- nen	Olosuhteiden, päätösten ja tapahtumien arviointi	Arvottamisen lähtökohtien tunnistaminen ja historiallisen ilmiön arviointi

tämisestä (ymmärtämisestä), valmiuksista ja kyyvyistä sekä käsityksistä ja ajattelutavoista.³⁰

Tietojen, valmiuksien ja käsitysten näkökulmasta voitaisiin esimerkiksi YYA-sopimusta tarkastella oppitunnilla seuraavien kysymysten kautta. Mikä oli sopimuksen sisältö? Miten se vaikutti Suomen ja Neuvostoliiton välisiin suhteisiin? Olisiko sopimuksella käyttöä tänä päivänä?

Analyysi-tasoon sovellettuna kirjoitettu tarkoittaisi, että opiskelija 1) tunnistaisi ja tietäisi, mitä YYA-sopimus tarkoittaa, 2) kykenisi arvioimaan sopimusta historian tutkimuksen lähteenä, ja 3) osaisi kytkeä sen synnyn aikaan ja paikkaan.

Arviointi-tasoon sovellettuna esimerkkinä tarkoittaisi sitä, että arvioidessaan YYA-sopimuksen sisältöä ja merkitystä Suomelle ja Neuvostoliitolle opiskelija osaisi käyttää kansainvälisen politiikan käsitteistöä, esimerkiksi turvallisuuspolitiikan käsitettä. Lisäksi hän kykenisi tunnistamaan tapahtumien syy- ja seuraussuhteita, esittämään ajatuksensa ja johtopäätöksensä loogisesti sekä kykenisi erottamaan tosiasiat ja arvoarvostelmat toisistaan, esimerkiksi selittäessään sopimukseen johtanutta kehitystä tai arvioidessaan eri tahojen tai henkilöiden vaikutusta sopimuksen syntyyn.

Arvottamisen-tasoon sovellettuna esimerkkinä tarkoittaisi sitä, että arvioidessaan sopimuksen merkitystä sopijaosapuolille opiskelija tunnistaisi demokratian ja oikeusvaltion käsitteet ja kykenisi niiden avulla vertailemaan toisiinsa sopimuksen solmimisen ajankohtana Suomen ja Neuvostoliiton poliittisia järjestelmiä. Lisäksi hän ymmärtäisi, että demokratian ja oikeusvaltion käsitteet ovat normatiivisia käsitteitä, jotka eivät sellaisenaan sovellu menneisyyden arvioimi-

■ Kuvio 1. Baumgärtnerin yhteenveto Jeismannsin käsitteestä historiatietoisuus (suom. Veli-Matti Rautio).

seen. Toisin sanoen opiskelija erottaisi toisistaan historian tutkimuksen ja moraalisen pohdinnan: edellinen on lähteiden avulla tapahtuvaa menneisyyden ymmärtävää selittämistä ja jälkimmäinen yksittäisen teon tai tapahtuman eettistä arviointia.

Jeismannsin käsitykset ovat yhdistettävissä teemanumeron kirjoittajien haluun kehittää historian taitoja lukiossa. Analyysi, arvioiminen ja arvottaminen sisältävät jokainen valmiuksiin ja kykyihin liittyvät kohdat: informaation luotettavuuden arvioimisen, lähteiden lukutaidon, ajattelutaidot ja arvottamistaidot.

Jeismannsin historiatietoisuuden käsite on yhdistettävissä myös Ahosen genealogiseen historianopetukseen. Jokainen peruskategoriaista sisältää arvottamisen: omien arvojen tunnistamisen, niiden erottamisen kilpailevista arvojärjestelmistä ja niiden kontrolloidun käytön menneisyyden ilmiöiden arvioinnissa. Ymmärtääkseni Ahonen haluaa lisätä lukion historianopetuksessa moraali- ja yhteiskuntafilosofista ulottuvuutta; pohdintaa menneisyyden valinnoista ja niiden merkityksestä nykypäivälle. Ahosen kanssa voidaan olla samaa mieltä siitä, että nykypäivä vaatii lukion historianopetukselta aikaisempaa vahvempaa eettistä painotusta.

Veli-Matti Rautio on filosofian tohtori ja historian, yhteiskuntaopin ja taloustiedon lehtori.

Sähköposti: rautveli@gmail.com.

Onko kaupungin historia kaupunkihistoriaa?

Historiallisen *Aikakauskirjan* numeron 2/2019 teemana oli kaupunkihistoria. Johdantoluvussa Tanja Vahtikari, Matti O. Hannikainen ja Samu Nyström esittelivät modernin kaupunkihistorian linjoja. Pikakatsaus suomalaisen tutkimustraditioon väheksyy melkoisesti menneiden sukupolvien tutkimuksia ja antaa siksi aihetta muutamaan kommenttiin. Väite kaupunkihistoriasta nuorena tutkimussuuntauksena herättää kysymään, eikö kaupungin historia ole kaupunkihistoriaa.

Artikkelissa mainitaan kaupunkien historioina vain 1700-luvulla laaditut, Turku, Oulua ja Helsinkiä kokevat teokset. Ne olivat oikeastaan kaupunkeja ylisteleviä kuvauksia, jotka sisälsivät myös tietoja paikkakuntien menneisyydestä. Modernin historiantutkimuksen kanssa niillä ei ollut juuri tekemistä. Vasta 1800-luvun lopulla kaupunkien historiaa alettiin todella tutkia. Autonomian kauden kolme viimeistä vuosikymmentä tuottivat merkittäviä kaupunkien historioita, jotka loivat pohjan tieteelliselle kaupunkihistorialle. Ne viitoittivat myös suuntaa paikallishistorian tutkimukselle.

Vuonna 1889 alkoi ilmestyä Carl von Bonsdorffin *Åbo stads historia på sjuttonde seklet*,¹ joka herätti aikanaan huomiota myös Ruotsissa. Teos ei rajoitu pelkästään hallintohistoriaan tai kaupungistumiseen, vaan siinä käsitellään laajasti elinkeinoelämää ja yhteiskuntaluokkia. Sieltä löytyy muun muassa luku, jossa kerrotaan naisten yritystoiminnasta Turussa. Mainittakoon myös J. W. Ruuthin Porin, Viipurin ja Turun historiat sekä Väinö Voionmaan klassikon asemaan nostettu Tampereen historia. Voionmaa katsoi, että taloudelliset voimat vaikuttivat myös liikenneoloihin ja kaupankäyntiin. Väkiluvun voimakas

kasvu muokkasi elämäntapaa ja toimintamalleja perin pohjin. Tampereen uusimmassa historiassa pääosassa olivat kansanjoukot ja laitokset, eivät johtavat persoonallisuudet.² Tutkimukset olivat yleensä tilaustöitä, mutta monet käsikirjoitukset kävivät läpi asiantuntijoiden tieteellisen arvionnin ennen julkaisemista. Kun puhutaan suomalaisesta kaupunkihistoriasta, näitä tutkimuksia ei voi sivuuttaa. Ne Laura Kolbekin mainitsee kaupunkitutkimuksen traditiota käsittelevässä artikkelissaan.³

Kirjoittajat leimaavat jatkossa varhaiset kaupunkihistoriat paikallishistorian tutkimukseksi ja siirtyvät syyttämään Paikallishistoriallista Toimistoa (perustettu 1933) tutkimuksen kaavamais- tamisesta. Tässä he vetoavat Pekka Ahtiaisen ja Jukka Tervosen⁴ luomaan ajatusrakennelmaan siitä, että Toimisto pyrki ohjaus- ja neuvontatyössään standardointiin ja keskenään vertailukelpoisten teosten tuottamiseen, jotta paikallishistoriat voisivat toimia valtakunnan historian pohja-aineistona. Paikallishistoriallisella Toimistolla on laaja arkisto, johon kuuluu pöytäkirjojen ja kirjeenvaihdon ohella satoja eri tutkimushankkeita koskevia asiakirjoja ja tarkastuslausuntoja. Pöytäkirjoihin tai muistioihin ei ole kirjattu ainoatakaan keskustelua, jossa olisi kehitelty jonkinlaista tutkimuksen sisältökaavaa. Tekeillä olevassa tutkimuksessani en ole havainnut viitteitä tällaisen mallin olemassaolosta myöskään hankkeineistoissa, vaan jokaista tutkimushanketta käsiteltiin yksilöllisesti ja sivumääriä sekä rakenteita pohdittiin tapaus kerrallaan. Ainoat kaavat, joita arkistosta löytyy, koskevat työsopimuksia, aikatauluja ja palkkaehtoja. Työsopimukseen liitettiin vuodesta 1949 alkaen yleisluontoinen luetelo lähdeaineistoista, joita tutkijoiden odotet-

1. Teos ilmestyi useiden vihkojen sarjana vuosina 1889–1894.

2. Väinö Voionmaa, Tampereen kaupungin historia. Tuloksia ja kokemuksia. *Historiallinen Aikakauskirja* 9:5 (1911), 343–353.

3. Laura Kolbe, Kaupunkitutkimuksen traditio. Jatkuvuuksia ja murroksia Suomessa ja Skandinaviassa. Teoksessa Lähteenmäki, Maria (toim.) *Maa, seutu, kulmakunta. Näkökulmia aluehistorialliseen tutkimukseen*. SKS 2009, 93–94.

4. Pekka Ahtiainen & Jukka Tervonen, Paikallishistorian kaavan pitkä kaari – ja tulevan akateemikon kriittinen katse. Teoksessa Pekka Ahtiainen & Jukka Tervonen & Kari Teräs (toim.) *Kaikella on paikkansa. Uuden paikallishistorian suunta- viivoja*. Vastapaino 2010, 27–90.

tiin soveltuvin osin käyttävän työssään. Valtaosa hankkeista koski maalaiskuntia.

Toimiston ohjaustyössä keskityttiin alkuvaiheessa vahvasti lähteiden tutkimiseen ja tulkitoihin. Jo 1940-luvulla alettiin kiinnittää huomiota tutkimuksen problematiikkaan ja rakenteisiin. Mainittakoon Pentti Renvallin vuonna 1945 julkaissu artikkeli ”Paikallishistorian tutkimus ja paikallishistorian esitys”, jossa hän nosti tutkimuksen kohteeksi maantieteellisen paikan sijaan alueella asuneen ja vaikuttaneen yhteisön. Eino Jutikkala esitteli brittiläistä paikallishistorian tutkimusta esitelmässään vuodelta 1958. Tässä yhteydessä hän nimenomaan korosti, että tavoitteena oli teosten erilaisuus, ei yhtäläisyys.⁵ Historiahankkeita ja niiden dispositioluonnoksia ruodittiin myös yliopistossa professorien Eino Jutikkala, Armas Luukko ja Aimo Halila johtamissa seminaareissa. Keskusteluja paikallishistoriallisen tutkimuksen tehtävistä, rakenteista ja näkökulmista löytyy edelleen Toimiston seminaariraporteista.⁶

Lukijan silmissä monet paikallishistoriat vaikuttavat kaavamaisilta ja niiden dispositiot kuin samasta puusta veistetyiltä. Vaikutelmaa tehostaa vielä toteava ja puiseva otsikointi. Kysymys siitä, mistä tämä samankaltaisuus johtuu, vaatii vielä pohdiskelua. Kyse ei siis ollut tietoisesta ohjauksesta. Ei kuitenkaan ole vaikeaa olettaa kirjoittajien ottaneen mallia toistensa töistä, jos niitä oli julkisesti kiitelty. Jutikkalan edellä mainitun alustuksen jälkeen käydyssä keskustelussa maisteri Päiviö Tommila luetteli koko joukon syitä, miksi monet pitäjien historiat muistuttivat toisiaan.

Syynä saattoi olla liian lyhyeksi puristettu työaika, kiire, tutkimuksen sivutoimisuus, välinpitämättömyys tai intressien ja tiedon puute.⁷

Aikakauskirjaan johdantoluvun kirjoittaneet tutkijat kiittävät aiheesta paikallishistoriallisen tutkimuksen tekijöitä ja töiden laadukkuutta, mutta palaavat sitten jälleen väitteeseen, että jokin kaava rajasi monia aiheita tutkimuksen ulkopuolelle. Väite tutkimusten sisältöä, problematiikkaa tai rakennetta koskevan ”kaavan” olemassa olosta ja käytöstä olisi syytä dokumentoida. Kuten jo aikaisemmin huomautin, kukaan ei ole kertonut, millainen tämä kaava oli sisällöltään, kuka sen laati, milloin se laadittiin ja miten sitä Paikallishistoriallisen Toimiston neuvontatyössä käytettiin. Toimiston arkistosta väitteelle ei löydy tukea.

Uudet näkökulmat ja kansainväliset virikkeet ovat tuoneet niin kaupunkihistorian kuin muunkin paikallishistorian tutkimukseen moninaisuutta ja erilaisuutta. Niin kuuluu ollakin. Tutkimus kehittyy ja muuttuu ajassa. Meidän aikamme ihmisiä kiinnostavat eri näkökulmat ja tutkimuskohteet kuin esi-isiämme, mutta oman tutkimusalan traditio on välttämätöntä tuntee, jotta teoksia voidaan arvottaa eettisesti kestävin perustein. Tutustuminen oman tutkimusalan traditioon on yleensä antoisa ja avartava kokemus.

FT Pirkko Leino-Kaukiainen on Helsingissä asuva vapaa tutkija.

5. Pentti Renvall, *Paikallishistorian tutkimus ja paikallishistorian esitys*. Turun Historiallinen yhdistys & Kustannus Oy Aura 1945, 204–228; Eino Jutikkala, Paikallishistorian tutkimuksesta Englannissa – ja Suomessa. *Suomalainen Suomi* 26:5 (1958), 334–337.

6. Ks. esim. Antero Penttilä (toim.) *Paikallishistoria tänään*. Paikallishistoriallinen Toimisto & WSOY 1968; Toivo J. Paloposki & Antero Penttilä (toim.) *Paikallishistoria ja historiantutkimus*. Paikallishistoriallinen Toimisto 1970.

7. *Suomalainen Suomi* 1958, 337.

SS-miehet, tulkinnat ja tendenssit – kommentti Mikko Karjalaisen kirja-arvioon

Lähteiden ja tulkintojen esiin nostaminen suomalaisia SS-miehiä koskevassa keskustelussa on tervetullut avaus (*HAik* 1/2019) apulaisprofessori Mikko Karjalaiselta. Kirjani *Hakaristin ritarit* on toiminut alkusysäyksenä aiheesta käydylle populaarille (ja ajoittain vulgaarille) debatille, jossa on keskitytty suurelta osin analysoimaan Olavi Karpalon juutalaisten teloitamiseen viittaavaa kirjettä ja esittämiäni tulkintoja siitä. Valitettavasti Karjalainenkin jumittaa kirja-arviossaan tämän populaarin debatin urille, aivan kuin kirjani tiivistäisi tämän yhden kirjeen esittelyyn. Samoin Karjalainen tekee pikaisia päätelmiä motiiveistani tutkijana ja päätyy, niin kuin niin moni aiheetta harrastelijapohjalta kommentoinut nojatuolihistorioitsija, leimaamaan tulkintani ”tendenssimäisiksi”.

Apulaisprofessori Karjalainen pyrki kuitenkin kirja-arviossaan kohottamaan kritiikkinsä akateemiselle tasolle. Vaikka Karjalainen kiinnittää huomiota tutkimusprosessin kannalta tärkeisiin asioihin, häneltä jää yksi aivan keskeinen asia huomaamatta: kirjani varsinainen kysymyksenasettelu ja tutkimustehtävä. *Historiallisen Aikakauskirjan* ohjeissa kirja-arvioiden kirjoittajille todetaan: ”Toimitus edellyttää, että kirja-arviot ovat asiallisia kritiikkejä, joissa selitetään kirjan näkökulma ja pääväitteet sekä arvioidaan niiden vahvuuksia ja heikkouksia.” Karjalainen pyrki kärjistävästä ilmaisutavastaan huolimatta olemaan asiallinen, mutta hänen arvionsa ei tee oikeutta kirjani näkökulmalle eikä pääväitteille eikä se siis täytä kirja-arvioille asetettuja normeja. Jos Karjalaisella oli tarkoituksena kirja-arvion laatimisen sijaan pureutua poleemisesti ainoastaan yhteen *Hakaristin ritarien* teemoista, hän olisi kirjaa arvioin sijaan voinut valita tekstilleen toisen formaatin.

Karjalaisen olisi kannattanut syventyä aivan ensiksi kirjani alaotsikkoon: *Suomalaiset SS-miehet, politiikka, uskonto ja sotarikokset*. Otsikkotasolla sotarikokset eivät ole kirjani keskeisin

teema, eivätkä ne ole sitä myöskään kysymyksenasettelussani, johon voi tutustua *Hakaristin ritarien* sivulla 30. Sotarikoksiin ja julmuuksiin osallistuminen ei siis ole kirjani ainoa tai edes keskeisin teema. Karjalainen noteeraa toki politiikan ja uskonnon osuuden sivumennen, mutta määrittelee itse uudelleen tutkimukseni perusteeman, joka Karjalaisen mukaan on kysymys siitä ”missä määrin suomalaiset SS-vapaaehtoiset osallistuivat sotarikoksiin itse”. Tässä omavaltaisessa tutkimustehtäväni uudelleenmuotoilussa Karjalainen ottaa siekailematta itselleen melkoisen tulkintavapauden. Kun Karjalaisen ote lipsuu näin pahasti metodologian portaiden ensimmäisellä askelmalla, ei hänen esittämänsä kritiikki rakennu kestäväälle pohjalle. Kirja-arvionsa alussa Karjalainen kirjoittaa sotahistorian tutkijan perustyöstä, jossa tarvitaan hänen mukaansa ”vahvoja istumalihaksia ja toimivia väliaivon osia”. Ennen kuin Karjalainen itse asettui käyttämään istumalihaksiaan olisi hänen ollut syytä paneutua kysymyksenasetteluuni – onhan kysymyksenasettelu kaiken lähtökohta, vasta sen jälkeen alkaa istumalihasten käyttäminen.

SS-miesten uskonnollisuus ei saa apulaisprofessori Karjalaisen kirja-arviossa ollenkaan sijaa, vaikka se on yksi kirjani suurista teemoista. Karjalainen käyttää kuitenkin itse uskonnollisperäistä retoriikkaa syyttäessään minua ”ensimmäisen kiven heittämisestä”. Oman argumentoinnin pönkittäminen Jeesuksen sanoilla ei edusta tässä kohtaa Kleion palvelemista parhaimmillaan, ja lukija huomaakin, miten Karjalaisen viileä julkisivu rakoilee; sotahistorioitsija Karjalainen näyttää tuohtuneena moralistina, joka tuomitsee kritiikkini Mauno Jokipiitä kohtaan ”ajojahtina”. Historioitsijan etiikkaan ei voida sisällyttää Karjalaisen imperatiivia, jonka mukaan kivi pitäisi jättää heittämättä eli kritiikki julkituomatta, jos kohde on kunnioitettu ja monumentiksi korotettu tieteenharjoittaja. Kritiikkini Mauno Jokipiitä kohtaan perustuu kumulatiiviseen evidenssiin

eikä sitä ole rakennettu muutaman yksittäisen seikan varaan. Historiatieteessä on omat sääntönsä ja niiden rikkomisesta seuraa vastuu tiedeyhteisön edessä. Käyttämäni luonnehdinnat Jokipiin tutkimusetiikasta ovat sävyltään tiukkoja, mutta vahvasti perusteltuja ja oikeutettuja.

IKL:n rooli suomalaisen SS-liikkeen taustaorganisaationa ja IKL:n sekä muiden fasististen järjestöjen suosio SS-miesten keskuudessa jää Karjalaisen kirja-arvion ulkopuolelle. *Hakaristin ritareissa* demonstroin erittäin selkeästi ja perusteellisesti, miten Mauno Jokipii vähätteli fasismien merkitystä niin värväystoiminnassa kuin suomalaisten SS-miesten poliittisissa kannoissa. Karjalainen väheksyy perusteellista arkistotutkimustani tuntematta itse läpikäymääni aineistoa sen koko laajuudessa. Mauno Jokipiin jälkien perkaaminen on ollut työläs ja tarkkuutta vaativa prosessi. Annan Jokipiille kirjassani tunnustuksen silloin kun se hänelle kuuluu. Muutamissa kohdissa viittaan itse myös *Panttipataljoonaan*. Tarkkaavainen lukija olisi huomannut, että oman tutkimustehtäväni kannalta olennaisiin kysymyksiin haen kuitenkin vastaukset suoraan arkistolähteistä, en Jokipiin tekstistä.

Tulkintani perustuvat koko alkuperäisen suomalaisen SS-vapaaehtoisjoukon kattaviin tilastoihin ja laajoihin analyyseihin eikä niitä voi mitenkään luonnehtia tendenssimäisiksi yleistyksiksi muutamista yksittäistapauksista. Kirjassani kritisoin Mauno Jokipiin ohella myös dosentti Mikko Uolan tapaa valkopestä IKL:ää ja Uolan yritystä kiistää IKL:n fasistinen luonne. Tässä olisi aineksia Karjalaisen peräänkuuluttamalle tieteelliselle keskustelulle, mutta tiedeyhteisö ei toistaiseksi ole tarttunut aiheeseen. Edes kritiikin kohde eli Mikko Uola itse ei ole vaivautunut kommentoimaan. Tuoreessa kirjassaan *Kunnian miehet: 75 vuotta suomalaisten Waffen-SS-vapaaehtoisten aseveltoimintaa 1943–2018* dosentti Uola sivuuttaa kritiikini ja tyytyy ainoastaan referoimaan akateemisesti ja journalistisesti heikkotasoisimpia arvioita *Hakaristin ritareista*.

Dosentti Mikko Uolan nostaminen esiin suomalaisissa SS-yhteyksissä tuo valokeilaan Mikko Karjalaisen kehotuksen jättää luonnehdintani joistakin kriitikoistani SS:n aseenkantajina ilman painoarvoa. Uola kertoo itse teoksensa otsikon *Kunnian miehiä* olevan viittaus SS:n tunnuslau-

seeseen *”Meine Ehre heißt Treue”* eli ”Kunniani on uskollisuus”. Uolalla ei tunnu olevan käsitystä siitä, että SS:n yhteydessä kunniaista puhuminen on äärimmäisen ongelmallista, olihan tuo SS-miehen ”kunnia” synonyymi sokealle epäinhimillisten käskyjen tottelemiselle, joka mahdollisti kansanmurhan toteuttamisen. Uolan esityksessä niin eversti Sampo Ahto kuin professori Ohto Manninen ovat keskeisiä SS-myytin puolustajia. Olen muissa yhteyksissä todennut heidän kritiikkinsä köykäisyyden. Kirjaani voi ja kuuluukin analysoida kriittisesti, enkä torju esimerkiksi eräitä professori Eino Murtorinteen esittämiä näkökantoja. Kritiikki, joka asettuu puolustamaan SS-myyttiä vastoin selkeästi perusteltuja uusia tutkimustuloksia näyttäytyy kuitenkin väijäämättä SS:n aseenkantajuutena. Mikko Uola jatkaa sitkeästi Mauno Jokipiin jalanjäljissä kirjoittamalla SS:n perinteitä vaalivan yhdistystoiminnan historiikin. Uolan toimeksiantaja eli Veljesapu on SS-Aseveljet ry:n perinteiden jatkaja ja näin ollen siis myös SS:n henkisen perinnön vaalija maassamme. Kun SS-myyttiä pönkitetään SS:n tunnuslauseen alla SS-perinneyhdistyksen ja äärioikeistoa myötäkarvaan silittävän tutkijan voimin, voidaan todellakin puhua SS:n aseenkantajuudesta.

Samaan aseenkantajien joukkoon asettuu myyttiä puolustavaa retoriikkaa viljelevä muutaman tutkijan ydinjoukko. SS-myytin puolustajat kiistävät aluksi kaiken ja dokumentoidun tiedon tultua esiin he korostavat että syyllisiä oli ”vain vähän”. Karjalainen korostaa, että valtiollisen SS-selvityksen johtopäätökset koskevat ”vain hyvin pientä osaa vapaaehtoisten kokonaismäärästä”. Itse kirjoitin *Hakaristin ritareissa* että ”osa suomalaisista SS-miehistä syyllistyi sotarikoksiin”. Karjalainen näkee tässä heti oman tulkintansa mukaan ”laajemman yleistyksen”, vaikka en määrittele tarkemmin kuinka suuresta osasta tässä oli kyse. Toinen SS-myytin puolusteluun liittyvä defensiivinen retorinen strategia on sanamuodoiltaan tulkinnanvaraisiin tapauksiin keskittyminen ja syyttömyyden todistelu semantiikan avulla, kuten myös myöhemmin julki tullessa Lennart Kihlströmin tapauksessa on käynyt.

Valtiollinen SS-selvitys on osoittanut, että SS-myyttiä puolustavat retoriset strategiat eivät ole

pidemmän päälle kestäviä. Uusien todisteiden tultua julki kuva on tarkentunut ja myytin puolustaminen on tullut yhä vaikeammaksi. Vähättelyyn ja semantiikkaan pohjautuvien puheenvuorojen sijaan olisi korkea aika käydä apulaisprofessori Mikko Karjalaisen peräänkuuluttamaa faktapohjaista tutkimuskeskustelua. Tässä keskustelussa

näkökulmaa voitaisiin perustellusti laajentaa yksittäisistä kirjeistä ja semantiikasta SS-miesten asemaan suomalaisen fasismin kontekstissa.

TT **André Swanström** on kirkkohistorian dosentti Åbo Akademiassa. **Sähköposti:** aswanstr@abo.fi.

Tuomas Jussila

Nälkävuodet 1867–1868

Kiitän Miikka Voutilasta, että hän on ottanut arvioitavakseen teoksen *Nälkävuodet 1867–1868* (HAik 2/2019). Voutilaisen painoittellen kärkeä arvio sisältää arvokkaita näkökulmia, mutta kaikin osin en tunnistanut siitä itse kirjaa tai sen yksittäisiä artikkeleita.

Arvostelunsa alussa Voutilainen toteaa, että teos perustuu pääosin jo olemassa olevaan kirjallisuuteen. Näkemys on hämmäntävä ja Voutilainen jättää sen tarkemmin perustelematta – sivuuttaen samalla merkittävän määrän erilaista arkistotyötä. Toivomus kirjan yhtenäisestä ”järestä teoreettisesta tai metodologisesta apparaatista” on ylevä. Syy, miksei sellaisia tapaa usein artikkelikokoelmien yhteydessä on yksinkertainen: ne toimivat harvoin. Tähän tulokseen tulimme myös tehdessämme toimitustyötä kirjan erilaisten aihepiirien parissa.

Arviossa keskitytään nälänhätien teoreettisiin malleihin, jotka ovat pääosin syntyneet talous- ja väestötieteen piirissä. Voutilainen osoittaa oppineisuutensa tällä kentällä, mutta jättää pohtimatta mikä näiden teoreettisten lähestymistapojen anti olisi ollut teoksen yksittäisille artikkeleille.

Teoksen lähtökohtana on ollut ideografinen suhtautumistapa tutkittuun ilmiöön. Tavoitteena on ollut pikemminkin *ymmärtää* tutkittua il-

miötä, eikä niinkään *selittää* sitä. Useimmat Voutilaisen esiintuomat teoreettiset keskustelut painottavat kysymystä ”miksi nälänhätä?” Teoksen artikkelit ovat pikemminkin pyrkineet vastaamaan kysymykseen ”mikä nälänhätä?” Todennäköisesti tämä keskeinen merkitysero on jäänyt arviossa huomioimatta. Valitsemansa lähtökohdan vuoksi Voutilainen sivuuttaa kysymyksen siitä, miten teoksen artikkelit täyttävät tehtävänsä aiheen perustutkimuksena.

On totta, että viime vuosikymmenten merkittävimmät nälänhätiiä *selittävät* teorit perustuvat juuri vertailevaan tutkimusotteeseen. Vertaileva tutkimusote ei kuitenkaan ole arvo sinänsä, vaan metodologinen valinta. Mikäli kaikki tutkimus, joka ei sisällä kansainvälistä vertailua kuitataan kategorisesti ”metodologiseksi nationalismiksi”, joudutaan auttamatta koko historiatieteen umpikujaan, sillä juuri perustutkimus toimii polttoaineena kaikelle vertailevalle tutkimukselle, teoriankehittelystä puhumattakaan.

OTM **Tuomas Jussila** on oikeustieteen tohtorikoulu-tettava Turun yliopistossa ja arvioidun teoksen toinen toimittaja. **Sähköposti:** tuomas.jussila@utu.fi.

Kaivattu kokonaisesitys Kiinan historiasta

Lauri Paltemaa:

Lyhyt johdatus Kiinan historiaan. Turun yliopisto.
282 s. ISBN 978-951-29-7157-2.

Turun yliopiston Aasian tutkimuslaitoksen professorin, Lauri Paltemaan kirjoittama, keväällä 2018 ilmestynyt *Lyhyt johdatus Kiinan historiaan* on oiva ja kaivattu lisä suomenkielisten Kiinan historiaa käsittelevien kirjojen joukkoon.

Kiinan historiaa käsitteleviä teoksia on ilmestynyt kuluneina vuosina suomeksi vain muutamia, mutta teokset ovat olleet poikkeuksetta hyvin korkealaatuisia. Paltemaan yhdessä Juha Vuoren kanssa kirjoittama *Kiinan kansantasavallan historia* (2012), esittelee nykyisen, vuonna 1949 perustetun kommunistisen Kiinan historiaa yksityiskohtaisesti, politiikan ja talouden ilmiöihin painottuen. Samaan aikakautteen sukeltaa myös vuonna 2016 ilmestynyt, Tiina Airaksisen, Elina Sinkkosen ja Minna Valjakan toimittama kokoelmateos *Enemmän kuin puoli taivasta*. Vaikka kirja ei ole suoranainen historiategos, se tarkastelee kiehtovalla tavalla kiinalaisen naisen yhteiskunnallista asemaa ja sen muutoksia Kiinan modernisaation myllerryksessä, 1800-luvulta nykypäivään.

Kiina-kirjallisuutemme sinologisinta ääripäätä ovat edustaneet puolestaan Matti Nojosen ja Jyrki Kallion käännökset kiinalaisen kirjallisuuden merkkiteoksista, kuten Nojosen käännös Sunzin *Sodankäynnin taidosta*, sekä Jyrki Kallion käännökset konfutselaisuuden tärkeimmästä oppikirjasta *Keskustelut* ja Kiinan klassisen kirjallisuuden antologiasta, *Guwen Guanzhi*. Varsinaisten käännösten rinnalla juoksevat tiheät alaviitteet sekä kirjojen kattavat johdantoluvut kuljettavat lukijansa syvälle teosten syntyhistorioiden yhteiskunnallisiin ja historiallisiin konteksteihin.

Yksityiskohtaisia täsmäteoksia on siis ilmestynyt suomeksi aivan mukavasti, mutta koko Kiinan historian pitkän, vuosituhantisen kaaren esittelevä teos on jäänyt toistaiseksi uupumaan. Ylipäätään ainoa suomen kielellä julkaistu kokonaisesitys Kiinan keisariajan historiasta on löytynyt Tapio Huotarin ja Pertti Seppälän yleisteoksesta *Kiinan kulttuuri: Lyhyt johdatus Kiinan*

historiaan paikkaa siten merkittävän aukon suomenkielisessä Kiinan historiaa käsittelevässä kirjallisuudessa. Se tarjoaa ensimmäisen kokonaisvaltaisen esityksen Kiinan historiasta, sen esikeisarillisen ajan alkuhämarästä aina modernin suurvalta-Kiinan nousuun saakka, selkeässä ja hyvin soljuvassa paketissa.

Lyhyenkin Kiinan historian kirjoittamisen haasteet ovat valtavat. Kiinalainen sivilisaatio on muhinut vuosituhansia omissa rauhassaan, vuoristojen ja autiomaiden eristämänä. Se on rakentanut kerros kerrokselta oman älyllisen ja kulttuurisen traditionsa, sekä hallinnollisen järjestelmänsä, jotka toimivat pitkään esimerkkinä kaikille Itä-Aasian alueen valtioille. Valtavan mittakaavan vuoksi jokaisen Kiinan historiaa kirjoittavan onkin aloitettava kysymyksestä, mikä Kiina ylipäätään on. Mistä Kiinan historia alkaa ja mitä Kiinaan on kuulunut maantieteellisesti, kulttuurisesti ja poliittisesti, samalla muistaen, että nykyisen Kiinan alueella on sijainnut lukemattomia erilaisia valtiorakennelmia, joita ovat asuttaneet useat eri etniset ryhmät ja kansallisuudet.

Kommunistisen Kiinan virallinen, nationalistisesti orientoitunut historiantkirjoitus on ratkaissut ongelman esittämällä Kiinan yhtenäisenä, yli 5000-vuotta vanhana valtiona, jota han-kiinalaiset ovat rauhanomaisesti hallinneet yhdessä vähemmistökansojen kanssa. Paltemaan kirjan lähtökohtana on, että Kiinaa tulisi yhtenäisen valtakunnan sijaan tarkastella enemmän omana, Euroopan kaltaisena kulttuurialueenaan, joka on ollut toisinaan keskusjohdetun keisarikunnan yhdistämänä, mutta miltei yhtä usein hajanaisena, rinnakkaisten kuningaskuntien ja valtioiden tilkkutäkinä.

Hajanaisesta ja sekavasta ulkokuorestaan huolimatta kiinalaisen kulttuurin ydin on säilyttänyt hämmästyttävän yhtenäisyyden läpi 1000-luvulta eaa. alkaneen kirjoitetun historiansa. Kiinalaisessa poliittisessa kosmologiassa Kiinan koettiin olevan yhtä kuin koko maailma, kaikki taivaan alla, eikä käsitystä erityisestä Kiinan valtiosta päässyt syntymään. Tiukkojen valtiolisten rajojen sijaan kiinalaiset kokivat edustavansa sivilisaatiota maailman keskipisteessä, jota sivistymättömät barbaarit joka puolelta ympäröivät. Kiinan keisarit uskoivat olevansa koko taivaan alisen maailman johtajia ja isähahmoja, joilla oli ehdoton auktoriteetti, mutta myös moraalinen velvollisuus ylläpitää maailman vakautta ja sen asukkaiden hyvinvointia.

Keisarilliset hallitsijasuvut, dynastiat, nousivat ja romahtivat toinen toisensa jälkeen, mutta kiinalaisen sivilisaation ylivoimaisuutta painottava maailmankuva ja sitä tukeva konfutselainen filosofinen järjestelmä säilyttivät asemansa. Ne toimivat ikään kuin ideologisena liimana, joka turvasi Kiinan sivilisaation jatkuvuuden ja sitoi hyvin erilaisista lähtökohdista nousseet hallitsija-huoneet yhteiseen kiinalaiseen tietoisuuteen.

Paltemaan kirja tarttuu tähän Kiinan sivilisaation punaiseen lankaan ja käy Kiinan historiaa läpi kronologisesti, tärkeimpien dynastioiden kautta edeten. Kirja on jaettu dynastioiden valtakausien mukaan 11 lukuun, jotka esittelevät kunkin dynastian merkittävimmät poliittiset, taloudelliset ja yhteiskunnalliset kehityskulut. Poliittisessa kerronnassa nousevat esiin esimerkiksi vaikutusvaltaisimmat keisarit sekä keisarikunnan poliittisten instituutioiden kehitys, mutta myös Kiinan alueellisten painopisteiden muutokset; erityisesti laajeneminen Keltaisenjoen muodostamalta tasangolta valtavaksi imperiumiksi, joka ulottui Keski-Aasiasta Etelä-Kiinan merelle saakka.

Yhteiskunnallista elämää kuvaavissa alaluvuissa korostuvat puolestaan Kiinan historian monimuotoisuus ja dynastioiden tyypillisimmät kulttuuriset ominaispiirteet: Tang-dynastia (618–907) vapaamielisen kosmopolitaneismin kulta-aikana, Song (960–1279) älyllisenä ja taloudellisenä ”renessanssina”, sekä Yuan- (1271–1368) ja Qing-dynastiat (1644–1911) mahtavina, mutta yhä ristiriitaisia tunteita herättävinä muukalaisdynastioina, joiden aikana valtaa pitivät ei-kiinalaiset mongolit ja mantšut.

Kirjan lukujen jakautuminen dynastioiden mukaan on toimiva, sillä myös kiinalainen historiantutkimus hahmottaa ja viittaa menneisiin tapahtumiin nimenomaan dynastioiden kautta. Lisäksi lännessä tunnetut historialliset jaottelut (kuten antiikki, keskiaika ja uusi aika) istuvat huonosti Kiinaan, jonka kehitys kulki alueen eristyneisyyden vuoksi pitkälti omia latujaan. Vaikka Kenneth Pomeranzin kaltaiset tutkijat ovat osoittaneet idän ja lännen välisen globaalin kanssakäymisen olleen yllättävän vilkasta jo keskiajalta lähtien, tuli Kiina toden teolla mukaan nykymuotoiseen kansainväliseen järjestelmään ja sen historiaan vasta 1800-luvulla, kun läntiset suurvallat pakottivat sen avautumaan tykkiveneillään.

Toisaalta lännen ja Kiinan väliset kohtaamiset, sekä näiden maailmojen väliset erot ja samankaltaisuudet nousevat kirjassa usein käsittelyyn. Esimerkiksi Roo-

man valtakunta ja Kiinan ensimmäinen pitkäikäinen keisarillinen dynastia, Han-dynastia (206 eaa.–220 jaa.) olivat olemassa samoihin aikoihin, ja molemmat imperiumit romahtivat ajanlaskun ensimmäisillä vuosisadoilla ”barbaaristen” kansojen invaasion alle. Romahduksen jälkeen molemmat kulttuuripiirit ajautuivat sisäisen hajaannuksen ja kansainvaellusten aikakauteen, mutta toisin kuin Eurooppa, Kiina onnistui jo 500-luvulla yhdistymään uudelleen keskusjohdetuksi keisarikunnaksi. Valtaan nousseen Tang-dynastian aikakautta pidetään yhtenä Kiinan suurimmista kultakausista, jolloin valtakunta oli taloudellisesti ja sotilaallisesti vahvimmillaan, mutta kukoisti myös kulttuurisesti.

Vaatimattomasta nimestään huolimatta *Lyhyt johdatus Kiinan historiaan* tarjoaa erinomaisen kattavan kokonaiskuvan Kiinan historian suurista linjoista ja keskeisimmistä aikakausista. Kirjan avulla jättäjämaisen sivilisaatiovaltion historiaan sukeltava voi muodostaa itselleen ikään kuin historiallisen selkärangan, jota vasten esimerkiksi Kallion ja Nojosen syväluotaavat käännösteokset löytävät paikkansa ja asettuvat laajempiin konteksteihinsä. Myös kirjan maltillisesti jaetut kirjallisuusviitteet ja lopusta löytyvä lähdeluettelo ohjailevat kiinnostunutta lukijaa syvemmälle nykyaikaisen Kiinätutkimuksen maailmaan.

Paltemaan kirjan kaltaiselle johdatukselle on ollut huutava tilaus, sillä Kiinan historian suurten kehityskulujen pintapuolinenkin ymmärtäminen on päivä päivältä yhä olennaisempaa. Kiinan nousu kohti maailmanpolitiikan ydintä ei tule loppumaan ja nousun vaikutukset tuntuvat voimakkaina kaikkialla maailmassa. Historian, kulttuurin ja rikkaan ajattelutradition tuntemus on äärimmäisen tärkeää, mikäli haluamme ymmärtää alati vahvistuvan suurvalta-Kiinan toimintaa ja motiiveja.

Kommunistinen kansantasavalta on vain pintapuolisesti irrottanut Kiinan historian syvistä rakenteista ja myös Paltemaa nivoo sen osaksi maassa vuosituhansia rullannutta dynastista sykliä: ”Kiinaa on aina johtanut harvanvaltaisesti pieni, erityiseen hallinto- ja filosofiaan perehtynyt eliitti, joka on täydentänyt itse itsensä. Tämä eliitti on aina oikeuttanut asemansa opeilla, joiden mukaan sen tehtävä on ollut hallita muita kansasta heidän omaksi parhaakseen. Tasavalta – paitsi ehkä nykyisin Taiwanilla – ja kansantasavalta eivät ole olleet poikkeuksia tästä mallista niiden demokraattisesta tai kansandemokraattisesta retorikasta huolimatta.”

Matti Puranen, FM & YTM
Jyväskylän yliopisto

Perinteitä kunnioittava uusi yleisteos Suomen koko kirkollisesta historiasta

Markku Heikkilä & Simo Heininen:

Uusi Suomen kirkkohistoria. SKS 2017. 240 s.
ISBN 978-952-222-897-0.

Emeritusprofessorit Markku Heikkilä ja Simo Heininen ovat kirjoittaneet uuden yleisesityksen suunnilleen nykyisen Suomen alueen koko tunnetusta kirkollisesta historiasta. Samojen tekijöiden, tosin sukunimijärjestyksessä Heininen & Heikkilä, kirjoittama ja Editan kustantama teos *Suomen kirkkohistoria* ilmestyi vuonna 1996. Vaikka sitä ei mainita nyt arvioitavana olevan kirjan alkusanoissa, uutuusteos on sekä nimeltään että sisältöltään edellä mainitun, viime vuosituhannen puolella ilmestyneen teoksen uudistettu ja päivitetty tervetullut versio.

Heikkilän ja Heinisen uutuuskirja koostuu yhdeksästä seuraavasti otsikoidusta luvusta: Kristinuskon juurtuminen, Keskiajan kirkko, Reformaatio ja kansanopetus, Valistus ja pietismi, Keisarin alaisuudessa, Kirkot kansalaisyhteiskunnan syntyvaiheissa, Kirkot ja yhteiskunnan kriisivaiheet, Jälleenrakentamisesta hyvinvointivaltioon ja Kirkot 2000-luvun alun Suomessa. Sivumäärällisesti kirjassa painottuu melko vahvasti itsenäisen Suomen kirkon historia, eli lähikirkkohistoria, mikä on toki sinänsä ymmärrettävää ja sitä paitsi erittäin mielenkiintoista luettavaa, varsinkin kun tekijät kirjoittavat siitä hyvin asiallisesti. Uudessa kirjassa ei ole unohdettu myöskään ortodoksisen kirkon historiaa Suomessa.

Jo arvioitavan kirjan alkusanoissa todetaan useita kertoja teoksen perustuvan uusimpaan tutkimukseen. Samat sanat esiintyivät myös samoilta tekijöiltä vuonna 1996 ilmestyneessä *Suomen kirkkohistoriassa*. Koska kirjan tekijät näin (edelleen) asettavat itse itselleen korkean, ja oletettavasti myös kirjan myynnin kannalta suotuisan tavoitteen, ja koska alkusanojensa mukaan (edelleen) ensisijaisesti yliopistolliseksi oppikirjaksi tarkoitettun mutta yleistajuisesti kirjoitetun teoksen substanssisällön ajankohtaisuus olisi hyvin suotavaa, arvioin seuraavaksi tuon tavoitteen toteutumista uutuusteoksen osalta.

Uudella teoksella on perinteiset mutta komeat kannet, jotka esittävät Suomen kirkon 700-vuotisjuhlan aikaisen (eli 1850-luvun mukaisen) käsityksen kristinuskon tulosta Suomeen ruotsalaisten ristiretken muodossa kolmen kruunun lipun anakronistisesti liehuessa. Mutta kuten tunnettua, kirjaa ei tule arvioida (hyväksi eikä varsinkaan huonoksi) pelkän kannen perusteella, enkä minäkään sitä tee. Leipäteksti alkaa Mikael Agricolan käsityksestä kristinuskon tulosta Suomeen. Tästä edetään arkeologian tulosten, Skandinaviaan suun-

natur viikinkiaikaisen julistuselähtöyksen ja hiippakuntien perustamisen kautta piispa Henrikiin. Arvioitavan teoksen kirjoittajat eivät ole vaikuttuneet sen enempää Tuomas Heikkilän¹ kuin Mikko Heikkilän² piispa Henrikiä koskevista tutkimuksista, jotka on julkaistu edellisen kirkkohistoriateoksen ilmestymisen jälkeen. Tähän kirjoittajilla on tietenkin täysin oikeus. Kertomuksella piispa Henrikistä ja Lallista on kyllä allekirjoittaneenkin mielestä historiallinen ydin: Suomeen (eli nykyiseen Varsinais-Suomeen) Ruotsin kautta 1100-luvulla tullut ja ”Hämehen maallen” kulkunsa tammikuisilla rekikeleillä suunnannut ulkomaalainen katolinen kirkonmies nimeltä Heinrich (> Heinärikki) surmattiin köyliöläisessä talossa kehkeytyneen riidan jälkeen Köyliönjärven jäälle. Hänet haudattiin Nousiaisiin, mistä ainakin jotkin hänen pyhinä kunnioitetuista luistaan siirrettiin vuoteen 1290 mennessä ensin Maarian Koroiisiin ja sieltä vuonna 1300 Turun Unikankareelle.³

Teoksen Lähteitä ja kirjallisuutta -luettelo on Suomen vanhimman kirkkohistorian osalta kovin suppea, huomattavasti vuoden 1996 teosta suppeampi, jos kohta alan uudempien julkaisujen määräkään ei ole suuren suuri. Miksei teosluettelossa ole yhtään julkaisua esimerkiksi Kaarinan Ravattulan Ristimäen kirkon rauniot löytäneeltä arkeologi Juha Ruohoselta tai tekijöiden sivulla 12 mainitseman Suomen varhaisen kristillistymisen ajankohdan ehdottajalta emeritusprofessori Unto Salolta? Miksi uusimpaan tutkimukseen perustuvassa oppikirjassa Markus Hiekkasen merkkiteoksesta *Suomen keskiajan kivikirkot* ei ole käytetty uusinta uudistettua painosta?

Kirjoittajat kuvaavat kiitettävästi suuria ja pitkiä linjoja, kuten nykyisenkin suomalaisen jumalanpalveluselämän johtumisen katkeamattomana ketjuna keskiaikaisen Turun hiippakunnan noudattamasta dominikaanisesta liturgiasta; tai nykyään muun muassa kouluopetuksen tunnustuksettomuutta valvovan Opetusministeriön kehittymisen Kirkollistoimikunnasta sekä kuntien syntymisen seurakunnista, jotka itsessään olivat muodostuneet emäseurakunnista erotetuista (kappeli) seurakunnista. Teoksessa mainitaan myös lukuisia hyvin mielenkiintoisia ja asyayhteyteen luontevasti sopivia 'X oli keskiajan ensimmäinen/ainoa tunnettu suomalainen tehtävässä Y' -tyyppisiä detaljeja. Pietismistä 1600-luvun lopulla alkaneen herännäisyyskristillisyyden merkitystä Suomen vuonna 1817 itsenäistyneelle kirkolle on mielestäni käsitelty asiantuntevasti.

Lutherin, Agricolan ja Kustaa Vaasan kuolemaa seuranneiden vuosikymmenten kirkkohistoria on monen suomalaisen huomattavasti huonommin tuntema kuin reformaation ensivuosisikymmenten historia. Siksi onkin ilahduttavaa, että siitä on kirjoitettu edes muutaman sivun verran (s. 56–59). Kirjassa on esitelty erikseen useita merkittäviä kirkonmiehiä pääasiassa viime vuosisadoilta, esimerkiksi arkkipiispa Martti Simojoki. Turun

hiippakunnan ensimmäisen suomalaisen piispan (virassa 1291–1308), Ruskon Merttelästä kotoisin olleen Mag-nuksen nimen olisi voinut mainita sivulla 17.

Kristinusko ei tullut nykyisen Suomen alueelle ainoastaan lännestä (muotoutumassa olevasta Ruotsin valtakunnasta)⁴, mikä olisi jo aika myöntää alan yliopistolliisessa oppikirjassa aiheettoman ruotsalaismielisyys-syytöksen välttämiseksi. Vuonna 1996 ilmestyneessä *Suomen kirkkohistoriassaan* tekijät eivät sellaista väit-täneetkään (ks. s. 13–14), mutta jostain syystä uutuuste-oksensa vastaavassa kohdassa väittävät (s. 12).

Aivan täysin asiavirheetön ei paljossa ansiokas teos-kaan sentään ole: selvä asiavirhe on väite nykyisen Suomen alueen 500-luvulle jKr. ajoittuvista haudoista löydetyistä ristiriipuksista ja Neitsyt Marian kuvista (s. 12).⁵ Pieni erehdys on väittää Viaporin linnoituksen antautuneen huhtikuun alussa vuonna 1808, sillä lin-noitus antautui toukokuun alussa (s. 95).⁶ Jo 1100-luvun lopussa pyhimyksenä kunnioitettu kuningas (H)e(n)ricus ei tietääksemme saanut surmansa kristinuskoa levittä-essään (vrt. s. 13), vaan taistelussa kehkeytymässä olleen Ruotsin valtakunnan hallitsemisesta.⁷

Kielellistä epätarkkuutta esiintyy yhdessä kään-nöksessä latinasta suomeksi ja toisessa käännöksessä vanhasta suomesta nykysuomeksi: *sequenti hyeme*⁸ ei tarkoita ‘seuraavana vuonna’ (s. 13) vaan ‘seuraavana talvena’ eikä *toisna Woonna*⁹ ole ‘kahta vuotta myöhemmin’ (s. 11) vaan ‘toisena vuotena’. Astetta tar-kempi ilmaisu ei olisi myöskään ollut pahitteeksi esimer-kiksi puhuttaessa Pyhän Henrikin legendasta. Kirjassa puhutaan sivulle 19 asti vain legendasta. Keskiajan Turun piispoista käytetään *Uudessa Suomen kirkkohistoriassa* latinankielisiä nimiä, mikä on sinänsä moitteetonta. Yleistajuisuuden kannalta katsottuna olisi kuitenkin ollut hyvä kertoa ainakin kerran, että sanokaamme Magnus Olai on sama henkilö kuin monille jo koulun (kirkko)histo-rian tunneilla nimellä Maunu(s) Tavast (Mynämäest) tutuksi tullut piispa. Kirjan liitteenä ovat luettelot Turun (arkki)hiippakunnan ja muiden hiippakuntien piispoista mukaan lukien ortodoksiset ja katoliset piispat. Yleis-esityksessä olisi ollut hyvä selvittää, että Suomessa on ollut katolisia piispoja ennen 1930-lukuakin, olivathan kaikki keskiajan Ruotsin Itämaan ainoan hiippakunnan piispat (roomalais)katolilaisia.

Kirjan ulkoasusta ja taitosta vastannut Jaana Tarsa on tehnyt hyvää työtä, ja Arto Kuorikosken ottamat valokuvat eri-ikäisistä suomalaisista kirkoista ovat sil-mää hivelevän kauniita. Mikä hienointa, teoksesta käy hyvin ilmi, kuinka Suomen kirkkohistoria on myös Suo-men yleishistoriaa ja vastaavasti Suomen yleishistoria on Suomen kirkkohistoriaa, sillä esikristillistä historiallista aikaa ei näillä main sanottavasti ollut. Moni parhaiten muista ansioistaan tunnettu suomalainen on ollut myös kirkonmies, esimerkiksi suomenmielinen kieli- ja histori-

amies piispa Daniel Juslenius, ja kirkosta on moni nyky-ään vahvasti maallinenkin asia saanut alkunsa.

Voin vilpittömästi suositella monin tavoin ansiokasta kirjaa kaikille Suomen kirkko- ja yleishistoriasta kiinnos-tuneille.

Mikko K. Heikkilä, FT, dosentti
Tampereen yliopisto

1. Tuomas Heikkilä, *Pyhän Henrikin legenda*. SKS 2005; Tuomas Heikkilä, *Sankt Henrikslegenden*. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors & Bokförlaget Atlantis 2009.
2. Ks. esim. Mikko Heikkilä, Sanctus (H)e(n)ricus rex Suetie et sanctus Henricus episcopus Upsalensis. En och samme engel-skfödde man? *Historisk Tidskrift för Finland* 3 (2013), 333–373; Mikko Heikkilä, *Kuka oli herra Heinäriski? Piispa Henrikin arvoitus*. Tampere University Press 2016.
3. Heikkilä 2016.
4. Ks. esim. Mikko Heikkilä, Monitieteinen tutkimus kristinuskon tulosta Suomenlahden pohjoispuolelle. Kristinuskoon tutus-tumisen, kristityksi kääntymisen ja kristillisen organisaation rakentamisen ajoitus. Teoksessa Anna Sivula & Anni Ruoho-mäki (toim.) *Tuhansien vuosien tulokkaat. Monen kulttuurin Satakunta*. Satakunta 2019, 31–71.
5. Ks. esim. Sami Raninen & Anna Wessman, Rautakausi. Teok-sessa Georg Haggrén, Petri Halinen, Mika Lavento, Sami Raninen & Anna Wessman, *Muinaisuutemme jäljet. Suomen esi- ja varhaishistoria kivikaudelta keskiajalle*. Gaudeamus 2015, 215–365.
6. Viapori antautui 3.5.1808 klo 12. Ks. esim. Jussi T. Lappa-lainen, Lars Ericson Wolke & Ali Pylkkänen, *Suomen sodan historia 1808–1809*. SKS & Karttakeskus 2008, 89, 92.
7. Tämän arvioijan näkemyksen mukaan (H)e(n)rik Jedvardsson surmattiin 17.5.1159. Ks. Heikkilä 2013, 344–349.
8. Paulus Juustenin Piispainkronikan suomennoksessaan Heini-nen on kääntänyt ilmaisun täsmällisesti. Ks. Paavali Juusten, *Suomen piispainkronikka. Suomennos ja selitykset Simo Hei-ninen*. SKS 1988, 40; Simo Heininen, *Suomalaisen historian-kirjoituksen synty. Tutkimus Paavali Juustenin piispainkroni-kasta*. Suomen Kirkkohistoriallinen Seura 1989, 58.
9. *Mikael Agricolan teokset*. Kotimaisten kielten keskus, http://kaino.kotus.fi/korpus/vks/meta/agricola/agri2ut1_rdf.xml (29.3.2019).

Kristitty virolainen

Riho Saard:

Ristitud Eestlane. Kristluse ajalugu Eestis keskajast tänapäevani. Argo 2018. 606 s. ISBN 978-9949-607-74-7.

Jotta ymmärrämme teologian tohtori Riho Saardin yli 600-sivuisen teoksen merkityksen, on lyhyt taustoitus paikallaan. Vanhaan Viron kirkkohistorian kenttää hallitsivat baltiansaksalaiset, aivan kuten muutakin historian- ja kulttuurintutkimusta. Heidän kynästään lähteneen kirkkohistorian alkua merkitsi Carl Ludwig Tetschin kolmiosainen Kuurinmaan herttuakunnan

kirkkohistoria (*Curländischer Kirchen-Geschichte*, 1767, 1768 ja 1770), jossa sivuttiin myös Liivinmaan ja Vironmaan kirkollisia vaiheita.

Ensimmäisenä virolaisena kansansa kirkollisiin vaiheisiin tarttui Amblan lukkari Aleksander Friedrich Raudkepp. Hänen kuusi päälukua vuosilta 1186–1880 käsittävä lyhyt kirkkohistoriansa (*Isamaa kiriku lugu*) ilmestyi vuonna 1883. Viron tasavallan eli ”ensimmäisen itsenäisyyden” aikana Tarton yliopiston historiallisen teologian professori Olaf Sild laski perustan luterilaiskansalliselle ja virolaisiin keskittyvälle kirkkohistorialle. Hänen esityksensä *Eesti kirikulugu: Vanimast ajast olevikuni* (Viron kirkkohistoria vanhimasta ajasta nykypäiviin) ilmestyi vuonna 1938.

Tarton yliopiston teologisen tiedekunnan lakkauttaminen elokuun lopussa 1940 lopetti Virossa kirkkohistorian akateemisen tutkimuksen. Tyhjiötä pyrki täyttämään esimerkiksi kolmiosainen kokoomateos *Religiooni ja ateismi ajaloost Eestis* (Viron uskonnon ja ateismin historiasta, 1956, 1961 ja 1987). Pakolaisten keskuudessa lännessä sen sijaan Viron kirkkohistoriaa tutkittiin ja julkaistiin jatkuvasti.

Itsenäisyyden palauttamisen (1991) jälkeen myös kirkkohistorian tutkimus lähti Virossa vauhtiin. Sen komeana saavutuksena onkin Riho Saardin pitkään työstämä Viron kirkkohistorian tieteellinen kokonaisesitys, ensimmäinen alallaan.

Saard on käyttänyt runsaasti painettuja lähteitä, ja myös hänen kirjallisuusluettelonsa on pitkä. Vankka sija tietenkin on (baltian)saksalaisella tutkimuskirjallisuudella ja myös kolmen viime vuosikymmenen aikana ilmestyneellä vireällä virolaisella tutkimuksella. Kirjoittaja on myös hyvin perillä niin vanhemmasta kuin uudesta suomenkielisestä viroa sivuavasta (kirkko) historian tutkimuksesta. Teoksen lähdepoija onkin vakuuttava. Kunkin pääluvun alkuun on lukijan kannalta oivaltavasti sijoitettu sisällön tärkeimpiä elementtejä esittelevät avainkäsitteet (s. 29, 163, 210 ja 257).

Saardilla on ollut myös joukko oppineita avustajia, jotka ovat kirjoittaneet muutaman sivun laajuisia ekskursseja. Esimerkiksi Aldur Vunk tarkastelee Vanhan-Liivinmaan pyhiinvaelluksia, joita keskiajalla tehtiin muun muassa Vastselliinaan, Uuteen Pärnuun ja Piritan luostariin. Piret Lotmanin aiheena on Tallinnassa syntynyt ja Rostockin, Wittenbergin sekä Greifswaldin yliopistoista oppinsa ammentanut kielitieteilijä ja pastori Heinrich Stahl. Kristiina Ross puolestaan käsittelee vuonna 1739 ilmestyneen virokielisen Raamatun syntyvaiheita, Marju Kõivupuu Venäjän vanhauskoisia, joihin esimerkiksi Peipsin länsirantaa kiertävä nykymatkailijakin törmää, ja Riho Saard Tallinnan tuomiokirkon virolaistamista, josta paikallisten saksalaisten kanssa 1921 virinnyt katkera riita ratkesi vasta vuosia myöhemmin. Hyvä lisä on myös Maarja Vainon kirjoitus Viron 1900-luvun kirjallisuuden uskonnollisesta ulottuvuudesta.

Teoksen lopussa on luetteloita, hakemistoja ja taulukoita lähes 200 sivun verran. Niistä suuren osan vie sivuilla 488–587 oleva tapahtumataulukko, joka kohetuuden nimessä voisi olla lyhyempi. Taulukon vasen palsta tarkastelee kronologisesti yleisen kirkkohistorian tapahtumia, oikeanpuoleinen Vironmaan ja Liivinmaan kirkollisia vaiheita.

Teoksessa on neljä päälukua: I Myöhäiskeskiaika: Tanskalais- ja saksalaisaika (1206–1561); II Uuden ajan alku: Ruotsin ja Puolan aika (1561–1710); III Uusi aika: Venäjän kausi (1710–1918) ja IV Viron tasavallan, miehitysten ja jälleen itsenäistymisen aika. Kukin pääluvuista, alaluvuista puhumattakaan, kertoo myös siitä, mistä syrjäinen Suomi on välttynyt: muualta tulleiden usein virolaiset alistavasta ja väkivaltaisesta herruudesta.

Isäntiä virolaisilla on siis ollut aikamoinen joukko. Aikakautta 1206–1561 hallitsivat (aluksi) tanskalaiset, sitten yhä enemmän saksalaiset ja Rooman kirkko, jotka pappien, aatelisten, kauppiaiden ja sotureiden avulla aloittivat levittäytymisensä nyky-Viron, (”tyhjiön”), alueelle. Syntyivät seurakunnat ja hiippakunnat, ja paikalle tulivat myös muun muassa sisterssiläiset, dominikaanit, fransiskaanit ja birgittalaiset. Vapaa virolainen talonpoika ei ollut saksalaisen herran helposti kammitoita- vissa, vaikka feodalismi saikin lopulta ylliotteen.

Kauden lopulla Vanhalle-Liivinmaalle alkoi levitä reformaatio, joka vaikutti paitsi kirkolliseen myös maalliseen elämään. Saard nostaa esille useita Pohjois-Virossa vuonna 1561 alkaneen Ruotsin-ajan luterilaisia vaikuttajia, kuten suomalaisten reformaattorin ja Turun piispan Mikael Agricolan pojan Kristian Agricolan. Hän toimi Tallinnan piispana vuosina 1583–1586 eli varhaiseen kuolemaansa saakka. Oma lukunsa oli luterilaisen puhdasoppisuuden tiukka taistelija, Västeråsin piispa Johannes Rudbeckius vanhempi, joka vuonna 1627 teki kuuluisan visitaatiomatkan Vironmaalle. Liivinmaan puolella eli virolaisten asuinalueen eteläosassa nosti Puola-Liettuan vallan alla päätään määrätietoinen katolilaistaminen. Saard käsittelee verraten laajasti, ja syystäkin, myös kirkollisen kansanopetuksen juurtumista Ruotsin-ajan Baltiaan sekä virokielisen kulttuurin ensimmäistä päännostoa.

Venäjän-aika, joka Suomessa kesti reilun vuosisadan, piti virolaisia otteessaan runsaat kaksisataa vuotta, eli suuresta Pohjan sodasta 1710 maan vuonna 1918 tapahtuneeseen itsenäistymiseen saakka. Vallanpitäjät eivät kuitenkaan olleet kiinnostuneita luterilaisuudesta, joka sai elää omaa elämäänsä. Virolaisten alueelle levisivät muun muassa uskonelämän uudistajat eli pietismi ja herrnhutilaisuus.

Pietismi tuli yhtäältä Hallen yliopistossa opiskeluiden, Tallinnasta ja Narvasta peräisin olevien ylioppilaiden, toisaalta Tobolskista palaavien sotavankien mukana. Alun kartanoon muodostui ”Viron Halle”. Pietismiäkin suurempi merkitys oli herrnhutilaisuudella.

Sen leviämistä Viroon vauhditti liikkeen perustajan Nikolaus Ludvig von Zinzendorffin vierailu Riiassa ja Tallinnassa 1736. Laajalle juurtunut herrnhutilaisuus kiellettiin vuonna 1743, mutta Aleksanteri I palautti liikkeelle täyden toimintavapauden vuonna 1817.

Oma merkittävä kehityskulkunsa oli 1840-luvulta alkanut, Pietarin suosima ja siksi vahvaa poliittista tukea saanut ortodoksian voimistuminen. Tätä tärkeää vaihetta Saard käsittelee laajasti.

Viimeinen pääluku tarkastelee muun muassa virolaisten vihdoin tapahtunutta vaikutusvallan lisääntymistä Viron tasavallan luterilaisessa kirkossa, maan hallinnon suhtautumista luterilaiseen kirkkoon ja sen teologisiin virtauksiin sekä ortodoksisen kirkon asemaa, vapaakirkollisia liikkeitä ja myös roomalaiskatolisen kirkon merkitystä.

Puolivuosisatainen neuvostomiehitys vaati kirkon hengissä pysymiseltä monenlaiset keinot. Vallinnutta tilannetta kuvaa hyvin yksi Saardin alaotsikoista: ”Ollako vai eikö? 1970-luvun kirkon yleinen depressio.” Seuraavalla vuosikymmenellä kirkot ja uskonto palasivat jälleen julkisuuteen, ja tätä ”uuden heräämisen” vaihetta kirjoittaja kuvaa laajasti. Sivun 439 kartta kertoo omaa kieltään Viron kirkollisesta ”maastosta” vuonna 2017.

Liiankin usein väitetään, että suomalaisten ja virolaisten profaani historia on enemmän tai vähemmän samankaltaista. Näinhän asia ei ole, ja samaa on sanottava kummankin kansan kirkkohistoriasta. Yksiä ja toisia samankaltaisia tapahtumia ja ilmiöitä voimme kyllä havaita, mutta erot ovat kuitenkin tavattoman suuria. Ajateltakoon vaikka saksalaisuuden aina 1900-luvun alkuun saakka dominoimaa Viron kirkkoa, Venäjän voimakasta tukea ortodoksisuudelle 1800-luvulla sekä neuvostoajan virallista ateismia.

Riho Saard on pitänyt monenlaiset langat käsissään ja rakentanut modernin ja ammattimaisesti kirjoitetun esityksen maansa moni-ilmeisistä kirkollisista vaiheista.

Seppo Zetterberg, emeritusprofessori
Jyväskylän yliopisto

Kivettynyt kuva kansalliskirjailijasta

Teemu Keskisarja:

Saapasnahkatorni. Aleksis Kiven elämäkertomus. Siltala 2018. 272 s. ISBN 978-952-2344-977.

Aleksis Kivi on niitä Suomen historian merkkihenkilöitä, joiden elämänkulku on piirtynyt kansallisen itseymmärryksemme syviin kerroksiin. Siinä missä Snellman tunnetaan kansallisfilosofina, Lönnrot *Kalevalan* luojana ja Mannerheim sotasankarina, Kiven paikka on tukevasti

suomenkielisen kaunokirjallisuuden kivijalkana. Muista merkkihenkilöistä poiketen Kiven muistoa sävyttää traaginen pohjavire, joka heijastuu myös hänen tuotantonsa arviointiin. Tätä yhteenkietoutumaa voi pitää eräänlaisena suomalaisen kirjallisuuden alkutraumana, jonka pitkä varjo on edelleen nähtävissä. Kiven henkilökohtaisesta tragediasta on tullut osa kansakunnan myyttistä yhteisomaisuutta, jonka moralististen tunnekerrosten läpi kriittisen tutkimuksen on vaikea kaivautua.

Kiven merkityksestä kansallisen muistivarannon keskiössä kertoo hänestä ja hänen tuotannostaan kirjoitettujen teosten lukumäärä, joka ylittää satoihin. Pääosa koostuu kirjallisuushistoriallisista tutkimuksista, mutta mukana on myös muun muassa psykologisia ja psykiatrisia analyyseja, sivistyneistön valtajärjestelmiä Kiven (ja vastinparina Ahlqvistin) kautta kuvaavia teoksia sekä osa- tai kokonaiselämäkertoja, joiden olennaisena osana ovat olleet spekuloinnit Kiven nais-suhteista. Lisäksi leimallista Kivi-kirjallisuudelle on, että nimenomaan miespuoliset tutkijat ovat omistautuneet aiheelle, usein hyvinkin intohimoisesti. Kattavan kuvauksen Kivi-kirjallisuudesta lajierittelyineen tarjoaa Jyrki Nummi *Kiven kirjeet* editiossa¹.

Selkeästi historian alaan kuuluva tutkimus Aleksis Kivestä kuitenkin puuttuu ja siksi onkin ilahduttavaa, että historioitsijana profiloitunut Teemu Keskisarja on tarttunut aiheeseen ja laatinut ”elämäkertomukseksi” nimeämänsä teoksen Kiven elämänvaiheista. Koska elämäkertomus tavoittelee aineistonsa ja dokumentointitapansa perusteella historian tutkimuksellisuutta, arvioin seuraavassa teoksen näistä lähtökohdista käsin.

Lähdetään kirjan nimestä. Pääotsikkona on *Saapasnahkatorni* ja alaotsikkona aiemmin mainittu *Aleksis Kiven elämäkertomus*. Pääotsikon valinta on erikoinen, sillä *Seitsemään veljekseen* sisältyvä Simeonin näynomainen kuvaus matkastaan pahalaisen kanssa kuuheen ei millään tavoin rakenna Keskisarjan teoksen sisältöä. *Seitsemässä veljeksessä* episodilla on toki oma merkittävä paikkansa, mutta Keskisarjan elämäkertomuksessa se jää vain kummalliseksi kuriositeetiksi, sivujuonteeksi, jonka yhteyttä Kiven elämänhistoriaan ei eritellä millään analyyttisellä tavalla. Varsinainen otsikko onkin *Aleksis Kiven elämäkertomus*. Käsitteellä ’elämäkertomus’ Keskisaari tavoittelee rinnastusta Kiveen, joka puhui *Seitsemästä veljeksestä* elämäkertomuksena.

Teoksen takakansi on toiveita herättävä: se lupaa kuvata ”kuolemattoman kirjailijan elämän ja kuoleman, arkistojen kätkeistä, historioitsijan kaivamana ja kerromana”. Esittelyn alkupuoleen sisältyy Kiveä yleisesti luonnehtiva, mytologisoiva elementti, mutta lopussa annetaan myös lupaus jostakin uudesta, jonka historioitsija kaivaa arkistojen kätkeistä. Tässä ehkä luvataan liikaa, sillä Kiveä on niin moneen kertaan kaivettu arkistojen kätkeistä, ettei aineistollisesti ole kovinkaan

helppoa löytää mitään uutta. Kaunokirjallisten teosten lisäksi Kiven itsensä jättämä lähdeaineisto rajoittuu pienen määrään kirjeitä, ja muu elämäkerrallinen aineisto koostuu jälkikäteen kerätystä muistitiedosta.

Aineiston rajallisuuden Keskisarjakin joutuu myöntämään ja kuten viitteistä käy ilmi, Kivi-kuvaa rakentaessaan hän nojaa pääosin samaan entuudestaan sangen tunnettuun aineistoon. Kirjallisuudesta erityisesti Viljo Tarkiainen ja Kiveä koskevaa muistitietoa niin ikään viljalti hyödyntäneen Hannes Sihvon tutkimukset ovat helposti luettavissa Keskisarjan perusmateriaalina. Paljon muutakin tutkimuskirjallisuutta Keskisarja on hyödyntänyt, mutta suuri osa tästä on syystä tai toisesta jäänyt mainitsematta. Muutenkin viiteapparaatti on sangen viitteellinen; sieltä löytyy jotakin, jos löytyy, mutta suurempi osa on unohtunut tai kohdentuu satunnaisesti, usein hyvinkin triviaaleihin tietoihin. Viitteet eivät myöskään läheskään aina kohtaa kirjallisuusluettelon tietoja.

Aineistollisesti uuttakin Keskisarja kuitenkin tarjoaa, erityisesti Kiven elinympäristöä kartoittaessaan. Nämä osat olivat ainakin itselleni teoksen kiintoisinta luettavaa. Harmi vain, että myös näitä kohtia vaivaa viiteapparaatin puutteellisuus. On vaikea uskoa, että esimerkiksi Helsingin kouluoloja ja sosiaalista ympäristöä koskevat tiedot ovat sellaista yleistietoa, etteivät ne kaipaisi tarkkoja viitteitä. Jo tutkimuseettisestikin tarkennus olisi ollut välttämätön. Sama tietysti koskee muitakin kohtia, joissa esityksen alkuperä on selvästi tunnistettavissa, mutta jotka ilman viitteitä menevät kuin huomaamatta Keskisarjan nimiin. Muun muassa oikeuden pöytäkirjat sekä yliopiston kurinpidollinen aineisto on sen sijaan kiitettävästi dokumentoitu ja tuvat muutenkin teokseen tuoreuden tuntua.

Rakenteellisesti Keskisarja etenee pääluvuissa elämäkerrallisesti – lapsuudesta kuolemaan. Alaluvut ovat lyhyitä tapauskuvauksia, jotka rakentuvat saman muistitiedon pohjalta, jota erityisesti Tarkiainen ja Sihvo ovat tutkimuksissaan käyttäneet. Tulkinnoissaan ei juuri ole havaittavissa eroa. Yllättävää on, ettei Keskisarja historiantutkijan otteellaan millään tavoin haasta esimerkiksi muistitiedon pohjalle rakennettua, mytologisoitunutta Kivi-kuvaa, vaan päinvastoin uusintaa sitä estoitta. Ainoita inhimillistäviä piirteitä hän nostaa esiin teoksensa lopussa hahmotellessaan Kiven oma-kuvaa ja muiden kuvaa hänestä velkojen ja sairauksien synnyttämässä syöksykierteessä. Tulkintana tämäkään ei ole aivan uniikki, mikä sekin jää Keskisarjalta mainitsematta.

Vaikka kanonisoituneen Kivi-kuvan purkamisen ei toki tarvitse olla mikään tavoite, olisin kuitenkin odottanut Keskisarjan historioitsijana pureutuvan tarkemmin niihin aineistollisiin ongelmiin, joita koko Kivi-tutkimukseen, erityisesti sen elämäkerralliseen puoleen, liittyy. Kuten Keskisarjakin toteaa, pienen kirjekokoelman lisäksi Kivi-kuva on rakennettu sellaisen muistitiedon

varaan, josta suuri osa on koottu kymmeniä vuosia Kiven kuoleman jälkeen. Samaan aikaan itsenäisyyttä tavoittelevassa Suomessa vahvistui myös Kiven kanonisointi suomenkielisen kirjallisuuden kivijalkana, mikä sävytti sekä kerääjien että informanttien motiiveja. Eino Leino asetti Kiven vuonna 1909 ”suomalaisen kirjallisuuden itsenäisyydenjulistukseksi” ja onnistui lyhyessä esseessään² hahmottelemaan hänestä sellaista luonne- ja kirjailijakuvaa, jossa kiteytyivät monet Kivi-mytoologian keskeiset, edelleenkin tunnistettavat piirteet. Varsinaisen pohjan Kivi-tutkimukselle loi kuitenkin Kiveä koskevan muistitiedon kerääjänä ansioitunut Viljo Tarkiainen, joka väitteli vuonna 1915 *Seitsemästä veljeksestä* ja jatkoi tämän jälkeen Kivi-tutkimuksiaan myös elämäkerrallisella alalla. Näillä tutkimuksillaan Tarkiainen viitoitti Kivi-mytoologian päälinjat ja niihin myös Teemu Keskisarja olennaisilta osin nojaa.

Muistitiedolla on epäilemättä tärkeä rooli historian-tutkimuksessa, mutta samalla sen käytön metodisista rajoista on myös oltava tietoinen. Muistitietoon liittyvän problematiikan Keskisarja tunnistaa joissakin yksityiskohdissa, mutta ei anna sen häiritä kokonaiskuvan rakentamista – päinvastoin, hän ottaa siitä kaiken sensaatiomaisimman irti. Niinpä hän aloittaa elämäkertomuksensa dramaattisesti vanhalla ja sittemmin tieteellisestikin vääräksi osoittautuneella spekulatiolla Aleksis Kiven aatelisista juurista – ”Jos tuomari Carl Adlercreutz toukokuussa 1797 tuikkasi tiineeksi nurmijärveläisen Maria Juhontyttären [...]”. Jossittelustaan huolimatta Keskisarja hyödyntää juurua jatkossa estottomasti.

Ensimmäinen lause viitoittaa erinomaisesti myös sitä kielellistä tyyliisuuntaa, jolla Keskisarja kauttaaltaan mehevöittää elämäkertomustaan. Persoonallinen kielenkäyttö on historiantutkimuksessa epäilemättä eduksi, mutta vanhan koulukunnan edustajana liittäisiin siihen olennaisesti eettisyyden ja kohteen kunnioittamisen (en kaunistelun) kriteerit. Tältä osin Keskisarja monesti horjahtaa yli harmaankin alueen. Jos ’vittuilun’ ’kusemisen’, ’kyrpiintymisen’ ja muiden vastaavien ilmausten sujauttamista tieteelliseen tekstiin pidetään rohkeutena ja tuoreena päivityksenä nykyaikaan, niin siinä Keskisarja on onnistunut jopa yli odotusten. Minusta ne ovat vain rehvakasta lapsellisuutta. Voi myös kysyä, muistuttaako karnevalistisuudessaan vetävä tyyliilaji enemmän Kiven vastustajien, etenkin Agathon Meurmanin kielenkäyttöä kuin Kiven omaa ilmaisutapaa, vaikka *Seitsemässä veljeksessä* kirosojanoja sopivissa kohdin viljelläänkin.

Minun makuuni tarpeettoman karkeitä ilmaisuja esiintyy erityisesti, kun kyse on naisista. ”Tiineeksi tuikkaaminen” selittyi shokeeravan alun dramatiikalla, vaikka tieteellisesti tuikkaus onkin osoittautunut floppiksi. Myös ”huora” aikalaisilmauksenakin särähtää korvaan. Ikävän alentuvalla tuntuu kuvaus: ”Joku ruotsalainen ’ilonymfi’ näytti mallia, enimmät olivat paljaspyllyisiä stadilaisia ja maataisia.” (s. 135) Omituinen on

myös kannanottomainen heitto: ”Aleksis hakkaili, likisti, piiritti ja hienokseltaan häiritsi palvelustyttöjä. Käytös ei aiheuttanut miituu-kimitystä...” (s. 133). ”Neekeriä” esiintyy myös mielestäni tarpeettomasti (s. 62–63). Ja epäkunnioittavan yleistävästi Keskisarja nimittelee ”lahoiksi akoiksi ja ukoiksi” niitä, joista ”kansanrunot nyhdettiin” (s. 149) samoin kuin ”esivaltaa edustavia ummikkoruotsalaisia peruukkipäitä, joiden yhteys kansaan rajoittui torppareiden räökkäämiseen ja piikojen makaamiseen” (s. 158). Näiden ylilyöntien vastapainona esitys useimmiten soljuu rehevästi eikä häiritse vanhemman täti-ihmisenkään kielikorvaa.

Kokonaisuudessaan Teemu Keskisarjan teos ker- too muistitietoon nojaavan elämäkerrallisen Kivi-tutkimuksen kivettyneisyydestä. Kanonisoitu nero-kultti hakee elämäkertomuksessa vahvistusta siitä samasta aineistosta, jolla se aikanaan luotiin. Tulkintoja valikoimalla jyrkkä mustavalkoisuus Kiven ja Ahlqvistin välillä on uusinnettu, samoin on muistettu Kiven ihastukset ja kumottu epäilykset hänen ja Charlotta Lönnqvistin yhteiselon lihallisesta luonteesta. Tippuri- ja kupp- arvelut on nostettu esiin, sairauskertomukset kerrattu, vesihoidot muistettu ja homoepäilyt katteettomina hylätty. Näiden seikkojen merkitystä Kiven elämän- kulussa lainkaan väheksymättä jää kyselemään, eikö historian tutkimuksen menetelmin todella pääse tämän syvemmälle. Eikö esimerkiksi muistitietoaineiston kat- tava metodinen käsittely voisi avata uusia visioita ja tarjota samalla mahdollisuuksia Kiven suppean kir- jeaineiston ja jopa kirjallisen tuotannon uudelleenlu- entaan. Tällöin huomio ehkä kiinnittyisi uusin katsein myös Kivi-mytologian katvealueisiin kuten esimerkiksi kirjallisen tuotannon feminiinisten puolten taustoihin, naisten vaikutukseen Kiven maailmankuvan muotoutu- misessa ja ylipäättänsä siihen, mistä kerääjät, kertojat ja tutkijat ovat vaienneet.

Irma Sulkunen, professori emerita
Tampereen yliopisto

1. Jyrki Nummi, Aleksis Kiven elämät. Teoksessa *Aleksis Kivi Kirjeet. Kriittinen editio*. SKS 2012, 20–74.
2. Eino Leino, Aleksis Kivi. Teoksessa *Suomalaisia kirjailijoita. Pikakuvia*. SKS 1983 [1909], 20–29.

Perusteos suomalais- saksalaisista tiedesuhteista

Marjatta Hietala:

**Finnisch-deutsche Wissenschaftskontakte. Zusammen-
arbeit in Ausbildung, Forschung und Praxis im
19. und 20. Jahrhundert.** Übersetzt von Benjamin
Schweitzer. Schriftenreihe des Finnand-Instituts in
Deutschland. Herausgegeben vom Finnland-Institut in
BWV – Berliner Wissenschafts-Verlag 2017. 294 s.
ISBN 978-3-8305-1747-4.

Professori emerita Marjatta Hietala tunnetaan etenkin kaupunki- ja tiedehistoriaan sekä Saksaan liittyvistä tut- kimuksistaan. Hän on epäilemättä juuri oikea henkilö kirjoittamaan perusteos Suomen ja Saksan pitkän linjan tiedesuhteista myös saksalaiselle yleisölle. Sellaiselle on todella tarvetta. Jos on saksan kielen taito valitettavalla tavalla hiipunut Suomessa, niin eivät Saksassakaan yleinen kiinnostus ja tutkimusharrastus Suomea kohtaan ole entisellään, kun ei ole enää kylmän sodan kontekstia, vaan kyseessä on useimmiten hyvin ongelmaton EU-kumppani. Akateeminen puoli ei sitä paitsi ole ollut maiden välisten suhteiden parhaiten katettuja aloja, vaikka se kuuluu etenkin pysyvyydessään tärkeimpiin. Rasitteena on ollut se, että sen toiminta on luonteeltaan niin usein kovin epädramaattista.

Hietalan teos pohjautuu luonnollisesti pitkälti siihen, mitä hän on jo julkaissut suomeksi. Taustalla ovat tutki- musprojektit, joiden lopputuotoksina syntyivät suoma- laisen tiedehistorian perustutkimuksiin kuuluvat *Tiede, tutkijat, yliopistot ja innovaatiokeskukset kaupunkien menestystekijöinä* sekä *Tutkijat ja sota*. Kuten näissä, uudessa teoksessakin kiinnostus kohdistuu erityisesti suomalaisten professorien Saksan-matkoihin, niin yksi- löinä kuin tilastoituna joukkona.

Esille nostetaan muun muassa Maikki Friberg, Agnes Sjöstedt, Arvo Ylppö, Richard Faltin, Rolf Nevanlinna ja monia muita. Ryhmänä nousevat esille etenkin lääkärit, mikä vastasi ajan arvostuksia. Lääkäri oli uuden ajan yhteiskunnan airut ja sankari ja myös käytännössä osa vaikutusvaltaista eliittiä yhteiskunnallisessa ympäristös- sään. Niin sanottujen ihmistieteiden edustajia käsitel- lään vähemmän.

Merja Lahtisen laatimissa tilastoissa vierailut on jäl- jitetty ja lueteltu vuosikymmenittäin, kohteittain, tiede- kunnittain ja myös matkojen tarkoituksien mukaan. Viimeisessä tilastossa tullaan jo aivan nykypäivään, kun luetteloidaan myös Erasmus-opiskelijoiden mää- rät. Perusteellisuus on erittäin kiitettävää, joskin tilas- tot koskevat vain Helsingin yliopistoa. Toisaalta muut yliopistot tulivat vastaavaan toimintaan luonnollisista syistä vasta aikana, josta Hietalan teos on varsin niukka.

Vuoden 1945 jälkeisestä ajasta kirjassa ei ole edes kahdeskymmentä sivua.

Aikakausten kuvaamisen osalta voikin pitää pienenä puutteena sitä, että huomio jakautuu varsin epätasaisesti. Hietala on hyvin perusteellinen 1800-1900-lukujen vaihteen molemmiin puoliin sekä etenkin sotavuosien kohdalla, mutta vuoden 1945 jälkeisen ajan lisäksi myös sotien välisen ajan osuus jää vähäiseksi. Otsikkotasolle on jopa jäänyt epätarkkuus, kun käytännössä sotavuotia koskeva laaja osuus on otsikoitu ”Finnisch-deutsche Wechselbeziehungen 1933-1945”, mikä lupaisi edes hiukan enemmän myös sotaa edeltäneestä ajasta. Johdannossa kyseisen kappaleen kerrotaan olevan nimeltään ”Die Deutschland-Orientierung der finnischen Wissenschaftler während des Zweiten Weltkrieges”, mikä vastaa sisältöä paremmin.

Maailmansotien välisen ajan jääminen hyvin vähälle on sikäläkin harmillista, että siihen perehtyminen tekisi parhaiten ymmärrettäväksi sen, miksi tiedesuhteet häiriintyivät lopulta hyvin vähän Saksan useista poliittisista muutoksista. Nykyään, jolloin tietämyksen pohja näistä ajoista on suuresti ohentunut ja julkisuus ei osaa enää tehdä muuta kuin kysyä ”fasisti/natsi vai ei”, monista voi tuntua käsittämättömältä, että tiedesuhteita jatkettiin entisellään myös kansallissosialismin aikana. Tämä oli kuitenkin valtaosalle akateemisia piirejä varsin luonnollinen ja vastahakoisillekin väistämätön asia.

Kansallissosialismi ei muuttanut läheskään kaikessa Saksan tieteen laatua, sen perinteistä puhumattakaan, vaan Saksan tieteen taso pysyi poliittisten puhdistusten aiheuttamien suoneniskujen jälkeenkin korkeatasoisena koko maailman mittakaavassa. Kansallissosialisteille tiedemaailma ei ollut mikään prioriteetti, vaan heille riitti, että julkivihollisiksi julistetut juutalaiset ja marxilaiset karkotettiin yliopistoista. Loput saivat toimia jokseenkin rauhassa ja vanhoilla laduilla, etenkin kun aika jäi kovin lyhyeksi kasvattaa uutta tiedepolvea. Rotuopit eivät sellaisinaan vaikuttaneet moniinkaan aloihin, ainakaan niiden arkeen.

Myös Hietalan tilastot ja kuvaamat tapaukset vahvistavat sen, mikä oli aikalaisille arkea: Saksa oli tieteen johtava maa, näin oli ollut kauan, modernin tieteen alalla 1800-luvun jälkipuoliskolta alkaen, ja mikäli aikoi pysyä uuden tutkimuksen tasalla, Saksan tieteen tuntemus oli välttämätöntä. Suomalaisella tiedepolvella oli Saksasta niin pitkäaikaiset kokemukset, että poliittiset muutokset olivat monille aidosti enemmän pintavahtoa kuin pääasiaa. Etenkin 1800-1900-lukujen vaihteessa Saksa oli kansainväliselle tieteelle jokseenkin samaa kuin Yhdysvallat on ollut toisen maailmansodan jälkeen.

Sodan oloissa ei puolestaan ollut jäljellä juurikaan muita kontakteja. Kuten Hietala tiivistää, sodankaan aikana läheskään kaikki kutsut, tiedematkat ja jäsenyydet molemminpuolisissa tiedeseuroissa ja akatemoissa

eivät olleet luonteeltaan kokonaan poliittisia (s. 124). Tähän voisi lisätä: olisiko edes voinut odottaa, että kun ympäristö korosti yhteistä taistelua bolshevismia vastaan ja itsenäisyyden puolesta ja kävi mielestään elonjäämistäistelua, tiedemaailma olisi jotenkin voinut tai edes halunnut hakeutua pois tästä rintamasta? Ei sille ollut mitään yhteiskunnasta erotettua vetäytymispaikkaa tai norsunluutornia ulkoistettua tarkkailuroolia varten.

Hietala tuo toisaalta (kuten aiemmissakin tutkimuksissaan) esille myös tiedeyhteisölle kipeitä asioita, kuten maailmansodan ajan Itä-Karjala-hankkeet ja suunnitellut rotubiologian laitoksesta. Hän ei kuitenkaan tee niistä sensaatioita, vaan asettaa ne ajan kontekstiin. Sitä paitsi, kuten hän osoittaa, rotubiologiset näkökohdat eivät itsessään olleet muullekaan maailmalle vieraita, vaikka niiden saksalaista poliittista sovellusta ihmeteltiinkin. Kirjassa tuodaan esille etenkin yhdysvaltalainen alan tutkijaperinne (ks. esim. sivut 179, 180). Ja olihan Uppsalaankin perustettu jo 1920-luvulla rotubiologinen laitos.

Teos ei muutenkaan antaudu myynteille. Hietala toteaa, että historiankirjoituksella on ollut tapana pitää maailmansotien välistä aikaa nationalistisen sisäänpäin käpertymisen aikana, mutta havainnot tiedeyhteisöistä eivät tue tällaista tulkintaa. Nykyään yleinen tapa nähdä kansallinen ja kansainvälinen toistensa vastakohtina onkin aivan liian yksipuolinen. (ks. s. 61)

Yleiseltä otteeltaan kirjan teksti on erittäin tieto- ja asiapitoista. Esimerkiksi opiskelijalle se ei olisi fakta-työrytysineen ja tilastoineen mikään unelmatenttikirja edes suomeksi. Aikalaisten henkilökohtaiset kokemukset matkoiltaan olisivat auttaneet lukijaa. Nyt niitä löytyy hyvin ansiokkaasti muutamissa kohdissa, etenkin Yrjö Reenpään, Arvo Ylpön ja Maikki Sjöbergin ja Agnes Sjöstedtin tapauksissa. Näistä kaksi viimeksi mainittua tuovat esiin myös kiinnostavan aspektin naisen asemasta tiedemaailmassa, ja sen sisällä kansainvälinen toiminta oli naisille vielä epätavallisempaa. Kyseiset areenathan olivat edelleen hyvin, hyvin maskuliinisia.

Toki tiedeihmiset eivät ole läheskään aina olleet mitään paavolaisia tai talvioita yhteiskunnallisten olojen ja omien tuntemustensa kuvaajina. Silti tällaisten kokemusten laajempi esittely olisi lisännyt myös tekstin havainnollisuutta, ja voi pitää yllättävänä, että on käytetty hyvin vähän suomalaisia ammattialojen lehtiä, joissa julkaistiin matkakertomuksia ja seurattiin Saksan kehitystä omalla alalla.

Tätä tarkastelua olisi myös voinut tehdä molempiin suuntiin. Esimerkiksi Bundesarchivissa olevaa Saksan opetusministeriön arkistoa ja sen hyvin arvokasta R4901-sarjaa on käytetty muutaman kansion verran. Siellä olisi kuitenkin ollut paljon enemmänkin kiinnostavia kuvauksia siitä, miten Saksan tiedemaailman edustajat näkivät suomalaisten ja laajemmassa kontekstissa

pohjoismaisten kollegojen reaktiot Saksan järjestelmänmuutokseen, sekä siitä, miten politiikan uskottiin vaikuttaneen tieteisiin.

Yleisesti ottaen lähdeaineisto on toki erittäin laaja ja perusteellinen. Lisäksi on muistettava, että kun aikajana on näin pitkä – alaotsikko mainitsee kaksi kokonaista vuosisataa – ja kun varsinainen tekstiosa ennen englanninkielistä abstraktia, tilastoja ja kirjallisuusluetteloa on 200 sivua, otteen on pakko olla monessa mielessä yleinen. Sarkaa jää joka tapauksessa paljon muillekin tutkijoille.

Vesa Vares, professori
Turun yliopisto

Ansiokas tutkimus siirtomaa-ajan Afrikan terveyskulttuurista

Markku Hokkanen:

Medicine, mobility and the empire. Nyasaland networks, 1859–1960. Manchester University Press 2017. 269 s. ISBN 978-1-7849-9146-3.

”What is colonial about colonial medicine”, kysyi aikanaan brittiläinen lääketieteen historioitsija Roy Porter. Markku Hokkasen vastaus on ”mobility” eli liikkuvuus: ”Medicine in the colonial world was in crucial ways about particular kinds of mobility which need to be understood in the contexts of networks, colonial power relations and inequality” (s. 241). Kirjassa *Medicine, mobility and the empire: Nyasaland networks, 1859–1960*, Hokkanen esittelee näkökulmiaan näihin liikkuvuuden muotoihin napakan johdannon, seitsemän luvun ja lyhyen epilogin avulla.

Kappaleet keskittyvät suurilta osin etelä- ja keski-afrikkalaisen Malawin terveyden(huollon) historiaan. Luvut eivät seuraa toisiaan kuvaten kronologisia vaiheita tai kehityskaaria, vaan liikkuvat teemasta toiseen. Aluksi Hokkanen kuvailee teoreettisia ja metodisia lähtökohtiaan ”liikkuvuus”-käsitteellä, jonka hän ymmärtää sekä tutkimuksensa raamiksi (”through which the history of medicine and health in colonial contexts can be brought together, highlighted and juxtaposed”) että tutkimuskohteeksi: ”mobility (including movement and migration) as understood and experienced by people in the past is a major subject of investigation in itself.” (s. 8). Tutkimusotettaan Hokkanen kuvaa sosiaalikonstruktivistiseksi, Ludmilla Jordanovaa ja Bruno Latouria mukaillen. Kirjan alkuluku, jossa näitä lähtökohtia avallaan, on aika tiukasti pakattua tekstiä ja aina ei ole helppoa saada selville mitä kirjoittaja käsitteillään tarkoittaa.

Ensimmäinen empiriaa käsittelevä luku antaa lukijalle laajahkon kuvauksen Malawin historiasta 1800-luvun puolivälistä 1960-luvulle, keskittyen sekä brittikolonistien että lähetystyöntekijöiden saapumiseen alueelle, jonka paikalliseen dynaamiseen, pluralistiseen ”lääkintäkulttuuriin” britit ja heidän lääkkeensä vähitellen sisällytettiin. ”Läntinen” lääkitys pysyi toki paikallisen lääkintäkulttuurin rajamailla, mutta rajamaat laajenivat Hokkasen mukaan siirtomaa-ajan kuluessa: terveydenhuolto lähetysaarnajien tai kolonialistien sairaaloissa ja terveysasemilla oli määrättyillä alueilla merkittävää. Tämä antaa lukijalle odotuksen siitä, että seuraavat luvut kuvaisivat näiden rajamaiden laajenemista, sekä läntisten terveydenhuoltokeinojen että paikallisen lääkintäkulttuurin kehitystä 1860-luvulta 1960-luvulle.

Luvussa kaksi saamme lukea eurooppalaiskolonistien lääkintäkulttuurista, jossa ajan lääketieteen edustajat kamppailivat määrittely- ja arvovallasta kokeneiden maallikkokolonistien ja lähetystyöntekijöiden kanssa; liikkuvuusteeman kautta Hokkanen kuvaa sekä vesietä maaliikenteen terveyteen liittyviä aspekteja. Hän huomauttaa, että vuosisadan vaihteessa ”läntisen” lääketieteen malaria-ymmärryksessä tapahtui paradigmaattinen käänne ja uusi tieteenala (*tropical medicine*) kasvatti merkitystään: tällä oli valtava vaikutus ajan lääketieteen vallitsevaan diskurssiin, mikä näkyi viiveellä myös siirtokunnissa. Lääketieteen edustajat pääsivät 1900-luvun ensi vuosikymmeninä Malawin alueella diskursiiviseen etulyöntiasemaan, ja universaalit, bakteriologiaan perustuvat lääketieteelliset näkökulmat syrjäyttivät maallikkojen kokemuspohjaiset terveysopit.

Kolmas luku keskittyy protestanttilähetystyön terveysajatteluun ja sen eri aspekteihin, varsinkin siihen, miten paikallisväestön ja lähetystyöntekijöiden käsitykset terveydestä ja sairaudesta lomittuivat toisiinsa. Luvussa kuvataan lyhyesti myös lähetysjärjestöjen terveysasema- ja sairaalatoimintaa, mutta kattavaa keskustelua asiasta ei löydy. Paljon enemmän saamme tietää paikallisista ”välittäjistä” (*medical middles*) eli afrikkalaisista lääkintäavustajista: Hokkasen mukaan nämä välittäjät olivat ratkaisevia kristinuskon, läntisen lääketieteen ja Malawin lääkintäkulttuurin välisissä neuvottelu-, synteesi- ja kiistaprosesseissa. Välittäjät esiintyivät myös useissa seuraavissa luvuissa.

Luvussa neljä Hokkanen keskustelee eri terveydenhallinnan toimijaryhmien näkemyksistä ja suhtautumistavoista toisiinsa. Vastakkain ovat läntiset ”kolonia-intellektuellit” ja afrikkalaiset parantajat, joita edellä mainitut usein halventavasti nimittivät noitahtoreiksi – mutta jos sitten tarkoituksena olikin saada käsiin paikallisia hoitoaineita ja -keinoja, muuttui kyllä nimittelykin positiivisemmaksi. Afrikkalaiset välittäjät ja lääkärit ovat viidennen luvun aiheena: kertomuksilla paikallisten toimijoiden elämästä ja toiminnasta Hokkanen saa

hyvin esille sekä afrikkalaisen toimijuuden tilat ja (muutuvat) mahdollisuudet että ne esteet, joita kolonialismi tälle asetti.

Kirjan kaksi viimeistä lukua tarkastelevat *materia medica* -aiheita: kiniinin käyttöä ja siihen liittyneitä kiistoja sekä läntisen lääketieteen että aasialaisten ja afrikkalaisten käsissä seurataan luvussa kuusi ja *Strophantus kombe* -kasvin myrkyin kolonialistista identifikaatiota ja käyttöönottoa luvussa seitsemän. Näiden tapaustutkimusten kautta Hokkanen nostaa hienosti esille alueellisen ja läntisen lääkintäkulttuurin – ja varsinkin niiden välisten suhteiden – monimutkaisuuden.

Medicine and mobility on hyvin kirjoitettua ja argumentoitua, joskin ajoittain hieman liiankin tiivistä historiaproosaa. Kirjan episodimainen rakenne ei aina onnistu saamaan esille keskeisiä kehityskaaria, joihin siellä täällä viitataan. Ehkäpä episodimaisuus johtaa siihen, että Hokkanen yhtäältä kuvaa siirtomaa-ajan Afrikan terveyskulttuurin kehitystä individualisointikäsitteen avulla, viitaten siihen, miten myös Malawissa tapahtui ajan myötä kehitys kollektiivisemmasta individualistisempaan suuntaan (s. 120). Toisaalla, liittyen kiniinin käyttöön yleisemmin vuosisadan vaihteen jälkeen, Hokkanen kuitenkin lyö lukkoon, että kolonialistisessa terveyskulttuurissa tapahtui iso muutos: painotus siirtyi individualisista terveydenhallintaotteista ja monipuolisesta kiniininkäytöstä kurinalaistavaan ympäristökontrolliin ja terveydenhoidon kasvavaan standardisointiin (s. 210). Onko kyseessä divergenssistä paikallisen ja kolonialistisen terveyskulttuurin välillä vai saman kulttuurin kehityksestä eri aikoina, vai kenties siitä, että individualisointi voi merkitä monta eri asiaa, jää epäselväksi – varsinkin, kun kirjan niukka epilogi ei tällaisiin asioihin enää palaa. Myös keskeinen kysymys siitä, minkälaisia nuo liikkuvuuden ”erityiset muodot” (*particular kinds of mobility*) alueella oikeastaan olivat, ja miten ne tekivät kolonialistisesta lääkityksestä kolonialistista, jää avoimeksi. Hokkanen saa kuitenkin hienosti esille tapoja, joilla ihmiset ja asiat, aatteet ja lääkkeet tutkimusalueella liikkivat, kohtasivat ja suhtautuivat toisiinsa. Varsinkin viimeisten lukujen keskustelu siitä, miten kolonialistiset ja paikalliset lääkintäkonstit otettiin käyttöön puolin ja toisin, on antoisaa luettavaa.

Teemu Ryymin, professori
Bergenin yliopisto

Ansiokas uusi tutkimus suomalaisen laivanrakennuksen kehityksestä

Aaro Sahari:

Valtio ja suurteollisuuden synty. Laivanrakennusteollisuuden kehittyminen yhteiskunnallisissa teknopoliittisissa järjestelmissä Suomessa 1918–1954. Helsingin yliopisto 2018. 392 s. ISBN 978-951-51-4615-1.

Aaro Saharin väitöskirjatutkimus keskittyy laivanrakennusteollisuuden kehitykseen sekä valtion ohjauspolitiikan muotoutumiseen itsenäisyyden ensimmäisinä vuosikymmeninä, aina 1950-luvulle saakka. Ansiokkaan uuden tutkimuksen keskiössä ovat erityisesti laivanrakennus ja teollistumisen evoluutio; kehittyvän valtion toiminta ja toimijat yksityisen ja julkisen rajapinnoilla; sotien ja kriisien vaikutukset teollistumiseen ja laivanrakennukseen; sekä sotakorvausten rooli idänsuhteiden ja -kaupan muovaajana sekä prosessina. Saharin väitöskirja osoittaa seikkaperäisesti näiden eri kokonaisuuksien merkitykset ja kompleksisuuden, ja se pohjautuu erityisen perusteelliseen ja monipuoliseen lähdemateriaaliin.

Väitöskirja tuo paljon uutta tietoa muun muassa laivanrakennuksen, sekä kaupallisen että maanpuolustuksellisen, varhaisesta kehityksestä Suomessa ja tämän keskeisen sektorin eri toimijoiden vaikutuksesta hankintoihin, tukiin sekä investointeihin. Kuten Sahari osoittaa, itsenäisyyden alussa uusi valtio oli heikko toimija, jolloin poliittisia ja taloudellisia vaikutusmahdollisuuksia oli enemmän. Sotien ja kriisien kautta suomalainen yhteiskuntajärjestelmä muovautui kohti nykyisiä toimintamalleja ja instituutioita, eli kohti aktiivista yhteiskunnallista ohjausta. Sotakorvausten ja uuden poliittisen tilanteen edessä toisen maailmansodan jälkeen erilaiset intressiryhmät ja valtio, osittain limittäin, joutuivat mukautumaan tilanteeseen ja valtion rooli talouden ohjauksessa kasvoi. Täten laivanrakennusteollisuudessa yhdistyivät maanpuolustuksen, teollisuuspolitiikan ja ulkomaankaupan sekä sotakorvausten vaikutukset, jolloin syntyi Suomen talouden kannalta keskeisiä toimijoita, kuten Wärtsilä. Voittajia olivat nimenomaan isommat toimijat ja tekijät, joiden verkostot olivat kaikkein tehokkaimpia yhteiskunnallisissa pelissä.

Saharin tutkimus on siis perusteellinen ja innovatiivinen selvitys suomalaisen laivanrakennusteollisuuden muotoutumisesta Venäjän vallan ajalta itsenäisyyden kautta sotakorvauksiin. Samalla tutkimuksessa tuodaan esille monimutkaiset prosessit ja toimijoiden verkosto, jotka muovasivat laivanrakennusteollisuutta ja infrastruktuuria. Kriisit muokkasivat laivanrakennuksen evoluutiota, jolle tietynlaisen päätepisteen muodostivat sotakorvaukset. Sotakorvausjärjestelmän kautta valtio,

tai julkiset toimijat, saivat isomman roolin laivanrakennuksen kehityksessä. Sotakorvauksilla oli myös laivanrakennusteollisuudessa suuri merkitys. Isoimmat toimijat saavuttivat eniten uudessa poliittisessa ja taloudellisessa tilanteessa toisen maailmansodan jälkeen.

Kokonaisuutena Saharin tutkimus on huolellisesti tehty analyysi Suomen taloushistorian merkittävästä kysymyksestä, eli laivanrakennuksen kehityksestä ja sotakorvausten merkityksestä. Hän käyttää laajaa lähdemateriaalia ja tutkimuskirjallisuutta erityisen ansiokkaasti tutkimuksellisen näkökulmansa tueksi. Oikeastaan ainoa hienoinen heikkous on toisen maailmansodan ajan tapahtumien ja vaikutusten vähäisempi käsittely. Se ei kuitenkaan vähennä tutkimuksen arvoa – Saharin tutkimus, kuten hieman sen jälkeen ilmestynyt Saara Matalan väitöskirja Aalto-yliopistossa koskien laivanrakennusta Suomessa 1950-luvulta eteenpäin, on keskeinen Suomen itsenäisyyden ajan alun tutkimus, jota ei voida ohittaa tulevissa tutkimuksissa.

Jari Eloranta, professori
Helsingin yliopisto

Aikamoinen miekkonen – tuo Niukkanen

Timo Mikkilä:

Talvisodan puolustusministeri Juho Niukkanen.

Traumana Karjalan menetyt. Edita 2018. 317 s.

ISBN 978-951-37-7457-8.

Maalaisliitto-Keskustapuolue-Suomen keskustan riveistä nousi 1900-luvun poliittiseen historiaamme lukuisia maan eri johtotehtävissä vaikuttaneita poliitikkoja tasavallan presidenteistä monivuotisiin ministereihin. Lauri Kristian Relanderin, Kyösti Kallion ja Urho Kekkosen lisäksi tulee iso joukko ministereitä, joista tänä päivänä tunnetuimmat lienevät monivuotinen ulkoministeri, myös kahdesti pääministerinä vaikuttanut Ahti Karjalainen sekä kerran pääministerinä ja useasti eri ministerin tehtävissä vaikuttanut Johannes Virolainen, muheva karjalaisisäntä Vironperältä.

Yksi puolueen monista ministereistä ja johtavista vaikuttajista oli Karjalaista ja Virolaista huomattavasti aiemmin politiikan kentälle noussut, jo vuonna 1888 syntynyt Juho Niukkanen, joka hänkin oli Virolaisen tapaan maanviljelijäperheen kasvatti sittemmin Neuvostoliitolle luovutetusta osasta Karjalaa. Virolaisen tapaan Niukkanenkin toimi useita vuosikymmeniä myös kansanedustajana. Merkittävin ero Virolaisen ja Niukkanen välillä oli kuitenkin koulutuksessa. Edellinen oli edennyt opinnoissaan tohtoritutkintoon asti, kun taas jälkimmäinen ponnisti kansakoulupohjalta.

Historiantutkija, filosofian tohtori Timo Mikkilän elämäkertateos Juho Niukkasesta, topakasta kirvulaisesta isäntämiehestä ja sahanomistajasta, on oivallinen esitys paitsi tämän toimista poliitikkona ja eritoten ministerinä myös hänen luonteestaan. Mikkilän esityksestä käy ilmi, että Niukkanen oli omanlaisensa politiikan tekijä, joka ajoi päämääriään varsin rämäpäisesti. Mikkilän teoksen äärellä tulee mieleen, että useimmiten poliittiset elämäkerrat hahmottavat varsin tarkoin kohteensa elämänvaiheet myös lapsuus- ja nuoruusvuosista ja ylipäättään ajasta ennen varsinaista uraa. Tässä suhteessa Mikkilä on kuitenkin tyytynyt suppeaan esitykseen, sillä hänen huomionsa kohteena on ollut painotetusti Niukkanen poliittinen toiminta 1920- ja 1930-luvuilla sekä erityisesti työskentely talvisodan aikaisena puolustusministerinä. Tämä käy esiin myös teoksen nimestä.

Mikkilä tuo kohteensa politiikan kentälle keskellä dramaattisia oloja eli vuonna 1915, jolloin 27-vuotias Niukkanen toimi jääkärivärinä. Karjalainen itsenäisyysmieheksi oli tosi toimissaan. Hyvän ja aktiivisen puhujana ja maalaisliiton piirissä maakunnallista tunnettua saavuttaneena Niukkanen tuli valituksi eduskuntaankin jo vuonna 1916, oltuaan jo siihen mennessä parisen vuotta maalaisliiton puoluehallituksessa. Miehellä oli luottoa karjalaisten maanviljelijäin keskuudessa ja niinpä hän istui eduskunnassa yhtäjaksoisesti vuonna 1954 tapahtuneeseen kuolemaansa asti – lukuun ottamatta lyhyttä katkosta vuosina 1933–1936. Kaksikymmenluvulla hän oli useaan otteeseen ministerinä. Ensimmäinen hänen virkasalkuistaan oli apulaismaatalousministerin vuonna 1921.

Tuolloin alkoi myös näkyä Niukkanen itseriittoinen luonne, jonka lukuisia ilmenemismuotoja Mikkilä tuo kiintoisasti esiin. Esiin käy myös se Niukkanen niin ikään vähemmän miellyttävä piirre, että hän esitti jälkikäteen tekosiajan tai tekemättä jättämisiään aina viimeisen päälle omaksi edukseen – vaikkapa totuutta pahastikin vääristellen. Mikkilä kirjoittaa: ”Juho Niukkanen oli parlamentaarikon uransa ensimmäisellä vuosikymmenellä 1920-luvulla kelpo karjalainen kansanedustaja, hän halusi oppia uusia asioita ja hoiti ministerin tehtävätkin moitteettomasti. Luonteensa mukaisesti hän uskoi itseensä ja alkoi pitää itseään kaikkien alojen asiantuntijana, vallankin sotilasasioiden. Niukkasella oli taipumusta jälkikäteen ottaa ansioikseen muitten aikaansaannoksia ja jopa seipitellä itsensä kannalta myönteisiä tarinoita. Tässä mies oli taitava uskoen, että kukaan ei pitkän ajan päästä pysty tarkistamaan väitteiden todenperäisyyttä.” Asialliseen sävyyn ja eri lähteisiin pohjaten tekijä tuo myös esiin Niukkanen rehvakkuuden ja tarpeen korostaa jälkikäteen ja usein vailla todellisuuspohjaa omia toimiaan ja niiden merkitystä.

Rajaseudun kasvattina ja Karjalan kannaksella tiluksensa ja sahayrityksensä omistaneena Niukkasesta kiinnostivat maanpuolustuskysymykset – maan raja-alueet

olivat tietenkin ensimmäisenä uhattuina, jos itäinen vihollinen hyökkää. Niinpä Kirvun mies vaikuttikin, ellei ministerin salkkua ollut kannettavana, eduskunnan sotilasasiain (nyk. puolustus-) valiokunnan jäsenenä. Mikkilä luo perusteellisen kuvan Niukkasen nousemisesta maalaisliiton tärkeäksi puolustusasiantuntijaksi, jonka taustalla oli toiminta jääkärivärinä 1910-luvulla. Näissä yhteyksissä Mikkilällä on esimerkkinä tutkimuskohteensa luonteesta tuolloisen maatalousministeri Niukkasen ja kenraali Oskar Enckellin vuonna 1921 Kannaksen puolustus suunnitelmista käymä mittelo, josta Niukkanen esitti sittemmin täysin totuuden vastaisia näkemyksiä – omaa asiantuntemustaan korostaakseen.

Niin tai näin, ”liioittelematta voi sanoa”, Mikkilä arvioi, ”että Juho Niukkasesta tuli vähitellen 1920-luvulla Maalaisliiton keskeisin puolustuspoliittinen johtaja, mikä lisäsi hänen painoarvoaan parlamentaarissa elämässä laajemminkin.” Yksi osoitus Niukkasen vaikutusvallasta oli se, miten hän junaili Relanderin maalaisliiton presidenttiehdokkaaksi ja sitä tietä tasavallan presidentiksi vuonna 1925. Vaikka olikin maanpuolustusmies ja suojeluskuntalainen, Niukkanen oli maalaisliiton säästäväsyylinjan mukaisesti tarkka rahoista, joita valtio myönsi puolustusvoimille. Puolueen jakautuessa kalliolaisiin aatteellisuuden korostajiin ja sunnilaisiin maanviljelijöiden taloudellisia etuja ajaviin, Niukkanen pysyi neutraalina ja haki liittolaisia kummastakin ryhmästä omien tarpeidensa mukaan. Toimintatapojensa vuoksi Niukkasella ei ollut milloinkaan mahdollisuuksia nousta pääministeriksi, vaikka haluja oli sitäkin enemmän. Valtion virkamiehiin hän suhtautui lähes vihamielisesti – toisin kuin esimerkiksi presidentti Relander.

Kolmikymmenluvun taitteessa Niukkanen suhtautui kielteisesti Lapuanliikkeeseen ja oli siten sydämistynyt presidentti Relanderin veljeilystä liikkeen johtomiesten kanssa talonpoikaismarssin yhteydessä heinäkuussa 1930. Jos oli Niukkanen ollut tekemässä Relanderista presidenttiä vuonna 1925, oli hän nyt vaikuttamassa siihen, ettei Relanderista tullut maalaisliiton presidenttiehdokasta vuoden 1931 vaaleissa. Mikkilän sanoin, Niukkanen oli ”vasemmistoagraari”.

Kirjansa otsikon vastaisesti Timo Mikkilä kirjoittaa varsin laajasti Juho Niukkasen toiminnasta ennen sota-aikaa – tosin, sitä parempi kirjalle, sitä huonompi otsikolle. Mielenkiintoinen seikka on muun muassa Niukkasen vuonna 1932 heittämä ajatus maalaisliitosta lähes sotilaallisen järjestön tapaan johdettuna organisaationa vastavoimaksi oikeistokaappauksille. Mikkilä kirjoittaa: ”Niukkanen tunsu siis suurta vetoa sellaiseen Maalaisliittoon, joka olisi tehokas, kiinteä, keskitetty, kurinalainen ja puolisolitaallinen. Poliittisen taistelujärjestön malli, joskaan ei aate, kumpusi Niukkasen ajatuksissa kommunistisista ja kansallissosialistisista puolueorganisaatioista. Poliittiset kriisit olivat kirkastaneet hänelle, että vanha maalaisliittolainen kansanliikepuolue ei enää

riittänyt vastaamaan oikeistoradikalismiin haasteeseen. Aika oli Kannaksen miehen mielestä kova ja vaati demokratian itsepuolustusta muutoinkin kuin sanan voimalla ja äänestyslipuin.” Lähtökohtana Niukkasella oli, että maalaisliitto saisi vaaleissa enemmistön eduskuntaan.

Tuotuaan jo perusteellisesti esiin, minkä sorttinen mies Juho Niukkanen oli, Mikkilä siirtyy lopulta tarkastelemaan kohdettaan sotavuosina, ennen muuta talvisodan aikana, jolloin tämä oli toista kertaa mielipuhassa puolustusministerinä. Talvisodan kynnyksellä Niukkanen koki päävastustajakseen Cajanderin punamultahallituksessa sosialidemokraattien johtomiehen, valtiovarainministeri Väinö Tannerin, jonka kanssa hän taittoi peistä mistäpä muusta kuin puolustusvoimille annettavista asehankinta- ym. varoista. Vaikka olikin säästömies, Niukkanen oli ymmärtänyt marsalkka Mannerheimin vaatimukset armeijan varaintarpeista mahdollisen sodan puhjetessa.

Joulukuun alussa 1939 aloittaneessa Rytin hallituksessa Niukkasen ja nyt ulkoministerinä toimineen Tannerin riidat jatkuivat talvisodan edetessä. Viime kädessä kyse oli siitä, pyrkiäkö rauhaan vai taistelujen jatkamiseen neuvostohyökkäystä vastaan – länsivaltojen tukea odottaen. Tanner – samoin kuin koko hallituksen enemmistö – oli edellistä ja Niukkanen jälkimmäistä mieltä. Vielä maaliskuun alussa 1940 Niukkanen oli sinnikkäästi taistelujen jatkamisen kannalla, vaikka kenttäarmeija oli jo aivan totaalaisesti uuvuksissa. Lopulta Niukkanenkin ymmärsi tilanteen, mutta edellytti että Stalinin vaatima rajansiirto tehtäisiin siten, että Niukkasen kotipitäjä ja omaisuudet jäisivät Suomen puolelle.

Niukkasen toiminta juuri ennen talvisodan päättymistä iski rajun esteen hänen jatkomahtoisuuksilleen poliittikkona. Mies jätti eronpyyntönsä ministerintehtävistä hallituksen päädyttyä rauhan kannalle, matkusti kotitalalleen ja järjesti sahalaitoksensa omaisuuden realisoinnin – tietoisena siitä, että Kirvu joutuisi Neuvostoliiton puolelle. Niukkanen möi 800 000 markalla saansa tuotannon valtiolle ja siirsi sen konttorin lähelle Tamperetta. Kyseessä oli melkoinen temppu kansakunnan ollessa sortumaisillaan – puolustusministeri lähti livohkaan hallituksesta maan ollessa äärimmäisessä hädässä, käytti tehtävänsä myötä saamia tietoja häikäilemättä hyväkseen ja keräsi vielä huomattavan taloudellisen voiton.

Vaikka kyse oli sinänsä inhimillisestä liikkeestä – kukapa ei yrittäisi pelastaa omaisuuttaan ja elämäntyötään – kävi niin, että hallituskamarien ovet eivät Niukkaselle enää avautuneet. Talvisodan lopputuloksesta ja siihen kytkeytyneestä veljensä itsemurhasta järkyttynyt Niukkanen sai maan johtomiesten vihat niskoilleen, vaikka hänellä säilyikin edelleen vahva asema Maalaisliitossa. Mikkilä kuvaa nämä vaiheet ja jatkosodan jälkeiset vuodet selkeän kiihkottomasti. Käy myös selväksi, että Niukkanen sai trauman Karjalan ja ennen

muuta kotipitäjänsä Kirvun menetyksestä. Vielä kerran, jo riutuneena ja sairauksien ja alkoholin rasittamana Niukkanen pääsi vuonna 1953 kertaalleen ministeriksi, huolehtimaan valtion varoista.

Timo Mikkilän elämäkerta Juho Niukkasesta on kiintoisaa luettavaa. Tekijä ei tee kohteestaan mitään historiantutkijan kultatuolissa istuvaa sankaria, vaan antaa tämän tekojen puhua sellaisenaan. Niukkanen oli kyvykäs poliitikko, jolla oli pyrkyä ja ammattitaitoa – sekä kunnianhimoa muillekin jakaa. Mikkilä tuo esiin myös Niukkasen eittämättä kielteiset luonteenpiirteet. Tämä oli tarvittaessa häikäilemätön peluri ja oman edun tavoittelija, joka kaiken lisäksi ei epäröinyt esittää muunneltua totuutta tai suoranaisia valheita tekemisiään selittäessään. Mikkilän teos tuo piristävän lisän maalaisliittolaisten poliitikkojen elämäkertojen joukkoon ja on pätevää akateemista historiankirjoitusta. Miinuksena voi mainita noottiapparaatin, josta ei harvojen lähdeviitenumerointien vuoksi aina saa helpolla selville, mitä lähteitä kuhunkin tekstinkohtaan on käytetty.

Erkki Vasara, dosentti, VTT
Helsingin yliopisto

Muistelmia hulluista laitoksista

Ilkka Taipale:

Mielisairaalassa. Lääkäriin muistelmat. Into Kustannus Oy 2018. 396 s. ISBN 978-952-354-817-4.

Suomalaisen psykiatrian, mielisairaanhoidon ja mielisairauksien sekä näihin liittyvien liitännäisilmiöiden historiaa käsittelevä kirjallisuus on kasvanut ja monipuolistunut viimeisten parin-kolmenkymmenen vuoden aikana. Joukkoon mahtuu niin lääkäreiden ja psykiatrien omaelämäkertoja, yksittäisten mielisairaaloiden historioikkeitä sekä aihetta sivuavia sosiaali- ja tieteenhistoriallisia tutkimuksia. 2000-luvun alkuvuosikymmenet ovatkin olleet runsasta aikaa tälle niin sanotulle hulluuden historialle. Yhtenä tuoreimmista lisäyksistä tähän kasvavaan kirjallisuuden alaan on psykiatri-aktivistikananedustaja-mielipidevaikuttaja Ilkka Taipaleen muistelmateos *Mielisairaalassa: Lääkäriin muistelmat*. Vajaan 400 sivun pituisena kirja lupaa ainakin ulkoisilla puitteillaan antaa sängen kattavan kuvan suomalaisesta mielisairaanhoidon ja poikkeavuuden käsittelyn historiasta 1960-luvulta aina 2010-luvulle saakka. Tosin heti alkumetreillä kirjoittaja tekee lukijalle selväksi, ettei käsillä oleva kirja ole vain yksi muistelmateos muiden joukossa. Kyseessä on ”sosiaalipoliittinen ja lääketieteellinen ohjelmajulistus ja toimintaohje.” Kuulostaa

varsin ”taipalelaiselta”, mietin kun olin vastikään penkonut Marraskuun Liikkeen ympärillä käytyä keskustelua 1960–1970-lukujen vaihteessa.

Ilkka Taipaleen kirjoituksia laajemmin ja pidemmältä ajalta tunteva lukija tunnistaa kirjoittajan tyylin välittömästi. Kerronta on kaikkea muuta kuin kuivakasta tapahtuneen kertausta. Sen sijaan tekstiä värittävät Taipaleen omat arviot tapahtumista sekä vahva vakaumus sosiaalisen oikeudenmukaisuuden turvaamisen tärkeydestä. Sosiaalisen oikeudenmukaisuuden takaaminen ja mahdollisimman laajan hyvinvoinnin turvaaminen ovat olleet Taipaleen laatimien julkisten kannanottojen ja tutkimusten aiheena aina 1960-luvulta saakka. Ja vaikka käsillä oleva teos nimensä mukaisesti ne tuokin muistoina lukijan nähtäville, ei tekijä ole luovuttanut tai omien sanojensa mukaan ”hellittänyt” julkiseen keskusteluun osallistumisesta. Teoksen loppusanat muotoilevatkin toimintaohjeiden rungon tulevaisuutta ajatellen, ja niiden kohteena ovat ”tiede, taide ja köyhä kansa” – teema, joka ei jätä lukijaa hetkeksikään rauhaan ilmaantuen välillä uudessa ja välillä jo tutussa asiayhteydessä teoksen sivuilla. Sisällön ollessa tällainen on teoksen alaotsikko, ”Lääkäriin muistelmat”, kerta kaikkiaan liian suppea. ”Muistelmat, mielipidekirjoitus, pamfletti” voisi jo paremmin vastata kirjan sisältöä ja sanomaa.

Minkälaisen kuvan teos antaa kirjoittajastaan? Taipale ei avaa sielunelämäänsä syvällisten pohdintojen tai joistakin toisista psykiatrien elämäkertoista tutun, jopa jonkinlaista autopsyykoanalyysia muistuttavan syväluotauksen keinoin. Kuva Taipaleesta muodostuu toiminnan ja tekojen sekä näiden taustavaikuttimina olleiden seikkojen kertaamisen kautta. Tässä mielessä teos on raikas ja mielenkiintoinen omakuva, jonka yleisenä periaatteena toimii jonkinlainen pohjavire ja eetos jäsenetyn tarinallisuuden sijaan. Näinhän yksittäisen ihmisen elämä tietenkin meneekin, vailla juonta ja lopullista päämäärää, vaikka asetetut tavoitteet voivat sellaisilta hetkittäin näyttääkin.

Vaikuttamisen halu niin tieteen keinoin kuin yhteiskunnallisen keskustelun ja Marraskuun Liikkeen jäsenenä aktivismin kautta ovat määrittäneet Taipaleen työuraa ja ilmeisesti paikoin vapaa-aikaakin. Lähes kuusikymmentä vuotta sitten Ilkka Taipale alkoi osallistua syrjäytyneitä ja mielisairaita käsittelevään julkiseen keskusteluun opiskelija- ja terveydenhoitoalan lehtien sivuilla. Vuosikymmenet eivät näytä kirjoittajaa väsyttäneen tai kyynistäneen, vaan vuonna 2018 julkaistun kirjan teksti pursuaa edelleen halua osallistua ja tuoda ilmi asioita, jotka kirjoittajan mukaan uhkaavat unohtua päätöksenteosta ja sosiaalipoliittisesta keskustelusta. Kodittomat, alkoholistit, vangit, mieleltään järkkyyneet ja muut hyvinvointivaltion reuna-alueille ajautuneet ovat Taipaleen ohella kirjan päähenkilöitä. Keskusteluun osallistumisen halu ja kirjan sivuilta paistava sanomisen riemu on kuitenkin samalla teoksen suurin puute.

Mielisairaalassa-teos on nimittäin myös sekavaa luettavaa. Lukija kiskaistaan alkusanojen julistuksen jälkeen suoraan keskelle toimintaa ja Ilkan ensimmäisiä kokemuksia mielisairaanhoidosta ja hoitotyöstä 1960-luvun alussa. Kun kyse ei ilmeisestikään ole varsinaisesta henkilöhistoriasta, niin lapsuuden ja nuoruuden muistojen yli hyppääminen ei sinänsä haittaa – paitsi että niihin kyllä palataan tuonnempana, parissakin kohtaa. Eikä 1960-luku näytä miehestä lähteneen. Opiskeluaikaa ja varhaisia työuran vaiheita sekä kirjoittajan (ehkä) kiihkeintä aktivistiaikaa kuvataan useaan otteeseen aina hieman eri näkökulmasta ja eri asiayhteydessä kirjan edetessä. Teoksen rakenteen jäsentymättömyyttä ja tajunnanvirtamaista kerrontaa kuvaa hyvin se, ettei lukija voi oikein mitenkään ennakoida mistä vuodesta tai edes vuosikymmenestä sivua kääntäessä pääsee lukemaan.

Jo teoksen lopun lähestyessä, sivulla 345 alkavassa luvussa, lukija viedään jälleen kerran ensin nopeasti lääketieteellisen korkeakoulutuksen perustamispyönteisiin vuoteen 1972 ja tämän jälkeen kirjoittajan oman työhistorian kuvaukseen vuodelta 1965 – juurikin tässä järjestyksessä.

Tekstin johdonmukaisuuden puute aiheuttaa tarpeettomia haasteita varsinkin sellaiselle lukijalle, joka etsii suomalaista mielisairaanhoidoa ja syrjäytyneitä käsitteleviä faktoja ja tapahtumahistoriallista tietoa. Tietoaahan teos kyllä pitää kansiensa välissä, vaikka kuinka paljon, mutta ilman hakemistoa lukija on täysin Taipaleen muisteluiden pyönteiden armoilla. Osittain nämä vaikeudet syntyvät lukijan ennako-oletuksista ja toiveista sen suhteen, millainen muistelmateoksen tulisi olla. Mikäli lukija muistuttaa itselleen kirjoittajan olleen varsinainen monitoimimies, tekstin jäsentymättömyys saa uuden merkityksen, vaikei se helposti avautuvaksi ja johdonmukaiseksi tietokirjaksi millään muutu. Oli miten oli, teoksen suurimmaksi kompastuskiveksi nousekin rakenteen jäsentymättömyys, joka olisi voitu korjata toimitustyöllä.

Kokonaisuutena Ilkka Taipaleen epätavallinen muistelmateos kertoo samalla kertaa paljon mutta vähän suomalaisesta psykiatrian, sosiaalihuollon, sairaalapolitiikan, syrjäytyneiden käsittelyn ja muutaman muun asian historiasta. Lisäksi kaikkea tätä sävyttää sivun parin mittaiset (ei kronologisesti kirjaan järjestetyt) matkakuvaukset vierailuista mielisairaaloihin eri puolilla maailmaa. Rakenteellisista puutteistaan huolimatta teos onnistuu havainnollistamaan kuinka psykiatriset poikkeus- ja häiriötilat ovat lähestulkoon aina kiinteässä yhteydessä sosiaaliseen arkitodellisuuteen. Lääketieteellinen näkökulma, jota Taipale itsekin edustaa, on vain yksi osa kokonaisuutta, jonka tavoitteena tulisi olla ehkäistä syrjäytymistä ja auttaa mieleltään sairaiden ihmisten arkea. Kirjoittaja nostaakin psykiatrian rinnalle keskeisiksi keinoiksi ”sosiaalipolitiikan, asunto-

ratkaisut ja toimeentulon korjaamisen”. Kuulostaa aivan Ilkka Taipaleen kirjoitukselta *Medisiinari*-lehdessä 1960-luvun puolivälissä.

Mikko Myllykangas, FT
Oulun yliopisto

Sähköinen historia herättää tärkeitä kysymyksiä

Lauri Viinikkala:

Digitaalisia valheita vai historiallista tietoa?

Aineellisen todellisuuden, kerronnan ja historiallisen tiedon suhde yhdistetyn todellisuuden teknologiaa hyödyntävissä menneisyyden esityksissä.

Scripta Lingua Fennica Editio. Turun yliopisto 2018. 150 s. ISBN 978-951-29-7522-8.

Historiatiede ei kehity erillään muusta maailmasta vaan lähinnä päivittäin ympäröivä kulttuuri ja yhteiskunta vaikuttavat erittäin vahvasti historiankirjoituksen olemuksen ja funktion. Siksi myös viime vuosikymmenten digitaalinen kehitys väistämättä vaikuttaa tieteenalaan interaktiivisen ja digitaalisen median murroksen kautta.

Menneisyyden esittäminen uusissa medioissa on asia, johon myös historian ammattilaisten on syytä paneutua. Tieteellisen tiedon läsnäolo sähköisessä maailmassa edellyttää sen tuottajilta ymmärrystä ja aloitteellisuutta. Kun haluamme hyödyntää digitaalisia keinoja ja välittää historiallista tietoa esimerkiksi visuaalisessa muodossa, joudumme lähes aina tekemään eriasteisia tulkintoja ja oletuksia. Autenttisuuden ongelmaa on digitaalisen median ja kulttuuriperinnön yhteydessä käsitelty tutkimuksessa yllättävän vähän. Museologian alalla, kansatieteessä, arkeologisten rekonstruktioiden ja tietokonepelien kohdalla tästä on käyty tieteellistä keskustelua, kuten tieteenkin totuuden ja tulkinnan oleuksesta historiatieteissä yleensä. Lauri Viinikkalan väitöskirja on relevantti analyysi ja kannanotto asiaan nimenomaan historian tutkijan ja tutkimuksen kannalta.

Viinikkalan artikkeliväitöskirjan kysymyksenasettelu on selkeä: millaiseksi aineellisen todellisuuden, kerronnan ja historiallisen tiedon välinen suhde muodostuu yhdistettyyn todellisuuteen perustuviissa menneisyyden esityksissä? Työ tukeutuu paitsi *Futuristic History*- ja *MIRACLE*-hankkeissa tehtyyn työhön myös vahvasti perinteiseen historiatieteen teoriaan. Projekteissa syntyneitä sovelluksia esitellään rasittamatta lukijaa turhalla teknisellä tai sisällöllisesti tarkalla dokumentaatiolla. Väitöskirjan osaksi otettu *Sanan seppä* -sovellus antaa kuitenkin käsityksen siitä, mitä konkreettisesti

on tehty, ja siihen on mahdollisuus tutustua Turun tuomiokirkossa. Työn pääosa on kuitenkin teoreettinen pohdinta, jossa kirjoittaja nojaa muiden muassa Frank Ankersmitin ja Jouni-Matti Kuukkasen historianfilosofiseen työhön, sekä Charles Lindholmin ja joidenkin muiden käsiteanalyysiin.

Samalla kun virtuaalitodellisuuden hyödyntäminen pakottaa visuaalisuuteen, se tarjoaa myös entistä selkeämpiä mahdollisuuksia viestiä lähteistä ja tiedon laadusta tuomalla esiin aukkoja tiedoissa tai vaihtoehtoisia tulkintoja. Tiedon visualisointi mahdollistaa hyvin monenlaisia tiedon esittämisen, erittelyn ja taustoittamisen tapoja. Koska sovellukset ovat yhä suosittumia myös kulttuuriperintöpedagogiikan puolella, olisi tämä asia hyvin tärkeä tiedostaa. Problematisoimalla ja avaamalla autenttisuuden käsitteen Viinikkala pystyy argumentoimaan digitaalisen formaatin puolesta. Sen avulla voi viestiä elämyksiä ja tietoa historiasta, tekemättä väkivaltaa kulttuuriympäristölle. Tiedon monitasoisuuden esittämisen mahdollisuus on ehkä digitaalisuudessa tärkeämpi uutuus kuin elämyksellisyys tai kerronnan hyödyntäminen. Siksi autenttisuus on tämän tutkimuksen tärkein teema.

Narratiivisuuteen linkittyvä valta-aspekti sekä osalistamisen mahdollisuus on jäänyt työssä vähemmälle huomiolle. Narratiivisuus näyttäytyy edelleen hyvin vahvasti perinteisenä yksisuuntaisena, tutkija-asiantuntijan tiukassa otteessa pysyvänä viestintänä. Tavallaan tämä lähtökohta sementoituu jo tutkimuksen rajaamisessa vain tiedon esittämiseen ja kokemuksen tuottamiseen. Tämä on mielestäni myös osin seurausta siitä, ettei tutkimusta ole asetettu vahvemmin laajempaan digitaalisten ihmistieteiden kontekstiin. Kokemus on kuitenkin aina vastaanottajan päässä tapahtuva prosessi, joten kommunikation tutkimusta tämä ei ole, vaan tutkimus käsittelee nimenomaan vain historian rakentumisen ja esittämisen haasteita. Viinikkala on kuitenkin rajannut tutkimusaiheensa selvästi ja perustellusti käsittelemään juuri historiallisen tiedon esittämistä, eikä niinkään viestintää tai kommunikatiivisia аспекteja.

Väitöskirja on historia-alalla siten uuteen aikaan kurottava, että siihen on otettu ”osaksi” mobiilisovellus *Sanan seppä*. Tämä on sinällään erinomainen asia, joka kuitenkin käytännössä törmää tieteellisen infrastruktuurimme puutteellisuuteen. Meillä ei käytännössä ole yleisesti tutkijoiden käytössä täysin toimivia palveluita, joilla voitaisiin turvata tällaisen väitöskirjan osan pitempiaikainen saatavuus saatikka käytettävyys. Tällainen vaatii nimittäin suurta asiantuntemusta ja jatkuvaa ylläpitoa. Tähän liittyy myös muita haasteita. Kuten kirjoittaja sovelluksesta sanoo:

”Monet sen osat ovat riippuvaisia kaupallisten toimijoiden tuottamista palveluista, jotka tarvittaessa voidaan helposti korvata toisilla. Näin on varmistettu, ettei esimerkiksi tietyn palvelun toiminnan lopettami-

nen automaattisesti tee koko sovellusta käyttökeltomaksi. Tästä on kuitenkin seurauksena, että sovelluksen koodin julkaiseminen ei sellaisenaan takaa sovelluksen säilymistä mielekkäässä muodossa. Muutokset sovelluksen kokonaisrakenteessa tekevät joka tapauksessa mahdottomaksi sen palauttamisen pelkän koodin avulla. Koodin julkaiseminen olisi tuottanut vain ikuisen säilymisen illuusion, joka samalla omalta osaltaan olisi kätkenyt näkyvistä monien digitaalisten muodostelmien sisäsyntyisen haurauden” (s. 23).

Tämä on erittäin tärkeä huomio, mikäli koskaan haluamme aidosti ottaa suurempia sovelluksia osaksi perinteistä tutkimusjulkaisua. Myös digitaalisten ihmistieteiden toisella, laskennallisella puolella, itse tutkimusaineiston ja menetelmien tallentaminen, jakaminen ja julkaiseminen ovat tulossa yhä tärkeämmiksi osana avoimen, digitaalisen, tieteen paradigmat. Väittäisin kuitenkin itse, että haaste on vielä huomattavasti suurempi digitaalisten ihmistieteiden sellaisilla aloilla, joissa digitaalisia työkaluja käytetään nimenomaan tiedon esittämiseen. Juuri tämä rajapinta digitaalisen tiedon ja ihmisen välillä on hyvin kompleksinen ja se kriittinen kohta, jossa tiedon totuus tai autenttisuus voi murtua pahasti.

Viinikkala tuo tutkimuksessaan esiin tärkeitä huomioita fyysisen ja virtuaalisen, digitaalisen maailman eroista asettaen niitä rinnakkain ja keskinäiseen vuorovaikutukseen luomalla digitaalisia rekonstruktioita tai tuomalla yhteen niitä yhdistetyn todellisuuden muodossa. Tässä tilanteessa on kolme elementtiä: fyysinen tila, näytöllä oleva kollaasi tämän todellisuuden ja historiallisen tiedon tai tulkinnan representaatioista ja lisäksi näiden pohjalta luotuja yhdistetyn mielikuvituksen representaatioita. Näiden eri tasojen ja niiden välisten suhteiden analysoiminen tapahtuu hyödyntämällä esimerkiksi juuri autenttisuuden käsitettä.

Kuten usein käy, digitalisoituminen tuo esiin käsitteisiin sisältyviä ennako-oletuksia ja konnotaatioita tehden niistä akuutteja ja aiheuttaen niiden pirstoutumisen. Tämä on osoitus siitä voimakkaasta kulttuurin murroksesta, jossa myös historia ja sen tutkimus joutuvat asemoitumaan uudestaan. Kun vertaamme museon esineistöä ja fyysisen ympäristön rekonstruktioita digitaaliseen representaatioon, jossa esitetään menneisyyden fyysistä ympäristöä – tai siis vielä paremmin, eri tulkintoja siitä rinnakkain tai päällekkäin – autenttisuuden eri merkitykset tulevat näkyviksi, ne konkretisoituvat tavalla, joka vaatii sekä teoreettista analyysiä että selkeää ilmaisua itse viestinnässä. Viinikkala käyttää käsitettä historiallinen autenttisuus kuvaamaan perinteistä alkuperään perustuvaa aitoutta. Vastaavuudellisesti autenttisuudella kirjoittaja puolestaan tarkoittaa lähinnä historiallisen aikakontekstin kannalta ”oikeaa” (merkityksessä *korrektia*) suhteessa esitettyyn kuvaan historiasta, eräänlaista kerronnan sisäistä koherenssia.

Eli onko jokin ”totta” vai ei, on kiinni siitä, mistä historiallisesta kontekstista ja kohteesta me puhumme.

Koska digitaalisessa maailmassa käyttöohjeita ei yleensä lueta, kuten ei myöskään käyttöehtoja, tiedon laadun tai tulkinnallisten vaihtoehtojen esittäminen onkin suuri haaste historiallisen tiedon siirtyessä digitaaliseen ympäristöön. Asioiden on oltava tekijöille itselleenkin käsitteellisesti hyvin selkeitä, jotta he pystyvät myös luomaan haluamansa selkeän, oikeanlaisen viestin. Tämä on haastavaa tilanteessa, jossa käytäntöjä ja yhteistä koodistoa ei vielä ole olemassa, vaan sitä on lähdettävä luomaan. Digitaalisen median haltuun ottaminen antaa kuitenkin suuria mahdollisuuksia historiallisen tiedon edistämiseksi monella tavalla.

Jessica Parland-von Essen, dosentti, FT
Helsingin yliopisto

Monia näkökulmia varhaisbysantin naisten elämään

Jeanette Lindblom:

Women and public space. Social codes and female presence in the Byzantine urban society of the 6th to the 8th centuries. Helsingin yliopisto 2019. 338 s. ISBN 978-951-51-5154-4.

Jeanette Lindblom on väitöskirjassaan ottanut tarkasteltavaksi Bysantin naisten läsnäolon kaupunkiyhteisössä 500-luvulta 700-luvulle. Väitöskirjassa analysoidaan monenlaisia lähteitä lakisäädöksistä piirtokirjoituksiin ja kuva-aineistoon, ja niiden pohjalta Lindblom tuo esiin rajoituksia, toimintaehtoja ja mahdollisuuksia, joita varhainen bysanttilainen kaupunkimaailma naisille tarjosi.

Aihetta on tutkittu varsin vähän, ja aikakauden naiseen liittyvä lähdeaineisto on myös hajanaista. Naiset jäävät usein nimettömiksi tai vaikeasti tulkittaville yksityismaininnoille, mutta eri aineistoja yhdistellen Lindblom pyrkii luomaan kokonaiskuvaa siitä, millaisia mainintoja naisista löytyy kaupunkiyhteisössä ja sen julkisissa tiloissa.

Väitöskirjassa ovat tarkasteltavana sekä kaikkein ylhäisimmät hallitsijaperheen naiset että myös hyvin satunnaiset maininnat rahvaan naisista. Lindblomin työssä korostuukin, ettei hän tarkastele naisia tai näiden asemaa yksilöteoisena tai monoliittisena, vaan muuttavana, monenlaisten suhtautumistapojen, ajallisen ja yksilöllisen vaihtelun kirjona.

Lähteinään Lindblom käyttää vaihtelevaa aineistoa muistorunoista pyhimyselämäkertoihin. Hän tuo esiin niin normittavan lainsäädännön kuin kuvaukset

naisihanteista. Lindblom kiinnittää myös huomiota aineelliseen todistusaineistoon, esimerkiksi siihen, että tarkasteltuna aikakautena kuningasperheen naiset vakiinnuttivat asemansa esimerkiksi lyödyissä rahoissa.

Lindblom muistuttaa, että aineiston hajanaisuuden vuoksi menneisyydestä välittyy fragmentaarisia havaintoja, mutta yhdessä tarkasteltuina ne avartavat ja tarkentavat käsitystämme Bysantin naisista.

Yhteiskunnan ja aikakauden normien mukainen ajatus naisesta sijoitti hänet yksityisyyden piiriin, ja ihannenaisten kuvauksissa korostuivat yhtäältä neitsyyden ja toisaalta äitiyden arvostus. Kunniallisten naisten ja erityisesti ylempien yhteiskuntaryhmien naisten oletettiin viettävän suuren osan ajastaan kotitaloudessaan ja välttävän kohtaamisia muiden kuin oman perheensä miesten kanssa.

Käytännössä arjen vaatimukset tekivät tiukoista yksityisyyksirajauksista mahdottomia. Naiset liikkuvat kaupungissa, kirkoissa ja kylpylöissä, ja he kävivät myös jakamassa almuja. Uskonnolliset juhlat, pyhiinvaellukset ja hyväntekeväisyys saivat naiset liikkeelle kodin piiristä. Usein sivumennen esitetyt maininnat palvelijattarista kertovat, että naisten oli työtehtävissäänkin liikuttava kaupungin tiloissa ja kaduilla.

Naisten ja miesten alueiden erillään pitäminen avasi myös joitakin erityisiä työtehtäviä naisille. Kun katsottiin, ettei miesten ollut soveliasta olla liian läheisesti tekemisissä naisten kanssa, oli tarpeen turvautua naiseen ammattitehtävissä. Kirkon palveluksessa oli tästä syystä myös naisia, ja sairaanhoidon tehtävät ja naisille tarkoitettut palvelut oli usein annettava naispuolisten ammattinharjoittajien huoleksi.

Aina käytäntö ei helpottanut ja avartanut naisten elämää, vaan arkiset tavat ja uskomukset saattoivat rajoittaa naisten toimintatilaa enemmänkin kuin laki olisi sallinut. Lindblom toteaa osuvasti, että asenteiden naisia kohtaan on täytyntä olla sekä monenlaisia että ristiriitaisia.

Vaikeasti tavoitettava, mutta sitäkin kiinnostavampi ryhmä väitöskirjassa on kansan naiset (*women of the populace*). Aihetta on käsitelty lähteissä niukasti ja siten se saa väitöskirjassakin vain melko lyhyen kappaleen. Maininnat liittyivät esimerkiksi tilanteisiin, joissa naiset anoivat apua ja apua perheensä miehille; tällaisessa tilanteessa, omien perheenjäsenten puolesta vedotessaan, heillä oli yhtäältä oikeus ja toisaalta pakko astua esiin. Tällaiset vaikean ahdingon aiheuttamat tilanteet eivät välttämättä merkinneet naisen elämässä erityisen myönteistä toimintatilan laajenemista. Kaikesta huolimatta kuvaukset kansan naisista kertovat siitä, että oli erilaisia tilanteita, joissa naiset olivat kaupunkitilassa läsnä omine tehtävineen ja tarpeineen.

Lindblomin väitöskirjan haasteena on, että kun lähteiden kirjo on suuri, tutkimus kytkeytyy moniin erilaisiin keskustelulinjoihin. Kaikkien tutkimusperin-

teiden huomioonottaminen ja erityyppisten lähteiden erityisongelmien käsittely käy paikoin haasteelliseksi. Ajoittain herää myös kysymys, rajautuvatko havainnot aivan tarkalleen kaupunkitilaan ja sen käyttöön, tai palveleeko alkupuolen teoreettinen keskustelu laajuudessaan itse aineiston ja tematiikan käsittelyä.

Tietyistä epätasaisuuksista huolimatta Lindblomin väitöskirja tarjoaa kiinnostavia avauksia Bysantin naisten elämään ja sitä valaisevien lähteiden ja mainintojen kirjoon. Kuten useimmat muutkin väitöskirjat näinä aikoina, teos on avoimesti saatavilla yliopiston sähköisessä julkaisuarkistossa <http://helda.helsinki.fi>.

Anu Lahtinen, professori
Helsingin yliopisto

TIEDEMAAILMA

Jarl Gallén -palkinto professori Stephen Mitchellille

Thure Galléns Stiftelse on syksyllä 2019 päättänyt myöntää Jarl Gallén -palkinnon professori Stephen Mitchellille (Harvardin yliopisto). Hän on merkittävä pohjoismaiden keskiaikaisen kulttuurin asiantuntija, joka opiskeli Berkeleyssä ja Lundissa ja väitteli Skandinaavisista kielistä ja kirjallisuudesta Minnesotan yliopistossa. Professori Mitchell on työskennellyt vuodesta 1980 Harvardissa.

Professori Mitchell on julkaissut lukuisista aiheista, saagoista noituuteen ja keskiaikaiseen kansanperinteesen sekä naisten elämänkokemuksiin 1600-luvun Pohjolassa. Mitchellin teoksia ovat mm. *Job in Female Garb: Studies on the Autobiography of Agneta Horn*; *Heroic Sagas and Ballads*; *Witchcraft and Magic in the Nordic Middle Ages* sekä keskiaikaosuus teoksessa *A History of Swedish Literature*. Hänen työnsä on palkittu monin

tavoin muun muassa Århusin yliopiston kunniaohtorin nimikkeellä, ja nyt Jarl Gallén -palkinnolla.

Palkinnon luovutusseminaari järjestetään tiistaina 5.11.2019 Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran päärakennuksessa, Hallituskatu 1:ssä kello 13. Luovutusta seuraa seminaari, jossa Professori Mitchell pitää luennon *Magic and Memory in the Medieval North*. Lisäksi kututtuina puhujina kuullaan Suomen keskiajan tutkimuksen seuran puheenjohtajaa FT Kirsi Kanervaa, FT Kati Kalliota, FT Ilya Sverdlovaa, dosentti Marko Lambergia sekä dosentti Mr. Frogia.

Professori Jarl Gallénin (1908–1990) muistoa kunnoittavan palkinnon vastaanottaja saa myös rahoituksen tieteellisen seminaarin, jatko-opiskelijakurssin ja tieteellisen yhteistyön järjestämiseksi.

Akateemikko Eino Jutikkala -luento marraskuussa 2019

Helsingin yliopiston historian oppiaineessa alkaa uusi perinne, vuosittainen Eino Jutikkala -luento. Syksyllä järjestettävän luennon tarkoituksena on muistuttaa Akateemikko Eino Jutikkalan (1907–2006) ja yleisemminkin aiempien historioitsijasukupolvien laajasta elämäntyöstä ja tuoda esiin nykyisten, eri uravaiheissa olevien tutkijoiden työtä historian parissa. Puhujaksi pyydetään vuoroin nuori väitellyt tutkija, vanhempi tutkija ja kansainvälinen tutkija.

Ensimmäinen luento järjestetään tiistaina 12.11.2019 klo 16–19 Kielikeskuksen juhlasalissa (Fabianinkatu 26). Puhujana on FT, yliopistonlehtori Maiju Wuokko, joka puhuu aiheesta *Yhteiskunnallisen kehityksen johtavat voimat*. Maiju Wuokko on tutkinut erityisesti talouden ja politiikan välisiä kytköksiä 1900-luvun Suomessa.

Ilmoittautumisohjeet Historia-blogissa:
<http://blogs.helsinki.fi/historia>

Warelius-palkinto professori emeritus Markku Kuismalle

Suomen ja Pohjoismaiden historian professori emeritus Markku Kuisma sai Suomen tietokirjailijat ry:n jakaman 12 000 euron Warelius-palkinnon Vanhan kirjallisuuden päivillä Sastamalassa perjantaina 28.6.2019. Warelius-palkinto myönnetään vuosittain tietokirjailijalle, jolla on laaja ja korkealaatuinen tietoteostuotanto tai jolla on ollut merkittävä vaikutus suomalaiseen tietokirjallisuuteen.

Markku Kuisma (s. 1952) on FT ja Suomen ja Pohjoismaiden historian professori emeritus Helsingin yliopistossa. Hänet tunnetaan erityisesti talous- ja yrityshistorian tutkijana. Hän on kirjoittanut lukuisia tietokirjoja Suomen taloushistoriasta ja politiikasta sekä tilausteoksia yrityshistoriasta.

Markku Kuisma on historiantutkija ja professori, jonka työ on tullut tärkeäksi alan opiskelijoille, harrastajille ja talouselämälle. Hän on julkaissut lukuisia kirjoja

yksin ja työryhmän kanssa. Kuisma on parhaita asiantuntijoita, kun kysymys on suomalaisen teollisuuden synnystä ja sen vaiheista. Hän on myös erityisosaaja, kun keskustellaan valtionyhtiöistä.

Markku Kuisman tyyli ja kieli ovat sujuvia ja teokset hyvin rakennettuja. Vaikka asia on hankala ja monimutkainen, Kuisma esittää sen selkeästi. Suomalaisena taloushistorioitsijana Kuisma on polunraivaaja. Markku Kuisma on tuonut tiedon yliopistokamareista yleiseen keskusteluun, ja hänen asiantuntemustaan arvostetaan myös suomalaisessa suuryrityksimaailmassa.

Warelius-palkinto on jaettu vuodesta 1985 lähtien, ja se rahoitetaan Kapioston keräämillä tekijänoikeuskorvauksilla. Palkinnon jakoivat Suomen tietokirjailijat ry:n palkintolautakunnan puheenjohtaja Hannele Cantell ja palkintolautakunnan sihteeri Anne Rutanen.

Oikaisu

Historiallisen Aikakauskirjan numerossa 2/2019 arvioitiin professori Jason Laveryn teos *Reforming Finland: The Diocese of Turku in the Age of Gustav Vasa 1523–1560* ja mainittiin kirjoittajan olevan Oklahoman yliopiston professori. Oikea affiliaatio on Oklahoman valtionyliopisto.

Historiantutkimuksen päivät Oulussa

Viidennet valtakunnalliset Historiantutkimuksen päivät järjestetään Oulussa 24.–26.10.2019. Päivien järjestäjinä ovat Oulun yliopiston historia-aineet, historia, tieteiden ja aatteiden historia, ja arkeologian oppiaine yhteistyössä Suomen Historiallisen Seuran kanssa.

Historiantutkimuksen päivät on vakiinnuttanut asemansa vilkkaana ja odotettuna historiantutkijoiden tapaamisena. Tämänvuotisen konferenssin pääpuhujavieraina kuullaan Heiner Fangerauta, Gunlög Furia ja Herman Paulia.

Heiner Fangerau on Düsseldorfin yliopiston lääketieteen historian, teorian ja etiikan professori. Hän on tutkinut 1800–1900-lukujen lääketieteen historiaa ja etiikkaa ja erityisesti lääketieteellisen diagnostiikan historiaa sekä eettisiä kysymyksiä 2000-luvun lääketieteessä. Näiden lisäksi hän on kehittänyt lääketieteen historian verkostoanalyysia. Hän puhuu aiheesta *The future of medicine around 1900: Pictures, numbers and the philosophy of 'as if' in diagnostics, prediction and prevention*.

Gunlög Fur on Linné-yliopiston kulttuuritieteiden laitoksen professori. Hän on tutkinut Pohjois-Amerikan ja Skandinavian historiaa kolonialismin, kulttuurien kohtaamisten ja sukupuolen näkökulmasta ja analysoinut, mitä rajojen vetäminen merkitsee kulttuureille ja yksilöille. Furin otsikko on *Concurrences and linear trajectories: Thinking through indigenous histories*.

Herman Paul on Leidenin yliopiston historiallisen teorian apulaisprofessori ja Groningenin yliopiston sekularisaatiotutkimuksen ylimääräinen professori. Hänen erikoisaloinaan ovat historian teoria, historiografia, aatehistoria ja uskontohistoria. Paulin aiheena on *Four Types of Historians: On the History of Scholarly Personae*.

Kolmipäiväisessä konferenssissa on kansainvälisten keynote-esitelmien lisäksi työryhmiä sekä vapaamuotoisempaa ohjelmaa. Kaiken kaikkiaan päivien aikana järjestetään satakunta erilaista työryhmää, pyöreän pöydän keskustelua ja muuta esitystä suomeksi, ruotsiksi ja englanniksi. Runsaassa ohjelmistossa ovat edustettuina monenlaiset uudet ja perinteiset historian tutkimuksen kysymykset ja aihepiirit.

Esikonferenssiohjelmaa

Ennen konferenssia, keskiviikkona 23.10.2019, järjestetään myös esikonferenssiohjelmaa kolmen tilaisuuden verran.

- Tilaushistoriakeskus (ent. Paikallishistoriallinen toimisto) ry. järjestää klo 10.30–12.30 työpajan aiheesta ”Paikallishistoriat ja tilaushistoriat: Toiveita, tavoitteita ja käytännön ratkaisuja”. Tilaisuuden tavoitteena on tarjota tilaushistorioita tekeville tai sellaisia aikoville ideoita ja tukea, vaihtaa ajatuksia ja kuunnella toiveita. Tilaisuus on avoin kaikille aiheesta kiinnostuneille opiskelijoille, tutkijoille ja historiankirjoittajille, ilmoittautumiset marja.pohjola@outlook.com 15.10.mennessä.

- Kansalliskirjaston ”data haltuun” -digityöpaja järjestetään klo 13–14.30 ja klo 15–16.30. Työpaja antaa yleiskuvan Kansalliskirjaston tuottamista aineistoista ja tarjoaa muutamia käytännönläheisiä esimerkkejä aineistoista tuotetun datan hyödyntämisestä tutkimuksessa sekä haastaa tutkijaa pohtimaan omaa tutkimusaihettaan suhteessa Kansalliskirjaston aineistoihin.

Digitoinnit, siitä syntyvä data ja datan käsittelyyn tarvittavat välineet antavat datalähtöiselle tutkimukselle uusia mahdollisuuksia, joiden kartoittaminen ja tutkijan odotusten havaitseminen ovat työpajojen tavoitteina. Työpajan pienryhmissä tarjotaan mahdollisuus keskustella digitaalisten aineistojen käytöstä ja niihin liittyvistä odotuksista Kansalliskirjaston asiantuntijoiden opastuksella.

Työpaja-osuutta edeltää Kansalliskirjaston sähköisiä aineistoja esittelevä puheenvuoro ja kolme lyhyttä demoa, joissa esitellään, miten Kansalliskirjaston tuottamaa dataa on tutkimuksessa hyödynnetty. Työpajaosuudessa pyritään pohtimaan miten omaa tutkimusaihetta voisi lähestyä Kansalliskirjaston tuottaman datan avulla.

- Kello 17 järjestetään myös Tieteen termipankin esittely. Tieteen kansallinen termipankki (Tieteen termipankki) on suomalainen vuonna 2012 avattu wiki-muotoinen tietokanta, johon kootaan kaikkien Suomessa harjoitettavien tieteenalojen termistöjä. Termipankkiin on vuodesta 2018 koottu myös historian aihealueen käsitteitä.

Tarkempaa tietoa konferenssiohjelmasta:

<https://www oulu.fi/hitu2019/>

Call for papers: Konferenssi kokemuksen historian metodologioista ja käytännöistä

Suomen Akatemian Kokemuksen historian huippuyksikön (HEX) kolmas kansainvälinen konferenssi järjestetään 2.–4.3.2020 Tampereen yliopistossa. Sen teema on *History of Experience: Methodologies and Practices*.

Konferenssi tähtää kokemuksen historian metodologian syventämiseen ja monipuolistamiseen erityisesti käytännön tutkimustyössä. Mitä historiantutkija tekee, kun hän tutkii ja käsitteellistää kokemusta? Miten valitsemme metodologiat ja miten ne määrittävät ilmiöiden selittämistä?

Kokemuksen historialla tarkoitetaan yksilöllisiä ja yhteisöllisiä kokemuksia historiallisesti määrittyneinä ilmiöinä. Tässä pyritään teoreettisesti ja metodologisesti käsitteellistettyyn inhimillisten kokemusten tutkimukseen, joka pystyy yhdistämään rakenteiden, ideologioiden ja toimijuuden analyysin. Tämä ei ole helppoa ja on syytä kysyä: miten subjektiiviset kokemukset vaikuttavat jaettuun tietoon, sosiaaliseen järjestykseen ja jakoihin, instituutioihin ja muihin rakenteisiin, ja miten rakenteet muovaavat kokemuksia? Miten historioitsijat yhdistävät yksilön ja yhteisön ja näiden suhteen?

Kutsutut pääpuhujat ovat professori *Javier Moscoso* (Institute of History of the Spanish National Research Council, CSIC) ja professori *Jacqueline Van Gent* (University of Western Australia).

Lähetä englanninkielinen abstrakti (n. 250 sanaa) 20 minuutin esitelmästä 18.11.2019 mennessä verkkosivulla https://www.lyyti.in/historyofexperience2020_abstracts. Myös kokonaista sessiota (max. 4 paperia) voi tarjota. Ilmoitukset hyväksymisestä lähetetään viimeistään 16.12.2019. Konferenssimaksua ei ole.

Kokemuksen historian huippuyksikkö (HEX) tutkii kokemuksia elettyinä todellisuutena ja keskittyy kolmeen laajaan kulttuuriseen ja yhteiskunnalliseen ilmiöön: elettyyn uskoon, elettyyn kansakuntaan ja elettyyn hyvinvointivaltioon.

Lisätietoja verkkosivulta:

<https://events.tuni.fi/historyofexperience2020/>

tai järjestäjiltä osoitteesta: reetta.eiranan@tuni.fi.

Call for papers: Making sense of history

Making sense of history (Tehdään historiasta selvää) on historian opetuksen konferenssi, joka rakentaa siltoja historian tutkimuksen ja käytännön opetustyön välille. Tavoitteena on edistää historian pedagogista tutkimusta sekä antaa välineitä ja uusia ideoita historiaa opettaville.

Kutsumme mukaan historian opetuksen kehittäjiä, tutkijoita ja asiasta kiinnostuneita varhaiskasvatuksesta aina korkea-asteelle. Konferenssin päätavoitteena on kehittää yhteistyötä ja dialogia ammattihistorioitsijoiden, opettajien ja muiden opetusalailla työskentelevien sekä opiskelijoiden välillä.

Konferenssi järjestetään Jyväskylän yliopiston Ruusuistossa 4.–5.6.2020. Sen organisoivat Suomen Akatemian rahoittaman HisLit-hankkeen tutkijat, jotka työskentelevät Jyväskylän yliopiston historian ja etnologian laitoksella, kieli- ja viestintätieteiden laitoksella sekä normaalikoulussa.

Konferenssiin voi tarjota työpajoja, yksittäisiä pape-reita tai paneelikeskusteluita. Nämä voivat käsitellä esimerkiksi seuraavia teemoja:

- Miten taitopohjaista historianopetusta ja historiallista ajattelua voidaan opettaa? Entä arvioida?

- Millaisia taitoja historian oppiminen ja historiallisen ajattelun kehittäminen edellyttävät?
- Miten historian monilukutaitoa voi opettaa?
- Miten digitalisaatiolla (sosiaalinen media, digitaaliset arkistot...) voidaan tukea historian oppimista?
- Millaisia innovatiivisia pedagogisia ratkaisuja historian oppimiselle on olemassa?
- Miten historian tutkimuksen ja kouluopetuksen välisiä yhteyksiä voidaan vahvistaa?

Konferenssin pääpuhujia ovat *Carla von Boxel*, Amsterdamin yliopisto, sekä *Minna-Riitta Luukka*, Jyväskylän yliopisto.

Ohjeet ehdotusten jättämiseen päivitetään sivulle <http://hislit.fi/teho2020>. Ehdotukset tulee jättää 12.1.2020 mennessä sähköpostiosoitteeseen teho2020@jyu.fi ja otsikoida viesti "Ehdotus". Osoitteesta voi myös kysyä lisätietoja konferenssista.

Tieto hyväksymisestä tulee 17.1.2020 mennessä. Konferenssimaksu 85 euroa kattaa konferenssin materiaalit ja järjestelykustannukset, kahvitauot, sekä iltavastaanoton tarjoiluineen. Konferenssin järjestäjät *Simo Mikonen*, *Anna Veijola*, *Sari Sulkunen* & *Ida Vesterinen*.

Reima Välimäki

”Thomas Laurentii ex metropoli Finlandiae Abo”. Martin Crusiuksen päiväkirjamerkinnot Turun kirkkoherran vierailusta Tübingenissä 1585–1586

”Thomas Laurentii ex metropoli Finlandiae Abo”. Martin Crusius’s diary about the visit of Thomas Laurentii, parson of Turku in Tübingen, 1585–1586.

Artikkeli esittelee tuntemattoman lähteen 1500-luvun suomalaisen kulttuuri- ja oppihistoriaan. Turun kirkkoherra Thomas Laurentii vieraili Tübingenin yliopistossa kuuluisan kreikan professori Martin Crusiuksen opissa 1585–1586. Martin Crusius kertoi useissa päiväkirjamerkinnoissa Thomasin vierailusta ja kirjasi muistiin kuvauksen 1580-luvun Ruotsin valtakunnasta ja Turusta, erityisesti klassisten kielten opinnoista. Vaikka Thomasin opintomatka on tunnettu, kyseinen Crusiuksen päiväkirjan julkaisemattomissa osissa säilynyt lähde on tutkijoille tuntematon. Artikkelin liitteenä on latinankielisen lähteen editio ja suomennos. Crusiuksen päiväkirja haastaa aiemman tutkimuksen tulkinnan, jossa Thomas Laurentiin opintomatka on liitetty kuningas Juhana III:n kirkkopoliittiseen pyrkimykseen lähentyä Konstantinopolin patriarkkaa. Vaikka Thomas matkusti kuninkaan suosituskirje mukanaan, hänen kanssakäymisensä Martin Crusiuksen kanssa liittyi ainoastaan kreikan opintoihin. Matkustaessaan takaisin Turkuun, Thomas Laurentii toi mukanaan useita Crusiuksen teoksia. Tübingenissä hän päivitti Crusiuksen tietoja Pohjolan oloista ja toimi myös viestinviejänä Crusiuksen ja ruotsalaisen oppineen Petrus Jonaen välillä. Näin Crusiuksen päiväkirja kertoo myös humanismin saapumisesta Suomeen sekä 1500-luvun oppineiden tiedonvälityksestä Pohjois-Euroopassa.

Asiasanat: Martin Crusius, Thomas Laurentii, Petrus Jonae, Ruotsin kuningas Juhana III, reformaatio, humanismi, kreikan kieli

The article presents an unknown source about the history of education and classical languages in sixteenth-century Finland. Thomas Laurentii, the parson of the Cathedral Church in the Evangelical diocese of

Turku, visited the University of Tübingen and its famous professor of Greek, Martin Crusius in 1585–1586. Crusius recorded Thomas’s visit to several notes in his *Diarium*. These notes are in the unpublished parts of Crusius’s diary, and they are presented to the scholarship for the first time. An edition of the Latin source with a Finnish translation is provided in the appendix. Crusius’s diary challenges the earlier interpretation that has deemed Thomas Laurentii’s trip as a part of Swedish King Johan III’s ecclesiastical politics, namely his wish to establish good relationships to the patriarch of Constantinople. Although Thomas Laurentii travelled with the king’s blessing, his interaction with Martin Crusius pertains solely to learning the Greek language. When Thomas Laurentii travelled back to Kingdom of Sweden and his hometown Turku, he took with him several of Crusius’s works. In addition, he updated Martin Crusius’s information about Scandinavia and acted as a messenger between Crusius and the Swedish scholar Petrus Jonae, who had visited Crusius in 1582. Thus, the diary tells about the arrival of humanism in Finland and networks of information between sixteenth-century scholars in Northern Europe.

Keywords: Martin Crusius, Thomas Laurentii, Petrus Jonae, Johan III, king of Sweden, reformation, humanism, Greek language

Anna Kuismin

Nurkkelin, Valvoherra, Kurjalin. Kirjurit ja asioitsijat fiktiivisissä teksteissä 1840-luvulta 1950-luvulle

Nurkkelin, Valvoherra, Kurjalin. Lay scribes and advocates in Finnish fiction from the 1840s to the 1950s

Artikkelissa tarkastellaan *nurkkasihteereiksi* kutsuttujen kirjureiden ja/tai asioitsijoiden kuvaa suomenkielisessä fiktiossa sekä sen yhteyttä kirjoitusajankohtien kulttuuriin ja historiallisiin kysymyksiin. Aineistona on 34 tekstiä (kertomuksia, romaaneja, runoja ja näytelmiä), joista suurin osa on peräisin 1800-luvun viimeisiltä ja 1900-luvun ensimmäisiltä vuosikymmeniltä.

Nurkkasihteerin hahmon taustalla on maallikkovaltaisuuden säilyminen suomalaisessa asianajajakunnassa pitkälle 1900-lukua sekä rahvaan huono kirjoitustaito. Kysymys suomen kielen heikosta asemasta oikeuslaitoksessa on esillä varsinkin varhaisissa runoissa ja kertomuksissa. Myöhäisimmissä teksteissä kysymys ruotsin kielestä ei enää ole etualalla, mikä kertoo kieliolojen muutoksesta. Nurkkasihteerin kuva fiktiossa kertoo myös sääty-yhteiskunnan luokkaeroista. Keskeytyneiden opintojen tai viran menettämisen vuoksi kirjureiksi tai asioitsijoiksi päätyneet ovat kokeneet sosiaalisen laskun, kun taas itseoppineet pyrkivät nousemaan yhteiskunnallisessa arvo-asteikossa hankkimalla oikeudellista tietotaitoa ja elättämään itsensä sen avulla. Pääasiassa sivuhenkilöinä esiintyvät nurkkasihteerit ovat useimmiten karikatyyrejä tai tyyppihahmoja. Heidän yleisimpiä piirteitään ovat juoppous ja petollisuus. Joissakin koomisesti sävytyneissä teksteissä oveluus on positiivinen ominaisuus, ja viinasta irtoaa myös huumoria.

Avainsanat: oikeudellinen tietotaito, suomen kielen asema oikeuslaitoksessa, kansan kirjoitustaito sääty-yhteiskunnan luokkaerot, kirjurit, asianajajat

The article discusses representations of *nurkkasihteerit* ("corner secretary", *Winkeladvokat* in German; *pettifogger* in English) in Finnish-language fiction from the 1840s to the 1950s and their connections with cultural and historical questions. Help with the law and the judiciary was in demand, because up to the last decades of the nineteenth century Swedish was used in court documents, even though Finnish-speakers formed the majority of the population in the Grand Duchy of Finland (1809–1917). There were no formal requirements for the representation of parties in litigation. The late professionalisation of advocacy in Finland as well as the fact that the common people had poor writing skills form the historical background for fictional characters. The material analysed includes 34 texts (stories, novels, poems and plays), most of whom were published in the last decades of the 19th century and in the early 20th century. Supporting stock characters, lay scribes and/or advocates are mostly boozy and treacherous. In some texts, these characteristics provide humour and comedy. A pompous semi-gentleman, the "corner secretary" tempts people to sue their neighbours for petty reasons or prolongs their cases in order to make more money. The underprivileged position of Finnish often comes up in early texts. Another theme that informs the representations of *nurkkasihteerit* concerns social mobility in class society. Some lay scribes and advocates are presented as school dropouts, while others have been dismissed from their former positions. These characters represent downward mobility, while self-taught men who acquired some competence in legal literacy were striving to rise on the social ladder.

Keywords: Scribes and advocates, legal literacy, social mobility, the long nineteenth century, the language struggle in Finland

Olli-Pekka Kasurinen, Lauri Leinonen ja Sanna Supponen

Modernien tutkimustietokantojen ja tiedonjalostusmenetelmien mahdollisuudet historian tutkimukselle. Tapaus Diplomatarium Fennicum *Modern research databases and methods of data curation and their possibilities for the historical research. A case of Diplomatarium Fennicum*

Artikkelissa tarkastellaan moderneja tutkimustietokantoja ja tiedonjalostusmenetelmiä. Tapaus esimerkkinä käytetään Suomen keskiaikaisten asiakirjalähteiden tietokannan, Diplomatarium Fennicum, kehityshanketta (2015–2018). Artikkelissa osoitetaan, että digitaalisilla tutkimustietokannoilla on useita etuja suhteessa perinteisiin painettuihin editioihin, mitä tulee niin aineiston ajantasaisuuteen, käytettävyyteen, hakuominaisuuksiin kuin jatkojalostamiseen. Tietokannan keskeinen etu on mahdollisuus koostaa kaikki lähteisiin liittyvä tieto yhteen paikkaan. Artikkelissa tarkastellaan ensin aineiston ajantasaisuutta ja saavutettavuutta. Digitaaliset tutkimustietokannat mahdollistavat lähdeaineistojen, editioiden ja muun tekstiin liittyvän materiaalin tarkastelun ja päivittämisen samalla alustalla. Toisena teemana on aineiston käytettävyyden parantaminen metadatan tuotannon ja työkalujen kehittämisen kautta. Metadata rikastaa aineistoa, ja mahdollistaa erilaisia tiedon luokittelu-, esitys- ja käsittelytapoja. Hakutyökalut taas auttavat suodattamaan massasta halutut aineistot sekä löytämään teksteistä keskeisiä elementtejä, kuten henkilönimiä. Aineistoon liittyvää metadataa voidaan jalostaa edelleen, mikä tarjoaa merkittävän potentiaalisen jatkotutkimukselle. Viimeinen artikkelin teema on tietokannan jatkokehityksen haasteet ja mahdollisuudet. Tulevaisuudessa keskeistä on kansainvälinen instituutioiden yhteistyö. Pohjoismaat ovat kehittäneet kansallisten diplomataariensa lähtökohdista omia tietokantojaan, joiden sisältö on osin päällekkäistä ja irrallaan alkuperäisestä kontekstistaan. Tietokannat antavat mahdollisuuden yhdistää aineistoja uudella tavalla kansallisia editiosarjoja suuremmiksi kokonaisuusiksi. Tutkimustietokannat nostavat aineiston näkyvyyttä ja käytettävyyttä, ja niiden kehittämisellä on keskeinen merkitys tutkimuksen mahdollistajana ja uuden tutkimusaineiston tuottajana.

Avainsanat: lähteet, metodologia, editiot, tietokannat, tiedonjalostus, digitaaliset ihmistieteet

The article examines modern research databases and data refinement methods. The development of the

database of Finnish medieval charters, *Diplomatarium Fennicum* (2015–2018), is used as a case study. We propose that digital databases have several advantages in comparison to printed editions, in usability, search utilities, and further refinement of the material. Most importantly, the database collects all relevant information in one place. The article first examines the questions of accessibility and keeping the material up-to-date. Databases enable the reproductions of primary sources, editions and other relevant material to be presented together on a single platform. The second theme is improving the accessibility and usability of the sources through developing metadata and research tools. These enrich the material, and enable different ways to categorise, search and process the information. Metadata can be refined further and has a considerable research potential. Finally, the article discusses possibilities and challenges of future development. Nordic countries have each their own national database, which has led to arbitrary separation and overlap of material. Modern databases have the potential to combine this material in a new way, to larger entities. Databases enhance the usability of the sources, and their development is central in future research.

Keywords: sources, methodology, editions, databases, data curation, digital humanities

Sakari Ollitervo, Teemu Immonen, Marjo Kaartinen, Heli Rantala, Marika Räsänen ja Reima Välimäki

Sata vuotta Keskiajan syksyä

One hundred years of The Autumn of the Middle Ages

Johan Huizingan kulttuurihistorian klassikoihin luettava teos *Keskiajan syksy* julkaistiin sata vuotta sitten 1919. Artikkelin tarkoitus on nostaa teos jälleen esiin myös suomalaiselle tutkimuskentälle. Artikkelissa tarkastellaan teoksen syntyhistoriaa, sen tarkastelemia teemoja ja sen käännöksiä ja vastaanottoa ulkomailla. Artikkelin varsinainen tavoite on hahmottaa teoksen vastaanottoa Suomessa ja ehdottaa teokselle tulkintakehystä, jossa *Keskiajan syksy* olisi luettavissa myös tämän päivän tutkimuksessa. *Keskiajan syksyn* suomensi J. A. Hollo ja teos ilmestyi ensimmäisen kerran 1951. Teoksen vastaanotossa nousee esiin historioitsija ja kulttuurivaikeuttaja Eino E. Suolahden merkittävä välittäjän rooli. Vastaanottoon liittyen tarkastelemme myös *Keskiajan syksyn* käyttöä yliopistollisena oppikirjana neljässä yliopistossa, joissa keskiajan tutkimuksella on ollut merkittävä asema. Samoin kuin muualla Euroopassa, myös Suomessa näyttää selkeästi kulttuurihistoriallisesti orientoituneita tutkijoita lukuun ottamatta valtaosa historian tutkijoista ja etenkin keskiajan tutkijoista suh-

tautuneen Huizingan klassikkoteokseen varsin viileästi, vaikka teoksen merkittävyys onkin tunnustettu.

Asiasanat: historiankirjoituksen historia, Johan Huizinga, Keskiajan syksy

Johan Huizinga's *The Autumn of the Middle Ages*, a classic of cultural history, was first published one hundred years ago in 1919. The purpose of the present article is to reintroduce the work to the Finnish academe. The article discusses the origins of the book, its main themes as well as its translations and reception abroad. The main object of the article is to trace the reception of the work in Finland and to suggest for it an interpretative framework that would render *The Autumn of the Middle Ages* relevant for today's scholars as well. *The Autumn of the Middle Ages* was first published in Finnish in 1951, translated by J. A. Hollo. In the Finnish context, the intermediary role of the historian and a cultural figure Eino E. Suolahti stands out in the reception of the work. With regard to the reception of *The Autumn of the Middle Ages* we also consider its use as a textbook in four universities where medieval studies have had an important role. As elsewhere in Europe, also in Finland the majority of historians in general and medievalists in particular beyond those oriented towards cultural history seem to have had rather a lukewarm attitude towards Huizinga's classic while they have nonetheless recognized the overall importance of the work.

Keywords: historiography, Johan Huizinga, *The Autumn of the Middle Ages*

Laura Kolbe

"Kunnallisen yhteenliittymisen aate". Suomen kaupunkien yhteistyö kansallisessa ja kansainvälisessä murroksessa 1912–1917

"The idea of municipal amalgamation". Co-operation of Finnish cities and towns in national and international upheavals 1912–1917

Tämä artikkeli tarkastelee suomalaisen kaupunkipolitiikan muodostumista 1910-luvulla, jolloin perustettiin Suomen kaupunkien valtuuskunta, Kunnallinen Keskustoimisto ja Suomen Kaupunkiliitto. Kaupunkien yhteistyöllä oli selkeät kansainväliset esikuvat, ja sen tarve heijasti kehitystä muualla Euroopassa. Yhteistyön tarve kasvoi sitä mukaan, kun kaupungit laajentuivat, toiminnot monipuolistuivat ja sosiaaliset ongelmat eriytyivät. Suomessa kaupunkien moderni yhteistyö saatiin alulle vuosina 1912–1917, jolloin tietoa kerättiin ja julkaisu-toiminta aloitettiin. *Suomen Kunnallislehti* (per. 1916) muodostui merkittäväksi kunnallis- ja kaupunkipolitiikan lähteeksi. Lisäksi ennen itsenäistymistä ehdittiin pitää kahdet kaupunkipäivät. Ne antoivat toimintamal-

lin, joka alkoi osoittaa voimansa vuoden 1918 jälkeen. Tuolloin Suomen Kaupunkiliiton etujärjestörooli vahvistui. Keskeinen kysymys liittyi valtion ja kuntien väliseen työnjakoon.

Asiasanat: kaupunkien yhteistyö, kaupunkipolitiikka, kunnallishallinto, kaupunkien porvaristo, eurooppalainen kunnallinen yhteistyö

This article examines the formation of Finnish urban policy in the 1910s. At that time, a Delegation of Finnish cities, the Municipal Central Office and the Association of Finnish Cities were established. Urban co-operation had clear international models and the demand for municipal amalgamation reflected developments elsewhere in Europe. The need for co-operation

increased as cities expanded, activities diversified, and social problems became more diverse. Modern urban co-operation was initiated in Finland between 1912 and 1917 when information was gathered, and publishing started. The municipal periodical *Suomen Kunnallislehti* (est. 1916) became an important source for municipal and urban policy. Before independence, two Finnish urban congresses were held. They provided an operating model that began to show its power after 1918. At that time, the role of the Association of Finnish Cities was strengthened. The central issue was the division of labour between the state and the municipalities.

Keywords: urban co-operation, urban policy, municipal government, urban bourgeoisie, European municipal cooperation

HISTORIAN YSTÄVÄ

HISTORIAN YSTÄVÄIN LIITON TIEDOTUSPALSTA 3 / 2019

Historian Ystävien Liiton kotisivut <http://www.historianyst.fi>

Historian ystävien toimintaa

Kesä menee aina kovin nopeasti, valoisaan vuodenaikaan tuntuu puuhaa riittävän pitkälle iltaan. Lomalla olette toivottavasti nauttineet mielenkiintoisista kirjoista ja kirjasyksy tuo lisää uusia historian tutkimuksia ja tietokirjoja.

Muistattehan ilmiäntä parhaat lukukokemuksenne ja hyvät kirjat **Vuoden Historiateoskilpailuun!** Juuri teidän historian ystävien ja *HAikin* lukijoiden ehdottamat kirjat käydään läpi. Niistä valitaan kilpailuun ehdokkaat, joista raati valitsee voittajat. Raati ahkeroi ja arvioi teoksia vuoden vaihteessa professori Aura Korppi-Tommolan johdolla, jäsenenä lautakunnassa ovat myös Vuokko Aromaa ja Ville Marjomäki. Voittajat julkistetaan suomalaisilla historianpäivillä Lahdessa ensi helmikuussa.

Kilpailuun osallistuvan teoksen vaatimuksena on, että se on julkaistu tänä vuonna eli 2019. **Antakaa siis ilmi mielenkiintoinen historiateos, joka on ilmestynyt tänä vuonna ja on laajentanut historiatietoanne!** Ilmoittamiskaavake on auki lokakuun loppuun nettisivuillamme: www.historianyst.fi.

Kesäinen Novgorodin matka oli todella mielenkiintoinen, lämmin kiitos professori Jukka Korpelalle erinomaisesta opastuksesta keskiajan historiaan, venäläiseen kulttuuriin ja erilaisiin historiantulkintoihin! Vaikka kiertomatka bussilla on rankka matkustusmuoto, hyvässä seurassa eli historian ystävien kanssa, se sujui rattaosasti keskustellen ja innokkaasti seuraavaa kohdetta odottaen. Tätä kirjoittaessa on juuri ryhmä historianystäviä matkalla Kazakstaniin ja Kirgisiaan tutustumaan paikan historiaan ja kulttuuriin.

Ensi vuoden matkoja suunnitellaan parhaillaan, niistä tulee tarkempaa tietoa seuraavassa *Haikissa*, mutta toivottavasti saamme perustiedot **nettiin jo marraskuun puoleen väliin mennessä.**

Tämän syksyn ohjelmassa on jäsentilaisuus otsikolla Palkittujen kirjojen esittely, joka järjestetään tiistaina 22.10.2019 klo 17 Tieteiden talolla Helsingissä. Tilaisuudessa professori Henrik Meinander kertoo palkitusta kirjasta *Kansanvallan polkuja*, jossa kuvataan sitä, kuinka demokratian kehittyminen on Pohjoismaissa ollut pitkä tie. Lisäksi esitellään teosta *Lappi palaa sodasta*.

Historian Ystävien Liiton vuosijuhlaa vietetään **keskiviikkona 11.12.2019 klo 18** alkaen Helsingin Suomalaisella Klubilla. Ilmoittautuminen alkaa entiseen tapaan 15.10. Juhlaesitelmän teemana on Yhdistyneet Kansakunnat, jossa Kirsti Lintonen on ollut Suomen edustajana. Hän kertoo meille sekä kokemuksistaan YK:ssa että mietteistään YK:n tulevaisuudesta.

Ensi kesäksi on varmistunut Historian Kesäpäivien järjestäminen Tampereella. Kesäpäiviä tai kesäseminaaria on järjestetty vuosina 1984–2017 Lahdessa. Nyt paikka siirtyy **Tampereelle, museokeskus Vapriikkiin**. Ohjelmaa rakennetaan parhaillaan, ja teemoina tulevat olemaan: **Yrittäjyys, kansalaisuus, yhteydet**. Merkatkaapa jo ensi kesäksi varatuiksi **12.–13.6.2020**.

Nyt on hyvä hetki nauttia syksystä, tutustua syysatooon, käydä kirjamesseilla ja osallistua mielenkiintoisiin tilaisuuksiin.

Hyvää alkanutta syyskautta kaikille Historian Ystäville!

Kari Salmi, puheenjohtaja

Historian Ystävien Liitto

Puheenjohtaja: Kari Salmi

Sihteeri ja rahastonhoitaja: Julia Burman, Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki, puh. 09 228 69351, toimisto@historianyst.fi, www.historianyst.fi, varmimmin tavoitettavissa ke 16–17 lukukausien aikana.
Pankkiyhteys: Nordea IBAN FI51 1572 3000 3631 19

Liiton keskeinen tehtävä on tukea Historiallisen Aikakauskirjan julkaisemista. Liitto edistää muutoinkin historian harrastusta ja tutkimista mm. järjestämällä tilaisuuksia ja kursseja sekä tutustumismatkoja. Liitto on myös palkinnut ansiokkaita historiateoksia sekä ylioppilaskirjoitusten reaaliokoeen vastaajia.

Jäsenmaksu on 45 €, opiskelijoilta 30 € vuodessa. Maksuun sisältyy Historiallisen Aikakauskirjan vuosikerta. Jäseneksi ilmoittaudutaan sähköpostitse tai puhelimitse. Yhteystiedot ovat yllä.

Liiton julkaisusarjoja ovat Historian Aitta ja Historiallinen Kirjasto, joissa kummassakin on ilmestynyt parikymmentä teosta vuodesta 1929 alkaen. Liiton julkaisuja myy Tiedekirja, osoite ja puh. nro yllä.

Suomen Historiallinen Seura

Puheenjohtaja: dos. Sari Katajala-Peltomaa

Varapuheenjohtaja: dos. Juhana Aunesluoma

Toiminnanjohtaja: Julia Burman, Tieteiden talo,

Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki, puh. 09 228 69351,

shs@histseura.fi, www.histseura.fi

Varmimmin tavoitettavissa ke 16–17 lukukausien aikana.

Seuran vuosijäsenet (jäsenmaksu 25 €, opiskelijat 23 €) voivat jäsenalennuseduin, jotka koskevat myös Historian Ystävien Liiton, Historiallisen Yhdistyksen, Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran, Suomen Sotahistoriallisen Seuran, Suomen Sukututkimusseuran, Svenska Litteratursällskapetin, Suomen Muinaismuistoyhdistyksen, Työväenhistorian ja perinteen tutkimuksen seuran ja Taidehistorian Seuran jäseniä, ostaa Seuran kaikkia julkaisuja Tiedekirjasta.

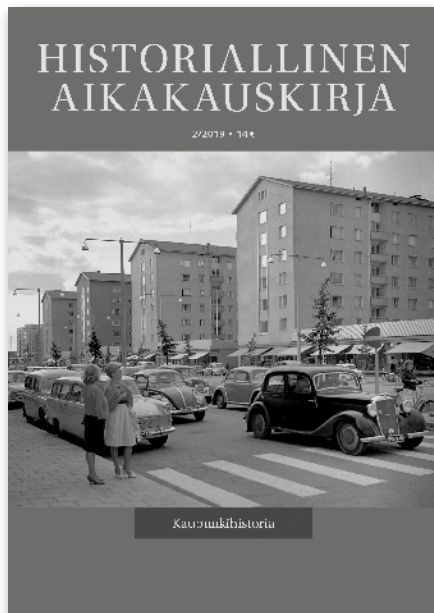
Tiedekirja, Snellmaninkatu 13, 00170 Helsinki, ma–pe 10.00–16.30, p. 09 635 177, tiedekirja@tsv.fi.

Muuten Seuran julkaisuja välittävät Akateeminen kirja-kauppa, Suomalainen Kirjakauppa, Yliopistokirjakauppa ja Kirjavälitys. Seuran jäseneksi voivat liittyä kaikki historiasta kiinnostuneet.

Tilaa Historiallinen Aikakauskirja

Historiallinen Aikakauskirja on neljä kertaa vuodessa ilmestyvä tiedelehti, jossa käsitellään laajasti ja monipuolisesti ajankohtaisia kysymyksiä uusimman tutkimuksen valossa. Lehdessä julkaistaan tutkimusartikkeleita, katsauksia, keskustelupuheenvuoroja ja kirja-arvioita.

Vuoden 2019 vuosikerta maksaa entiseen tapaan 45 €, ja sillä pääsee myös Historian Ystävien Liiton jäseneksi. Korkeakouluopiskelijoille vuosikerta maksaa vain 30 €. Suomen Historiallisen Seuran jäsenille hinta on 33 € (+ seuran jäsenmaksu).

Vastapainoa!

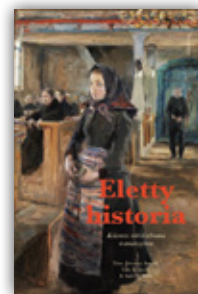

VASTAPAINO

Philipp Ther
European historia
vuodesta 1989
332 s.

Miklós Nyiszli
Mengelen patologina
Auschwitzissa
168 s.

Johanna Annola, Ville Kivimäki
& Antti Malinen (toim.)
Eletty historia
436 s.

Nina Kokkinen
Totuudenetsijät
310 s.

Mika Kallioinen
Kilpailu ja sääntely
256 s.

Timo Harrikari
Lastensuojelun historia
448 s.

Arto Jokinen
Isänmaan miehet
296 s.

Kaikki Vastapainon kirjat näppärästi netistä: vastapaino.fi

Haikin lukijoille kaikki Vastapainon kirjat 20 prosentin alennuksella verkkokaupastamme 31.12.2019 saakka!
Alennuksen saat myös tarjouskirjoista käyttämällä alennuskoodia HAİK.